

ISSN 2411-5991

**SCIENTIFIC
MESSENGER**

**НАУКОВИЙ
ВІСНИК**

**OF THE UNESCO
DEPARTMENT**

**КАФЕДРИ
ЮНЕСКО**

**OF KYIV
NATIONAL
LINGUISTIC
UNIVERSITY**

**КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЛІНГВІСТИЧНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

*Philology
Pedagogy
Psychology*

*Філологія
Педагогіка
Психологія*

**2018
Issue 36
Collection of papers**

**2018
Випуск 36
Збірник наукових праць**

KNLU Publishing Centre

Видавничий центр КНЛУ

УДК 81+82+37
ББК 80+74+88

ISSN 2411-5991

**Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової
інформації № 8226, серія КВ від 17.12.2003 р.**

Збірник наукових праць “Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія “Філологія, педагогіка, психологія” включено до переліку наукових фахових видань України у галузі “Філологічні науки” (Додаток № 8 до наказу Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 року № 1328)

Видається за рішенням вченої ради

Київського національного лінгвістичного університету

(протокол № 21 від 25 червня 2018 р.)

РЕДКОЛЕГІЯ

Головний редактор доктор філологічних наук, професор **Валух З.О.**

Відповідальний редактор кандидат філологічних наук, доцент **Лиса Г.І.**

Відповідальний секретар кандидат філологічних наук, доцент **Заскалета В.П.**

Члени редколегії

доктор філологічних наук, професор **Баган М.П.**

доктор філологічних наук, професор **Висоцька Н.О.**

доктор філологічних наук, професор **Воробйова О.П.**

доктор філологічних наук, професор **Данилич В.С.**

доктор філологічних наук, професор **Кагановська О.М.**

доктор філологічних наук, професор **Мейзерська Т.С.**

доктор філологічних наук, професор **Мусієнко В.П.**

доктор філологічних наук, професор **Новрузов Р.М. (Азербайджан)**

доктор філологічних наук, професор **Стеріополо О.І.**

доктор філософії **Гасил Й. (Чеська Республіка)**

доктор педагогічних наук, професор **Антипова А.М. (Росія)**

доктор педагогічних наук, професор **Бігич О.Б.**

доктор педагогічних наук, професор **Бориско Н.Ф.**

доктор педагогічних наук, професор **Левченко Т.І.**

доктор педагогічних наук, професор **Максименко А.П.**

доктор педагогічних наук, професор **Матвієнко О.В.**

доктор педагогічних наук, професор **Ніколаєва С.Ю.**

доктор психологічних наук, професор **Бондаренко О.Ф.**

доктор психологічних наук, професор **Ложкін Г.В.**

Відповідальність за достовірність фактів, цитат, імен, прізвищ і посилань та інших даних наукових статей несуть автори публікацій.

Editorial board

Professor Zoya O. Valyukh – Editor-in-Chief

Associate Professor Halyna I. Lysa – Deputy Editor

Valentyna P. Zaskaleta – Executive Secretary

Офіційний веб-сайт: <http://ukrfilolog.knlu.kiev.ua>

Editorial Board Address:
Kyiv National Linguistic University
73, Velyka Vasylkivska Str.
Ukraine, 03150, Kyiv-150,
tel.:(044)529-83-13, office, 346

Адреса редколегії:
Київський національний
лінгвістичний університет
вул. Велика Васильківська, 73
Україна, 03150, Київ-150,
тел.: (044)529-83-13, каб.346

З М І С Т

МОВОЗНАВСТВО

<i>Круковський В. І., Круківська О. В.</i>	Комунікативно-функціональні та прагматико-семантичні особливості сполучників <i>et</i> (<i>i</i>) та <i>ou</i> (або) в спеціалізованому дискурсі (на матеріалі французької мови)	7
<i>Мусяченко В. П.</i>	Психологические предпосылки понимания текста	14
<i>Ніконова В. Г., Базилевич Н. В.</i>	Лінгвокогнітивне моделювання дискурсу рефлексії політичного лідера	23
<i>Терехова С. І.</i>	Аломорфізм і ізоморфізм у системі репрезентацій часової референції в українській, російській та англійській мовах (поліпарадигмальне дослідження)	36
<i>Volkova L. M.</i>	Function words in indirect speech acts and strategies	48
<i>Алексенко С. Ф.</i>	Політична коректність в англомовному медійному дискурсі як засіб реалізації кооперативної комунікативної стратегії	52
<i>Барабанищикова О.Ю.</i>	Метадиалог в его динамических аспектах	57
<i>Berezenko V. M.</i>	Verbal and nonverbal cues to deception in modern English discourse	64
<i>Заскалета В. П.</i>	Типологія семантичних полів порівняння за значенням суб'єкта (на матеріалі роману-колажу Д. Кешелі "Родаки")	71
<i>Кендюшенко А. Г.</i>	Семантические особенности сравнительных оборотов в прозе Виктории Токаревой	79
<i>Медведєва А. А.</i>	Місце і значення чорного гумору в кіно та особливості його відтворення	86
<i>Мунтян А. А.</i>	Проблема разграничения терминологии и номенклатуры в языке медицины	92
<i>Охріменко Т. В.</i>	Гроші як об'єкт дослідження гуманітарних наук	99
<i>Пашинська Л. М.</i>	Трансформації стійких сполучень слів у заголовках газетних текстів	107
<i>Пащенко О. М.</i>	Колоративні східнослов'янські фітоніми (порівняльно-історичний аспект)	112
<i>Потапова Г. М.</i>	Понятийный аппарат морфологии словообразовательного гнезда	118
<i>Слаба О. В.</i>	Класифікація англоамериканізмів-термінів у галузевій лексиці з економіки сучасної німецької мови	125

<i>Sokolets I.</i>	Functional language in business communication	133
<i>Стасюк Т. В.</i>	Імпорт терміноконцепту “новітні технології” та його історична адаптація в українській концептосфері	142
<i>Флойд Л. А.</i>	Колірна метафора в національних картинах світу: аксіологічні параметри	149
<i>Мурат Аксой</i>	Стереотипизация концепта Турция в языковом сознании русских	155
<i>Бабаева Л.</i>	Словари азербайджанского языка XIX века	159
<i>Гамидова Х. В.</i>	Отличие односоставных предложений в неродственных языках	166
<i>Крикніцька І.</i>	Методологія аналізу англомовних фразеологізмів з кулінарним компонентом	171
<i>Магеррамова Р.</i>	Представленность концепта “СОВЕСТЬ” в английском языке	176
<i>Мамедова В. Э.</i>	Лексико-семантические инновации в языке современного азербайджанского дискурса	180
<i>Мамедова Н.</i>	Формирование исторической грамматики в азербайджанском языкознании	184
<i>Оскирко О. П.</i>	Номінація картоплі та страв із неї у східноподільських говорах ...	188
<i>Смолянская А. И.</i>	Влияние ритма на восприятие терапевтического текста (на примере поликодового терапевтического текста)	193
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО		
<i>Данилич В. С.</i>	Художньо-естетичний контекст образу природи в літературі європейського середньовіччя	198
<i>Тищенко И. Ю.</i>	Система нравственно-этических ценностей в романе Ф.М. Достоевского “Преступление и наказание”	206
ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ		
<i>Лисюченко О. В.</i>	Кейс-гlossарий как основной источник формирования лексической компетенции студентов-инофонов	213
<i>Прищепина О. К.</i>	Художественный текст в лингвометодическом аспекте при обучении иностранному языку	223
<i>Яцюк С. М.</i>	О развитии и контроле слухо-произносительных навыков при формировании вторичной языковой личности инофонов	228
<i>Бурнисса А.</i>	Принципы отбора русских художественных текстов для алжирских студентов филологического факультета	233
<i>Isgandarova A. R.</i>	Role of Translation in the study of Lexis-grammatical Aspects of Discourse	238
РЕЦЕНЗІЯ		
<i>Кагановська О. М.</i>	Гра в наративі і гра з наративом: нові вектори наукових пошуків	245
ІНФОРМАЦІЯ		
<i>Вимоги до оформлення рукописів</i>		248

CONTENTS
LINGUISTICS

<i>Krukivskiy V., Krukivska O.</i>	Communicative and functional, pragmatic and semantic peculiarities of the conjunctions ET (AND) and OU (OR) in special-purpose discourse (based on French language)	7
<i>Musiienko V. P.</i>	The Psychological Preconditions of the Text's Perception	14
<i>Nikonova V. H., Bazylevych N. V.</i>	Linguo-cognitive modeling of political leader's reflection discourse	23
<i>Terekhova S. I.</i>	Allomorphic and Isomorphic Characteristics of the System of Time Reference Representations in the Ukrainian, Russian, and English Languages (Multy-Paradygmal Approach)	36
<i>Volkova L. M.</i>	Function words in indirect speech acts and strategies	48
<i>Aleksenko S. F.</i>	Political Correctness as Part of the Cooperative Communicative Strategy in the English Media Discourse	52
<i>Barabanshchykova O.</i>	Meta Dialogue in the dynamic aspects	57
<i>Berezenko V. M.</i>	Verbal and nonverbal cues to deception in modern English discourse	64
<i>Zaskaleta V. P.</i>	Typology of semantic fields of comparison for the subject value (on the material of D. Keshely's novel collage "Rodaky")	71
<i>Kendyushenko A. G.</i>	Semantic features of comparative turnover in prose by V. Tokareva ..	79
<i>Medvedieva A. A.</i>	Place and Role of Black Humor in Movies and Peculiarities of its Translation	86
<i>Muntian A. A.</i>	The problem of terminology and nomenclature exclusion in the medicine language	92
<i>Okhrimenko T. V.</i>	Money as an object of research in the humanities	99
<i>Pashynska L. M.</i>	Transformations stable combinations of words in the title newspaper texts	107
<i>Pashchenko O. M.</i>	East-Slavonic phytonyms of colour (Comparative historical aspect) ..	112
<i>Potapova G. M.</i>	The conceptual apparatus morphonology of the Word-Forming Nest ..	118
<i>Slaba O. V.</i>	Classification of Anglo-American terms in German Economic Lexis ..	125
<i>Sokolets I.</i>	Functional language in business communication	133
<i>Stasyuk T. V.</i>	Import of terminological concept "NEW TECHNOLOGIES" and its historical adaptation in Ukranian conceptual sphere	142
<i>Floyd L. A.</i>	Colorative metaphor in national language pictures of the world: axiological parameters	149

<i>Murat Aksoy</i>	Stereotyping of the concept of Turkey in the Russian language consciousness	155
<i>Babayeva L.</i>	Dictionaries of Russian-Azerbaijan language XIX century	159
<i>Gamidova X. V.</i>	The differences between one-member sentences in unrelated languages	166
<i>Kryknitska I. O.</i>	Methodology of analysis of English phraseologisms with culinary component	171
<i>Maharramova R.</i>	Verbalization of concept “CONSCIENCE” in English language	176
<i>Mamedova V. E.</i>	Lexico-semantic innovations in the language of contemporary Azerbaijan discourse	180
<i>Mammadova N.</i>	Formation of historical grammar in Azerbaijan linguistics	184
<i>Oskyrko O. P.</i>	Nomination potatoes and dishes from it in Eastern Podillya' dialects ...	188
<i>Smolianskaia A. I.</i>	Rhythm and its influence on perception of the therapeutic text (based on polycode therapeutic text)	193
LITERARY CRITICISM		
<i>Danylych V. S.</i>	Artistic aesthetic context of nature in medieval European literature	198
<i>Tyshchenko I. Ju.</i>	The system of moral and ethical values in the novel by F.M. Dostoevsky “Crime and Punishment”	206
PEDAGOGICS. PSYCHOLOGY. A TECHNIQUE OF TEACHING OF FOREIGN LANGUAGES		
<i>Lysiuchenko Y.</i>	Case-glossary as basic source of forming of lexical competence of foreing students	213
<i>Pryshcheva O. K.</i>	A literary text in linguistic and methodological aspect in teaching a foreign language	223
<i>Yatsyuk S.</i>	Developing and Controlling hearing and Pronunciation skills in Building up the Secondary language Personality	228
<i>Burnissa A.</i>	Criteria for selection of Russian artistic texts for Algerian students of the Faculty of Philology	233
<i>Isgandarova A. R.</i>	Role of Translation in the study of Lexis-grammatical Aspects of Discourse	238
THE REVIEW		
<i>Kahanovska O. V.</i>	The game in narrative and a narrative game: new research perspectives.	245
INFORMATION		
<i>Notes for contributors</i>	248

МОВОЗНАВСТВО

КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНІ ТА ПРАГМАТИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СПОЛУЧНИКІВ *ET* (І) ТА *OU* (АБО) У СПЕЦІАЛІЗОВАНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі французької мови)

Круковський В. І.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

Круківська О. В.

ПАТ "Укрпошта"

У статті досліджено комунікативно-функціональні й прагматико-семантичні особливості сполучників *et* (і) та *ou* (або) у французькому юридичному дискурсі. Було з'ясовано, що у зв'язку з їх багатозначністю у дискурсі вони можуть набувати дуже різноманітних, навіть абсолютно антонімічних значень. Так, *et* (і) замість функції додавання може виражати альтернативу, а *ou* (або) замість альтернативи, навпаки, може виражати функцію додавання, що вимагає їх правильне тлумачення, особливо в юридичному дискурсі, де вони безпосередньо впливають на той чи той правовий режим, що спричинює інколи навіть судову тяганину.

Ключові слова: сполучники *et*, *ou*, кон'юнкція, диз'юнкція, легальна дефініція, тлумачення.

In the article we research communicative and functional, pragmatic and semantic peculiarities of the conjunctions *et* (and) and *ou* (or) in French legal discourse. We found out that due to polysemantics in the discourse they can acquire very varied even absolutely antonymic meanings. For instance, *et* (and) can express alternative rather than addition and *ou* (or) can express addition rather than alternative which requires their correct interpretation especially in legal discourse where they have an immediate impact on this or that legal regime that sometimes leads even to legal proceedings.

Key words: conjunctions *et*, *ou*, disjunction, legal definition, interpretation.

Комунікація та її розуміння можливі лише, якщо дискурсивний ланцюг, усний чи письмовий, є певним чином зв'язний. Система систем мова, у її сосюрівському значенні, є переважним місцем відношень, зв'язувань, зчеплень і т. ін., тобто місцем кон'юнкції (з'єднання) та диз'юнкції (роз'єднання). Кон'юнкція й диз'юнкція належать до елементарного функціонування мови. У широкому сенсі навіть диз'юнкція є кон'юнкцією. Кон'юнкція / диз'юнкція давно досліджуються як у логіці, так і в риториці, а в граматиці – в рамках сурядного (координаційного) зв'язку. Але останнім часом ці явища, зокрема диз'юнкція, розглядаються не лише як засіб стилю, а й як засіб дискурсивної стратегії. Саме в цьому аспекті ми проаналізуємо явища кон'юнкції й диз'юнкції у французькому законодавчому дискурсі, зокрема в легальних дефініціях (ЛД), де ці явища, на нашу думку, розкриваються найяскравіше на прикладі сполучника *et* (і), що приєднує (кон'юнкція) ту чи ту умову до сукупності умов правничого правила та сполучника *ou* (або) для відділення (диз'юнкція) тієї чи іншої умови шляхом альтернативи, вибору, обмежень від інших умов цього правила у тій чи іншій конкретній юридичній ситуації. Проблематика французьких сполучників *et* (і) та *ou* (або) полягає в тому, що, маючи стабільну синтаксичну функцію в мові (*et* – з'єднання, *ou* – альтернативи), вони можуть встановлювати різні семантичні відношення залежно від контексту. Саме ця їхня багатозначність, гетерогенність, навіть індиферентність [1, с. 17] вимагають правильного вибору й тлумачення цих сполучників особливо

в законодавстві, тому що там вони безпосередньо впливають на той чи інший правовий режим, що спричинює інколи навіть судову тяганину. Об'єкт дослідження – французький законодавчий дискурс, який належить до спеціалізованого мовлення, що відрізняється не лише термінологією, складним синтаксисом, а й особливою зв'язністю, де важливе місце займають сполучники сурядності *et* (і) та *ou* (або), які забезпечують координацію, логіко-семантичні зв'язки, необхідну аргументативну організацію законодавчого дискурсу, його структурування. Вибір того чи того сполучника є вмотивованим вибором, частота його вживання й значення диктується законодавчим жанром дискурсу. Предмет дослідження – сполучники *et* (і) та *ou* (або); матеріал – французькі законодавчі тексти; наукова новизна визначається об'єктом дослідження, детальним аналізом закономірностей і специфікою функціонування цих сполучників у французькому законодавчому дискурсі; мета й завдання – виявити й схарактеризувати семантико-прагматичні й комунікативно-функціональні особливості цих сполучників у французькому законодавчому дискурсі, стратегію й тактику французького законодавця щодо їх уживання, продемонструвати взаємовплив формально-граматичного, семантико-синтаксичного й комунікативно-прагматичного рівнів на їх уживання й тлумачення на мікро (інтрафразовому) рівнях. Актуальність статті зумовлена необхідністю вивчення не абстрактних, очищених від конкретних умов спілкування структур, а конкретних юридичних (французьких законодавчих) текстів, які недостатньо досліджені в українській романістиці, можливістю використання результатів дослідження у викладанні теоретичних курсів та при перекладі й тлумаченні франкомовних законодавчих текстів.

Кон'юнктивний сполучник *et*. Посібники з техніки написання законів приділяють особливу увагу сполучникам сурядності, зокрема *et* (і) та *ou* (або) [2]. Хоча до однорідних членів нерідко застосовується безсполучниковий зв'язок, найчастіше між членами речення – як однорідними, так і неоднорідними – у французьких ЛД виступає сполучник *et*, що характеризується як “*coordonnant universel*” (універсальний сполучник) [3, с. 231] або “*clé d'or stylistique*” (золотий ключ стилістики) [4, с. 124], оскільки його систематично використовують зі стилістичною метою. Він може бути єдиним, коли долучає останній член ряду, створюючи враження логічної однорідності й завершеності переліку, напр.: “*le spectacle, la restauration et le jeu, réunies sous une direction unique*” [16, а. 1853]. Повторення сполучника перед кожним з однорідних членів формує, навпаки, незакінчений, відкритий однорідний ряд [5, с. 337]. Але таких випадків у французьких ЛД ми не знайшли, очевидно, що для термінологічних цілей ця конструкція малоприматна, радше це стилістичний засіб. Координаційне слово заповнює паузу, що відокремлює два терміни, або дві групи в асиндеті. Сполучник *et* у французькому законодавчому дискурсі, як і в будь-якому іншому, відображає переважно відношення кон'юнкції на зразок математичного додавання $i1+i2$, а в ЛД підкреслює необхідність наявності всіх зв'язаних цим сполучником елементів, діючи найчастіше на інтрафразовому рівні, напр.: *exploitation et entretien courant*.

Але оскільки копулятивний зв'язок, який цей сполучник реалізує, дуже абстрактний, його можуть доповнювати й уточнювати конкретніші семантичні відношення. Румунська лінгвістка Ліана Поп виділяє такі функції *et* всередині фрази: *énumératif, additionnel, de fin de série, corrélatif, adverbial (intensif), atténuateur, de subordination (avec des nuances attributives, subjectives, finales, relatives, temporelles, consécutives, і т. ін.)*, тоді як поза фразою *et* може виступати в інших функціях: *initiative, narrative, introducteur de continuation thématique, introducteur du nouveau thème* [6, с. 43]. На основі виконаного аналізу вдалося визначити функціональний потенціал *et* у сфері права, зокрема в ЛД він може також виражати 1) одночасність: “*a condition que le preneur profitera de la moitié du croit, et qu'il supportera aussi la moitié de la perte*” [16, а. 1804]; 2) часову послідовність: *nettoyage et graissage*; 3) причину: “*le fonctionnement d'un lot de copropriété entraîne la modification de ses éléments constitutifs et, par conséquent, sa disparition...*” [16, а. 1965–9)]; 4) протиставлення: “*les bateaux, bacs, navires et bains sur bateaux, et ne faisant point parties de la maison*” [16, а. 1177].

Одна з очевидних характеристик *et* – це його комутативність. Нелегко знайти у французькому законодавчому дискурсі приклади, де він виражає не комутативність, а напр., емпатичність: “*Et avec les solennités requises*” (16, а. 1317). Некомутативність *et* пов’язана з його хронологічним аспектом, якого він повністю позбавлений.

Всі ці семантичні значення не властиві сполучнику *et*, є його вторинними функціями і зумовлюються семантичним складом предикативних одиниць, їх модальністю, прагматикою і загальним значенням всієї фрази.

Але найголовніша проблема цього сполучника у зв’язку з його багатозначністю для законодавства полягає в тому, що він може реалізувати функцію, абсолютно антонімічну додаванню (кон’юнкції) – протилежну й альтернативну своїй природі – диз’юнктивну функцію і тоді лише глибинне знання дійсності дозволяє уточнити його значення, а часом для його належного тлумачення доводиться звертатися до суду.

Приклад кон’юнктивної функції *et*, витлумаченої судом (приклад, узятий із книги “Лінгвістика в судовій практиці” [7]).

Позивач (студентка), посилаючись на статтю 76 закону Франції про працю, звернулася з позовом до суду про відшкодування їй літніх (щорічних) канікул, оскільки замість відпочинку вона працювала в мерії. Відповідач (мерія) заперечує цю вимогу, стверджуючи, що відповідно до ст. 77 цього самого закону стаття 76 розділу N.1.-1 тут не застосовується. Закон говорить, що ст. 66–76 не стосуються таких осіб: 2. “студента, найнятого організацією неприбуткового і соціального або колективного характеру, таких, як табір відпочинку чи центр дозвілля”. Більше того, суд визнав, що тут сполучник *et* у дефініції організації, вилученої з цього розділу N.1.-1, виконує кон’юнктивну (єднальну), а не диз’юнктивну (розділову) функцію, тобто організація повинна мати одночасно неприбутковий і соціальний або колективний характер. І законодавець наводить навіть приклади таких організацій: табір відпочинку або центр дозвілля, яких він хоче вилучити із застосування ст. 66–77. Суд наполіг на цілісному форматі організації, а не якоїсь частини її діяльності. Тобто табір відпочинку є однорідною структурою, призначеною лише для відпочинку без жодного винятку. І суд тут зв’язаний прикладами, навіть якщо мова йде про аналогію.

Приклад диз’юнктивної функції сполучника *et*. Мова йде також про судовий позов, у якому позивачка вимагає заборонити відповідачці продаж пуловерів, оскільки ця остання використала для їх виробництва її малюнок, який, на її думку, підлягає дії статті 11 закону про авторські права, яка говорить: 11(а) “Малюнок вважається відтвореним або призначеним для відтворення в більше ніж 50 різних виробках, за винятком, коли ці вироби утворюють єдине ціле (2); і 11(в) (i) коли малюнок повинен бути застосований при виробництві шпалер; (ii) виробництві килимів, лінолеуму; (iii) тканин і т. ін.”. Відповідачка заявляє, що слово “і” має тут тлумачитися як диз’юнктивне, а не кон’юнктивне. Це означає, що позивачка не має жодних авторських прав на свій малюнок. Суд підтримав відповідачку тому, що якби малюнок мав відповідати всім вищезазначеним критеріям реєстрації, то жоден малюнок не можна було б зареєструвати. Тобто, якщо тлумачити “і” як кон’юнктивне, то таке правило не дозволяло б реєстрацію жодного малюнка за режимом цієї статті закону. У законодавця не могло бути такого наміру.

Як можна помітити з цих прикладів судових ухвал сполучник *et* не завжди має однакове значення в різних ЛД. У першому випадку він має кон’юнктивне значення, оскільки організація, яка наймає на літо студента, повинна мати одночасно неприбутковий і соціальний або колективний характер. Суд підтверджує, що *et* (і) має в першому випадку кон’юнктивний характер, тоді як у другому він має швидше диз’юнктивний характер. Тут говориться, що для реєстрації зразка достатньо однієї умови, незважаючи на наявність *et*.

Це явище полісемії слова в семантичному плані є чудовою ілюстрацією “мовних” капризів. К. Тузінян пише: “Лексикографічні та етимологічні дослідження дозволяють виявити,

що не лише юристи вживають цей сполучник не в кон'юнктивному значенні. Напр., “Le trésor de la langue française, tome 7, p. 198” говорить, що сполучник сурядності *et* виражає зв'язок, зближення та опозицію. І набуває особливих значень при певному зближенні ідей, фактів” [7, с. 35]. Зближення для певних цілей, якостей, які фактично є розділені: “*acte authentique antérieur au mariage ou ayant reçu avant la même époque une date certaine*” [16, а. 1410].

Зазначимо, що М. Сандманн у своєму дослідженні про *et*, про його функцію завершення й продовження, поділяє на три групи комбінацію, яку він може утворювати: 1) природні групи: *père et fils*; 2) логічні групи (комплементарні й контрастні поняття): *riches et pauvres*; 3) тавтологічні групи: *saints et saufs* [8, с. 156]. Отже, у вищезазначеному другому судовому процесі *et* має диз'юнктивне значення і належить до логічної групи комбінацій сполучника *et*, якому можна надати тут безперечно функцію замітника *ou*.

Диз'юнктивний (розділовий) сполучник *ou* (або). Значення розділових сполучників конкретніше й специфічніше, ніж кон'юнктивних. Семантичні відношення між складниками фрази з розділовими сполучниками не такі численні, як із кон'юнктивними. Загальне відношення між предикативними одиницями, пов'язаними розділовим сполучником *ou*, це відношення диз'юнкції, що поєднує два терміни, які протиставляються один одному і виключають один одного аби підкреслити це протиставлення, залишаючись при цьому кон'юнкцією в широкому значенні. Але відношення диз'юнкції, за визначенням, досить загальне і охоплює кілька видів відношень особливого характеру. Аналізований сполучник може виражати два типи диз'юнкції: неексклюзивну, слабку, і ексклюзивну, сильну, яку ще називають альтернативою. Відмінність полягає в тому, що альтернативні елементи контрарні і взаємовиключаються настільки, що, якщо один істинний, то другий не може бути ніяким іншим, лише хибним (див. приклади нижче), тоді як за звичайної диз'юнкції, неексклюзивній, досить того, щоб одне твердження було істинне, тоді й диз'юнктивне (розділове) відношення істинне. Така диз'юнкція називається інклюзивною [9, с. 34]. Інколи в певних ситуаціях мовлення для передачі такого відношення вживається вираз *et/ou* (*i/ou*), що не виправдано і логічно не окреслено, а тому в законодавстві заборонено [2, с. 80].

Сполучник *ou* як і *et* багатозначний, що спричиняє різні підходи до його лексико-граматичного обсягу. Скажімо, у граматиках не йдеться про вживання інклюзивного *ou*, висувається думка про його “ексклюзивне” вживання, але з можливістю інклюзивної інтерпретації [10, с. 20]. М. Гревіс визначає *ou* за допомогою термінів альтернатива й диз'юнкція [11, с. 1242]. Ж. Антуан говорить про “подвійне психологічне значення *ou* – виключної альтернативи й простого вибору” [4, с. 1027]. Для російського його аналога *или* (або) О. Ю. Інкова-Манеотті на підставі аналізу лексикографічних джерел визначає такі функції: 1) розділову (ексклюзивну); 2) розділово-перелікову; 3) приєднувальну; 4) супротивну (вказує, що невиконання однієї дії виключає іншу); 5) пояснювальну. У свою чергу, французькі словники визначають такі функції *ou*: *d'équivalence*; *d'équivalence approximative*; 3) *indifférence entre deux éléments opposés (inclusif ou alternatif)*; 4) *alternance ou succession dans le temps*; 5) *exclusif*; 6) *introduit la conséquence qui doit résulter si l'ordre n'est pas observé* [12, с. 246–250].

Отже, французькі й російські словники розходяться в описах сполучника *ou*: у французьких словниках опис починається з пояснювального значення, далі інклюзивне і лише потім ексклюзивне, тоді як у російських словниках, навпаки, опис починається з ексклюзивного значення, що засвідчує його пріоритетність [там само].

Російська дослідниця О. Ю. Інкова-Манеотті переконана, що мінімальне значення *ou* повинно містити принаймні один із перелічених далі компонентів, порядок наведення яких жодним чином не є аргументом на користь більшої чи меншої значущості одного з них, а саме: гіпотетичність або потенційність речей, поєднаних *ou*; 2) протиставлення між двома описуваними концептами; 3) елемент вибору між поєднуваними компонентами [там само]. Тут йдеться про запропонований мовцем (напр., законодавцем) вибір, який адресат може

відкинути, потенційно можливий, тобто ще не зроблений на момент висловлення: *destiné à relier un outil ou une machine agricole* [16, а. 293]. О. Ю. Інкова-Манеотті робить висновок, який ми поділяємо, що сполучник *ou* за своєю природою є ні інклюзивним, ні ексклюзивним. Його швидше можна описати як нейтральний показник “альтернативи”, тобто різних пропозицій, можливостей і т. ін., з яких мовець пропонує зробити вибір. Сила протиставлення, що міститься в диз’юнкції, є скалярним поняттям, а отже, допускає той чи інший ступінь протиставлення (напр.: *la cantine ou, d’une manière générale, le lieu où le travailleur prend habituellement ses repas* [16, а. 415–1], при цьому залежить від вибору диз’юнктивного сполучника – одиничного *ou* чи подвійного *soit... soit*. Цей останній також часто вживається в ЛД і вводить зазвичай закритий ряд альтернатив, що виключає можливість певної третьої: *soit en engagement = durée indéterminée... soit un engagement d’une durée au moins égale à un an* [16, а. 897].

Для диз’юнкції характерне те, що два поняття (чи дві обставини) одночасно виокремлюються й уподібнюються під певним кутом зору, тобто кожне з них служить висхідною або низхідною точкою. Інколи диз’юнкція / кон’юнкція стосується простого співположення (*juxtaposition*), що досягається шляхом переліку видів в одному роді (див. вище), зближення випадків, що мають одне рішення. “*En cas de faillite et de déconfiture*” [16, а. 610].

Диз’юнкція виникає, якщо зіставляються два випадки і існує причина розглядати їх по-різному, а втім одночасно утверджується думка в правомірності однакового до них підходу [13 с. 97], як наприклад: *le mari ou ses héritiers* [16, а. 1568]; *la femme et ses héritiers* [16, а. 1569]. Але найважливіша функція диз’юнкції в ЛД – функція висловлення вибору, що становить основний зміст правничого положення, за яким більш-менш строго й експліцитно виключається будь-яке інше рішення: “*Si une partie seulement de la chose est périe, il est au choix de l’acquéreur d’abandonner la vente, ou de demander la partie conservée en faisant déterminer le prix par ventilation*” [16, а. 1601].

У всіх випадках, де закон встановлює альтернативу – чи то в головному, чи в підрядному реченні – з метою усунення будь-якої третьої гіпотези, диз’юнктивне (розділове) речення має окремий характер і не може зводитися до множини диз’юнктивних речень.

Оскільки законодавець має право створювати поняття та їх відношення, у своїй поведінці він вільніший за ученого: якщо в стилістиці диз’юнкція може бути штучною – як елемент стилю, то із законом такого траплятися не повинно. Диз’юнкція в законі виступає як необхідний правничий інструмент для законодавця. Коли у ст. 1323 законодавець пише, що “*celui, auquel on oppose un acte sous seing privé est obligé d’avouer ou désavouer formellement son écriture ou sa signature*” [16, а. 1323], то бажання виключити будь-яке інше ставлення є його вольовим рішенням і чітко простежується як конструктивний характер правничої думки, ставить її в логічну ситуацію, дуже відмінну від ситуації репрезентативної думки.

Розглянутий корпус правових означень дозволив визначити основні вияви процесів кон’юнкції та диз’юнкції, притаманні ЛД, та класифікувати їх на цій основі, зокрема кон’юнкція спостерігається у випадках:

- поєднання якостей, що одночасно характеризують термін, напр.: *événement futur et incertain* [16, а. 1181]; *corps certain et déterminé* [16, а. 1302];
- зближення з певною метою фактично розділених якостей, напр.: *acte authentique antérieur au mariage ou ayant reçu avant la même époque une date certaine* [16, а. 1410];
- поєднання термінів за умови: а) що вони за більш-менш строгого підходу можуть уважатися видами одного роду, напр.: *action en nullité ou en rescission* [16, а. 1304]; *mineurs interdits ou absents* [16, а. 1031]; *les délais et les formes* [16, а. 1466]; б) що між цими сурядними термінами існує певна еквівалентність, напр.: *les époux ou leurs héritiers* [16, а. 1468]; *le propriétaire d’un animal ou celui qui s’en sert* [16, а. 1385]; *livrer la chose et la conserver jusqu’à la livraison* [216, а. 1124]; в) що це визначається потребами, пов’язаними з контекстом конкретного речення, напр.: 1 *le vendeur...*; 2...; 3 *les cohéritiers* [16, а. 2103];

– складнопідрядного речення, коли його підрядні: а) становлять єдине ціле (сукупність), напр.: *les titres qui leur étaient alors inconnus et qui auraient été postérieurement découverts* [16, а. 2057]; б) відображають обставини, які можуть розглядатися окремо, напр.: “*En ce cas, comme en tout autre, où l'intérêt du mineur semble l'exiger*” [16, а. 414];

– складносурядного речення, коли його складники характеризуються рівноправністю, сурядним зв'язком, напр.: “*Elle (l'obligation de livrer la chose) rend le créancier propriétaire et met la chose à ses risques*” [16, а. 1138].

Наведений перелік відображає реальне розмаїття відношень у ЛД, які охоплює термін *кон'юнкція*, а наведені приклади демонструють, що між певними видами кон'юнкції існують не лише близькі нюанси думки, а й глибокі відмінності, виявлення яких має безперечне значення для того, хто хоче зрозуміти поле дії закону. Як уже згадувалося, процеси кон'юнкції та диз'юнкції тісно переплітаються, аж до накладання, що, зокрема, ілюструє сполучникова конструкція, де в моделях обох типів уживаються сполучники *et* і *ou*. На небажаності такого явища в правничій сфері наголошує Ж. Рей, дослідник Цивільного кодексу Франції: “С певне коливання в сполучниках *et, ou*”, – пише він, наводячи відповідні приклади [13, с. 96], і продовжує: “Законодавці змушені інколи виправляти законопроекти у зв'язку з цією непевністю. Наприклад, у законопроекті 1446 було спочатку записано: “*En cas de faillite et de déconfiture*”. Юридичний відділ парламенту Франції виправив його на: “*En cas de faillite ou de déconfiture*” [там само].

Отже, сполучник *ou* може виражати у французькому законі: 1) взаємовиключення, несумісність дій, подій, явищ, станів і т. ін.: “*Le locataire doit... ou faire connaître son acceptation, ou saisir des motifs de son refus la juridiction*” [16, а. 313-7]; 2) відношення чергування, єднально-розділові відношення, тобто не власне-розділові відношення, а ті, що передбачають синтез тотожності (рівнозначності) й розмежування вибору подій, дій, явищ, станів: *un ou plusieurs commerçants; locataire ou occupant, personne physique ou morale*; 3) долучання: *en cas de faillite ou D.éconfiture*; 4) еквівалентність: *muni d'un cadran ou d'un dispositif similaire*. Превалює вживання *ou* в основній для нього функції – функції вибору, а от поширеного в побутовому мовленні застосування *ou* на означення пояснення (синонімічно з *тобто*) в наших матеріалах не виявлено, що до певної міри свідчить про некоректність цього його відтінку для правничого контексту. Як і у випадку зі сполучником *et*, слід говорити про базове (мовне) значення *ou* [14] і дериваційні (мовленнєві) значеннєвості, “які виявляються в певних дискурсивних контекстах” [15, с. 14].

Висновок. Кон'юнкція у французькому законі забезпечується також сполучником *et* (і), основна функція якого є додавання, а диз'юнкція забезпечується сполучником *ou* (або), основна функція, якого – це альтернатива. Особливість цих сполучників у законі – це те, що вони обидва у зв'язку зі своєю багатозначністю можуть виражати антонімічні функції і кон'юнкцію, і диз'юнкцію, тобто можуть заміняти в певних ситуаціях один одного. Але ці їхні функції є другорядними, похідними. Вибір використання сполучників *et, ou* диктується їхньою семантикою: якщо перший свідчить про одночасну актуалізацію компонентів тексту, поєднаних цим конектором, то другий – про можливість актуалізації того чи іншого сегмента тексту, введеного конектором.

Хотілося б підкреслити важливість завжди переконуватися в справжньому значенні цих сполучників, особливо в законі, і не вагаючись проводити їх лексикографічне й етимологічне дослідження. Безумовно, ця тема має перспективу подальших розвідок, наприклад, у плані синтаксичної й семантичної кон'юнкції / диз'юнкції на рівні фрази або структурної – на рівні тексту, напр.: паралелізми, поділи і т. ін.

Література

1. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения и текст / Майя Валентиновна Ляпон. // К типологии внутритекстовых отношений : сб. науч. тр. АН СССР, ин-т. рус. яз. / отв. ред. И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – С. 46–66.

2. Oberto G. Le rôle informatique dans le processus d'élaboration des lois / Giacomo Oberto // *Rivista Informatica e diritto. Fascicolo 1.* – Milano : Istituto di Teoria, 1997. – P. 78–90.
3. Васильева Н. М. Французский язык. Теоретическая грамматика. Морфология. Синтаксис. Ускоренный курс : [учебник] / Наталия Михайловна Васильева, Людмила Петровна Пицкова. – М. : Высш.-ая школа, 1991. – 299 с.
4. Antoine G. La coordination en français : [2 volumes.] / Gérard Antoine. – P. : d'Artrey, 1962. – 1048 p.
5. Сучасна українська мова : [підручник для студентів гуман. спеціальностей вузів] / за редакцією О. Д. Пономарева. – [3-є вид. перероб.] – К. : Либідь, 2005. – 487 с.
6. Pop L. Espaces discursifs / Liana Pop. – P. : Peeters, 2002. – 258 p.
7. Tousignant C. La linguistique en cour de justice / Claude Tousignant. – Canada : Presses de l'Université de Laval, 1999. – 194 p.
8. Sandmann M. “Et” de fermeture et “et” de continuation en français moderne / Marie Sandmann // *Cahiers Ferdinand de Saussure.* – Genève : Université de Genève, 1966. – n. 23. – P. 151–164. – Режим доступу: www.persee.fr/web/revues/.
9. Riser G. Conjonction et disjonction dans la poésie Saint-Denys Garneau / Georges Riser. – Ottawa : University of Ottawa Press, 1999. – 194 p.
10. Белошапкова В. А. Предложения альтернативной мотивации в современном русском языке / Вера Арсеньевна Белошапкова // *Исследования по современному русскому языку : сб. ст. / отв. ред. проф. А. С. Герд.* – М. : Изд-во Мос. ун-та, 1970. – С. 13–29.
11. Grevisse M. Le bon usage / Maurice Grevisse. – [11e éd. revue]. – P. : Duculot, 1980. – 1519 p.
12. Инькова-Манэотти О. Ю. Коннекторы противопоставления во французском и русском языках : [монография] / Ольга Юрьевна Инькова-Манэотти. – М. : МГУ, 2001. – 435 с.
13. Ray J. Essai sur la structure logique du Code civil français / Jean Ray // *Thèse Lettres.* – P. : Félix Alcan, 1976. – 296 p.
14. Гак В. Г. Языковые преобразования: [монография] / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Школа “Языки рус. Культуры”, 1998. – 768 с.
15. Вишнинецька М. О. Альтернативні питальні речення у французькій мові: структура, семантика, прагматика : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : спец. 10.02.05 “Романські мови” / Марія Олексіївна Вишнинецька. – Харків, 2005. – 20 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

16. Code civil. – [107e éd.]. – P. : Dalloz, 2008. – 707 p.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ПОНИМАНИЯ ТЕКСТА

Мусиенко В. П.

Киевский национальный лингвистический университет

У статті обговорюються психологічні передумови сприйняття тексту, усвідомлення, врахування та експлікація яких в шкільному курсі вивчення літератури сприятимуть формуванню і розвитку рефлексивного підходу до інтерпретації тексту. Розглядається мінлива природа смислу, демонструється його залежність від мети сприйняття, психічного типу реципієнта та його установки та емоційного налаштування, інтенційності, спроможності до існуючих типів розуміння, наявних у реципієнтів ментальних репрезентацій світу, акцентовано вплив культурно-історичного контексту, готовність до релевантної сигніфікації, денотації та референції, відповідність мовної картини світу.

Ключові слова: методика викладання літератури, розуміння тексту, типи розуміння, логічні процедури сигніфікації, денотації, референції, моделі та рівні сприйняття тексту.

The article discusses the psychological preconditions of the text's perception, awareness, accountability and explication. Those phenomenon in the literature school course contribute to the formation and development of a reflexive approach to the interpretation of the text. The changing nature of meaning is demonstrated, its dependence on the purpose of perception, the psychic type of the recipient and its emotional adjustment, the intentionality, the ability to existing types of understanding, the recipient's mental representations of the world, is accentuated the influence of the cultural-historical context, readiness for the relevant syndication, denotation and references, the correspondence of the linguistic picture of the world.

Key words: method of teaching the literature, understanding of the text, types of comprehension, logical procedures of the signification, denotations and references, models and levels of comprehension of the text.

Понимание текста представляет собой процесс превращения линейной речи в симультанную (многомерную) ментальную схему. Процесс понимания имеет сложный характер, поскольку значение языкового знака обусловлено отношениями между его элементами, отношением к внеязыковому миру, отношением к коммуникативной ситуации, языковой картиной коммуникантов.

Вопросы понимания и интерпретации текстов активно разрабатываются в традиционной и когнитивной психологии, психолингвистике и нейролингвистике, в теории искусственного интеллекта и практике создания интеллектуальных систем – в общетеоретическом аспекте и применительно к разным условиям восприятия, в теоретическом и экспериментальном ключе (см., например, работы В. Беянина, А. Брудного, Б. Величковского, И. Зимней, А. Леонтьева, Д. Леонтьева, А. Лурия, Ю. А. Сорокина, Л. Ширинкина и др). М. Чудова в большой обзорной статье “Понимание: предмет исследования и объект моделирования” [22] типизирует концепции понимания в зависимости от того, что ставится во главу угла: объектные теории, субъект-объектные теории и субъект-субъектные теории.

Если теоретические основы процесса понимания и интерпретации текста в общем сформированы, непротиворечивый, экспериментально подтвержденный механизм понимания, к сожалению, не установлен. Причина заключается в самой природе человеческой психики, которая обусловлена генетикой, нейрофизиологическими и химическими процессами, экологией, культурной средой, полученным опытом. Все они влияют на восприятие и понимание текста реципиентом.

Целью данной статьи является попытка систематизации психологических задач, с которыми сталкивается реципиент при восприятии текста, как они видятся в современной психологии,

логике, философии, лингвистике. Решение этой задачи имеет прикладной характер: в школьном обучении чтению учитель-словесник должен осознавать тот путь, по которому должен пройти ученик для присвоения текста, чтобы создавать необходимые для восприятия текста предпосылки.

Целью восприятия текста является постижение смысла. Д. Леонтьев в работе “Психология смысла” (раздел 2.1.) [10] определяет смысл как отношение между субъектом и объектом или явлением действительности, которое определяется местом объекта (явления) в жизни субъекта, выделяет этот объект (явление) в образе мира и воплощается в личностных структурах, регулирующих поведение субъекта по отношению к данному объекту (явлению). Его концепция смысла синтезирует достижения Московской психологической школы, в которой смысл рассматривался: а) как функция индивида, как механизм регуляции сознания и деятельности, б) как субъективный / объективный / интерсубъективный феномен, в) как деятельность.

П. Рикер в работе “Конфликт интерпретаций” определяет свойства смысла в герменевтическом мышлении (в сопоставлении с языковой системой); историчность, событийность, выбор, инновация, открытость, обращенность [16, с. 137].

Природа смысла проявляется в структуре деятельности, сознания, личности, межличностной коммуникации, артефактах. Т. е. смысл – это то, что мы понимаем об окружающем мире (тексте) и чем руководствуемся в жизни. Это положение можно ярко продемонстрировать на восприятии ребенком новых предметов – он пытается установить заложенный смысл через связь с уже известным, схожим предметом. Так, нам известен случай, когда ребенок четырех лет идентифицировал в музее народного быта самогонный аппарат, сделанный из деревянных бочек, стеклянных сосудов и стеклянных трубок и спиралей, поскольку видел ранее что-то похожее, сконструированное из молочных бидонов, ведра и резиновых шлангов.

Д. Леонтьев подчеркивает зависимость смысла от типа коммуникации. При этом он выделяет: а) межличностную коммуникацию, где понимание осуществляется на уровне значений, б) межличностную коммуникацию как совместное действие, где происходит трансформация смыслов в направлении сближения (сюда отнесем процесс истолкования), в) массовую коммуникацию, направленную на трансляцию смысла массовой аудитории, где смысл навязывается реципиенту психотехническими приемами. Понятно, что первый вид коммуникации на уровне значений достаточно условен: не может быть понимания без установления смысла – это скорее базовый уровень понимания. Большинство исследователей сходится в том, что постижение смысла не может быть однозначным и завершенным, смысл, как заметил Ж. Кангилем, “ускользает” [цит по: 14, с. 298]. Методологическое основание такой незавершенности смысла В. Куайн усматривает в невозможности однозначной референции (соотнесении с действительностью) высказывания [см. 18, с. 464].

Для овладения смыслом – присвоения текста – читатель должен, опираясь на соответствующие категории, совершить ряд операций.

В основе понимания лежат процедуры сигнификации, денотации и референции, пропозиции и пресуппозиции, импликации, разработанные в логике [см. 11].

Референт – это конкретный объект действительности, с которым соотносится данная языковая единица. Для понимания текста крайне важна способность реципиента правильно соотносить лексему с референтом.

Денотат языковой единицы – это совокупность предметов / явлений / свойств, которые именуется данной языковой единицей, в терминологии Р. Карнапа – экстенционал. Так понимаемый денотат противопоставлен сигнификату, который обозначает содержание понятия, или сигнификат. Соотношение этих факторов у автора и читателя отличается. У автора, скорее всего, они выстроены в следующую цепочку: референт – денотат – сигнификат, тогда как читатель идет в обратном направлении: лексическое значение указывает на понятийную наполненность слова (сигнификат), который, в свою очередь, очерчивает денотат, т. е. круг

возможных предметов, и наконец, читатель выводит свой референт, который, безусловно, будет отличаться от авторского. Один и тот же референт, например, конкретный политический деятель или государство, может иметь отличия в денотации и сигнификации (ср., включение России президентом Трампом в одну группу государств – вместе с Северной Кореей, Венесуэлой и Ираном, а также наполнение сигнификата признаками “зло”, “опасность”, “враг”). Точно также объем денотата и сигнификата будут отличаться.

Референт чаще всего читателю неизвестен, но он может быть неизвестен и автору (*В некотором царстве, некотором государстве, жил-был один царь*), но сигнификат и денотат известны, благодаря семантике языковой единицы.

Термин *пропозиция* определяется как семантический вариант парадигм предложений. Так, предложения: *Брат – учитель / Брат будет учителем! / Брат, к сожалению, учитель* – реализуют одну пропозицию, в которой соотнесены “брат” и “учительство”. Пропозиция в герменевтическом ключе представляет пропозициональный фрейм, который обеспечивает понимание того, как соотносятся между собой референты / денотаты / сигнификаты.

Пресуппозиция – общий фонд знаний и верований, который обеспечивает понимание. Например, утверждение: *Чай остыл* – обозначает, что он не пригоден, поскольку всем известно, что чай пьют горячим; *Мне опять поставили первую пару* – это плохо, поскольку первая пара начинается рано; *Мне душно* – значит, надо открыть окно и т. п.

С пресуппозицией связано явление импликации, – присутствие информации в скрытом виде: импликация возможна только при условии пресуппозиций, это механизм работы с пресуппозициями: автор имеет в виду, читатель – выводит.

Импликация обусловлена способом подачи умозаключения (две посылки и заключение) в речи – передается либо одна посылка, обычно частная, либо вывод, тогда как два остальных суждения находятся в имплиците: высказывание *Ваня занимается с репетитором* – оставляет в имплиците два суждения: *Обычно с репетитором занимаются неуспевающие* и *Ваня не успевает* – это пресуппозиции. У читателя, благодаря имеющимся пресуппозициям, возникает импликатура в форме выводного суждения: *Ваня не успевает*, и целый веер других, обусловленных выбором общей посылки (например, *Репетиторы дорого стоят / Родителям это обойдется в копеечку*). М. Кронгауз замечает, что пресуппозиция предшествует высказыванию, а импликация выводится из него [9, с. 242], но, добавим, на основе имеющихся пресуппозиций.

Ж. Делез в работе “Логика смысла” [7, с. 26–39] вводит в логическую структуру смысла также понятие манифестация, в котором отражается соотношение предложения и говорящего; манифестация высказывает желание или веру, определяемые путем каузального умозаключения. Автор последовательно доказывает, что смысл не может заключаться ни в денотации (= референт) – не ясно, правильно ли соотнесены слово и вещь, ни в манифестации – она во власти говорящего, ни в сигнификации – которая зависит от денотации, Ж. Делез полагает, что смысл – это четвертое измерение предложения. О нем можно судить косвенно, идя по кругу, который предоставляет предложение. Смысл может быть обнаружен путем парафразирования, но оно дает варианты и представляет проблему постановки точки в процессе парафразирования. Она может быть достигнута путем повторения в других грамматических формах. (Но в какой мере такой пересказ раскроет смысл?) Автор с сочувствием апеллирует к стойкам, которые открыли смысл “вместе событием”: смысл – *выражаемое в предложении* – это бестелесная, сложная и нередуцируемая ни к чему иному сущность на поверхности вещей; чистое событие, присущее предложению и обитающее в нем.

Поскольку дискурс представляет собой цепь предложений (высказываний), каждое из которых влияет на смысл другого / других, Г. Гадамер [4, с. 430] предостерегает: при чтении необходимо избавиться от собственных смыслоожиданий; разворачивание смысла вынуждает нас толковать и отказываться от толкования.

Основой для постижения текстуального смысла являются разного рода ментальные репрезентации – ментефакты, концепты, ноэмы, понятия, смыслы, объединенные в когнитивные модели и когнитивные карты, в которых аккумулирован опыт реципиента текста. Ж. Гийому и Д. Мальдидье называют это архивом [5, с. 126–127].

Именно накопленные модели обеспечивают характер нашего восприятия текста. В когнитивной психологии и когнитивной лингвистике к числу таких моделей относят фреймы, сценарии, скрипты. Подобные модели создают концептуальную картину мира и сами структурируются на ее базе. В формировании картины мира (в это понятие включаем все ментальные репрезентации: концепты, фреймы, сценарии, стереотипы, примитивы, прототипы, гештальты, атомарные предложения Б. Рассела, ядерные предложения Н. Хомского и т. п.) задействованы рефлексия и жизненный опыт, при этом и в философских, и в психологических концепциях предпочтение отдается практическому жизненному опыту. Т. е. необходимо не только знание языка, но и некоторая корреляция жизненного опыта читателя и автора. Так, например, советский юмор часто непонятен современному молодому человеку.

Понятно, что какая-то часть личных знаний человека формируется в результате ментальной рефлексии, особенно, в научных концепциях (в науковедении есть такое шуточное понятие “диванная лингвистика” – когда ученый лежит на диване и придумывает концепции), но не она является решающей для обычного человека.

В этом пункте возникает вопрос: каков механизм постижения смысла текста – практический или рефлексивный? Представляется, что, хотя реципиент имеет дело с ментальными сущностями – значениями языковых единиц, доминирует практический опыт – именно он становится основой для семантизации речевых фрагментов. При этом необходимо отметить, что в поле опыта уже включены модели, приобретенные на основе уже прочитанных текстов. Вместе с тем у опытного, особенно у профессионального читателя несомненно возникает читательская рефлексия над текстом.

Проблема понимания в психологии, как и в философской герменевтике, разворачивается по линии субъективности личности интерпретатора (а отсюда – невозможность достичь полной адекватности понимания) – интерсубъективности, социальности интерпретатора (а отсюда – доверие к познавательным возможностям человека).

Проявление субъективности понимания очевидно и не требует доказательств. Б. Величковский, отмечая, что современная теория познания пришла к необходимости учитывать фактор неповторимости личности [3, с. 21–22, с. 69–70], обращается к убедительному примеру проявления субъективности понимания, имеющему к тому же практические негативные последствия, – неправильным диагнозам на основе объективных лабораторных исследований, что объясняется зависимостью интерпретации полученных данных от индивидуального (субъективного) опыта врача (ср. аналогичное замечание у Р. Якобсона: субъективные выводы из объективных посылок). В общем, как писал У. Шекспир: Всякий человек – это малое королевство.

Объективность понимания аргументируется обычно интерсубъективностью (Э. Гуссерль) или включенностью в бытие: если человек действует, значит, он понимает (М. Хайдеггер).

Нейролингвистические исследования дают экспериментально подтвержденные аргументы социальности человеческого сознания. Так, М. Познер (1992) при помощи томографа доказал наличие в лобной доле коры головного мозга человека области *культурного и социального* внимания; А. Ухтомский ввел в психологию понятие “доминанта на другого человека”, что свидетельствует об интерсубъективности человеческого сознания; в методике измерения интеллекта Дж. Гилфорда постулируется *социальный интеллект*; в психологии познания используется понятие *социальный мозг*.

Таким образом, понимание текста реципиентом балансирует на границе субъективности – интерсубъективности. Категория интерсубъективности здесь более продуктивна, нежели объективность, поскольку человеческое сознание оперирует не объектами, а когнитивными картами (Э. Гуссерль), и так же продуктивнее категории социальности субъектов коммуникации, поскольку достичь единства понимания в рамках целого социума – цель практически недостижимая, тогда как установить единство автора и одного реципиента (группы реципиентов) вполне реально. Положение, что у каждого автора – свой читатель (читатели) тривиально.

Общепринятым положением при объяснении механизмов постижения смысла является необходимость контекста. Контекстуальность постижения смысла текста обозначает, что смысл текста формируется окружением (как король свитой); горизонтальный контекст – это правое и левое окружение речевого фрагмента, вертикальный – это все факторы коммуникативной ситуации. Сама работа полушарий мозга демонстрирует влияние контекста на нейролингвистическом уровне (ср. зависимость вербальных реакций от вербального стимула).

Облигаторным свойством человеческого сознания является его направленность на объект – человеческое сознание всегда занято чем-то. Оно интенционально. Ярким примером иллюстрации интенциональности может быть восприятие юмористического шоу телезрителем и зрителями из зала. Довольно часто телезритель недоумевает по поводу энтузиазма зрителей юмористического шоу – ему же совершенно не смешно. Дело как раз в интенциональности: зритель пришел в зал за юмором и смехом и он готов его видеть, тогда как телезритель просто переключил каналы.

Идея интенциональности познания была разработана Э. Гуссерлем в феноменологическом ключе: мир является человеку через его опыт. Безусловно, это положение герменевтически существенно, но еще более важна идея “горизонта”. Поскольку объекты не могут быть определены в ходе единичного акта восприятия, Э. Гуссерль развивает идею “горизонта”, в который включаются другие акты восприятия данного объекта, смежные смыслы, фоновые знания, т. е. смысл зависит от горизонта. “Любой актуальный опыт, – писал Э. Гуссерль, – указывает за пределы самого себя на тот возможный опыт, который в свою очередь вновь отсылает к новому возможному опыту, и так до бесконечности” [6, с. 16]. Горизонт и ограничивает понимание, и открывает его.

Характер постижения текста зависит от психологической установки (Д. Узнадзе) реципиента. Установка, по Д. Узнадзе, – это неосознаваемая готовность субъекта к восприятию будущих событий и действиям в определенном направлении. Впоследствии представителями грузинской школы установка была включена в трехчленную модель психики: установка – сознание – бессознательное, С. Рубинштейн [17, с. 518 и далее] усиливает в теории установки сознательную, личностную составляющую. Скорее всего, в установке есть и то, и другое. Впрочем, психология признает, что есть люди без установки.

Для герменевтики значимо в концепции установки уже то, что сам выбор объекта восприятия зависит от установки реципиента (что дает объяснение фактам выбора телепередач, книг, газет, партий и т. п.). Среди установленных в психологии типов (свойств) установки: фиксированность, прочность, динамичность, статичность, пластичность, грубость, иррадированность, генерализованность, константность, вариабельность, стабильность, лабильность, интермодальность – особенно важна иррадиация (т. е. распространение выработанной в одной сфере установки на другие сферы) и генерализация (ср. “смотреть на мир в розовых очках”; “все мазать черной краской”, “смотреть со своей колокольни”). Так или иначе, но восприятие мира (и текста) обусловлено углом зрения, фокусом – установкой.

Так, например, нам удалось наблюдать ребенка шести лет, который при просмотре фильма по телевизору фиксировал начало сцены вербального (в пределах литературной лексики советского кино) унижения достоинства человека (причем в подтексте!) и выходил из комнаты, заглядывая время от времени в щелочку в ожидании ее конца. Трудно понять, как сформировалась

“установка на достоинство” – над этим с ним взрослые прямо не работали. Позже, в школьные годы, букет на школьной линейке вручался не любимому учителю, а тому, который оставался без букета.

8. Результат герменевтического процесса зависит от цели, которую ставит перед собой читатель. От нее зависят глубина проникновения в смысл, используемые механизмы и степень прилагаемых усилий. В современной методике преподавания языка по признаку цели принято выделять четыре типа чтения:

- изучающее чтение, направленное на полное раскрытие смысла; обычно это чтение специальных текстов (научных, учебных, публицистических) в целях получения информации, а также чтение любых текстов специалистами с целью анализа. Оно хорошо знакомо ученикам и студентам. Такое чтение требует 100 % понимания языковых структур, а также владения соответствующей пресуппозицией;

- ознакомительное чтение, направленное на раскрытие содержания текста; таковым собственно является чтение художественной литературы обычным человеком. Оно требует определенного житейского опыта. Здесь допускается неполная семантизация языковых единиц – смысл улавливается из контекста;

- просмотровое чтение, направлено на поиск тем, затрагиваемых в тексте. Обычно, так читают газету – учитывают заголовки, читают по ключевым словам, вычлняя важную на тот момент информацию. Как раз на просмотровом типе чтения построен классический монолог А. Райкина за чтением газеты;

- поисковое чтение направлено на поиск мест, которые, по мнению читателя, должны быть в данном тексте. Сейчас наиболее распространено в интернетном поиске необходимой информации: читатель пробегает глазами страницу в поиске ключевых слов. Помнится, в школьные годы автор этих строк по именам Катя и Даша отслеживал любовную линию в романе А. Толстого “Хождение по мукам” – остальное было на том этапе жизни малоинтересно.

Важным условием постижения смысла является психический тип личности реципиента. В психологии известны теории личности на различных основаниях, но для нашей задачи интерпретации текста наиболее значимыми чертами являются выделенные С. Рубинштейном [там же]: направленность личности (куда входят сознательные установки, потребности, интересы, идеалы), способности (общие и специальные), эмоциональность, воля, темперамент, самосознание и жизненный путь. В своей совокупности они и обеспечивают характер восприятия текста.

Р. Фрумкина показывает различия в восприятии языкового материала, типизируя личности: дилетанты и педанты, буквалисты и метафористы, оригиналы и рационалисты, усердные и минималисты и их различные комбинации [21, с. 77–85].

Особенную роль при восприятии художественного текста играет эмоциональная настройка реципиента, о которой как механизме сопереживания говорил еще В. Дильтей (ср. общение Дон Кихота и Санчо Панса). У. А. Хараш выделяет противоположные типы реципиентов: первый (экспрессивный) нацелен на оценку эмоционального состояния говорящего, он убеждает, второй стремится выяснить цели говорящего, он скепичен, недоверчив [19, с. 120]. А. Лурия также подчеркивает важность эмоциональной тонкости человека.

Условием глубины понимания является соответствующая тексту картина мира, владение национально-культурным, историческим, эстетическим контекстом. Кроме того, восприятие нетривиальных текстов требует некоторой логической и эстетической интуиции, вырастающей из опыта истолкования таких текстов, что позволяет мгновенно схватывать опорные звенья, предвидеть движение мысли, а также готовности языковой личности к новизне. Полное постижение смысла предполагает аппликацию его на современное духовное состояние общества, вписывание в собственную модель мира. В истории известно немало случаев, когда прочтение книги изменило мировидение человека и его судьбу.

Когнитивные модели понимания текста ориентируются на следующие составляющие: 1) расчленение текста на порции и их согласование с внутренним знанием; 2) база знаний, зафиксированная в вербальной форме; 3) процедуры управления (распознавание, поиск, логический вывод и т. д.); 4) переход от внутреннего знания к внешнему вербализованному ответу или действию.

Ситуация понимания включает множество операций, связанных с решением таких сложных задач, как распознавание конфигураций, кратковременное запоминание, модулирование, поиск в памяти, синтаксическая интерпретация, операция логического вывода и т. д. Все эти процессы объединены главной задачей – выделением не просто значений отдельных слов, но и смысла сообщения в целом. В разных трудах перечень операций отличается, но стратегия – выделение и семантизация элементов, установление их связей, восстановление пропущенного, соотнесение значений с внутренней системой знания, формирование личностного смысла, при необходимости корректировка внутренней картины мира – остается общим.

А. Ракитов [15] выделяет процедуры символизации (свертывание длинных описаний в один символ) и десимволизации (переход от языковых знаков к реальным объектам), креативного продуцирования (порождение, приращение новых значений и смыслов), интерпретации (приписывание смысла и значения отдельным элементам знаковой системы, при этом смыслы заимствуются из ранее созданного фонда, в лингвистической терминологии – картины мира). Как подчеркивает ученый, этот набор процедур не зависит от характера деятельности и уровня подготовки реципиента.

Установленные различия в функциях полушарий позволили сделать очень важные выводы для герменевтики. Слова и образы в левом полушарии организуются так, что восприятие предлагает достаточно ясную модель. Правое полушарие формирует многозначный контекст, благодаря которому только и возможно постижение мира (и текста).

Понимание текста как сложного языкового знака предполагает понимание всех его составляющих (слова, предложения, текста, подтекста). Однако не следует полагать, что понимание последовательно идет таким путем. В психологии и нейролингвистике известны попытки определить иерархию языковых единиц в процессе порождения и восприятия речи: одни считали, что доминируют синтаксические модели (например, Н. Хомский), другие (например, Л. Спивак) – лексический материал. Вместе с тем полученные экспериментальные данные о глубине залегания языковых единиц в сознании человека не всегда подтверждались экспериментально, а применительно к процессу порождения речи и ее восприятия имели выводной характер. Ориентация на текст как знаковую систему предполагает, по М. Минскому [13, с. 38–53], синтаксическое, семантическое, стереотипно-событийное и ситуативно-коммуникативное понимание, в другой терминологии – семантизирующее, когнитивное и распределенное понимание (Г. Богин (раздел 3.1.2) [1]. Т. е. читатель должен понять, с каким реальным (или вымышленным) фрагментом мира соотносится данный текст. Безусловно, все эти аспекты понимания необходимы – только вкуче они способны раскрыть смысл текста.

Процесс понимания языковых знаков не представляет собой строгой процедуры, но зависит от объекта восприятия (многоуровневость языковой единицы: фонология, семантика, грамматика, прагматика).

Так, видный ученый в области акустики Дж. Фланаган (“Анализ, синтез и восприятие речи” [20]) утверждает, что даже фонетическая воспринимаемость речи обусловлена лингвистической функцией элементов. Средняя узнаваемость изолированных звуков составляет всего 55 %. Студентам хорошо известно, что для определения значения слова необходим контекст, его грамматическая роль, морфологические свойства, которые в свою очередь часто зависят от лексического значения и грамматической роли, например, различие наречия – краткого прилагательного – категории состояния. Именно поэтому в современной психологии доминирует концепция “анализа через синтез”.

А. Лурия в работе “Язык и сознание” [12, с. 217–264] последовательно рассматривает условия понимания слов, фраз, текста и подтекста. Он подчеркивает, что текст может быть прочитан с различной глубиной, противопоставляя внешнее значение и внутренний смысл. Под внешним значением ученый понимает реализованное в тексте потенциальное языковое значение, тогда как внутренний смысл обусловлен подтекстом.

А. Лурия замечает, что различия по глубине и характеру постижения смысла разными реципиентами гораздо больше, нежели при восприятии внешнего значения. Для характеристики процесса формирования смысла он обращается к механизмам “влияния” или “вливания” смыслов из контекста (Л. Выготский), выделения “смысловых ядер” и сближения их между собой, “вероятностный подход”, который требует выбора из ряда альтернатив.

С точки зрения процедуры, В. Знаков [8, с. 33] выделяет понимание-узнавание, понимание-гипотезу и понимание-объединение; данные виды представляют собой аспекты понимания, каждый последующий поддерживается предыдущим: читатель может остановиться на первом, если сличение с уже известным феноменом его полностью удовлетворило; выдвижение гипотезы необходимо либо при неполном совпадении (узнавании), либо для формирования вывода с учетом контекста; объединение связано с выходом за пределы ситуации.

Ставя задачу поиска смысла, реципиент уже на начальном этапе постижения выдвигает предположения о нем (пред-понимание в герменевтике). Анализ отдельных элементов, осуществляемый через синтез, – это автоматизированные подчиненные операции, которые осознаются лишь в ситуации затруднения, как например, при восприятии многочленного сложного предложения с осложняющими элементами и непрямым порядком слов в научном тексте, – если смысл не улавливается, читатель, обычно, выбрасывает осложняющие компоненты или превращает их в предложения, доводит предложения до ядерного вида и, наконец, устанавливает логические отношения между предложениями.

А. Брудный [2, с. 116] полагает, что реципиент работает по трем линиям: монтаж – переход от одного фрагмента к другому, перецентрировка – переход от одной центральной мысли к другой, формирование единой концепции текста.

По мнению А. У. Хараша, реципиент прекращает анализ сообщения в той его точке, где у него появляется “презумпция ясности”, т. е. предположение, что проделанный им анализ достаточен для адекватного понимания [19, с. 120].

К числу механизмов, которые обеспечивают понимание, психологи относят механизмы идентификации, проекции, социальной перцепции, каузальной атрибуции, эмпатии, инсайта, интуиции.

С точки зрения процедуры герменевтика различает понимание интуитивное (неосознанное озарение), дискурсивное (текстуально обусловленное, выведенное – рациональное), интроспективное (самонаблюдение: “я так воспринимаю”, т. е. рефлексивное).

Интерпретация – это работа мышления, которая состоит в расшифровке смысла, стоящего за очевидным смыслом, в раскрытии уровней значений, заключенных в буквальном значении.

Таким образом, с точки зрения психологической процесс понимания носит активный поисковый характер, детерминирован типом текста и психологическим типом и состоянием реципиента, его концептуальной и языковой картиной мира (ментальностью), наличными когнитивными моделями, жизненным опытом, опытом интерпретации текстов.

Задача школьного обучения словесности состоит не в том, чтобы объяснить ученикам тему и идею программных произведений, снабдив, по возможности, некоторыми замечаниями касательно речевых экспрессивных средств, но подготовить учеников к самостоятельному постижению смысла текстов. Безусловно, восприятие текста – это процесс личный. Учитель не должен стремиться к достижению единообразия, наоборот, учитель должен обсуждать с учениками все возникшие варианты смысла, находить факторы его формирования.

Направляющая роль учителя состоит в правильной расстановке акцентов при подходе к тексту в конкретных условиях восприятия, в экспликации тех проблем, которые возникают перед учениками, и обозначении путей их решения. Хороший учитель словесник учит не столько литературе, сколько жизни, вниманию к человеческой личности, чем и заслуживает любовь учеников.

Литература

1. Богин Г. И. Обретение способности понимать: введение в герменевтику / Г. И. Богин. – М. : Психология и Бизнес ОнЛайн, 2001. – 516 с.
2. Брудный А. А. Понимание как философско-психологическая проблема / А. А. Брудный // Вопр. философии, 1975. – № 10. – С. 109–117.
3. Величковский Б. М. Когнитивная наука: Основы психологии познания : Т. 1 / Б. М. Величковский. – М. : Смысл: Издательский центр “Академия”, 2006. – 448 с.
4. Гадамер Г. Г. Истина і метод. Т. 1 / Г. Г. Гадамер. – К. : Юніверс, 2000. – 464 с.
5. Гийому Ж. О новых приемах интерпретации, или проблема смысла с точки зрения анализа дискурса / Ж. Гийому, Д. Мальдидье // Квадратура смысла. – М. : Прогресс, 1999. – С. 124–136.
6. Гуссерль Э. Идеи к чистой феноменологии и феноменологической философии / Э. Гуссерль // Язык и интеллект. – М. : Прогресс, 1990. – С. 14–94.
7. Делез Ж. Логика смысла / Ж. Делез. – М. : Академия, 1995. – 299 с.
8. Знаков В. В. Психология понимания: Проблемы и перспективы / В. В. Знаков. – М. : Изд-во “Институт психологии РАН”, 2005. – 448 с.
9. Кронгауз М. А. Семантика / М. А. Кронгауз. – М. : Изд-во РГГУ, 2001. – 399 с.
10. Леонтьев Д. А. Психология смысла / Д. А. Леонтьев. – М. : OZON, 2007. – 512 с.
11. Лингвистический энциклопедический словарь. – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
12. Лурия А. Р. Язык и сознание Текст. / А. Р. Лурия [Под ред. Е. Д. Хомской]. – М. : Изд. МГУ, 1979. – 320 с.
13. Минский М. Фреймы для представления знаний / М. Минский. – М. : Энергия, 1979. – 154 с.
14. Пешё М. Прописные истины. Лингвистика, семантика, философия / М. Пешё // Квадратура смысла. – М. : Прогресс, 1999. – с. 225–290.
15. Ракитов А. И. Диалектика процесса понимания (Истоки проблемы и операциональная структура понимания) / А. И. Ракитов // Вопросы философии. – 1985. – № 12. – С. 62–71.
16. Рикер П. Конфликт интерпретаций / П. Рикер. – М. : Академия-Центр, 1995 – 415 с.
17. Рубинштейн С. Л. Общая психология / С. Л. Рубинштейн. – СПб. : Питер, 2000. – 720 с.
18. Поступ сучасних ідей / Ж. Рюс. – К. : Основи, 1998. – 669 с.
19. Хараш А. У. Уровневая организация сообщения, его понятность и убедительность Текст. / А. У. Хараш // Семиотика средств массовой коммуникации: Науч. семинар: В 2 ч. – М. : Моск. ун-т, 1972. – Ч. 1. – С. 120–131.
20. Фланаган Дж. Анализ, синтез и восприятие речи / Дж. Фланаган. – М. : Связь, 1968. – 395 с.
21. Фрумкина Р. М. Психолінгвістика / Р. М. Фрумкина. – М. : Изд. центр “Академия”, 2003. – 320 с.
22. Чудова М. Понимание: предмет исследования и объект моделирования / М. Чудова // Искусственный интеллект и принятие решений – 2012. – № 4. – С. 3–312.

ЛІНГВОКОГНІТИВНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДИСКУРСУ РЕФЛЕКСІЇ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Ніконова В. Г.

Київський національний лінгвістичний університет

Базилевич Н. В.

Херсонський державний університет

У статті описано алгоритм реконструкції глибинних смислів дискурсу рефлексії політичного лідера шляхом аналізу лінгвістичних і когнітивних особливостей актуалізації рефлексії в текстовій площині історико-мемуарних творів В. Черчилля.

Концептуальний простір дискурсу рефлексії В. Черчилля сконструйовано як сітьову модель, що демонструє різні типи зв'язків між концептами 18 текстовими концептами (партитативні, суб'єктно-причинові, причиново-наслідкові, атрибутивно-посесивні, реверсивно-функціональні, просторові, квалітативні, асоціативні), які актуалізують глибинні смисли дискурсу політичного лідера.

Ключові слова: рефлексія, дискурс рефлексії, маркери рефлексії, когнітивні процеси, лінгвокогнітивні операції, концепт, фрейм, сітьова модель.

This article reveals the procedures of reconstruction of dominant senses of political leader's discourse of reflection by means of analysis of linguistic and cognitive properties of reflection realization in W. Churchill's historic and memoir works.

The conceptual space of W. Churchill's reflection discourse is constructed as a network model of 18 textual concepts which represents different types of relations between concepts (partitive, subjective-and-causative, causative-and-resultative, attributive-and-possessive, reversible-and-functional, spatial, qualitative, associative) that actualize dominant senses of the political leader's reflection discourse.

Key words: reflection, reflection discourse, reflection markers, cognitive processes, linguistic and cognitive operations, concept, frame, network model.

Дослідження феномену політичного лідера має давню історію. Наприклад, праці Конфуція, Платона, Арістотеля, Цицерона створювалися на основі біографій політичних діячів античного світу. Осмислити важливе соціальне явище політичної активності особи намагалися Геродот, Тит Лівій, Тацит, Плутарх, які єдиними творцями історії вважали національних героїв, монархів і полководців. розглядав політичного лідера як володаря, здатного використовувати всі доступні засоби для збереження влади та наведення порядку. Томас Карлейль і Ральф Волдо Емерсон уважали лідера творцем історії, наділеним особливим талантом, особистістю, у якій найповніше виявляється божественне провидіння й творче начало в історії [6].

У середині ХХ століття дослідження феномену політичного лідера вийшло за межі історичних наук із появою окремої галузі лінгвістичних досліджень – “політичної лінгвістики”, присвяченої аналізу політичного дискурсу. У цей час з'являються розвідки з мовностилістичним і текстуальним аналізом промов політичних лідерів (Р. Айві, Р. Андерсон, Р. Осборн, В. Риккерт та ін.) [1], аналізуються комунікативні стратегії і тактики, репрезентовані в політичних промовах (У. Бенуа, Л. Бразеаль, А. Клюковські, В. Мак Хейл, П. Пір, В. Уеллс, А. Харткок та ін.) [11].

У сучасних українських мовознавчих студіях також вивчають дискурси та дискурсивні портрети харизматичних лідерів (Н. Петлюченко [5]), функції сталих виразів у промовах британських прем'єр-міністрів (Т. Свиридюк [9]), досліджують ідіюстії політичних діячів і вербальні ефекти публічних виступів видатних політичних лідерів минулого та сучасності (Л. Славова [10], С. Потапенко [8] та ін.). Проте рефлексія як когнітивний складник дискурсу політичного лідера ще не розглядалася.

Актуальність розвідки, присвяченої дослідженню дискурсу рефлексії політичного лідера, визначається комплексним когнітивно-дискурсивним підходом до аналізу рефлексії та відповідністю сучасним напрямкам розвитку лінгвістики. Тема є актуальною з огляду на сучасні когнітивні студії, які спрямовані на розв'язання проблеми здійснення лінгвокогнітивних операцій для декодування процесів рефлексії в різних типах дискурсу, вивчення дискурсу рефлексії як засобу самовираження політичного лідера та ін. Звернення до рефлексії В. Черчилля – великого політичного і державного діяча, прем'єр-міністра Великої Британії, видатного оратора, лауреата Нобелівської премії з літератури, національного героя, який зміг об'єднати націю в час небезпеки і багато зробив для перемоги у Другій Світовій війні, а також вивчення літературної спадщини В. Черчилля, яка характеризується масштабним баченням історії і становить цілу епоху в культурно-історичному розвитку не тільки Великої Британії, а й Європи, підсилює актуальність обраної теми.

Метою дослідження є розкриття лінгвокогнітивної специфіки дискурсу рефлексії політичного лідера шляхом аналізу вербальних засобів її актуалізації в історико-мемуарних творах В. Черчилля. Досягнення поставленої мети зумовило розв'язання таких завдань: 1) розробити методіку комплексного лінгвокогнітивного аналізу історико-мемуарних творів В. Черчилля; 2) описати основні когнітивні процеси формування дискурсу рефлексії В. Черчилля; 3) сконструювати концептуальний простір дискурсу рефлексії В. Черчилля як модель світосприйняття політичного лідера, яким постає В. Черчилль у його історико-мемуарних творах.

Матеріалом дослідження слугували історико-мемуарні твори В. Черчилля: “The story of the Malakand Field Force” (“Історія Малакандських збройних сил”), “The River War” (“Річкова війна”), “The World Crisis, 1911–1915” (“Світова криза, 1911–1915”), “The Second World War” (“Друга Світова війна”): “The Gathering Storm” (“Прийдешня буря”) “Their Finest Hour” (“Їхня найкраща година”), “The Grand Alliance” (“Великий Союз”), “The Hinge of Fate” (“Шарніри долі”), “Closing the Ring” (“Замикаючи кільце”), “Triumph and Tragedy” (“Тріумф і трагедія”), загальним обсягом 5 465 сторінок. Вибір матеріалу дослідження зумовлено тим, що рефлексія як різновид психологічного самоаналізу, в якому розкривається специфіка духовного світу людини, процеси самопізнання та пізнання іншої людини, самооцінка інших, самоінтерпретація й інтерпретація поведінки, думок інших людей, що інтегрує рефлексія, найкраще простежуються в історико-мемуарних творах.

Розвиваючи ідею К. Поппера [7, с. 276] про дискурсивність історичного мислення, тобто мислення, яке здійснюється шляхом логічних міркувань, цілком резонно вважаємо, що дискурсивне мислення є рефлексивним мисленням, тому що рефлексивність визначається як потік міркувань, хід “розгортання думки” [там само].

Рефлексія в історико-мемуарних творах В. Черчилля – це неодмінний елемент його авторського слова. Твори В. Черчилля побудовано в такий спосіб, що факти історії та міркування політичного лідера з приводу важливих воєнних і політичних подій подаються крізь призму його життєвого досвіду, наприклад: *I have followed, as in previous volumes, the method of Defoe's Memoirs of a Cavalier, as far as I am able, in which the author hangs the chronicle and discussions of great military and political events upon the thread of personal experiences of an individual* [14, р. xiii]. В. Черчилль інтерпретує історичні події з позиції набутого досвіду, переосмислює їх, тому в його творах превалює авторська оцінка й сприйняття, яким притаманне значення істини, наприклад: *I have told the story as I knew and experienced it as Prime Minister and Minister of Defence of Great Britain* [19, р. xiii].

Алгоритм застосування методики комплексного лінгвокогнітивного аналізу історико-мемуарних творів В. Черчилля як текстової форми дискурсу рефлексії політичного лідера передбачає шість етапів проведення дослідження: 1) визначення контексту екстралінгвальної ситуації, у якій занурено дискурс рефлексії політичного лідера, тобто характерних рис того

культурно-історичного періоду, коли жив і творив британський політичний діяч В. Черчилль; 2) аналіз лінгвальних особливостей дискурсу рефлексії В. Черчилля з метою вилучення й опису мовленнєвих засобів актуалізації процесу рефлексії – вербальних маркерів рефлексії; 3) аналіз контекстної реалізації рефлексії для виокремлення дискурсивно маркованих контекстів із історико-мемуарних творів В. Черчилля і визначення історико-культурних реалій як об'єктів рефлексії В. Черчилля; 4) опис когнітивних процесів формування та лінгвокогнітивних операцій декодування й інтерпретації дискурсу рефлексії В. Черчилля; 5) реконструкція текстових концептів рефлексії, визначення серед них базових концептів рефлексії і презентація інформації, структурованої в базових концептах рефлексії, у вигляді фреймів і концептуальних метафор; 6) структурування концептуального простору дискурсу рефлексії як моделі світосприйняття політичного лідера в історико-мемуарних творах В. Черчилля.

Дискурсивний аналіз екстралінгвальної ситуації, у який занурено дискурс рефлексії політичного лідера, проведено із залученням методики культурно-історичного і лінгвокультурологічного аналізу. Встановлено, що особливості того культурно-історичного періоду, коли жив і творив британський політичний діяч В. Черчилль, зумовлюються як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками.

Об'єктивними чинниками вважаємо факти біографії В. Черчилля як видатного державного діяча Великої Британії: 63-й Прем'єр-міністр Великої Британії (26 жовтня 1951 р. – 7 квітня 1955 р.), Міністр оборони Великої Британії (23 травня 1940 р. – 26 липня 1945 р.), підполковник Британської армії (1894 – 1965), учасник битви під Обдурманом (1898 р.), журналіст і воїн у Другій англо-бурській війні (1899 – 1900), командир 6-го батальйону королівських шотландських стрільців у Першій світовій війні (1915 – 1916), Прем'єр-міністр Великої Британії у роки Другої світової війни (10 травня 1940 р. – 17 липня 1945 р.), лауреат Нобелівської премії з літератури 1953 року.

До суб'єктивних факторів, які впливали на дискурс рефлексії В. Черчилля, відносимо: його жагу переіменувати місце і прагнення пригод, які робили В. Черчилля учасником військових подій; його амбітність, бажання влади, постів, щоб “творити історію”, що характеризувало його напружене життя політичного і державного діяча; невдоволеність собою і депресію як результат політичної ізоляції після поразки в Дарданеллах у 1915 р., відправки у відставку в 1922 р., втрати в 1945 р., цілком несподівано для нього самого, поста прем'єр-міністра Великої Британії – справи всього його життя. Політична ізоляція В. Черчилля стала причиною того, що його основним заняттям у післявоєнні роки стала літературна діяльність – написання історико-мемуарних творів, у яких він аналізував, інтерпретував, переосмислював, давав оцінку соціальних реалій і політичних подій із позиції соціального й життєвого досвіду політичного лідера.

Спеціальні методи лінгвістичного аналізу – лінгвістичного опису та спостереження – використано для виокремлення з аналізованих текстів вербальних маркерів рефлексії – номінативних одиниць (простих слів, композитів і словосполучень), у семантиці яких є ознака “здійснення ментальної діяльності” (наприклад, *to take view* ‘розглядати / аналізувати’, *to reflect* ‘міркувати’, *to ponder* ‘обмірковувати’ і т. ін.) та які актуалізують процес рефлексії в історико-мемуарних творах В. Черчилля.

Інвентаризація, систематизація та класифікація вербальних маркерів рефлексії В. Черчилля відбувалася шляхом застосування методу компонентного аналізу, за допомогою якого визначалася семантична структура досліджуваних номінативних одиниць і установлювався тип їхнього значення – пряме або непряме (фігуральне). При наявності фігурального значення за допомогою методу лінгвостилістичного аналізу описано стилістичну забарвленість і визначено тип семантичного перенесення в значенні вербальних маркерів рефлексії. У результаті вербальні маркери рефлексії в історико-мемуарних творах В. Черчилля класифіковано у три групи:

1) номінативні засоби у прямому значенні, зазвичай дієслова, які позначають предикати ментальної діяльності (рис. 1), наприклад: *It is worth while at this point to anticipate some of the results which were gained in the Battle of the Atlantic by the intensive study which we made of all knowledgeable factors at work* [16, p. 135];

2) оцінно-дескриптивна лексика. Невід’ємним компонентом рефлексії як мисленнєво-мовленнєвого конструкту є судження автора про якість, характер, значущість об’єктів рефлексії. Міркуючи над певним явищем, подією чи проблемою, В. Черчилль інтерпретує їх, надає суб’єктивну оцінку, тому оцінно-дескриптивну лексику широко представлено в текстах рефлексії автора, наприклад: *It is astonishing how quickly a voyage can pass if one has enough to do to occupy every waking minute* [18, p. 71];

3) експресивно-образні засоби та стилістичні прийоми актуалізації рефлексії, які є опосередкованими вербальними маркерами рефлексії В. Черчилля, тобто такими, значення яких є непрямим (фігуральним). Серед них виділяємо: синтаксичні експресивні засоби – окличні речення, риторичні запитання, інверсію, повтори та лексичні стилістичні прийоми – епітет, образне порівняння, іронію, метафору, персоніфікацію. Найбільш продуктивними образними засобами актуалізації рефлексії В. Черчилля є епітети та розширені метафори (рис. 2).

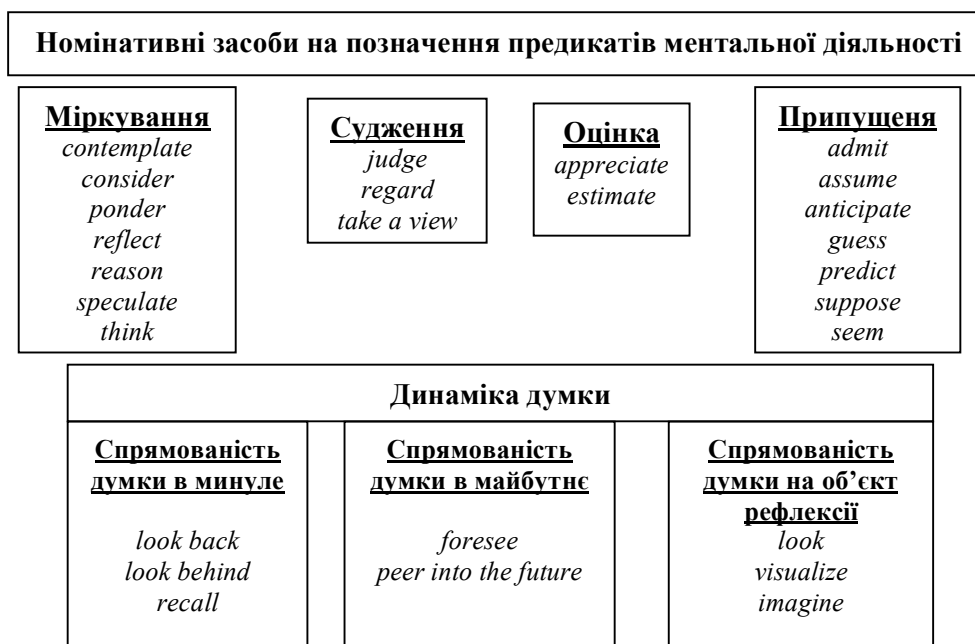

Рис. 1. Прямі вербальні маркери рефлексії В. Черчилля

В історико-мемуарних творах В. Черчилля залежно від способу актуалізації рефлексії можна виділити контексти з безпосередньо й опосередковано вираженою рефлексією, а також контексти з інтегрованими способами її актуалізації.

Рефлексія, виражена безпосередньо, об’єктивується в рефлексивно маркованих аналітичних контекстах, наприклад, у контексті *If the situation changed through a reversal of Greek policy or any other event we should be in the best position to deal with* номінативні одиниці *if* та *should be* вказують на “припущення” як різновид ментальної діяльності автора.

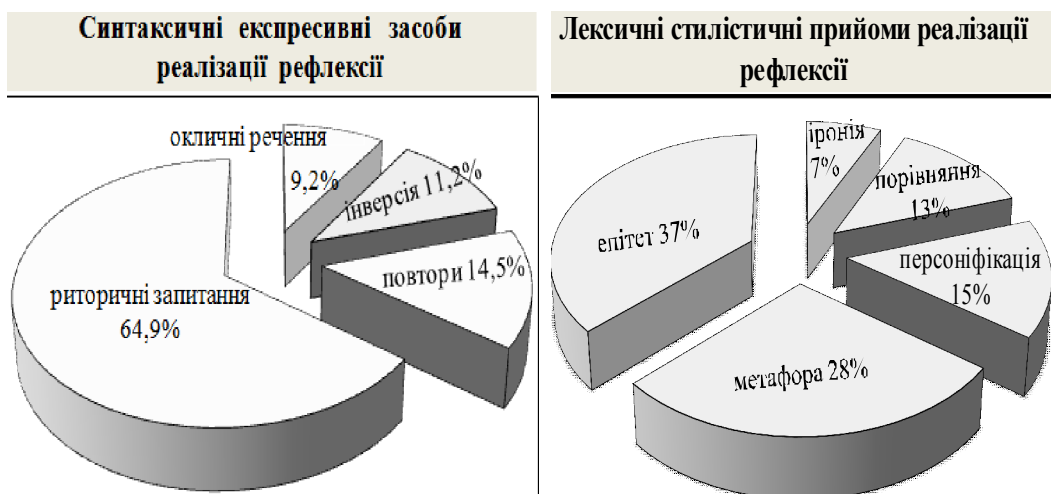

Рис. 2. Опосередковані вербальні маркери рефлексії В. Черчилля

Опосередковано виражена рефлексія об'єктивується в експресивних рефлексивно маркованих контекстах, наприклад: *How willingly would I have exchanged a full-scale attempt at invasion for this shapeless, measureless peril, expressed in charts, curves and statistics!* [14, p. 101]. Номінативні одиниці *how* та *willingly* слугують вербальними маркерами рефлексії; експресивності висловленню надає їх поєднання – *how willingly* ‘з якою б охотою’; і образних рефлексивно маркованих контекстах, де переважає образно-асоціативне осмислення об'єктів рефлексії, наприклад: *In the account of the River War the Nile is naturally supreme. It is the great melody that recurs throughout the whole opera. [...] It is the life of the lands through which it flows. It is the course of the war: the means by which we fight; the end at which we aim. Imagination should paint the river through every page in the story. It glitters between the palm-trees during the actions* [12, p. 3–4].

У результаті аналізу номінативних засобів реалізації рефлексії виявлено інтегровані рефлексивно марковані контексти: аналітично-експресивні, аналітично-образні, експресивно-образні. Аналітичні міркування в аналітично-експресивних рефлексивно маркованих контекстах можуть поєднуватися з експресивністю, об'єктивованою окличними реченнями, наприклад: *How strange it is that this very House of Commons which regarded me with so much hostility should have been the same instrument which hearkened to my guidance and upheld me through the long adverse years of war till victory over all our foes was gained! What a proof is here offered that the only wise and safe course is to act from day to day in accordance with what one's own conscience seem to decree!* [14, p. 196].

Аналітичний аналіз об'єкта рефлексії поєднується з образним його сприйняттям в аналітично-образних рефлексивно маркованих контекстах, наприклад: *Although the Khalifa might establish his authority by such atrocities, its maintenance depended on the military policy which he consistently pursued. The terrible power of a standing army may usually be exerted by whoever can control its leaders, as a mighty engine is set in motion by the turning of a handle. Yet to turn the handle some muscular force is necessary. Abdullah knew that to rule the Soudan he must have a great army. To make the great army obedient he must have another separate force; for the influences which keep European armies in subjection were not present among the Dervishes. For some years, he was compelled to leave much to chance or the loyalty of his officers. But latterly, when he had perfected his organisation, he became quite independent and had no need to trust anyone. By degrees and with astonishing*

ability he carried out his schemes [12, p. 35]. У наведеному контексті реалізовано лексеми, які актуалізують хід міркувань В. Черчилля: *although ... might..., may usually be exerted..., yet ... is necessary..., must have..., to make ... must have ..., but latterly*. Також уживаються образні мовні засоби: епітети *terrible* ‘жахливий’, *astonishing* ‘вражаючий’, дві розширені метафори: *to turn the handle some muscular force is necessary* ‘щоб повернути важіль, потрібна мускуліста сила’, *mighty engine is set in motion by the turning of a handle* ‘могутній двигун приведений у дію поворотом важеля’, які актуалізують специфіку осмислення В. Черчиллем особистості лідера.

Поєднання образного осмислення об’єктів рефлексії з експресивністю міркувань актуалізують Експресивно-образні рефлексивно марковані контексти актуалізують, наприклад: *And what of the supreme, measureless ordeal in which we were again irrevocably plunged? Poland in its agony; France but pale reflection of the former warlike ardor; the Russian Colossus no longer an ally, not even neutral, possibly to become a foe. Italy no longer a friend. Japan no ally. Would America ever come in again? The British Empire remained intact and gloriously united, but ill-prepared, unready. We still had command of the sea. We were woefully outmatched in numbers in this mortal weapon of the air. Somehow the light faded out of the landscape* [14, p. 387]. У цьому контексті риторичні запитання передають експресивність роздумів автора: *And what of the supreme, measureless ordeal in which we were again irrevocably plunged?* ‘В яке безмежно тяжке випробування ми знову безповоротно занурюємося’, *Would America ever come in again?* ‘Чи Америка прийде знову’; сполучником *but* ‘але’, яка підсилює драматизм ситуації: *France but pale reflection of the former warlike ardor* ‘Франція лише бліде відображення колишнього войовничого запалу / духу’, *united, but ill-prepared* ‘Британія – об’єднана, але погано підготовлена до війни’, епітетами: *measureless* ‘безмежний’, *gloriously* ‘славно’, *woefully* ‘жалюгідно’, які актуалізують напруженість ситуації, а також надають контексту образності. Образність також об’єктивують метафори: *in which we were again irrevocably plunged* ‘у який ми знову безповоротно занурюємося’, *the light faded out of the landscape* ‘світло непомітно зникло з ландшафту’, *the Russian Colossus* ‘російський Колос’.

На третьому етапі дослідження шляхом використання загальнонаукових методів індукції і дедукції та емпірико-теоретичних методів аналізу й синтезу в поєднанні зі спеціальними методами інтерпретаційно-текстового і контекстуального аналізу досліджено текстову реалізацію рефлексії з метою виокремлення дискурсивно маркованих контекстів з історико-мемуарних творів В. Черчилля і визначення історико-культурних реалій як об’єктів його рефлексії. Тематика рефлексії В. Черчилля є досить різноманітною: це політичні і державні діячі країн світу, суспільно-політична проблематика країн Європи та світу (США, Великої Британії, Німеччини, Японії, Італії, Росії), проблеми війни і миру, ідеологія і релігія, природа і безпека. Визначена тематика дискурсивно маркованих контекстів уможливила створення корпусу об’єктів рефлексії, що є своєрідним інформаційним кодом, який актуалізує знання автора про соціально-політичні, географічні, історичні, культурні, воєнні реалії зображуваної епохи та моральні цінності автора. Інвентар об’єктів рефлексії В. Черчилля, реалізованих у рефлексивно маркованих контекстах, представлено сімома групами: 1) реалії соціально-політичного життя Великої Британії; 2) реалії законодавчої влади Великої Британії; 3) історичні реалії; 4) географічні реалії; 5) культурні реалії; 6) поняття суспільного життя людей; 7) загальнолюдські цінності.

Лінгвокогнітивний аналіз рефлексивно маркованих контекстів дозволив дослідити ментальну діяльність автора та виявити когнітивні процеси формування дискурсу рефлексії В. Черчилля [2]. Наприклад: *It cannot be denied that a battle, the climax to which all military operations tend, is an event which is not controlled by strategy or organisation. The scheme may be well planned, the troops well fed, the ammunition plentiful, and the enemy entangled, famished, or numerically inferior. The glorious uncertainties of the field can yet reverse everything. The human element –*

in defiance of experience and probability – may produce a wholly irrational result, and a starving, out-maneuvered army win food, safety, and honour by their bravery [12, p. 72]. У цьому контексті об'єкт рефлексії – “битва”. Міркування В. Черчилля про битву передаються номінативними одиницями, на основі яких можна реконструювати концептуальні метафоричні схеми шляхом застосування лінгвокогнітивних операцій аналогового мапування, наприклад: *battle is an event which is not controlled* → BATTLE IS AN UNCONTROLLABLE EVENT ‘БИТВА Є НЕКОНТРОЛЬОВАНА ПОДІЯ’, *produce a wholly irrational result, [...] army win* → VICTORY IS AN IRRATIONAL RESULT ‘ПЕРЕМОГА Є НЕЛОГІЧНИЙ РЕЗУЛЬТАТ’, *the glorious uncertainties of the field can yet reverse everything* → UNCERTAINTY IS A REVERSE GEAR ‘НЕПЕРЕДБАЧУВАНІСТЬ Є РЕВЕРСИВНИЙ МЕХАНІЗМ’, *the human element may produce a wholly irrational result* → HUMAN IS A PRODUCER / SOURCE ‘ЛЮДИНА Є ВИРОБНИК / ДЖЕРЕЛО’, *army win food, safety, and honour by their bravery* → BRAVERY IS A SOURCE OF VICTORY ‘ВІДВАГА Є ДЖЕРЕЛО ПЕРЕМОГИ’.

Наведені концептуальні метафоричні схеми є результатом когнітивних процесів, задіяних автором у ході рефлексії. Ними виступають: 1) аналіз, коли автор виділяє складники поняття “битва” (*battle*): *climax (winning)* ‘кульмінація (перемога)’ – результат, *uncertainties* ‘непередбачуваність’ – характерна ознака, *human element* ‘людський елемент’, *strategy* ‘стратегія’, *organization* ‘організація’, *scheme* ‘схема’, *troops* ‘війська’, *ammunition* ‘боєприпаси’, *enemy* ‘ворог’ – складники, *bravery* ‘смівливість’ – причина результату; 2) конкретизація, коли автор надає конкретні визначення: БИТВА Є ПОДІЯ, ЛЮДИНА Є ДЖЕРЕЛО, ПЕРЕМОГА Є РЕЗУЛЬТАТ, ВІДВАГА Є ПІДГРУНТЯ ПЕРЕМОГИ; 3) специфікація, коли автор характеризує / оцінює – *an event which is not controlled* ‘неконтрольована подія’; *irrational result* ‘нелогічний результат’, *glorious uncertainties* ‘чудова непередбачуваність’; 4) асоціація: НЕПЕРЕДБАЧУВАНІСТЬ Є МЕХАНІЗМ, ВІДВАГА Є ДЖЕРЕЛО.

На п'ятому етапі дослідження реконструйовано текстові концепти рефлексії В. Черчилля і змодельовано концептуальну інформацію у вигляді фреймів. Оскільки текстові концепти рефлексії актуалізовано в історико-мемуарних творах В. Черчилля (у текстовому матеріалі), їх реконструкція відбувалася за методикою ідентифікації текстових концептів, запропонованою В. Ніконовою [4]. Шляхом використання методу семантико-когнітивного аналізу текстової площини дискурсу визначалися ключові (тематичні) слова у виокремлених рефлексивно маркованих контекстах. Важливими актуалізаторами семантики всього тексту виявилися заголовки аналізованих творів, назви розділів і підрозділів, а також епіграфи (за їх наявності). Ключові (тематичні) слова стали основою для ідентифікації 18-ти текстових концептів рефлексії В. Черчилля: лідер, Черчилль, війна, світ, Велика Британія, епоха, мораль, мир, Європа, Німеччина, безпека, Америка, Японія, перемога, доля, ворог, влада, союзник. Базовими концептами дискурсу рефлексії політичного лідера за результатами кількісних підрахунків їх контекстних актуалізацій встановлено п'ять: лідер, Черчилль, війна, світ, Велика Британія, які актуалізують основні знання В. Черчилля про себе як політичного лідера та світ у контексті зображуваної епохи.

Вилучення концептуальної інформації, структурованої в базових концептах рефлексії В. Черчилля, відбувалося шляхом використання методу фреймового аналізу – для презентації інформації, структурованої у змістовому шарі базових концептів рефлексії, у вигляді фреймів, інструментарію теорії концептуальної метафори – для розкриття індивідуально-авторської самоінтерпретації та інтерпретації поведінки й думок інших людей.

Моделювання базових концептів у вигляді двокomпонентних моделей, зумовлено двома типами інформації, а саме: змістовно-фактуальною інформацією й асоціативно-образною інформацією (рис.3).

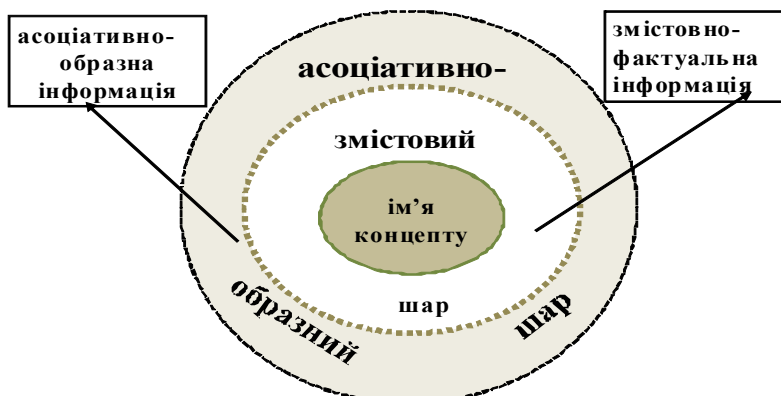

Рис. 3. Структура текстового концепту дискурсу рефлексії

Змістовий шар базових концептів рефлексії, який змодельовано у вигляді фреймів (за С. Жаботинською [3]), акумулює логічно-впорядковану інформацію об'єктивного характеру про зміст і характерні риси об'єктів рефлексії В. Черчилля-політичного лідера. Наприклад, аналіз необразних номінативних засобів, що актуалізують міркування В. Черчилля про лідера, дозволив змодельовати чотири фрейми змістового шару концепту: предметний, акціональний, посесивний і таксонімічний.

Так, предметний фрейм (рис. 4) концепту ЛІДЕР, що репрезентує осмислення В. Черчиллем сутності буття лідера, складається з таких схем, як:

1) квантитативна схема ХТОСЬ є СТІЛЬКИ, наприклад: *The hundred thousand men were a hundred thousand leaders* [14, p. 39], <...> *one of the leaders of the Liberal contingent*» (SWW, v. 1, p. 60), *I am perhaps the only man who passed through both the two supreme cataclysms of recorded history in high executive office* [14, p. xiii]. Розглянута схема структурує осмислення лідера на основі категорії ЗАГАЛЬНЕ – ОДИНИЧНЕ та репрезентує думку В. Черчилля про те, що загальна кількість лідерів може бути необмеженою, але справжній лідер – один;

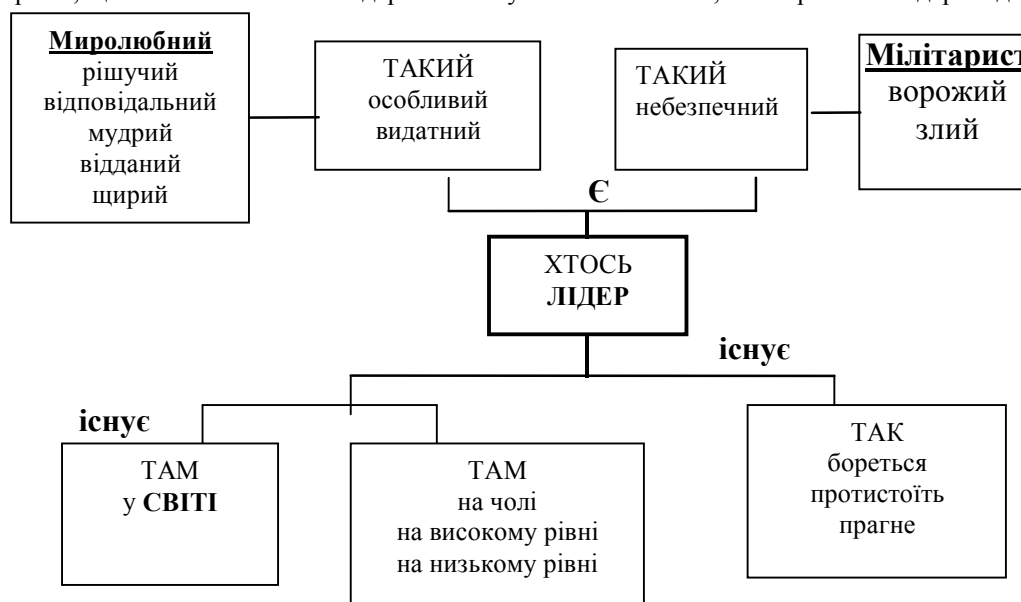

Рис. 4. Предметний фрейм концепту ЛІДЕР

2) кваліфікативна схема ХТОСЬ є ТАКИЙ якість. Слот ТАКИЙ (якість) представлено такими лексичними одиницями, як: *patriotic* ‘патріотичний’, наприклад: *Their patriotic but commonplace leader was sentenced to death and condemned to exile <...>* [12, p. 15], *courage* ‘сміливість’, наприклад: *<...> won freedom by their valour and by the skill and courage of their-saintly leader* [12, p. 16], *responsible* ‘відповідальний’, наприклад: *In this dark time the basest sentiments received acceptance or passed unchallenged by the responsible leaders of the political parties* [14, p. 76], *true* ‘справжній’, наприклад: *He was a true leader of men, <...>* [17, p. 22], *enemy* ‘ворожий / недоброзичливий’, наприклад: *They could not feel that any virtue should be recognised in an enemy leader* [17, p. 59], *sincerity* ‘щирість’: *We cannot doubt the sincerity of the Leaders of the Socialist and Liberal Parties* [14, p. 103], *live* ‘енергійний’, *competent* ‘компетентний’, *executive* ‘старанний’, наприклад: *But I welcomed the accession to power of a live, competent, executive figure* [13, p. 198], *wise* ‘мудрий’, наприклад: *Without having improved by virtue or enjoying wiser guidance, it (mankind) has got into its hands for the first time the tools by which it can unflinchingly accomplish its own extermination* [15, p. 35]. Кваліфікативна схема репрезентує осмислення В. Черчиллем лідера опозиційними категоріями ДОБРО – ЗЛО;

3) локативна схема ХТОСЬ існує ТАМ-місце: *<...> he <...> at the head of an Administration* [14, p. 60], *Woe betide the leaders now perched on their dizzy pinnacles of triumph if they cast away at the conference table what the soldiers had won on a hundred blood-soaked battlefield* [14, p. 4], *At this time I stood fairly high in Tory popularity* [14, p. 21], *He was the First Sea Lord and in the height of his reign* [13, p. 71]; *Mr. Baldwin fell almost overnight from his pinnacle of acclaimed national leadership to the depth where he was derided and despised* [14, p. 162]. Ця схема структурує осмислення В. Черчиллем місця лідера в суспільстві опозиційними категоріями ВЕРХ – НИЗ залежно від ефективності його діяльності;

4) схема способу буття ХТОСЬ існує ТАК: несе відповідальність перед історією, наприклад: *They were completely wrong and mistaken, and they bear their share of the burden before history* [14, p. 103], витримує головний удар, наприклад: *Mussolini now had to bear the brunt of military disasters <...>* [18, p. 40], відстоює свою позицію, наприклад: *It was marvel that I survived and maintained my position in public esteem and Parliamentary confidence»* [12, p. 583], плекає ілюзії, наприклад: *He cherished the illusion of power* [18, p. 41], бореться, наприклад: *He fought as their leader, five General Elections, of which he won three* [14, p. 30]. Спосіб буття лідера осмислюється В. Черчиллем як *боротьба* з іншими лідерами за досягнення влади та відповідальність за власні дії.

Образно-асоціативний шар базових концептів рефлексії, який структуровано концептуальними метафорами, об’єктивує індивідуально-авторське осмислення об’єктів рефлексії (рис. 5).

У результаті проведеного дослідження встановлено, що концептуальний простір дискурсу рефлексії В. Черчилля має форму сітвової моделі (рис. 6), у якій реалізуються різні типи зв’язків між 18 (вісімнадцятьма) текстовими концептами: партитативні, суб’єктно-причинові, причиново-наслідкові, атрибутивно-посесивні, реверсивно-функціональні, просторові, квалітативні, асоціативні. Наприклад, концепт лідер репрезентує партитативні зв’язки з концептами світ, Велика Британія: світ (Ціле) – лідер (Частина), Велика Британія (Ціле) – лідер (Частина). У концептуальному просторі дискурсу рефлексії В. Черчилля між концептом лідер і світ також установлюються просторові зв’язки: “лідер існує у світі”. Між концептами лідер і світ існує реверсивно-функціональний зв’язок: лідер діє на світ, змінюючи його; своєю чергою, світ впливає на особистість лідера.

Між концептами лідер, влада та ідеологія існують атрибутивно-посесивні відношення: від того, якої ідеології дотримується лідер, залежить тип влади в суспільстві: тоталітарний (ідеологія – комунізм, фашизм) чи демократичний (ідеологія – концепція соціальної дії).

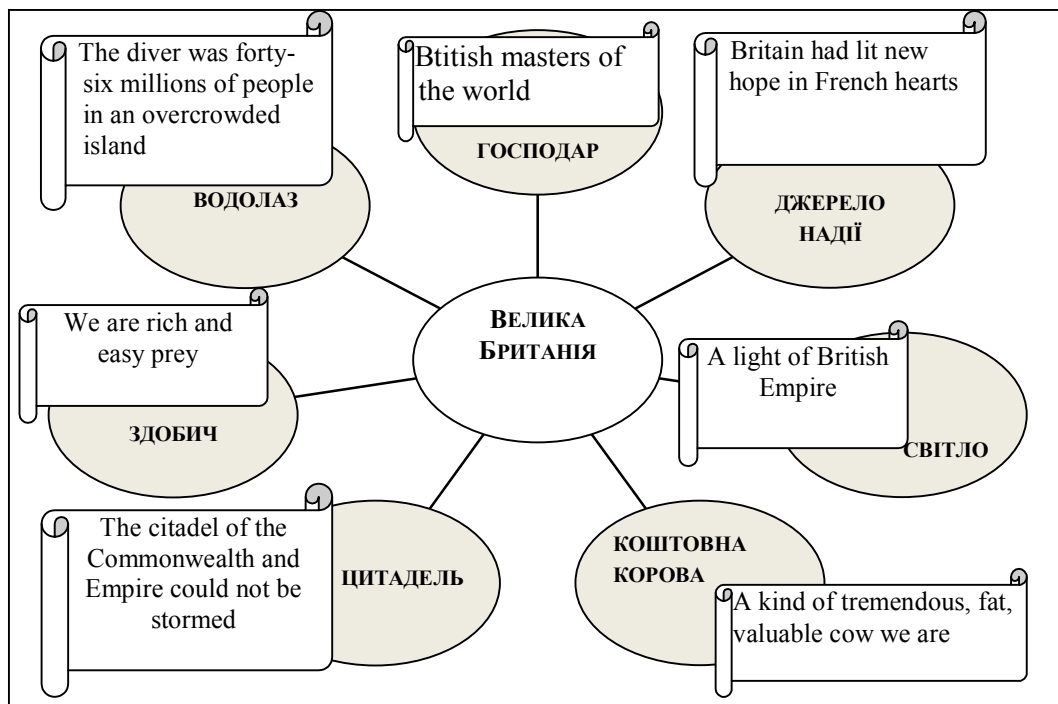

Рис. 5. Образно-асоціативний шар концепту ВЕЛИКА БРИТАНІЯ

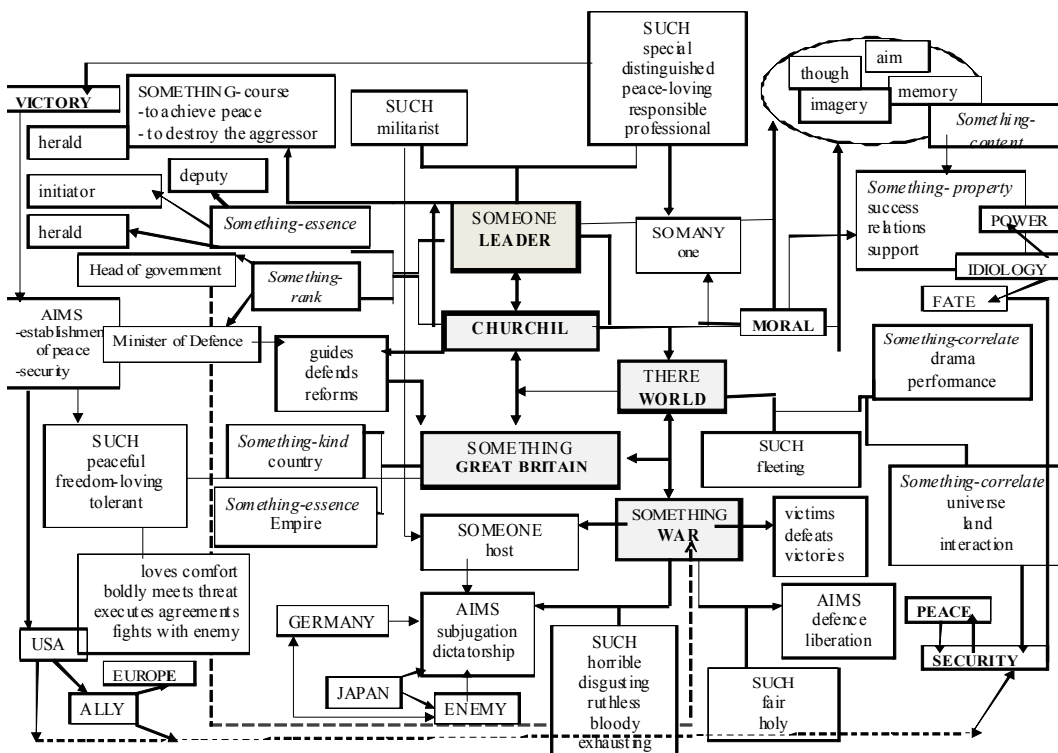

Рис. 6. Сітьова модель концептуального простору дискурсу рефлексії В. Черчилля

Концепт лідер репрезентує причинно-наслідковий зв'язок із концептами МОРАЛЬ і СВОБОДА: МОРАЛЬ впливає на ментальність лідера, вона змінює його ставлення до світу і відповідно до влади у світі: влада стає не ціллю існування лідера у світі, а способом існування лідера, тому що влада дає лідеру СВОБОДУ ДІЙ. Між концептами ВЛАДА і СВОБОДА актуалізується зв'язок результативності: ВЛАДА надає лідеру СВОБОДУ ДІЙ, тобто СВОБОДА є результатом ВЛАДИ лідера.

Своєю чергою, концепт МОРАЛЬ актуалізує атрибутивні і причинно-наслідкові зв'язки з концептами лідер, Черчилль, СВІТ: моральний Черчилль → моральний лідер, моральний лідер → моральний СВІТ (лідер як джерело моральності змінює ставлення суспільства до світу). Концепт МОРАЛЬ виступає в дискурсі рефлексії В. Черчилля постулатом буття лідера / Черчилля, що робить особистість лідера здатним відповідати за власні цінності та мотиви діяльності та діяти згідно з визначеною моральною шкалою і чия соціальна роль відповідає покликанню.

Концепт Черчилль структурує егоцентричний шар інформації, тому що твори історико-мемуарного жанру В. Черчилля побудовано таким чином, що факти історії та міркування автора з приводу тих чи інших воєнних і політичних подій подаються крізь призму життєвого досвіду В. Черчилля.

Слід зауважити, що між концептами лідер і Черчилль встановлюються відношення тотожності: Черчилль є лідер, лідер є Черчилль; вони взаємопов'язані і трактуються як “одне є тотожне іншому” та представляють квалітативний зв'язок – “один до багатьох”, який передає унікальність особистості Черчилля (жоден лідер не посідав таких високих посад у суспільстві протягом двох Світових воєн, не користувався такою повнотою влади (прем'єр-міністр і міністр оборони) та не зазнавав стількох злетів і падінь, як Черчилль).

Між концептом Велика Британія та Черчилль існує просторовий зв'язок: Велика Британія є місцем існування (ЩОСЬ-ціле (контейнер), Велика Британія має ЩОСЬ-частину (вміст) лідер (лідер є частиною Великої Британії = лідер Черчилль існує у Великій Британії), тобто структурується просторова визначеність суб'єкта Черчилль стосовно інших суб'єктів, наприклад, Муссоліні, Гітлер і т. ін.

Зв'язок однопорядковості та парадоксальності простежується між концептами МИР і БЕЗПЕКА: МИР і БЕЗПЕКА мають однаково важливе значення для існування світу: БЕЗПЕКА є МИР, але МИР, на думку В. Черчилля, не завжди може бути гарантією БЕЗПЕКИ (коли на міжнародній арені немає безпеки, то це загрожує мирному існуванню тієї чи іншої країни, тобто, мир в одній країні не може гарантувати безпеку світу, але якщо існує колективна БЕЗПЕКА, то вона може бути гарантією миру у світі). Своєю чергою, концепт БЕЗПЕКА структурує причинний зв'язок із концептом СВОБОДА: БЕЗПЕКА є гарантією СВОБОДИ буття особистості у світі.

Концепти Німеччина та Японія актуалізують суб'єктно-причинний зв'язок із концептом ВІЙНА: Німеччина та Японія є історичними суб'єктами, що розпочали війну, та атрибутивно-протиставний зв'язок із концептом Велика Британія: Німеччина та Японія представлені як імперії зла – ворог, а Велика Британія – імперія, яка гарантує безпеку, що відображено у слоті Цілі: Ціль Великої Британії – установа миру – це БЕЗПЕКА, а Ціль Німеччини та Японії – загарбання територій – це ВІЙНА.

Оскільки особливістю сприйняття світу В. Черчиллем є контрастність, вона виявляється в структурі досліджуваних концептів. Контрастне сприйняття концепту лідер актуалізується слотами ТАКИЙ (якість) і слотом МОРАЛЬ: лідер, який керується моральними принципами, є миролюбний, агресивний лідер – це мілітарист. Контрастне сприйняття концепту ВІЙНА актуалізується слотом ЦІЛІ та слотом ТАКА ВІЙНА (якість): якщо цілі війни – загарбання територій, установа диктатури, то війна – жахлива, безжална. Якщо цілі війни захист і визволення, то така війна – священна, справедлива. Контрастність сприйняття концепту СВІТ об'єктивується слотами ЩОСЬ-корелят: СВІТ-драма та СВІТ-взаємодія.

Отже, вилучення інформації, структурованої у фреймах змістових шарів п'яти базових концептів – лідер, Черчилль, війна, світ, Велика Британія, розкриття індивідуально-авторських асоціацій, об'єктивованих у концептуальних метафоричних і метафтонімічних схемах, що структурують образно-асоціативні шари зазначених базових концептів, а також установа системних смислових зв'язків між базовими концептами в концептуальному просторі дискурсу рефлексії В. Черчилля уможливило опис ключових аспектів буття особистості політичного лідера і визначення глибинного смислу дискурсу рефлексії політичного лідера: *Велика Британія як центр англомовного світу – це імперія добра, яка протистоїть Німеччині і Японії як імперіям зла, що стали на хибний шлях війни; харизматична особистість лідера впливає на хід історії: лідер-мілітарист руйнує світ, моральний лідер, яким є Черчилль, контролює, захищає та вдосконалює буття світу.*

Перспективним видається застосування запропонованої в статті методики комплексного лінгвокогнітивного аналізу номінативних засобів актуалізації рефлексії в художніх і поетичних творах.

Література

1. Акінчиць Н. Г. Розвиток політичної лінгвістики як автономної науки / Н. Г. Акінчиць // Культура народів Причорномор'я. – 2007. – № 120. – С. 53–58.
2. Базилевич Н. В. Ментальні операції лінгвістичної рефлексії та їх актуалізація у текстах творів історико-мемуарного жанру / Наталія Вікторівна Базилевич // Науковий вісник Херсонського державного університету. – Серія : Лінгвістика : [зб. наук. пр.]. – Херсон : ХДУ, 2013. – Випуск XIX. – С. 211–216.
3. Жаботинська С. А. Концептуальний аналіз: типи фреймов / Светлана Анатольевна Жаботинская // Вісник Черкаського університету. – Серія : Філологічні науки. – Черкаси, 1999. – Вип. 11. – С. 12–25.
4. Ніконова В. Г. Художній концепт: процедури реконструкції та моделювання (на матеріалі трагедій Шекспіра) / Віра Григорівна Ніконова // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія “Філологія”. – Т. 14. – № 2. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2011. – С. 123–133.
5. Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : [монографія] / Наталія Володимирівна Петлюченко. – Одеса : “Астропринт”, 2009. – 464 с.
6. Розенфельд Ю. М. Політологія : підручник / Ю. М. Розенфельд, Л. М. Герасіна, Н. П. Осипова, М. І. Панов, О. М. Сахань, О. В. Ставицька. – Харків : Право, 2001. – 398 с.
7. Поппер К. Р. Объективное знание. Эволюционный поход / Карл Раймунд Поппер : [пер с англ. Д. Г. Лахути]. – М. : Эдиториал УРСС, 2002. – 384 с.
8. Потапенко С. І. Когнітивна риторика ефекту : в пошуках методу (на матеріалі інавгураційних звернень американських президентів Дж. Кеннеді і Дж. Буша) / Сергій Іванович Потапенко // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. – Серія "Філологія", 2012. – Випуск 2, том 15. – С. 131–140.
9. Свиридюк Т. В. Ідіоматика англомовного публічного виступу в епоху глобалізації: лінгвориторичний аспект (на матеріалі промов британських прем'єр-міністрів) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 "Германські мови" / Т. В. Свиридюк. – Донецьк, 2011. – 20 с.
10. Славова Л. Л. Мовна особистість політика : когнітивно-дискурсивний аспект : монографія / Людмила Леонардівна Славова. - Житомир : вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. – 358 с.
11. Стрій Л. І. Ритуальні жанри українського політичного дискурсу : структурно- семантичний і лінгвопряматичні аспекти : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01/ Людмила Іванівна Стрій. – Одеса, 2015. – 190 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Churchill W. The River War / Winston Churchill. – 165 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// manybooks.net/](http://manybooks.net/)
13. Churchill W. World Crisis Winston Churchill. – 589 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.org/details/worldcrisis/OOchur>
14. Churchill W. The Second World War. The Gathering Storm / Winston Churchill. – Vol. 1. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 724 p.
15. Churchill W. The Second World War. Their Finest Hour / Winston Churchill. – Vol. 2. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 684 p.
16. Churchill W. The Second World War. The Grand Alliance / Winston Churchill. – Vol. 3. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 818 p.
17. Churchill W. The Second World War. The Hinge of Fate / Winston Churchill. – Vol. 4. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 916 p.
18. Churchill W. The Second World War. Closing the Ring / Winston Churchill. – Vol. 5. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 678 p.
19. Churchill W. The Second World War. Triumph and Tragedy / Winston Churchill. – Vol. 6. – N. Y. : Houghton Mifflin Company, 1985. – 678 p.

АЛОМОРФІЗМ І ІЗОМОРФІЗМ В СИСТЕМІ РЕПРЕЗЕНТАЦІЙ ЧАСОВОЇ РЕФЕРЕНЦІЇ В УКРАЇНСЬКІЙ, РОСІЙСЬКІЙ ТА АНГЛІЙСЬКІЙ МОВАХ (ПОЛІПАРАДИГМАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)

Терерхова С. І.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено висвітленню спільних і специфічних ознак репрезентацій часової референції в українській мові порівняно з російською та англійською мовами. Поліпарадигмальний аналіз, проведений в зіставному аспекті на матеріалі мовних одиниць та їх парадигм у зіставлюваних мовах, дозволив структурувати досліджуваний матеріал за сегментно-ярусною структурою у вигляді функціонально-семантичних полів. Аломорфізм і ізоморфізм досліджуваних структурних і мовних одиниць можна спостерігати на всіх рівнях ієрархії зіставлюваних функціонально-семантичних полів. Найбільше подібності представлено на рівні загальної ієрархії структури поля, ядерної зони поля та домінант тематичних груп у складі поля. Значною мірою спільним для трьох зіставлюваних мов є й концептуально-семантичне наповнення відповідних репрезентацій. Їх специфіка представлена найбільшою кількістю лексико-граматичних і функціонально-семантичних виявів на рівні близької і далекої периферії. Специфічними переважно є типи асоціювання репрезентацій просторової референції носіями зіставлюваних мов, а також певні асоціації, визначені шляхом вільного асоціативного експерименту із подальшою верифікацією одержаних даних.

Ключові слова: референція, репрезентація, функціонально-семантичне поле, поліпарадигмальний підхід, асоціація, час.

The article deals with common and specific characteristics of time reference representations in Ukrainian comparing with the ones in Russian and English. Multy-paradigmatic investigation, done in frames of contrastive analyses on the above mentioned languages let me to construct the time reference representations in accordance with segmental and layers structure criterium as a functional and semantic field. Both allomorphic and isomorphic features of the language sub-systems and language units under analyses were found at all levels of the functional and semantic fields of time reference representations. Most of the common features of the research material were found on the levels of general structure of the fields in Ukrainian, Russian, and English, their nuclear zone, dominants of thematic groups in the field structures. The conceptual-semantic fulfillment of the time reference representations is mainly common for the languages speakers. Their specifics is mainly represented on the lexical-grammatical and functional and semantic representations in the nearer and farer peripheries of the fields. Special for these three languages are types of associations of the time reference by the native speakers as well as some associations defined via free associative experiment with verification afterwards.

Key words: reference, representation, functional and semantic field, multy-paradigmatic approach, association, time.

Вивчення особливостей близько- і віддалено споріднених мов привертає увагу дослідників протягом століть. Тим не менш, недостатньо вивченими у плані зіставного поліпарадигмального аналізу залишаються абстрактні функціонально-семантичні категорії, такі як референція, дейксис, анафора. Власне референція розуміється у роботі як відсилання, віднесення певних номінацій до об'єктів дійсності [40, с. 521], тобто у вузькому розумінні цього терміна. У широкому розумінні термін *референція* включає дейксис, анафору і власне референцію, адже всі зазначені категорії є відсиланням до певного об'єкту в ситуації говоріння [25, с. 84]. Оскільки в зіставлюваних мовах ці функціонально-семантичні категорії репрезентовані на різних рівнях мовної ієрархії, оптимальною моделлю їх вивчення в аспекті поліпарадигмальності є модель функціонально-семантичного поля (ФСП). Саме специфіці ФСП часової референції в українській, російській та англійській мовах буде приділено увагу у пропонованій статті.

Чимало наукових розробок було присвячено аналізу репрезентацій часової референції (РЧР) у сучасних мовах. Хоча вираження часових відношень у мові привертає увагу дослідників віддавна, комплексне їх вивчення в межах зіставних парадигмальних студій було розпочато на межі ХХ – ХХІ століть. Значну кількість наукових досліджень проведено щодо загальної характеристики РЧР у різних аспектах лінгвістичного (зокрема, лексико-семантичного, функціонально-семантичного та лексико-граматичного) аналізу на матеріалі англійської мови (див. праці Ю. Д. Апресяна, Н. Г. Кірвалідзе, Й. А. Стерніна, К. Hege, Ch. Fillmore, R. Jakobson, J. Lyons, W. Weinreich та ін.), російської (розробки Л. С. Бархударова, О. В. Бондарка, А. М. Ломова, А. А. Уфимцевої, О. Д. Шмельова та ін.), меншою мірою – німецької мови (О. В. Казанцевої, К. І. Мізіна, К. Brugmann, K. Bühler та ін.), італійської (Т. Б. Алісова) та інших мов (окремо); бракує таких праць, присвячених поліпарадигмальному зіставному вивченню одиниць близько- і віддаленоспоріднених мов (розробки М. Ю. Авдоніної, Н. І. Жабо та ін.). В основі типологічного вивчення РЧР були покладені теорії і концепції із загальної лінгвістики (праці Н. Д. Арутюнової, Ю. Д. Апресяна, О. Є. Кібрика, Є. Куриловича, Й. А. Стерніна, а також А. А. Уфимцевої, Р. Якобсона, К. Brugmann, K. Bühler, Ch. Fillmore, E. Keenan, J. Lyons, U. Weinreich та ін.) і з лінгвістичної типології (розробки В. Д. Аракіна, В. Г. Гака, С. О. Крилова, В. Ф. Лемана, С. Рахімова, І. І. Ревзіна, В. Скалічки, Б. А. Успенського, В. М. Ярцевої, українських дослідників М. П. Кочергана, Н. А. Лисюк, В. М. Манакіна, Ю. О. Карпенка, О. О. Тараненка, В. Д. Каліущенка, В. Г. Таранця, Ш. Р. Басирова та ін.). Тим не менше, одержані результати потребують подальшого вивчення системи РЧР у плані комплексної інтеграції сучасних наукових студій щодо вивчення функціонально-семантичних категорій мови. Цим зумовлена актуальність пропонованого дослідження, адже як соціальний статус мовців і реципієнтів, так і їх національно-культурна, політична, релігійна, професійна та інша соціальна належність, накладає відбиток на їхнє розуміння і членування системи РЧР. Опрацьованими в сучасному мовознавстві є проблеми вивчення дейксісу (див. розробки А. В. Алферова, Ю. Д. Апресяна, Н. Д. Арутюнової, Н. В. Белової, Н. Г. Кірвалідзе, Й. А. Стерніна, А. А. Уфимцевої, S. Anderson, T. Bhattacharya, G. Crystal, M. Ettlinger, Ch. Fillmore, E. Keenan, J. Lyons, A. von Stechow та ін.), власне-референції (насамперед праці Н. Д. Арутюнової, Д. Апотелоз, О. Є. Кібрика, Х. Патнема, E. Cassirer та ін.), анафори (Н. Д. Арутюнова, В. І. Подлеська, K. Ehrlich, Y. Huang, R. Kempson та ін.). Проте парадигми і типи РЧР в аспекті зіставної лінгвістики опрацьовані лише частково (М. Георгієва-Кириленко, Н. А. Сребрянська, F. Voas, Chr. Nauenschild та ін.); не достатньо дослідженими залишаються також транссемантичні і трансфункціональні референційні типи та їх особливості в одно- і різноструктурних мовах, процеси ресемантизації в системі часової референції. Лише деякі дослідження стосуються окремих підсистем РЧР (С. О. Крилов, С. Рахімов та ін.). Стаття представляє цілісну систему РЧР у досліджуваних мовах, проаналізовану в аспекті сучасних поліпарадигмальних розвідок, у плані подальшого опрацювання гіпотези мовної відносності, теорії зовнішньої і внутрішньої форми, концептуально-семантичної, мовної та асоціативної специфіки РЧР. Основними одиницями аналізу обрано функціонально-семантичні поля (ФСП) часової референції в зіставлюваних мовах, їхні мікропарадигми та окремі складники.

РЧР регулярно актуалізуються в повсякденній ментальній діяльності людини. У зв'язку із цим важливо дослідити концептуально-семантичне наповнення системи РЧР в українській, російській та англійській мовах, визначити фактори, що спричиняють вибір носіями зіставлюваних мов тієї чи іншої РЧР і відображають їх концептуально-семантичну й асоціативну специфіку у процесах металізації та вербалізації.

Стаття має на меті охарактеризувати концептуально-семантичні, системно-структурні, лексико-граматичні, функціонально-семантичні та асоціативні особливості РЧР у складі ФСП в українській, російській та англійській мовах як результат їх поліпарадигмального вивчення.

Система РЧР як цілісна сукупність орієнтаційних понять, асоційованих і експлікованих у мові, являє собою складну, структурно впорядковану багаторівневу єдність. Для ФСП РЧР характерні певні зв'язки з категоріями мислення і (через них) співвіднесеність з навколишнім світом, однак його складниками є власне мовні засоби в єдності їх змісту і форми [5, с. 17–18]. У зонах семантичного та особливо функціонального накладання названих ФСП значний вплив на оформлення мовних РЧР мають ФСП локативності, дейксису, темпоральності, часової локалізованості, меншою мірою – персональності, модальності, аспектуальності, стану, анафори [5], почасти – особової і просторової референції. Ці мовні структури у своїй сукупності аломорфних і ізоморфних виявів визначають параметри системи РЧР.

Хоча ФСП ґрунтується на предикативних та предикативно-обставинних зв'язках, які визначають структуру поля, в статті зосереджено увагу на недієслівних РЧР указування. Аналізовані ФСП РЧР мають зони накладання, серед яких особливо сталими є зв'язки буттєвості, посесивності і локативності [21, с. 226–236; 5, с. 33], які значною мірою визначають специфіку зіставлюваних ФСП.

З функціонально-граматичного погляду найвпливовішим фактором ідентифікації вказівної референції визначено комунікативну ситуацію в її актуалізаційних і неактуалізаційних типах [5], які можуть виражати вказування через квантитативні, компаративні, посесивні, каузальні та кондіціональні відношення, нерідко – в їх переусвідомленні, яке набуває актуальності в наш час [9, с. 44–117, 159–212; 28, с. 137–170], також шляхом інтернаціоналізації [22, с. 110–114].

ФСП розглядається як ієрархічно структурована сукупність лексико-граматичних одиниць, інтегрованих за семантичними, структурними, граматичними та функціональними ознаками. Межі ФСП окреслені відповідною належністю мовних одиниць (МО) [пор.: 5, с. 17]). Багатоступенева система семантичної та функціональної варіативності, типові прислівники, сегментно-ярусна структура, зростання наповненості від домінант ФСП та тематичних груп (ТГ) у їх складі до конкретизованих, стилістично маркованих РЧР, відсутність чітких меж між структурними рівнями ФСП, семантична аналогія [23, с. 7, 19] та полісемічний паралелізм [23, с. 8] є головними характеристиками ФСП часової референції.

Основними структурними характеристиками аналізованих ФСП визначено: наявність семантичного, граматико-категорійного та стилістичного структурних шарів, усім їм властивий перетин з іншими семантичними полями та категоріями (а саме: таксису, темпоральності, модальності, аспектуальності та ін.), певна маргінальність, відсутність чіткої межі між ними; складноструктурна синонімія та антонімія синонімічних парадигм на фоні лексико-граматичної сегментації полів; наявність парадигм анафоричної, власне референційної, дейктичної, акціональної, предметної анамнестичної семантики; контекстуальність та ін. Диференційними ознаками складників аналізованих ФСП є такі: індексальність, наявність класифікаційних ознак і типів; непослідовна амбівалентність; відносність і контекстуальна залежність семантики РЧР. Оскільки типовими РЧР є прислівники і прислівникові сполучення, їм властива найбільша концентрація інтегральних та диференційних референційних ознак.

Отже, РЧР, упорядковані у складі ФСП, зібрані в цілісну систему протиставлень (опозиції утворюють парадигми у складі ТГ; в окремих парадигмах наявні мікропарадигми), оформлюючи врешті-решт завершений фрагмент картини світу в егоцентричній [28, с. 48–62], антропо-і системоцентричній інтерпретації. Через свої функціональні властивості і завдяки повсякденній актуалізації в мовленні зіставлювані ФСП РЧР оформилися як неоднорідні, складні, багатоярусні сукупності, репрезентовані симбіозом лінгвальних і позалінгвальних характеристик. Витоки їх концептуально-семантичної диференціації слід відшукувати в позалінгвальній дійсності.

Досліджувані ФСП часової референції є відносно сталими структурно впорядкованими єдностями, що відтворюють одну з координат комунікації (часову), надають відносною часовою характеристики предмету обговорення та виражають відношення мовця, слухача або третьої

особи до моменту, періоду, тривалості, частотності, повторюваності / неповторюваності дії. Ступінь такої відносності зумовлений умовами комунікації. Крім інтенційних факторів, він залежить від функціонально-семантичного потенціалу РЧР, їхніх екзофоричних (тобто таких, що вказують на співвідносний референт і не потребують інших способів визначення референта [33, с. 67; 34, с. 13; 47, с. 193]) та інших ознак. Фактично, екзофора є одним з недейктивних різновидів референції. В основу диференціації ТГ у складі ФСП часової референції покладено критерій статичності / динамічності (часової необмеженості [1; 7, с. 43, 49; 12; 13]) у його співвідношенні з *тепер / тоді*. У цьому лінійному [17, с. 18–196] бінарному протиставленні вбачається суттєва для всіх зіставлюваних мов опозиція “тепер – не тепер”. Іншими словами, актуальний час домінує у свідомості носіїв досліджуваних мов, є первинним, тоді як майбутнє і минуле – вторинні, другорядні. Їх актуалізація, як правило, відбувається індивідуально, хоча за певних умов, важливих для соціальних колективів, може бути масовою, під впливом особистісних і / або колективних цінностей. У порівнюваних мовах це частково виявляється на рівні складників ТГ.

В основних типах РЧР (прислівникових) не простежується суттєвої різниці або зміни якісних ознак порівняно з просторовими. Проте темпоральні і логічні прийменники (термін І. Р. Вихованця) “істотно відрізняються від просторових багатьма ознаками, зокрема модифікацією основного семантичного протиставлення прийменників *контактність – дистантність*, втратою можливості пов’язуватися з ознакою динамічності, наявністю додаткових семантичних протиставлень, меншою кількістю компонентів і їх семантичною диференціацією” [10, с. 215]. Розвиток мережі прислівникових РЧР дозволив визначити не меншу чисельність цих МО, ніж просторових репрезентацій у мові. Ознака динамічності в них частково трансформувалася в швидкісні ознаки МО та окрему ТГ “швидко – повільно”; ознака контактності / дистантності виявляється в головному протиставленні “*тепер – тоді*”; ознака контактності / дистантності перетворюється на ознаку одночасності / різночасності явищ [10, с. 216].

Основними показниками часової референції є: 1) орієнтаційність – це календарні (державні, релігійні, народні, професійні, зодіакальні), картографічні, відносні, орієнтовані на момент відліку, та безвідносні вказування; 2) квантитативність, тобто вказування / невказування на обмеженість ідентифікації [24, с. 3–54] та ін. Відповідно, основним критерієм диференціації РЧР є порядок відліку і часова співвіднесеність. Серед усіх РЧР головними є вказування на час (теперішній, майбутній і минулий). Таких небагато в зіставлюваних мовах, і вони звичайно мають граматичні форми вираження дієслів (категорії темпоральності, таксису і можуть підсилюватися або передаватися окремо контекстуально. Їхнім внутрішнім структурним розподілом слугує ознака статичності / динамічності, а обставина часу є основною синтаксичною репрезентацією, іноді – предикативність).

Поряд з дієсловами статичності та динаміки типовими РЧР традиційно визначаються прислівники, рідше – інші проформи, які також реалізують часову референцію прислівникову, зумовлюють об’єктивне, суб’єктивне або суб’єктивно-об’єктивне співвідношення моменту мовлення та моменту (загалом – часу), про який ідеться у висловленні. Не обов’язково в цьому разі виявом викривленого світосприйняття і безпосередньо часової референції є суб’єктивність: в кожній із зіставлюваних мов наявні вторинні номінативні РЧР, утворені значною мірою на ґрунті асоціативних ознак, зокрема, це стали вислови метонімічного, метафоричного, порівняльного та інших типів образності). Дані асоціативного експерименту з РЧР, проведеного серед носіїв української і російської мов, майже цілком збігаються з даними асоціативних словників [38; 39; 41–43]. Образність асоціювання значно більше властива носіям російської мови, трохи менше – українськомовним респондентам [41]. Найчастотнішим типом для них є асоціювання на основі синонімічності / суміжності репрезентацій стимулу і реакцій.

Для англомовних реципієнтів характерний передусім опозитивний тип асоціювання, виражений антонімами, наприклад: *back – front, front – back, forward – backward, near – far, here – there, past – present, present – future, past, fast – slow* та ін. [47; 50; 53].

В усіх зіставлюваних мовах іншими вказівними проформами дослідники визначають іменники або прикметники [32; 48, с. 186; 52]. В українській і російській мовах контекстуальні ознаки часової референції також передаються предикативами (окремо або з підсилювальними частками) [20, с. 25–29]. Проте в інших, неприслівникових, реалізаціях указівний компонент семантики виявляється ніби як нашарування на первісну частиномовну семантику (предметність, якість, ознаку ознаки та ін.). Отже, такі РЧР є найбільш поширеними в зіставлюваних мовах. Вони фактично являють собою РЧР змішаної (вказівної або вказівної і невказівної) семантики. Їм переважно відведена функція обставини або головного члена безособового речення. Своєрідним конкретизатором часової референції в українській і російській мовах є прислівникові РЧР аспектуальності – вказування на швидкість, тривалість, завершеність дії тощо. В англійській мові за рахунок мережі дієслівних часів вона поширена дещо менше, ніж в інших порівнюваних мовах.

Загальною особливістю вживання прислівників часової референції у зіставлюваних мовах є їх типове розташування на початку або в самому кінці речення, хоча в українській і російській мовах вони можуть мати вільне розташування, а в англійській мові переважає позиція в самому кінці речення за наявності імперативу та у фразях з *till*. Це стосується моделі “*afterwards, lately, now, eventually, recently, then, soon, today, till, tomorrow, at once, since then + указування на час*” та ін. У складних реченнях *afterwards, eventually, lately, now, recently, soon* та ін. можуть стояти після допоміжного дієслова [37, с. 55–56].

В основі диференціації складників ФСП часової референції лежать ознаки статичності / динамічності, співвіднесеності з теперішнім, минулим, майбутнім часом. Структура поля сформована навколо центральних РЧР укр. “тоді (в минулому)” – “тепер (зараз)” – “тоді (в майбутньому)”, рос. “тогда (в минулому)” – “теперь (сейчас)” – “тогда (в майбутньому)”, англ. “then” – “now” – “then”, які водночас є домінантами ТГ мікрополя статичності в часі. Мікрополе динамічності в часі оформляється навколо прислівників і прислівникових РЧР прямого напрямку в часі (укр. відтоді – досі, рос. от того момента (времени) – до сейчас, англ. from then – till now) і зворотного (укр. відтепер – доти, рос. отныне – до момента в прошлом или в будущем, англ. from now – till then), які структурують поле.

Серед розглянутих типів РЧР особливо репрезентативно розгалуженими є: а) дейктичний тип РЧР конкретного або відносного часу первинної номінації (окремі та переважно англійські поєднання референції до статичного і динамічного часу); б) анафоричний тип РЧР контекстуально співвідносної часової семантики (меншою мірою первинної номінації); в) календарні РЧР; г) вторинні або опосередковані РЧР змішаного референційного типу, утворені на основі семантики способу дії (такі МО поширені переважно в українській та російській мовах), РЧР міри і ступеня (переважно в російській мові). Інтенсивність вияву референційності в такій послідовності зменшується від власне дейктичних МО до МО змішаної (вказівної і невказівної) семантики. Водночас повторне, емфатичне та підсилювальне використання таких РЧР, як правило, викликає зниження дейктичності і зміну типової синтаксичної функції обставини часу на обставину способу дії, бо саме це зумовлює актуалізацію референційної семантики (у вузькому значенні терміна) та продукування семантичних переносів на її основі. В зіставлюваних ФСП анафоричні відношення не є значно поширеними. Їх типовими синтаксичними репрезентаціями є функції означення, обставини способу дії та часу. Інші типи референції серед порівнюваних РЧР репрезентовані непослідовно; їх специфіка визначається індивідуально в кожній ТГ.

Деякі типи РЧР, утворені на основі найпоширенішого дейктичного типу МО, в порівнюваних мовах представлені як “відсилання до певного часу, співвідносного з іншим моментом

або часовим періодом”, найбільше – з моментом говоріння [52, с. 2]. Проте часова референція, виражена прислівниками, певно, не може повністю збігатися з темпоральною співвіднесеністю, [пор. з: 36, с. 62]; часові прислівники і проадвербіальні [46, с. 247; 51, с. 24–25] сполучення РЧР підсилюють темпоральну ознаку в семантичній структурі дієслів та іменників, надають їм додаткової конкретизації, інтенційно уточнюють її. В зіставлюваних мовах такими є і прислівники часової семантики “в чистому вигляді”, і прислівники вторинних часових ознак: порядку, частотності, швидкості, повторюваності / неповторюваності дії, прискорення, періодичності, умовного пункту відліку (початку, певного моменту / етапу, кінця), перманентності, процесуальності дії, одночасності, віддалення / наближення в часі, вікової належності, тривалості існування, прямої / зворотної / бінарної послідовності / непослідовності, конкретизованості (тижневої, річної, сезонної та ін.), упорядкованості / хаотичності [6, с. 18–31; 8, с. 201–209; 11, с. 345–355; 19, с. 395–403] та ін., що засвідчує наявний мовний матеріал. Особливого значення аналізованим РЧР надає часова лімітованість дії, яка в зіставлюваних близькоспоріднених мовах підсилюється контекстуально вираженою аспектуальністю дієслова, в англійській – також граматичними часами Continuous, Perfect та Perfect-Continuous. В українській і російській мовах прислівники часової обмеженості і завершеності дії функціонують як контекстуальні актуалізатори відповідної семантики дієслів, яка, звісно, не настільки диференційована в них категоріально, як в англійській мові. Тож, на фоні традиційного розподілу РЧР на теперішнє, майбутнє і минуле прислівники часової референції диференціюються також за додатковими семантичними ознаками якості дії, яку вони експлікують. Додатковими умовами їх актуалізації є параметри автокомунікації [18, с. 228–241]. За функціональною належністю розглянути РЧР не набули в порівнюваних мовах настільки значної диференціації, як просторові МО. Внутрішньокатегоріальні зміни та функціонально-семантична зворотність також не регулярні для РЧР. Типовими є вияви зворотності просторової і часової семантики, актуалізація часової референції на фоні семантики способу дії / міри, ступеня, стану.

Зіставлювані РЧР диференціюються і розташовуються по ТГ зіставлюваних ФСП за такими функціонально-семантичними ознаками: 1) за співвідношенням з моментом говоріння (для писемних джерел, листування та інших тиким є час написання та сприйняття тексту): безвідносні РЧР, співвідносні РЧР (указування на теперішній, майбутній, минулий, майбутній у минулому); 2) за якістю повторюваної дії, яку вони характеризують у часі в певному контексті (циклічність, періодичність, подвоєність та ін.) / неповторюваність (однократність) дії; 3) за наявністю / відсутністю дії в часі: РЧР позитивної / негативної оцінки; РЧР відносної / конкретизованої оцінки; 4) за ознакою перманентності / неперманентності репрезентованої ознаки: тривалі (перманентні) або моментальні РЧР. Ознака тривалості представлена такими градаціями: моментальність, миттєвість (початок і / або кінець дії), процесуальність, яка виражається в тривалості / нетривалості, кратності / одноразовості, перервності / неперервності; 5) за лексико-граматичним і функціональним репрезентуванням: прислівники, прислівникові сполучення, предикативи, іменники; 6) за функціонально-семантичним типом РЧР: повністю референційні (однотипної і комплексної семантики: час + просторова ознака, час + особова ознака, час + просторова + особова ознаки, час + предметність тощо) та частково (дейктичність + спосіб дії, спосіб дії + часова референція, міра + часова референція та ін.); 7) за співвіднесеністю з актуальним часом: РЧР реального та віртуального часу (в тому числі й умовні, РЧР майбутнього в минулому); 8) за ознакою завершеності / незавершеності: завершені, незавершені (розпочаті, тривалі, власне незавершені); 9) за швидкістю вияву ознаки: повільні, сповільнені, прискорені, сильного / слабого вияву, швидкісні, дуже швидкісні; 10) за ознакою прискореності / моментальності дії: миттєві, прискорені (поступово, інтенсивно); 11) за ознакою циклічності: календарні (державні, народні, релігійні, професійні та ін.), епохальні, річні (та чотирирічні), добові (добовий цикл розглядається в дисертації як підсистема календарних РЧР;

у співвідношенні з діяльністю людини його детально аналізують в [14, с. 78–83; 15; 16, с. 229–240]); 12) за соціальною співвіднесеністю: буденні / святкові; робочі / вихідні (відпускні); 13) за ступенем вияву деталізації ознаки: градуйовані / не градуйовані; 14) за співвідношенням часової ознаки: відносно простору, особи, руху, події, процесу. Типовою властивістю розглянутих РЧР є відсутність або гранична обмеженість виявів оцінності (пор.: просторові репрезентації референції в українській та російській мовах, навпаки, мають широкі мережі демінутивних та градаційних пестливих МО. Достатньо відносними є й соціальні (професійні та вікові) диференціації. Тому, очевидно, недоцільно виокремлювати критерії стилістичної диференціації та соціальної / соціально-вікової диференціації як положення класифікації РЧР: їх вплив окреслений наведеними вище ознаками. За іншими відношеннями та співвідношеннями в мові і на міжмовному рівні були встановлені такі класифікації досліджуваних РЧР: 15) за структурою у складі ТГ та ФСП часової референції в цілому: опозитивні / неопозитивні; 16) за структурою МО: прості / комплексні РЧР; в англійській мові також поширені складні РЧР; 17) за продуктивністю твірної основи: продуктивні / непродуктивні РЧР; 18) за морфемною структурою: односкладні та двоскладні (пор.: в англійській і деяких екзотичних мовах (наприклад, абаза (Abaza), північно-західний кокус (North-west Caucis) визначають префіксальний / інфіксальний дейксис (suffixal or enclitic elements), термінальний дейксис (terminal deictic words), первинний дейксис (initial deictic elements) [30, с. 164; 31; 29, с. 277; 35]); 19) за частиномовною належністю: прислівники, прислівникові сполучення; 20) за функціонально-семантичною зворотністю: прислівникові, прислівниково-сполучникові РЧР (в усіх зіставлюваних мовах), прислівниково-іменникові РЧР, тобто присудкові слова (в українській і англійській мовах), прислівниково-вигуківі, прислівниково-станові МО (в українській і російській мовах), прислівниково-прикметникові РЧР (в англійській мові), прислівниково-приймениково-іменникові РЧР, прислівниково-приймениково-дієслівні РЧР (рідко, в англійській мові), прислівниково-прикметниково-дієслівні РЧР (в англійській мові); 21) за ступенем вияву референційної ознаки: постійні / непостійні РЧР; 22) за синтаксичною функцією: присудкові слова, обставини часу, вставні уточнювальні звороти; 23) за ступенем конкретизованості / узагальненості: конкретизовані та узагальнені (відносні) РЧР.

У структурі ФСП часової референції основними є відносні РЧР, серед яких непослідовно простежуються ознаки статичності / динамічності (парадигми “моментально”, “періодично”), зворотного порядку в часі (парадигми “назад”: укр. зворотно, у зворотному порядку, рос. обратно, вспять, в обратном порядке, англ. back та ін.), віртуальності дії (укр. в Задзеркаллі, рос. в Зазеркальи, англ. in the Wonderland та ін.). Відповідно до якості часової референції складники ФСП можуть бути типологізовані так: 1) дейктично-референційні стилістично нейтральні РЧР, переважно полісемічні і бі- та поліфункціональні: укр. тепер, тоді, рос. сейчас, тогда, англ. now, then та ін.); 2) дейктично-референційні моносемантичні (іноді полісемічні) РЧР, марковані стилістично (укр. нині, рос. ныне; заст., книжн. поднесь та ін.); 3) полісемантичні біфункціональні РЧР просторово-часової, часово-номінативної семантики, часової та семантики способу дії, які представлені дейктичним і дейктично-референційним типами МО укр. звідси – звідти, рос. отсюда – оттуда, англ. herefrom – therefrom; 4) українські і російські РЧР, які на основі семантики способу дії спроможні виражати слабку референційність (часову співвіднесеність): укр. сучасно, розм. по-теперішньому, розм. по-сучасному, рос. современно, розм. по-теперешнему, розм. по-современному, англ. actually, contemporarely та ін. Основою більшості семантичних трансформацій аналізованих РЧР є аналогія та метафоричний перенос; в англійській мові такі МО майже цілком відсутні; 5) власне референційні РЧР (укр. це [ваше] (не)довго, рос. это [ваше] (не)долго, англ. that not long та ін.); 6) українські та російські еякі вказування-відсилання до часу, репрезентовані поліфункціональними РЧР, в т. ч. і безособово-предикативними словами, спроможні контекстуально актуалізувати дейктичні та референційні

вказування (укр. вечоріє, світає, рос. вечерет, светаєт та ін.). Такі РЧР переважно характеризують неозначений теперішній або минулий час, рідше – майбутній. В англійській мові відсутні окремі прислівники аналізованої семантики, замість яких уживаються безособові синтаксеми зі структурно обов'язковим підметом *it*; 7) анафоричні часові прислівники-домінанти ФСП часової референції або адвербіалізовані звороти.

Функціонально-семантична розгалуженість РЧР, уніфікована за наведеними вище ознаками, свідчить про багатогранність, своєрідність та масштабність досліджуваних РЧР, їх безперервний розвиток у мові (і мовленні), про повноцінність їх репрезентування у ФСП зазначени мов окремо та в їх зіставленні, що спростовує протилежну думку Ю. Д. Апресяна про їх однотипність і невиразність у мові [2].

Система прислівникових РЧР відрізняється від системи дейктичних дієслів [пор.: 3], функціонально-граматичних указувань [5] та функціонально-семантичних репрезентацій [26, с. 52-54]. Як свідчить проведене дослідження, диференціація за ознаками постійності / миттєвості, швидкості / уповільненості, конкретизованості / узагальненості найбільш поширена серед аналізованих МО, а також відповідних понять, що у свою чергу підкреслює їх значущість для носіїв порівнюваних мов.

Деякі РЧР (наприклад, у ТГ неупорядкованості, однократності) не мають поширених синонімічних мереж, унаслідок чого опозитивність виявляється односторонньою, полівалентною. В українській і російській мовах непослідовного розвитку набули парадигми градації та деталізації аналізованих ознак (у тому числі й стилістично марковані демінутивні, пестливі та інші типи РЧР). В усіх аналізованих мовах семантико-стилістична синонімія є основою побудови ТГ. Англійські РЧР більше, ніж інші порівнювані, представлені адвербіалізованими МО (43 %). В українській і російській мовах на всіх рівнях ФСП поширені МО, які поєднують у собі референційність і семантику способу дії (укр., рос. заново, наново, по-новому та ін.). Специфіка більшості англійських РЧР полягає в їх закріпленості за граматичними часами дієслів (Indefinite, Continuous та ін.).

Серед РЧР, які реалізують співвідношення з минулим часом, виокремлюється низка історико-топонімічних МО, які в двох слов'янських мовах семантизовані на основі значення способу дії, а в англійській мові – виражені описово (пор.: укр. по-давньоруському, по-давньоруськи, по-староукраїнському, по-староукраїнськи, рос. по-древнерусски, по-старорусски, англ. like in Old Russia, like in Old Ukraine та ін.). Поєднання референції до минулого та семантики способу дії, від якої воно походить, є функціонально-семантичною властивістю всіх аналізованих МО. Поряд із “стандартними” РЧР до минулого в зіставлюваних мовах, особливо в розмовному і художньому мовленні, досить поширеними є способи антропоморфної і зооморфної експлікації, співвідносні виключно з минулим. Парадигма “найближчого минулого” набула в усіх порівнюваних мовах значного семантичного розгалуження, хоча переважна більшість досліджуваних РЧР моносемантичні і біфункціональні. Для них майже не характерні трансфункціональність і транссемантичність. Серед аналізованих РЧР домінують непослідовно біфункціональні та значно полісемічні. Їм рідко властиві власне референційні ознаки. Недомінують РЧР є переважно біфункціональними і моносемантичними.

Безвідносні РЧР не закріплені за певним реальним часом, що робить їх певною мірою постійними, поняттєво зумовленими семантичними критеріями / якість, спроможними класифікувати і конкретизувати теперішній, майбутній і минулий час. Ними є вказування на: одночасність / послідовність дії, моментальність / тривалість дії, впорядкованість / неупорядкованість у часі, постійність / непостійність. ТГ указувань на повторювані / неповторювані дії в часі чітко впорядковані ієрархічними парадигмами РЧР. Ці ТГ численні в усіх зіставлюваних мовах (близько 20 % від усіх РЧР), проте спостерігається незначна асиметрія семантичних ознак: РЧР до однократності дії значно менше представлені (близько

7%). Асиметрію становить і мінімальне наповнення парадигми неповторення дії. У семантиці цих МО української і російської ТГ спосіб дії і часове вказування перманентні; вони можуть поперемінно набувати контекстуальної актуалізації або реалізуватися разом у семантично неповному контексті.

Семантика тривалості / моментальності дії в усіх порівнюваних мовах набула часових характеристик через поширення в мовленні ознак прискорення і швидкості в часі. ТГ тривалої / моментальної дії в часі мають розгалужену дихотомічну структуру. В усіх зіставлюваних ТГ спостерігається асиметрія парадигм у бік суттєвого зменшення РЧР до моментальності дії в часі.

Досліджувані РЧР до порядку в часі поєднуються з указуванням на послідовність дії і виражають космічний та природний (земний) порядок, історичну послідовність подій і фактів, біологічно-вікову, соціально-вікову послідовність та деякі окремі конкретизовані вказування. Концептуальною диференціацією зумовлена гранична обмеженість або відсутність РЧР реального зворотного порядку. Їм не властиві ознаки векторності. Циклічне членування часу передбачає подвійні типи функціонально-семантичних реалізацій: вторинні, опосередковані вказування, виражені іменниками та прикметниками (поширені і типові в усіх зіставлюваних мовах), дієсловами (в англійській та іноді в інших зіставлюваних мовах).

Схарактеризована вище система зіставлюваних ФСП часової референції віддзеркалюється подвійно через ознаку реальності / віртуальності РЧР, що більшою або меншою мірою виявляється в ментальних / артефактних текстах, художньому / нехудожньому мовленні. Наведені ознаки можуть набувати ще більшої градації або іншої деталізації контекстуально найчастіше в мовленнєвому (розмовному, просторічному, соціально маркованому / професійному) вживанні, що є значною мірою джерелом специфіки кожного із зіставлюваних ФСП часової референції.

Структурно-семантичне наповнення ФСП часової референції є фрагментарним і непослідовним, йому властиві антропо- і системоцентричність. Зіставлювані ФСП є відносно сталими, структурно впорядкованими єдностями, що надають відносної характеристики РЧР та виражають відношення комуніканта до моменту, періоду, тривалості, частотності, повторюваності / неповторюваності певної дії. Ступінь цієї відносності окрім інтенційних параметрів залежить від лексико-граматичних і особливо функціонально-семантичних можливостей РЧР, їх екзофоричних та інших характеристик. РЧР протиставляються у складі ТГ за ознакою точності / відносності, на основі якої оформлюється структура ФСП часової референції. Концептуальне членування РЧР у зіставлюваних мовах різняться вузькоспеціальними та загальновідомими відповідниками, зокрема: 1) своєю поліфункціональністю та багатоаспектністю; 2) більшим обсягом і спроможністю охопити всі конкретні вияви; 3) відтворенням сучасного стану концептуальної диференціації, асоціювання та актуалізації часової референції. Головним критерієм диференціації РЧР є порядкова і часова співвіднесеність. Ступінь вияву вказівної ознаки у представленій послідовності зменшується від власне дейктичних РЧР до РЧР змішаної (вказівної та невказівної) семантики. Інші типи РЧР в аналізованих ФСП виявляються непослідовно.

Поліпарадигмальний підхід передбачає аналіз парадигм ментального, мовного й асоціативного матеріалу. Він був застосований у зіставному аспекті типологічних досліджень. Були підтверджені робочі гіпотези дослідження. Антропоцентричність і системоцентричність спрямовують визначення орієнтаційної референції носіями зіставлюваних мов, що зафіксовано в мові й актуалізується у мовленні. Була розроблена теорія залежності поліпарадигмальності виявів орієнтаційної референції від типу мови як результат вивчення парадигматичних і синтагматичних аспектів ФСП РЧР у міжмовному зіставленні.

Таким чином, референційний (20 % українських РЧР, 20,66 % російських, 20,42 % англійських РЧР), дейктичний (15,4 % українських РЧР, 15,14 % російських, 14,87 % англійських

РЧР) і референційно-дейкичний типи (29,71 % українських РЧР, 27,51 % російських, 22,73 % англійські РЧР) та дещо менше (майже по 10 % українських і російських РЧР) – номінативно-референційний тип РЧР є основними функціонально-семантичними типами, які представлені в усіх досліджених ТГ у складі ФСП часової референції. Номінативно-референційний тип РЧР більшою мірою характерний для двох зіставлюваних близькоспоріднених мов. Найменше виявів мають РЧР дейктично-анафоричного типу (0,28 % українських РЧР, 0,18 % російських, 0,61 % англійські РЧР).

Подальші наукові студії вивчення систем РЧР убачаються в напрямках загальної лінгвістики, лінгвістичної типології, концептуальної та прототипної семантики, психолінгвістики, теорії дискурсу, теорії тексту, лінгвоперекладацького аналізу тексту.

Література

1. Алисова Т. Б. Очерки синтаксиса итальянского языка (семантическая и грамматическая структура простого предложения) / Алисова Т. Б. – М. : Московск. ун-т, 1971. – 293 с.
2. Апресян Ю. Д. Избранные труды: в 2-х т. / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Школа “Языки русской культуры”, Восточная литература, 1995. – Т. 1. Лексическая семантика. Синонимические средства языка. – 472 с. ; Т. 2. Интегральное описание языка и системная лексикография. – 767 с.
3. Апресян Ю. Д. Экспериментальное исследование семантики русского глагола / Юрий Дереникович Апресян. – М. : Наука, 1967. – 252 с.
4. Бондарко А. В. Основы функциональной грамматики / Бондарко А. В. – СПб. : СПбГУ, 2001. – 260 с.
5. Брагина Н. Г. Мифологический хаос (культурный след в языке) / Н. Г. Брагина // Логический анализ языка. Космос и хаос : Сб. науч. ст. – М., 2003. – С. 18–31.
6. Булыгина Т. В. Языковая концептуализация мира (на материале русской грамматики) / Т. В. Булыгина, А. Д. Шмелев. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 574 с.
7. Веденова Е. Г. Роль бесконечности в формировании концепта порядка (в контексте современного естественнонаучного знания) / Е. Г. Веденова // Логический анализ языка. Космос и хаос : Сб. науч. ст. – М., 2003. – С. 201–209.
8. Вежбицка А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Вежбицка А. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 272 с.
9. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Золотова Г. А. – М. : Наука, 1973. – 351 с. – (АН СССР, Ин-т русского языка).
10. Вихованець І. Р. Прийменикова система української мови / Вихованець І. Р. – К. : Наукова думка, 1980. – 286 с. – (АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні).
11. Зализняк А. А., Компактность vs. рассеяние в метафорическом пространстве русского языка / А. А. Зализняк, А. Д. Шмелев // Логический анализ языка. Космос и хаос : Сб. науч. ст. – М., 2003. – С. 345–355.
12. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Золотова Г. А. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 368 с.
13. Єрмоленко С. С. Мовне моделювання дійсності і знакова структура мовних одиниць / Єрмоленко С. С. – К. : Вид. дім Дм. Бураго, 2006. – 384 с. (НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні).
14. Ейгер Г. В. О категориях языка / Г. В. Ейгер // Ювілейні четверті Каразинські читання, присвячені 200-річчю ХНУ “Людина. Мова. Комунікація” : міжнар. наук.-метод. конф., листоп. – 1 лют. : тези доп. – Х., 2004. – С. 94–95.
15. Иванов В. В. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период) / Иванов В. В., Топоров В. Н. – М. : Наука, 1965. – 248 с. – (АН СССР, Ин-т славяноведения).

16. Ларионова И. А. Линейное время как концепт английской языковой картины мира XIV–XV вв. (на материале произведений среднеанглийского периода) : дисс. ... кандидата филол. наук : 10.02.04 / Ларионова Инна Александровна. – Самара, 2006. – 209 с.
17. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры / Ю. М. Лотман // Труды по знаковым системам VI. – Тарту, 1973. – Вып. 308. – С. 227–243.
18. Макеева И. И. Семантика глаголов беспорядочного движения / И. И. Макеева // Логический анализ языка. Космос и хаос : Сб. науч. ст. – М., 2003. – С. 395–403.
19. Поспелов Н. С. Мысли о русской грамматике. Избранные труды / сост. Е. А. Иванчикова ; Отв. ред. Н. И. Толстой / Н. С. Поспелов. – М. : Наука, 1990. – 182 с.
20. Селищев А. М. Труды по русскому языкознанию: в 2-х т. / Селищев А. М. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – Т. 1. Язык и общество. Социоллингвистика. – 632 с.
21. Смирницкий А. И. Лексикология английского языка : [учебн. пособ. для студентов филол. факультетов высш. учеб. завед.] / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит-ры на ин. яз., 1956. – 260 с.
22. Тараненко А. А. Параллелизм и аналогия в лексической полисемии (на материале украинского языка) : автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук : спец. 10.02.02 “Языки народов СССР (украинский язык)” / А. А. Тараненко. – К., 1976. – 20 с.
23. Терехова Е. В. Опыт идеографического описания лексики : временные обозначения в немецком языке в сопоставлении с русским языком : методич. пособ. для студентов филол. факультетов вузов / Е. В. Терехова. – М. : “Спутник”, 2000. – 56 с.
24. Терехова С.І. Референція в системі орієнтаційних репрезентацій української, російської та англійської мов (поліпарадигмальне дослідження) : Дис. ... докт. філол. наук / 10.02.17. – Світлана Іванівна Терехова. – К., 2012. – 534 арк.
25. Хмелевская М. А. Функционально-семантическое поле дейксиса в современном английском языке / М. А. Хмелевская // Вестник СПбГУ. Серия “Язык, литература, история”. – 1993. – № 4. – С. 50–54.
26. Яценко М. А. Вербалізація понятійного складника концептів маскулінність та фемінність у сучасному англomовному художньому дискурсі / М. А. Яценко // Вісник ХНУ ім. В. Н. Каразіна. Серія “Романо-германська філологія”. – 2006. – Вип. 50. – № 741. – С. 61–63.
27. Урысон Е. В. Проблемы исследования языковой картины мира (аналогия в семантике) / Урысон Е. В. – М. : Языки славянской культуры, 2003. ? 224 с. ? (РАН, Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова).
28. Яковлева Е. С. О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира / Е. С. Яковлева // Вопросы языкознания. – 1993. – № 4. – С. 48–62.
29. Deictic conceptualization of Space, Time, Person / Åd. by F.Zenr. – Amsterdam – Philadelphia : J. Benjamin’s Publishing Company, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.yahoo.com/search/Deictic/>
30. Dolyn R. Scientific Knowledge Representation and the Representation of Social Actors : When Talking about Human Reproduction Means Talking about Parenthood Representations // Вторая междунар. конф. по когнитив. науке, 9-13 июня. 2006 г. : тезисы : в 2-х т. – Т. 1. – СПб., 2006. – С. 49250.
31. Ehrlich K. Anaphora and deixis : same, similar or different ? / K. Ehrlich // Speech, place, & action. – Chichester, ets. : J. Wiley & Sons Ltd., 1982. – P. 315–338.
32. Gutwinski W. Cohesion in literary texts / W. Gutwinski. – The Hague : Mouton, 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sil.org/linguistics/BibliographyLinguistics/Gutwinski1976.htm>
33. Halliday M. A. K. Cohesion in English / Halliday M. A. K., Hasan R. – L. : Longman, 1976 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sil.org/linguistics/BibliographyLinguistics/HallidayAndHasan1976.htm>

34. Kuryiowicz J. The role of deictic elements in linguistic evolution / J. Kuryiowicz // *Semiotica*. – The Hague ; Mouton, 1972. – Т. 5. – № 2. – Р. 174–183.
35. Thomson A. J. A Practical English Grammar : textbook / A. J. Thomson, A. V. Martinet. – Oxford : Oxford Univ. Press, 1997. – 383 p.

Довідники

36. Бутенко Н. П. Словник асоціативних норм української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, Львівськ. ун-т, 1970. – 120 с.
37. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників української мови / Н. П. Бутенко. – Львів : Вища школа, Львівськ. ун-т, 1980. – 326 с.
38. Лингвистический энциклопедический словарь / АН СРСР, Ин-т языкознания; гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.
39. Мартінек С. Український асоціативний словник / С. Мартінек ; Міністерство освіти і науки України, Львівський національний університет ім. І. Франка : у 2-х т. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. – Т. 1. Від стимулу до реакції ; Т. 2. Від реакції до стимулу.
40. Русский ассоциативный словарь : В 2-х т. / Ю. Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю. А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. – М. : ООО “Издательство Астрель”, 2002. – Т. 1. От стимула к реакции. – 784 с.
41. Славянский ассоциативный словарь: русский, белорусский, болгарский, украинский / Н. В. Уфимцева, Г. А. Черкасова, Ю. Н. Караулов, Е. Ф. Тарасов. – М. : ТНП “Аз Бука”, 2004. – 792 с.
42. Словарь современного русского литературного языка : в 17-ти т. / Гл. ред. Л. С. Бархударов, В. В. Виноградов. – М. – Л. : АН СССР, 1950-1967. – Т. 1. – 768 стб. ; Т. 2. – 1394 стб. ; Т. 3. – 1339 стб. – Т. 4. – 1364 стб. ; Т. 5. – 1918 стб. ; Т. 6. – 1459 стб. ; Т. 7. – 1468 стб. ; Т. 8. – 1840 стб. ; Т. 9. – 1482 стб. ; Т. 10. – 1774 стб. ; Т. 11. – 1847 стб. ; Т. 12. – 1676 стб. ; Т. 13. – 1516 стб. ; Т. 14. – 1390 стб. ; Т. 15. – 1286 стб. ; Т. 16. – 1610 стб. ; Т. 17. – 2126 стб.
43. Словник української мови: в 11-ти т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; ред. І. К. Білодід. – К. : Просвіта, 1970–1981. – Т. 1 – 799 с. ; Т. 2. – 550 с. ; Т. 3. – 744 с. ; Т. 4. – 840 с. ; Т. 5. – 840 с. ; Т. 6. – 832 с. ; Т. 7. – 723 с. ; Т. 8. – 927 с. ; Т. 9. – 916 с. ; Т. 10 – 658 с. ; Т. 11. – 699 с.
44. Crystal D. A First Dictionary of Linguistics and Phonetics / D. Crystal. – Boulder, CO : Westview, 2003 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [LinguaLinks Library, http://www.ethnologue.com/ll_docs/contents.asp](http://www.ethnologue.com/ll_docs/contents.asp) ; [SILInternational, http://www.sil.org/](http://www.sil.org/)
45. Hartmann R. R. K. Dictionary of Language and Linguistics / R. R. K. Hartmann, F. C. Stork. – L. : Applied Science, 1972 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.sil.org/linguistics/BibliographyLinguistics/HartmannAndStork1972.htm>
46. Oxford English Dictionary / Being a corrected re-issue with an introduction, supplement and bibliography of a new English dictionary on historical principles / Ed. by : J. A. H. Murray : Vol. 1-12. – Oxford : the Clarendon Press, 1970. – Vol. 1. – 1240 p. ; Vol. 2. – 1308 p. ; Vol. 3. – 740, 488 p. ; Vol. 4. – 628, 532 p. ; Vol. 5. – /2/, 516, 758 p. ; Vol. 6. – /2/, 528, 820 p. ; Vol. 7. V /2/, 277, 1216 p. ; Vol. 8. – /2/, 1217, 1676, 936 p. ; Vol. 9. – /2/, 586 p. ; Vol. 10. – /2/, 587, 1211, 396 p. ; Vol. 11. – /2/, 404, 565, 493 p. ; Vol. 12. – 1970 p. ; Supplement, 1975. – VIII, 542, 325 p.
47. Schachter R. Proforms / Schachter R. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.sci.org/linguistics/BibliographyLinguistics/Schachter1985
48. Wikipedia [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://en.wikipedia.org/wiki/Deixis>

FUNCTION WORDS IN INDIRECT SPEECH ACTS AND STRATEGIES

Volkova L. M.

Kyiv National Linguistic University

Стаття присвячена аналізу комунікативних особливостей службових мовних одиниць сучасної англійської мови, які позбавлені номінативного значення, але є носіями імпліцитної семантики. Імпліцитна семантика є процедурною і експлікується шляхом співвіднесення експліцитної та імпліцитної інформації на дискурсивному рівні. Зроблено висновок, що одиниці з імпліцитним значенням протиставлення можуть бути іллокутивними індикаторами реалізації непрямих мовленнєвих актів, а також є важливими компонентами непрямих комунікативних стратегій.

Ключові слова: службове слово, дискурсивний маркер, непрямий мовленнєвий акт, прагматична транспозиція, комунікативна стратегія, імпліцитна інформація.

The article focuses on the analysis of communicative peculiarities of English function words that are devoid of nominative power but possess implicit semantics. Their implicit semantics is procedural and is revealed by correlating explicit and implicit pieces of information at discourse level. The conclusion is made that units with the implicit meaning of contrast can serve as illocutionary indicators of indirect speech act. Also, they are important components of communicative strategies.

Key words: function word, discourse marker, indirect speech act, pragmatic transposition, communicative strategy, implicit information.

The role of function words, small non-nominative language units, in natural communication is very important as they turn out to be indispensable means of felicitous communication in speech interaction. When used in speech, several groups of function words become discourse markers serving as sequentially dependent elements that bracket units of talk and can work at different levels of discourse to connect utterances across different planes [5, p. 312; 6, p. 54-75]. Besides, these small items perform numerous additional interactive functions. So, the aim of this article is to investigate the role function words play in realizing the speaker's communicative intention and their participation in indirect speech acts. The aim of the article presupposes solving the following tasks: to reveal the meaning inherent in those function words that possess the implicit meaning of contrast; to establish the role function words play in pragmatic transposition of speech acts; to define indirect strategies and tactics realized with the help of function words. The material subjected for analysis presents dialogical fragments taken from Modern English and American fiction.

It is a well-known fact that the intensity and effectiveness of speech influence often depends on the speaker's successful use of different implicit components of communication [2, p. 19]. Sometimes such implicit components are expressed by non-nominative language items as their meaning becomes clear only at discourse level. Among them we find some function words used as discourse markers in speech.

Ukrainian linguist F. Batsevich who in his monograph devoted a chapter to discourse words ("discourse markers" in our terminology) mentions that it is necessary to admit that semantic and pragmatic peculiarities of discourse words as well as regularities of their systemic organization are so far not revealed completely [1, p. 107]. Generally speaking, it is not an easy task as the meaning they possess is by no means referential. We are going to demonstrate that the meaning of the units like *at last*, *already*, *after all*, *really* is not referential but correlational. Consider the following example:

"I gotta call the office," Kyle said. Check in, you know, tell them I'm sick and can't work today. They're already looking for me." [12, p. 416].

With the help of the unit *already* another piece of information is introduced: *they were not looking for me earlier*, which is not expressed formally but is understood by the hearer. The explicit and implicit pieces of information are anaphorically linked, so the implicit information becomes clear only by correlating two propositions – explicit and implicit. Consequently, *already* here implies that the state of things was different before by rendering the idea of change, in this case – temporal change. It becomes clear only when applying the operation of correlation to the unit in question. In addition, important pragmatic information is revealed implicitly: this change occurred too fast. However, this is an individual contextual pragmatic meaning of *already*.

Similarly, we applied the same correlation test to the group of function words (discourse markers in speech). We selected several groups of function words and tried to classify them in accordance with the implicit meanings they render at discourse level taking into account their correlative functions. The full list of these units and their functional classification are provided in our manual [7]. In this article, we are going to focus on seven units that render the idea of implicit contrast in the English dialogical discourse: *at last*, *already*, *still*, and *really* because all of them are characterized by a high pragmatic potential, which makes it possible for them to serve as illocutionary indicators of indirect speech acts.

The implicit meaning revealed by *at last* is “a change with reference to the past”. The presence of *at last* suggests that the speaker treats this change as something long expected and (in most cases) desired. Therefore, the main interactive function of this unit lies in introducing some implicit information – temporal change. For this reason *at last* can be characterized by a high illocutionary potential, that is why in natural communication this function word is often used as an indicator of indirect speech acts. In illustration to this point consider the following dialogical fragment:

“Hi, hi,” she said, kissing us all, sitting down and gesturing to the waiter for a glass. “How’s it going? Bridge, how’s it going with Mark? You must be really pleased to get a boyfriend at last”. “At last”. Grrr. First jellyfish of the evening. [9, p. 44].

In the given dialogical fragment the utterance *You must be really pleased to get a boyfriend at last* correlates with the implicit proposition *You did not have a boyfriend for a long time*. The invariant semantic meaning of *at last* (“a temporal change with reference to the past”) is expanded by the additional pragmatic component “a long expected change.” The unit becomes an important means of rendering pragmatic information as it turns the utterance *You must be really pleased to get a boyfriend at last* into an indirect speech act of negative evaluation: the speaker hints that the hearer (a young lady with an inferiority complex!) did not have a boyfriend for a long time because she is not attractive.

Pragmatic potential of *at last* makes it an effective device in realizing politeness strategies:

After the game (which Harvard won easily), Laura rushed across the court to embrace Barney. And introduce Palmer. “Nice to meet you at last,” said the handsome Harvard man. “Laura’s always talked so fondly of you.” [14, p. 75].

Here we can observe a compliment strategy at work. The implicit meaning of a long expected change makes *at last* a perfect device for complimenting the hearer to demonstrate that the speaker was looking forward to this meeting.

The next unit under analysis is *still*. The correlation implicit meaning of this unit is “retaining the state of things at the present moment with a future change”. This implicit semantics makes it possible for *still* to serve as the marker of indirect speech acts transposition. For example:

“Anyway,” Cindy continued, glancing toward the phone in her purse, “my settlement ensured I didn’t have to worry about finding a job, which was good because I only had a high school education, having eloped when I was eighteen. Still with me?” “Hanging onto every word.” [11, p. 47].

The question *Still with me?* becomes an indirect speech act: the interrogative is transposed into the directive *Listen to me!* The indirect speech act in its turn becomes a component of the hedged strategy of inducement, as the speaker is not at all sure that the hearer is fully involved in listening to her long story.

In natural communication cases when *still* changes the illocutionary force of the utterance are quite numerous. Ukrainian scholar G. Pocheptsov mentions that the question *Are you still here?* can have an illocutionary force of the directive *Go away at once!* [3, p. 444]. In addition, this unit may become an influential component of various hedged strategies. Consider the following example:

“So, come on, then, Bridget! How’s yer love-life!” quipped Geoffrey, giving me one of his special hugs, then going all pink and adjusting his slacks. “Fine.” “So you still haven’t got a chap. Durr! What are we going to do with you!” [8, p. 300].

Here *still* is a marker of the indirect strategy of negative evaluation: the speaker implies that the hearer did not have a boyfriend for a long time in the past and she is not dating anyone now, which is shameful for a girl of her age.

In the example to follow the speaker with the help of *still* stresses the importance of retaining the present state of things:

“Sam told me about your history with him. You never cared about me at all. You just wanted to get back at him.” I am aware that I sound more scorned and bitter than I had intended, but it is too late.

David shakes his head. “You’re wrong,” he insists. “I’ll admit that I was a bit more curious about you when I found out who you were married to. But then we got to know each other. I did care about you. I still do care about you. Very much. I never intended to cause you this kind of pain.” He leans forward with a sad earnestness that gives me pause, but I refuse to give in to him [13, p. 288].

The utterance *I still do care about you* is the component of the convincing strategy, which becomes felicitous due to *still* that emphasizes the speaker’s immutability of his feelings. However, in this case the speaker flouts the communicative Maxim of Quantity [4], because in order to achieve his goal he provides too much information: explicit utterances *I did care about you, Very much*, and implicit information rendered by *still (I cared about you in the past)* are identical. Violating the Maxim of Quantity gives rise to the hearer not to believe the speaker (*I refuse to give in to him*).

Of special interest for our research is the unit *already*, which when it is used in interrogative utterances often becomes an illocutionary indicator of indirect speech acts. It can be explained by the fact that, unlike *yet*, *already* is devoid of the interrogative function. Therefore, whenever *already* is used in questions, its function is always pragmatic. Let us compare two questions: *Are you leaving already?* and *Are you leaving yet?* In fact, only the second utterance is really interrogative; and the answer to the question can be either “yes” or “no”. The first utterance is by no means a question: it is a directive speech act. Here the speaker does not expect any answer: his intention is to make the hearer stay.

To prove the point, we provide one more example where *already* in interrogative utterance changes the illocutionary force of a speech act:

“The strain is starting to get me, Barn.” “Already? For God’s sake, Castellano, it’s barely been a week – and Biochem has yet to rear its hydra-headed formulae.” [14, p. 110].

In this example the main function of *already* is to show the speaker’s attitude to the recent change that took place. The speaker’s reaction is definitely negative, which is confirmed by the context. The question is transposed to the indirect speech act of a negative evaluation.

It should be mentioned, however, that in general, illocutionary potential of *already* can work not only in interrogative utterances. Consider the following example:

“Have a yogurt” “I already had a yogurt” I take a deep breath. “All right. One cookie. Just one.” [13, p. 50].

The speaker adds *already* to her utterance to turn down the offer and the utterance becomes an indirect speech act.

The use of the contrastive unit *really* in interaction is rather frequent: it is a multifunctional communicative device. Here we are going to analyze its use only in interrogative utterances as this particle often indicates pragmatic transposition of a speech act. For example:

“Are you really going to marry that schmuck? “I thought you liked Palmer;” she protested. “Listen, I like Elvis but it doesn’t mean you should marry him.” [14, p. 304].

The speaker implies that the hearer should not marry Elvis. *Really* is the illocutionary indicator of a pragmatic transposition: the question becomes a directive: *Don't marry this guy!* The illocutionary force of the directive is confirmed by the further context.

In the examples to follow *really* is also the marker of pragmatic transposition:

"Well, you've just received an e-mail threatening your children. Do you really think this is the best time to go one-to-one with a convicted child killer?" [10, p. 110].

The speaker resorts to *really* to make the hearer give up her plan. The question gets an illocutionary force of a directive: *Give up this idea!*

In conclusion, we have to say that a study of function words, especially those that possess implicit meanings rendered at discourse level, can give a true picture of their various interactive functions. The inherent correlative meaning of contrast makes such units a perfect means of conveying important pragmatic information in dialogical discourse. The latter, in its turn, predetermines the use of these items as effective means of realizing the interlocutor's communicative intention: they participate in the pragmatic transposition of speech acts. Also, they are important components of indirect communicative strategies, especially those of hedging aimed at saving the speaker's face in the process of interaction.

Further research on the topic lies in investigating the role of non-nominating items in topics shift in natural communication.

Literature

1. Бацевич Ф. С. Нариси з лінгвістичної прагматики : [монографія] / Флорій Сергійович Бацевич. – Львів : ПАІС, 2010. – 336 с.
2. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи / Оксана Сергеевна Иссерс. – М. : Едиториал УРСС, 2002. – 284 с.
3. Почепцов Г. Г. Избранные труды по лингвистике : [монография] / Георгий Георгиевич Почепцов; сост., общ. ред. и вступ. статья: И. С. Шевченко. – Харьков : ХНУ имени В.Н. Каразина, 2009. – 555 с.
4. Grice H. P. Logic and conversation / Herbert Paul Grice // Syntax and semantics / [eds. P. Cole, and J. Morgan]. – New York, 1975 : Academic Press. – P. 41–58.
5. Schiffrin D. Discourse Markers / Deborah Schiffrin. – New York : Cambridge University Press, 1996. – 364 p.
6. Schiffrin D. Discourse Markers: Language, Meaning and Context / Deborah Schiffrin // The Handbook of Discourse Analysis / [eds. Deborah Schiffrin, Deborah Tannen and Heidi E. Hamilton]. – Malden : Blackwell Publishing, 2003. – P. 54–75.
7. Volokova L.M. Function Words in Language and Speech : Secrets of Felicitous Communication : [посібник] / Лідія Михайлівна Волкова. – Київ : Освіта України, 2012. – 204 p.

Sources of illustrative materials

8. Fielding H. Bridget Jones's Diary / Helen Fielding. – Walden : Picador, 1996. – 310 p.
9. Fielding H. The Edge of Reason / Helen Fielding. – London : Picador, 2000. – 422 p.
10. Fielding J. Charley's Web / Joy Fielding. – New York : Pocket Star Books, 2009. – 581 p.
11. Fielding J. Lost / Joy Fielding. – New York : Pocket Books, 2005. – 421 p.
12. Grisham J. The Associate / John Grisham. – New York : A Dell Book, 2009. – 434 p.
13. Listfield E. Best Intentions / Emily Listfield. – New York : Washington Square Press, 2009 – 339 p.
14. Segal E. Doctors / Erich Segal. – New York : Bantam Books, 1988. – 679 p.

ПОЛІТИЧНА КОРЕКТНІСТЬ В АНГЛОМОВНОМУ МЕДІЙНОМУ ДИСКУРСІ ЯК ЗАСІБ РЕАЛІЗАЦІЇ КООПЕРАТИВНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ СТРАТЕГІЇ

Алексенко С. Ф.

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Статтю присвячено виявленню мовних засобів вираження політичної коректності в англomовному медійному дискурсі при реалізації кооперативної комунікативної стратегії. У роботі розглянуто поняття політичної коректності та подано лексеми на позначення раси, національності, що вважаються етичними. У статті також наведені приклади вживання політично коректних лексем як інструменту кооперативної комунікативної стратегії в англomовному медійному дискурсі.

Ключові слова: політична коректність, раса, національність, медійний дискурс, кооперативна комунікативна стратегія.

The article deals with the language means of expressing political correctness in the English media discourse as the means of cooperative communicative strategy realization. The concept of political correctness has been tackled as well as politically correct lexemes denoting race and nationality have been provided. The article also dwells on the examples of political correctness norms application in the British and American mass media implementing cooperative communicative strategy.

Key words: political correctness, race, nationality, media discourse, cooperative communicative strategy.

Сучасний етап розвитку лінгвістики характеризується прагненням науковців комплексно, у контексті широких системних зв'язків із культурою та соціумом пояснювати мовні явища та тенденції їх розвитку. Мова – дзеркало багатьох суспільних відносин, у ній виявляються закономірності та суперечності розвитку соціуму взагалі та певних його прошарків зокрема. Політично коректна лексика – підтвердження цьому. З'явившись у мові як наслідок демократизації західноєвропейської культури і прагнення підтримувати взаєморозуміння і толерантність між різними народами, расами, статями, віковими та соціальними групами, цей лексичний пласт постійно розширює свої межі.

Політична коректність у мові базується на лінгвістичній гіпотезі Сепіра – Уорфа щодо залежності типу мислення і поведінки членів мовного колективу від типу категоризації світу і класифікації знання, представлених у певній мові. Розуміючи, що певні слова і словесні конструкції накладають обмеження на поведінку людей, послідовники гіпотези дійшли висновку, що лінгвістичний детермінізм, який виявився в роботах Сепіра та Уорфа, дозволяє шляхом встановлення спеціальних норм мовного етикету працювати над створенням єдиного комунікаційного простору і програмувати толерантну лінгвістичну (і не тільки) поведінку всіх учасників комунікації. Гіпотеза стала одним з головних фундаментів доктрини політичної коректності, що пропонує знаходження нейтральних або емоційно позитивних заміників образливих і табуйованих виразів, які зачіпають почуття і гідність індивіда, вражають його мовною нетактовністю або прямолінійністю відносно расової і статевої належності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, сексуальної орієнтації, зовнішнього вигляду тощо [1, с. 215–216]. Звідси виникають різні види політкоректності: соціальної, расової, етнічної, сексуально-маркованої, гендерної.

Політкоректність тісно пов'язана з явищем політичної культури і є багатоаспектним мовним і лінгвокультурним феноменом, який доцільно досліджувати в медійному дискурсі, що найточніше

виявляє коливання політичного клімату в певній країні. Одним із найгостріших питань сучасного медійного простору є дотримання етнічної політичної коректності. Етнічна політична коректність вийшла за межі всім відомого “*Afro-American* замість *Negro*” і нині стосується людей різних національностей, расових і етнічних груп. Зважаючи на те, що політична коректність найчастіше спостерігається в публічних виступах чи текстах газет, що спрямовані на певне переконання та вплив на читачів / слухачів, вважаємо за доцільне розглянути вияви етнічної політичної коректності в медійному дискурсі через призму комунікативних стратегій.

Явище політичної коректності як основна риса передусім англomовного політичного дискурсу осмислюється в лінгвістичних дослідженнях і трактується як культурно-поведінкова мовна стратегія евфемізації [2; 3], соціокультурний процес [4; 5; 6], ідеологія [7], комунікативна поведінка [8]. Учені з’ясовують обсяг та зміст поняття “політична коректність”: від сукупності культурно-поведінкових і мовних норм та прагнення знайти нові способи мовного вираження замість тих, які зачіпають почуття і гідність індивіда [1, с. 215–216; 2, с. 4] до розгляду її як параної [9, с. 14] та загрози свободам кожного громадянина [10, с. 42]. Політично коректні терміни реалізуються з міркувань, по-перше, тактовності та поваги до будь-яких ознак іншості, а по-друге, егалітаризму, рівноправ’я. У політкоректності та будь-яких її типах – етнічному, гендерному, соціальному – закладена соціокультурна спрямованість на терпимість, толерантність до будь-чого, що відхиляється від соціально прийнятої норми, але при цьому вона часто обмежує політиків / державних діячів у прямому незауальованому викладі реального стану речей, ставлячи табу на певні, навіть украй важливі, проблеми соціальної чи демографічної ситуації країн, національні та етнічні непорозуміння та ставлення до емігрантів. Це мовленнєво-поведінкове явище виступає своєрідною цензурою політичного життя, яка реалізується через кооперативні комунікативні стратегії мовленнєвої поведінки.

У сучасних наукових розвідках питанню комунікативних стратегій дискурсу приділяється чимало уваги, проте одностайної думки щодо визначення поняття немає. Ми, слідом за дослідницею Т. Є. Янко, розглядаємо комунікативну стратегію як “усвідомлений вибір комунікативних намірів та розподіл квантів інформації за комунікативними складниками” [11, с. 29]. Науковець вважає, що комунікативна стратегія включає в себе вибір глобального мовленнєвого наміру, вибір компонентів семантики речення та екстралінгвістичної конституції, визначення обсягу інформації, співвіднесення квантів інформації про ситуацію зі станами свідомості комунікантів і фактором емпатії, визначення послідовності комунікативних складників, налаштування комунікативної структури висловлення на певний комунікативний режим і жанр.

У лінгвістичній літературі виокремлюють кооперативні (неконфліктні) та некооперативні комунікативні стратегії. Кооперативні стратегії втілюються в інформативні та інтерпретативні діалоги (полілоги) – поради, обмін думками, розповіді, повідомлення тощо. Некооперативні стратегії втілюються в конфліктах, суперечках, претензіях, погрозах, ухиляннях від відповіді тощо [12, с. 191]. Зважаючи на те, що мета політичної коректності – висловлення думки при мінімізації ризику виникнення конфлікту, найчастіше етнічні політично коректні терміни реалізуються через кооперативні стратегії. Проаналізувавши наукову лінгвістичну спадщину, пов’язану з вивченням політичної коректності, можемо стверджувати, що вона не була досліджена на предмет реалізації нею кооперативної комунікативної стратегії, що робить цю розвідку актуальною.

Мета статті – виявити мовні одиниці етнічної політичної коректності як засобу реалізації кооперативної комунікативної стратегії.

Автори лінгвокультурологічного явища політкоректності зазначають, що хоча рух за дерасилізацію суспільства розпочався у США в 50–60 роках ХХ століття, питання про те, як називати представників негритянського населення США, гостро стоїть дотепер. На сьогодні особливу популярність отримав термін “*Afro-American*”, який вважається більш доцільним, оскільки підкреслює зв’язок негрів-американців з рідним континентом.

Найменування інших національностей та етнічних груп також викликали суперечки. Так, у 1960 році вживання слова “Indian” було поставлено під сумнів, тому було запропоновано замінити його на “Native American” [13], подібна доля спіткала слово “Eskimo”, яке стали замінювати словом “Native Alaskan”, якщо мова йде про корінних жителів Аляски, або “Inuit”, якщо на увазі мається канадський ескімос [2]. Для позначення вихідців із Латавської Америки уживають два політично-коректних терміни: “Latino” (стосується країн, які колись були під римським пануванням: Італія, Франція, Іспанія тощо) та “Hispanic” (охоплює країни, що були підкорені Іспанією під час колонізації Американського континенту: Мексика, Центральна Америка і більша частина Південної Америки). Для позначення представників обох статей уживаються також терміни – “Latino” та орієнтовані на позначення представниць Латинської Америки – “Latina” [14, с. 76]. Слово “Jew” також набуло негативної конотації і тепер замінюється на політично коректне “a Jewish person” або “Hebrew”, що охоплює усе населення Ізраїлю, незалежно від релігійних переконань [2]. Існує думка, що слово “race” також варто вилучити із вжитку і замінити на політично коректні відповідники “ethnicity”, “nationality”. Це пояснюється тим, що існує лише одна раса – людська [13]. Отже, зміни в англійській мові, спрямовані на унеможливлення расової й етнічної дискримінації, сталися в основному на рівні лексики і стосувалися коригування назв представників різних народів і етнічних груп. Функціонуючи в медійному дискурсі, політично коректні терміни є інструментом комунікативних стратегій, адже вони допомагають створити безконфліктну атмосферу в суспільстві. Наведемо приклади використання етнічно політично коректних лексем у реалізації кооперативних комунікативних стратегій.

У статті британської газети “The Times”, присвяченій Бену Амі, читаємо таке: “Ben Ammi Ben-Israel was the leader of a group of black Americans who relocated to Israel in the belief that they were descended from a lost Israelite tribe. He was the spiritual leader of the African Hebrew Israelites, also known as the Black Hebrews, a group of Afro-Americans who abandoned the trials of inner-city life in Chicago for the promised land of Israel” [15]. В уривку йдеться про те, що Бен Амі був лідером євреїв негритянського походження, які вважали себе нащадками зниклого давньоєврейського племені. По-перше, варто зауважити, що в уривку етнічна політично коректна лексика стосується негроїдного єврейського населення. Для позначення негроїдної раси автор статті використовує політично коректні терміни “black Americans”, “Afro-Americans”, а для опису чорних євреїв уживаються словосполучення “African Hebrew Israelites”, “Black Hebrews”. Журналіст реалізує свій намір інформування через кооперативну комунікативну стратегію із залученням політично коректної лексики.

Відомо, що складниками комунікативної стратегії є намір, вибір мовних засобів, обсяг і якість інформації, комунікативний режим і жанр. У наведеному уривку автор має на меті повідомити короткі відомості про Бена Амі (діяльності якого і присвячена аналізована газетна стаття) і добирає для цього політично коректні терміни згідно з вимогами публіцистичного (газетного) жанру. Політично коректні лексеми є засобом реалізації кооперативної комунікативної стратегії, тому що вони, як і кооперативна комунікативна стратегія, відповідають модусу ввічливої поведінки. Також кооперативність є конститутивною ознакою комунікативної поведінки і виявляється в тому, що мовець / автор неминуче вбудовується в систему прийнятих у суспільстві способів картування та оцінки світу, тобто в систему культури. Це виявляється в тому, що для успішного спілкування необхідно користуватися так званою конвенційною мовою (зокрема використовувати політично коректну лексику), яка є відомою іншим членам суспільства, так само, як і знати про існуючі в соціумі погляди на світ і правила взаємин між людьми, національно-ціннісні орієнтири тієї чи іншої мовної особистості. Автор аналізованої статті бере це до уваги, реалізуючи таким чином кооперативну комунікативну стратегію.

Ще один приклад вияву етнічної політичної коректності знаходимо у програмі “The Kelly File Exclusive”, гостями студії якої були Білл Айерс, викладач в університеті Іллінойсу і колишній

лідер лівого радикального руху “Weather Underground” та Дінеш Д’Соуза, американець індійського походження, політичний коментатор. Під час інтерв’ю гості студії обговорювали разом із ведучою Мегін Келі, зокрема, питання винищення індіанців та дискутували, чи слід вважати його геноцидом. У ході дискусії Дінеш Д’Соуза озвучив досить дивну, на наш погляд, думку щодо історії колонізації Америки: геноцид проти індіанців – надумана річ, адже вони помирали в основному не від фізичного насилля, а від хвороб, завезених європейцями на північноамериканський континент, імунітету проти яких в індіанців не було. Крім того, Д’Соуза висловив занепокоєння зростанням хвилі так званого “антиамериканізму” в американському суспільстві, під яким він розуміє збільшення кількості осудливих думок з боку громадськості щодо дій американських урядів протягом кількох століть, спрямованих на представників тих етнічних груп, які не входять до так званої White Caucasian етнічної групи. З одного боку, оскільки програма проходить у форматі теледебатів, Дінеш Д’Соуза, намагаючись переконати співрозмовника, використовує кооперативну комунікативну стратегію і послуговується політично коректними термінами: Native Americans (на позначення індіанців), Afro-Americans (на позначення негрів) та Latino Americans (називаючи мексиканців), тим самим ніби визнаючи, що вони є рівноправними членами американського суспільства і варті поваги. Але з другого боку, такі кооперативні інтенції спілкування, що покликані базуватися на прагмакомунікативній структурі спільних намірів мовців із використанням ефективних мовних і мовленнєвих засобів, сходять нанівець, стикаючись з небажанням Д’Соуза визнавати геноцид проти корінного та завезеного на континент населення з боку білих колонізаторів. Така позиція доводить тезу про багатомірність, неоднозначність, суперечливість та невизначеність суті явища політкоректності в сучасному лінгводискурсивному просторі як складного утворення на тлі перетину численних політичних, етнічних, ідеологічних, морально-етичних та мовленнєвих чинників.

Питання політичної коректності є недостатньо висвітленим у лінгвістичних наукових студіях, тому потребує подальшого дослідження. Під впливом політичної коректності зазнав змін словниковий склад англійської мови, зокрема змінилися терміни на позначення рас, національностей та етносів. Ці зміни найбільш помітні в медійному дискурсі, який дає підстави стверджувати, що політична коректність є інструментом кооперативної комунікативної стратегії, мета якої – пошук “спільної мови” між комунікантами та безконфліктний (реальний або удаваний) обмін інформацією. Етнічна політична коректність, зокрема, спрямована на зменшення виявів расизму в мові та мовленні. Проте, чи здатна вона подолати расову дискримінацію у суспільстві, залишається невизначеним.

Література

1. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация / С. Г. Тер-Минасова. – Москва : Слово, 2000. – 624 с.
2. Панин В. В. Политическая корректность как языковая и культурно-поведенческая категория: автореферат дис... канд. филол. наук / В. В. Панин. – Тюмень : Тюменский державный университет, 2004. – 19 с.
3. Вильданова Г. А. Эвфемия и принцип вежливости в современном английском языке: гендерный аспект : монография. – М. ; Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 162 с.
4. Гуманова Ю. Л. Политическая корректность как социокультурный процесс (на прим. США) : дис. ... канд. социол. наук: 22.00.04 / Ю. Л. Гуманова. – М., 1999. – 157 с.
5. Остроух И. Г. Политическая корректность как опыт формирования толерантного сознания / И. Г. Остроух, А. В. Остроух. – М., 1996. – 272 с.
6. Палажченко М. Ю. Политическая корректность в культурной и языковой традиции (на английском и русском материале) : дис. ... канд. культурол. наук. – М., 2004. – 239 с.

7. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. ? 477с.
8. Островская Т. В. Дихотомия Aggression vs Tolerance в русском и английском коммуникативном поведении / Т. В. Островская // Вестник Адыгейского гос. университета. – 2006. – № 1. – С. 198–201.
9. Jackson Junior J. Racial Paranoia: The Unintended Consequences of Political Correctness / John Jackson Junior. – NY : Basic Civitas Books, 2008. – 288 p.
10. Newfield C. What Was Political Correctness? Race, the Right, and Managerial Democracy in the Humanities / Christopher Newfield. – Chicago : The University of Chicago Press, 1993. – 40 p.
11. Янко Т. Е. О понятиях коммуникативной структуры и коммуникативной стратегии // Вопросы языкознания. – 1999. – № 4. – С. 28–53.
12. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – Київ : “Академія”, 2004. – 344 с.
13. Billings-Harris E. Politically Correct Language [Електронний ресурс] / Eleonora Billings-Harris. – Режим доступу : http://www.sideroad.com/Business_Communication/politically-correct-language.html
14. Allen I.L. Unkind Words: Ethnic Labeling from Redskinto WASP / Irving Lewis Allen. – Westport : Greenwood Publishing Group, 1990. – 154 p.

Джерела ілюстративного матеріалу

15. BenAmi – BenIsrael [Електронний ресурс] / TheTimes. – 2 January, 2015. – Режим доступу : <http://www.thetimes.co.uk/tto/opinion/obituaries/article4311753.ece>
16. The Kelly File: Bill Ayers, Dinesh D'Souza Debate American Values [Електронний ресурс] / Youtube. – 23 July, 2014. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=dNyxY-vZ87A>

МЕТАДИАЛОГ В ЕГО ДИНАМИЧЕСКИХ АСПЕКТАХ

Барабанщикова О. Ю.

Киевский национальный лингвистический университет

Обґрунтованість звернення до діалогічної форми мови як утілення усної – первинної по відношенню до письмової – форми існування мови ґрунтується на прагненні розвинути за допомогою спостережень положення про межі між діалогом і монологом залежно від ступеня їх зв'язку з комунікативною суттю мови.

Ключові слова: метаєдиниця, метадиалог, чотирикомпонентна структура, питально-відповідальна єдність.

Particular attention to the dialogic form of speech as an embodiment of spoken language – prior to writing – is structured around desire to develop, through monitoring and using the observations of the boundaries between dialogue and monologue, depending on the level of their connection with the communicative essence of the language.

Key words: meta-unit, meta-dialogue, four-component structure, question and answer unit.

Актуальность статьи определяется связью ее темы с гуманитарной – философской – проблемой понимания смысла высказывания, обеспечения контактов для передачи мыслей в общении.

Цель данной статьи – проанализировать метаконструкции как специфически определенные единицы русскоязычного вербального общения, находящего отражение в диалогической и монологической речи.

В качестве источников материалов исследования использованы беллетристические произведения (среди авторов С. Антонов, Дудинцев, В. Конецкий, А. Рыбаков, А. Солженицын), а также массовые неспециализированные издания.

Учитывая то обстоятельство, что и у Р. Якобсона [1, с. 200] и у Н. Д. Арутюновой [2, с. 386] в качестве примера металингвистической функции использованы именно диалоги, рассмотрим метадиалог-эталон, употребив для дальнейшего анализа цифровую индексацию реплик:

1. – *Справная девка, сказала старуха Саше, – ты ей катетку подари, она и погуляет с тобой.*
2. – *Что значит катетка?*
3. – *Ну, платок по-вашему.*
4. – *Понятно* [6, с. 39].

Как видим, обмен собеседников репликами, цель которых прояснить смысл сказанного, имеет классическую форму: фиксированный четырехкомпонентный диалог, в котором первая реплика содержит непонятное для адресата слово, вторая представляет собой вопросительное предложение, где выражено недоумение по поводу этого слова, третья разъясняет его значение, четвертая подтверждает усвоение разъяснения.

Исследование синтаксической природы диалогической речи дает возможность сориентироваться в том, какие структурные схемы характерны для метадиалога. Соглашаясь с тем, что именно “коммуникативная заданность представляет собой то основополагающее свойство, которое охватывает все явление – диалогическую речь, следовательно она может быть положена в основу классификации диалога” [3, с. 6], можно определить такую заданность как необходимость толкования слова и иметь основания для выбора типа диалога. Однако рассмотрение особенностей предлагаемых исследователями трех типов диалогов приводят к выводу, что ни один из них (диалог-сообщение, диалог-обсуждение, диалог-беседа) не соответствует в полной мере метадиалогу.

Можно ли на основании вышеприведенного диалога утверждать, что адресата (Сашу) заинтересовала информация о “справной девке” (а это общее условие развития первых двух

типов диалога)? Исходя из приведенного фрагмента текста однозначный ответ рискован, ибо вопрос “Что значит кагетка?” может быть истолкован как желание переменить тему разговора. Тогда возникает версия о наличии разных “предметов информации”, что, по классификации О. И. Шаройко, характерно для диалога-беседы (при диалоге-сообщении и диалоге-обсуждении предмет информации должен быть один). Итак, меняется ли предмет информации, особенно если учесть, что адресату может быть непонятно не одно слово, а несколько слов в первой реплике? Обратимся к другому примеру:

– ... виноват, не виноват – десять в зубы, пять по рогам – и в лагерь.

– Что значит – по рогам?

– Ну, намордник пять лет.

– А что значит намордник?

– Боже мой, какая вы необразованная... Намордник – значит кусаться нельзя. Лишение гражданских прав. Нельзя избирать и быть избранным [12, с. 243].

Следует ли понимать такое “многотемье”, как сигнал расслоения единого текста? Очевидно, нет. И не только потому, что здесь каждая очередная реплика “цепляется”, за предыдущую и в свою очередь провоцирует следующую, но и по причине еще более веской: видимое отвлечение от основной темы, напротив, как видно, способствует углубленному ее осмыслению. Условно став на эту точку зрения (наличие информации лишь об одном предмете, но с уточнениями), можем проследить за дальнейшим ходом рассуждений о диалоге-сообщении, в частности, за тем, что в его сопутствующих и направляющих репликах содержатся структуры вопросительно-побудительного плана. Кстати, при исследовании этого типа диалога О. И. Шаройко [3, с. 18] приводит пример, непосредственно соотносящийся с данной темой:

– А что такое тигровый глаз?

– Эх ты, – говорил обиженно отец. – Это камень! За него дают много денег.

Как видим, иной объект исследования (схема простых предложений в диалоге) дает автору возможность опустить необходимую, с нашей точки зрения, реплику (– Когда ты будешь большой, ты поедешь в Индию и найдешь там тигровый глаз), которая определяет в рассказе К. Паустовского логику построения данного диалога (непонятное мальчику выражение), в частности, обосновывает появление реплики-вопроса, провоцирует как реплика-стимул реплику-реакцию [4, с. 9].

Заметим, что вторая реплика в метадиалоге, которой принадлежит роль рычага, способного изменить тему разговора, всегда оставаясь по сути вопросительной, может быть трансформирована в повествовательное предложение:

– Напрасно персифлируешь. Великая мастерица персифлящи, – сказал бегун уже прямо мужчине в ковбойке. Тот улыбнулся и развел руками.

– Я не знаю этого слова.

– Лесть, маскирующая насмешку [10, с. 117].

Поскольку попытка соотнести метадиалог с одной из трех разновидностей диалога, очевидно, не может увенчаться успехом, речь должна идти о структурных схемах “с нарушенным компонентным составом”, сферой формирования и функционирования которых “являются вторые смежные реплики диалогического единства” [3, с. 15]. Если учесть, что реплика четырехкомпонентного диалога может “распределяться между двумя диалогическими единствами” [5, с. 28], то становится очевидным: именно этот принцип является основополагающим для конструирования двух первых реплик метадиалога, хотя объединяющее их слово (кагетка) может быть во второй реплике опущено и заменено указательным местоимением (“Что значит это слово?”, “Я не понимаю этого слова”) либо обобщенной констатацией недоумения (“Не понял...”, “Простите...”), просьбой повторить (“Что, что?”, “Как, как?”), выраженных подчас синтаксическими “осколками” [4, с. 12]. В этом случае объясняемое

слово составляет, как правило, ядро третьей реплики, которая может быть представлена в виде эталонной формулы метаконструкции, аналогичной лексикографической статье: *катетка* – платок, *тигровый глаз* – реликтовый камень и т. д.

Что касается четвертой реплики (“Понял, понял; Спасибо, что разъяснили”; “Теперь-то я запомню это слово”), то она чаще всего либо вовсе не фиксируется в метадиалоге, либо становится принадлежностью двух разных диалогических единств: после подтверждения адресантом понимания сказанного (заметим, что констатация усвоения информации может касаться не только конкретного слова, но и смысла всего услышанного ранее) следует напоминание о прерванной метадиалогом основной теме.

С точки зрения необходимости более полного учета компонентов диалога на лингвистическую тему ценность представляет понятие “вопросно-ответное единство”, упомянутое в академической Грамматике русского языка [7, с. 90], а впоследствии включенное в исследование диалога многими русистами, которые рассматривают диалогические единства как особую коммуникативную единицу.

Совпадение в общей установке – “реплики, взаимообусловленные лексически, грамматически, интонационно и коммуникативно выступают как единое языковое целое – диалогическое единство, особая сложная коммуникативная единица диалогической речи” [5, с. 9] – не исключает, однако, расхождений в частностях, которые при изучении метадиалога приобретают принципиальное значение. Рассмотрим некоторые из таких несоответствий, суммируя уже сказанное ранее.

1. Несостоятельным, вернее, смещенным, оказывается утверждение, что импульсом к образованию диалогического единства является вопросительная интонация первой реплики. В метадиалоге интонация этой вводной реплики – повествовательная, не предполагающая отклонения от темы. Вопрос, правда, может переместиться и в первую реплику, если адресант предвидит возможное недоумение собеседника (“Ты ей катетку подари. Знаешь, что это такое?”). Утвердительный ответ устраняет необходимость конструирования метадиалога, а отрицательный, не меняя дальнейшего хода обмена репликами, лишь дополняет первую из них, нейтрализуя тем самым вопросительную интонацию второй реплики.

2. В четырехкомпонентном диалоге, принятом за образец, именно вторая реплика (“Что значит *катетка*?”), независимо от того, занимает эту синтаксическую позицию собственно вопросительное предложение, повествовательное с просьбой разъяснить слово или просто недоуменный взгляд, жест (невербальный способ коммуникации), постулирует образование диалогического единства, так как предопределяет связь и с предыдущей и с последующей репликами, формируя тем самым метадиалог. Роль этой реплики-стимула можно определить как индикатор метадиалога, концентрирующего сущностное предназначение функции толкования: обеспечивать взаимопонимание коммуникантов на уровне объяснения как превентивного условия успеха процесса общения в целом.

3. Представление о диалоге как тексте со свернутыми конструкциями предложений (благодаря связанности реплик возможны сокращения в угоду динамизму, краткости, характерным для естественного хода коммуникации), практически подтверждаемое лаконизмом вторых реплик (“Что значит это слово?”), сплошь и рядом не согласуется с видом третьих реплик метадиалога. За исключением случаев простого перевода, встречаемых в средствах массовой информации (– Необходимость добиться *консенсуса*, добиться согласия на самостоятельной, *автаркической*, если хотите, основе), толкование жаргонизмов (*Салаги* – это, иначе сказать, новобранцы, еще необстрелянные ребята), расшифровка аббревиатур (*АРКАН* означает Афоризмы, Рассказы, Карикатуры, Анекдоты, Насмешки). Пространность и обстоятельность третьих реплик объясняется двумя причинами. Первая из них связана с разной степенью объемов значений слов, попадающих в орбиту обсуждения: одно дело объяснить, что *весь* – это село,

лишь бы дефиниции-синонимы были понятны собеседнику на основании его фоновых знаний, и несколько иное – растолковать непосвященному, какие реплики стоят, например, за словами *боевик* и *террорист* в газетной статье:

(1) – *..утверждали, что на площади действовали подготовленные группы боевиков, причем группы, которые специально тренировались.*

(2) – *Боевик – это как понять?*

(3) – *В переводе на юридический язык – террорист.*

Другая причина “утяжеления” третьей реплики соотносима как с регистрируемым исследователями диалога фактом совпадения синтаксического и интонационного оформления несмежных реплик диалога [5, с. 22], так и с разными коммуникативными ролями собеседников. Тот факт, что именно нечетные (1, 3) реплики четырехкомпонентного диалога принадлежат носителю информации, а четные (2, 4) – ее получателю, определяет их интонационную и синтаксическую структуру. Показательно, что в этом случае возможно произвольное расширение протяженности реплик и содержащейся в них информации, превышающей, по воле адресанта, необходимый при толковании минимум.

Про утопистов слышал? Нет? А я слышал. Изнат нам лекцию про них рассказывал. Народ такой был – утописты. У них было все бесплатно. И квартира, и сало, и молоко, и промтовары – все задарма. А чтобы с других краев на даровицинку не набегали, отгородились они от мира забором; забор из кирпича, с башнями и с караулом. У утопистов денег не было, играли божественные гимны. Поскольку у утопистов не было частной собственности, двери они не запирали никогда.[...]. За обедом всем, конечно, давали мясо, гречку, компот и прочую закуску по научной норме, чтобы могли работать, но не обжирались. ... утописты добились уничтожения частной собственности и противоположности между городом и деревней, а после того забрались на кирпичную стену, попрыгали оттуда в море и утопились. Поэтому и называются утописты... Вот и называют их, бедолаг, не баптисты, не уклонисты, а все же таки утописты. Каждое название проклевывается и кустится от одного зернышка, Митяха. Вот ты только меня увидел, а уже Макуном кличешь. Какой я Макун? Я Макарь Софонович Петров, а Петр в переводе с заграничного – камень. Вот кто я.

– *Почему же, если вы камень, на Макуна откликаетесь?*

– *Зовут – и откликаюсь.*

И вспомнились Макуну давние годы, когда был он не Макуном, а Макарькой. [] То и дело раздавался крик: “Макарка, ведро!” И повадился голодный Макарка питаться на ходу. Макнет пальцы в ведро и сосет сладкие сливки. И прозвали доярки его Макуном...

Всего этого Макун рассказывать Мите не стал. А прощаясь, пояснил:

– *Макун – название заморское. Поскольку Петр по-нашему – камень, постольку Макун обозначает сурьезный предмет [11, с. 178–179].*

Этот пример, рассмотренный в аспекте исследования металингвистической функции, может представлять интерес с нескольких точек зрения. Во-первых, он содержит слова, подлежащие, по мнению адресанта (по воле автора), толкованию: термин, который в данной ситуации можно рассматривать как неологизм; иностранное слово; прозвище-жаргонизм. Во-вторых, семантизация осуществляется по разным лексикографическим моделям:

Утопист – представитель народа, жившего в Утопии, где все было бесплатно ... (по толковому словарю – сторонник утопического социализма с уточнением энциклопедического характера понятия *утопия* как домарксистского социалистического учения), от глагола *утопиться*, т. е. лишиться себя жизни, бросившись в воду (ложная этимология, соотносимая, однако, со справкой в словаре Ожегова: по названию произведения английского писателя XVI века Томаса Мора;

Петр – камень (по типу двуязычного словаря собственных имен: от франц. *pietre* – камень);

Макун – от глагола *макать*, т. е. опускать во что-нибудь жидкое (тип этимологического и словообразовательного словаря).

В-третьих, указанные метаединицы включаются в текст на правах компонентов, определяющих не только смысловую сторону (толкование слова), но в какой-то мере и синтаксическую структуру.

Попытка обозначить границу между диалогом и монологом, откликнувшись таким образом на призыв М. Н. Кожиной [6, с. 160], которая вслед за первоисследователями диалога и монолога (Л. П. Якубинским, Л. В. Щербой, Г. О. Винокуром, В. В. Виноградовым) главную причину размытости, условности этой границы видит в коммуникативной природе языка.

Не подвергая сомнению целесообразность анализа степени диалогичности монолога, считаем правомочным обратный (вернее, прямой, поскольку именно диалог первичен с точки зрения речемыслительного процесса) ход исследования: от диалога к монологу.

Сопоставим уже приведенные выдержки из текстов. В частности, структурно-смысловая схема четырехкомпонентного диалога-эталона, цель которого – толкование слова, катетка имеет такой вид:

- 1 – реплика-стимул, в которой употреблено непонятное собеседнику слово;
- 2 – реплика-реакция (просьба разъяснить непонятное слово);
- 3 – реплика-ответ адресанта, разъясняющего непонятное слово и тем самым уточняющего смысл своей первой реплики;
- 4 – реплика-подтверждение понимания слова (возможно, всего разговора в целом).

Если обратиться к примеру об утопистах, “наложив” на него в качестве трафарета предложенную выше схему диалога-эталона, то уже по первой реплике можно сделать вывод, что она поглотила вторую реплику (возможный вопрос или просьбу Мити объяснить непонятное слово, в данном случае выраженную, очевидно, отрицательным жестом) и слилась с третьей, образовав, по существу, монологическую метаструктуру с элементами диалога (вопросы: “Слышал? Нет?”).

Подобное слияние трех реплик метадиалога нередко практикуется в интервью, по законам которого чрезмерное дробление текста встречными репликами нежелательно (журналисту пришлось бы то и дело прерывать речь собеседника), особенно когда слово предоставлено лицу не только компетентному, но и по роду своей деятельности призванному убеждать, разъяснять. Как, например, в разговоре с протоиереем Покровского монастыря отцом Михаилом: – Что значит слово пост, знаете? Воздержание. А Великим он называется не потому, что во времени продолжителен – сорок дней. А потому, что величественен по своей важности.

Сродни таким интервью воспроизведение устных диалогов в мемуарах, авторы которых стремятся подчеркнуть важность для них общения с тем или другим человеком. Как, например, в воспоминаниях В. Конецкого о Викторе Некрасове [12, с. 52]:

– Мне кажется, что зуавы это то же, что и спаги.

– Нет. Спаги – во французских колониальных войсках – кавалеристы из местного населения в Северной и Западной Африке. Зуавы же – части легкой пехоты, и комплектовались не только из местных, но и французских добровольцев... А откуда “сапер”, знаешь?

Конечно я не знал.

– От французского “сапа”, а “сапа” от итальянского “заппа” – заступ. Траншея, которая велась осаждающими в то время, когда они подступали к крепости ближе, чем на оружейный выстрел. Ну а “сапер” – это тот, кто ведет сапу.

Процесс взаимоперехода диалога в монолог, на наш взгляд, наиболее наглядно проявляется при последовательном анализе трансформаций, происходящих в каждой из реплик метадиалога. Так, несмотря на присутствие в первой реплике, поглотившей последующие, внешних признаков диалога (оформление тире или кавычками, использование вопросно-ответного комплекса, обращений и т. п.), эта реплика по протяженности и информационной емкости приближается к монологическим структурам. С другой стороны, предваряющий диалог монологический отрезок текста, как правило, содержит элементы метаструктуры, хотя

не обязательно передает содержание, характерное для первой реплики. Например, в представленном ниже отрезке текста авторское повествование содержит описание неизвестного собеседнику предмета (часть потенциальной третьей реплики), а лишь затем названо незнакомое адресату слово, что нарушает принятый в метадиалоге-эталоне порядок чередования реплик:

(3) На плоском дощатом прилавке выставлен ржаной, домашней выпечки хлеб, аккуратно порезанный на равные округлые ломти. А рядом и вовсе чудное: белое, длинное. Колька увидел, будто споткнулся на ходу. Уставился завороченно. Сашка его легонько шуркнул:

(1, 3) – Чево, как баран на новые ворота-то... Батон это! Белая такая булка, в кино показывали. [13, с. 85]

Примечательным представляется и такой факт: отрезок монологического авторского текста в статье о Николае Рерихе (образец дистантного общения с читателем), который содержит подлежащее толкованию слово, дает импульс для метадиалога с четко обозначенным собеседником (образец контактного общения).

Вспоминаю старого гуру-прорицателя, который подошел, когда я стояла около гранитного камня, на котором вырезаны слова “Махарашхи Рерих”.

– Кто такой махарашхи? – спросила я его.

– Это тот, чьи дела и мысли обгоняют устремления живущих с ним рядом, и поэтому эти дела и мысли после его ухода еще долго продолжают жить и служить людям.

– Никогда не слышала такого определения махарашхи.

Заметим, что оформление последней реплики как части диалогического единства, можно считать условным (ошибочным?), так как признание в неожиданности толкования слова махарашхи адресовано не столько гуру-прорицателю, сколько читателю, уже знакомому по предыдущему повествованию с привычным автору толкованием этого слова – мудрец. Таким образом, эта реплика практически входит в авторский текст-монолог.

Легко объяснимо отсутствие трех (2, 3, 4) реплик метадиалога, когда автор статьи, знающий уже смысл названного контактным собеседником слова, не нуждается в переспросе и продолжает свой монолог, включая в него толкование для читателей:

– Что творится в Баку, что творится! – восклицал водитель такси, рассказывая о погромах. Но это не бакинцы, – повторял убежденно, это еразы.

“Еразь”, – слово бранное. Ереванский азербайджанец, так оно расшифровывается, а прощя. Беженец из Армении, один из двухсот тысяч беженцев, живущий в Баку, бывший крестьянин, попавший в город. И даже не живущий, существующий, без квартиры, прописки, хоть какой-нибудь собственности. Скитающийся днями в поисках возможности заработать. Озлобленный и на армян, да и на бакинцев, на правительство. Это “люмпен”, в хрустально чистом виде.

Еще очевидней необходимость перехода от диалогического отрезка текста к монологическому в тех случаях, когда автор повествования констатирует непонимание собеседником произнесенного в диалоге слова и тем самым предотвращает не только появление второй реплики метадиалога, но и вообще пресекает обсуждение данной темы:

– ... Ведь среди них есть и невиновные?

Эрнст обстоятельно выслушал и ответил солидно, как о думанном уже:

– Конечно, есть. Это неизбежно при всякой пенитенциарной системе.

Клара не поняла, какая система, и в ответ не вдумывалась [14 с. 238].

Как видим, ущербность коммуникации здесь предопределена тем, что не решена задача металингвистической функции как функции толкования, так как не только собеседник эрудита, но и читатель может остаться в неведении относительно термина пенитенциарный (от франц. и лат. раскаяние – касающийся наказания, главным образом криминального). Более благоприятно для читателя складывается ситуация в том случае, когда толкование происходит, хотя и за пределами диалога, что может способствовать большей обстоятельности пояснения:

– Я кавежеденка.

– Кто?

Я явно не знала ни такой профессии, ни такой национальности. Пройдет еще несколько месяцев и столкнусь в Бутырской тюрьме с десятком людей называвших себя этим странным словом. Короче, это были русские люди, по большей части квалифицированные рабочие, служившие на Китайско-восточной железной дороге и приехавшие на советскую родину после того, как дорога была нами продана [15, с. 39].

Если учесть, что метаединства (такой термин, по-видимому, правомерен в качестве аналога вопросно-ответным и диалогическим единствам) обладает определенной структурной оформленностью, есть основания предполагать: их дальнейшее углубленное изучение с опорой на образцы естественной практики общения и языковой интуиции исследователя способно внести вклад в научную разработку теории текста, в частности, в выявление его дискретации (прерывности) и делимитации (разграничения).

Литература

1. Якобсон Р. Лингвистика и поэтика. Структурализм за и против / Роман Якобсон. – М. : Прогресс, 1975. – 250 с.
2. Арутюнова Н. Д. Функции языка / Наталья Давидовна Арутюнова. – РЯЭ, 1979. – 497 с.
3. Шаройко О. И. Структура диалогической речи в произведениях советской прозы / О. И. Шаройко. – Одесса, 1969. – 68 с.
4. Формановская Н. И. Употребление русского речевого этикета / Наталья Ивановна Формановская. – М. : Русский язык, 1982. – 192с.
5. Святогор И. П. О некоторых особенностях синтаксиса диалогической речи в современном русском языке: Диалогическое единство / Иван Павлович Святогор. – Калуга, 1960. – 40 с.
6. Кожина М. Н. О некоторых актуальных проблемах функциональной стилистики / Маргарита Николаевна Кожина – Пермь, 1982. – 215 с.

Источники иллюстративного материала

7. Грамматика русского языка: в 2-х т. – / М. : АН, 1954. – 434 с.
8. Рыбаков А. Н. Дети Арбата / Анатолий Наумович Рыбаков. – М. : Новый Мир, 1987. – 148 с.
9. Солженицын А. И. В круге первом / Александр Исаевич Солженицын. – М. : АСТ, 2008. – 469 с.
10. Дудинцев В. Д. Белые одежды / Владимир Дмитриевич Дудинцев. – М. : Вече, 2014. – 560 с.
11. Антонов С. П. Овраги / Сергей Петрович Антонов. – Л. : Лениздат, 1990. – 720 с.
12. Конецкий В. В. Париж без праздника / Виктор Викторович Конецкий. – М. : Новый мир, 1989. – 128 с.
13. Приставкин А. И. Ночевала тучка золотая /Анатолий Игнатьевич Приставкин. – М. : АСТ, 2016. – 288 .
14. Солженицын А. И. В круге первом / Александр Исаевич Солженицын. – М. : АСТ, Neoclassic, 2012. – 768 с.
15. Гинзбург Е. С. Крутой маршрут / Евгения Соломоновна Гинзбург. – М. : Ред. Шубиной, 2016. – 744 с.

VERBAL AND NONVERBAL CUES TO DECEPTION IN MODERN ENGLISH DISCOURSE

Berezenko V. M.

Kyiv National Linguistic University

У статті проаналізовано вербальні та невербальні сигнали обману в сучасній англійській мові. Основну увагу приділено їх взаємодії в дискурсі. З'ясовано, що слухач визначає ступінь достовірності повідомлення мовця, ураховуючи не тільки вербальний канал, але й супутні екстралінгвальні параметри комунікативної ситуації. Дослідження виявило прагматичне навантаження різних форм дієслів, модальних слів, модальних дієслів та займенників, що підтримуються відповідними особистісними характеристиками комунікантів, жестами, мімікою та іншими сигналами мови тіла при виявленні обману.

Ключові слова: дискурс, недостовірність, констатив, обман, мовні маркери, невербальні сигнали, мова тіла.

The article analyses the verbal and nonverbal clues of deception in Modern English. The special accent is laid upon the intercourse of these signals in discourse. It was proved that the hearer determines the degree of credibility of the speaker's message, proceeding not only from the verbal channel but also from concomitant extralingual parameters of the communicative situation. The research singled out the pragmatic charge of different tense forms of verbs, pronouns supported by the appropriate personal characteristics of speakers, their gestures, facial expressions and other tips of body language in the process of detecting a lie.

Key words: discourse, unreliability, the constative, deception, verbal markers, nonverbal cues, body language.

Any discourse is created with the help of linguistic expressions which reflect a certain person's speech activity. The support of the situation and interlocutors' parameters to the verbal manifestation within the communication process is also of fundamental importance. Taking the significance of both verbal and nonverbal arguments of communication, discourse can be defined as a coherent text framed up with relevant extralingual factors, such as social and cultural, psychological etc. aimed at a certain social influence realized in interaction through cognitive processes [9, p. 233]. The presented understanding of the phenomenon by I. P. Susov is displayed also by the American linguist T. van Dijk considering discourse as a representation of a complicated communicative phenomenon, event which includes social context, information about interlocutors, knowledge of the processes of production and comprehension of verbal texts [6]. Thus, statements in discourse show not only the facts of the objective reality but also reflect some subjective parameters of the conversation such as the speaker's inner emotional experience towards the utterance pronounced: certitude, doubt etc. and his intentions, for instance, to be honest or, on the contrary, to tell a lie.

Depending on the epistemic state and the intentions of the speaker at the moment of speaking the statement can be formed like assertion or supposition about the existence of the reported fact and, thus, contain some clues to its reliability. If the message is marked by the signs of assertive nature, the utterance gains more value in terms of its reliability. In case the speaker is unsure of the verity of the information, the utterance obtains the form of supposition and depicts the subjective opinion, which is believable and not probable and as a result can be false and deceitful.

In everyday communication people deceive very often. Sometimes it is a harmless deception and sometimes lies become uncontrolled and the individuals in question become pathological liars. People can lie by omission, when they want to exaggerate, for self-protection or merely for gossiping. If the speaker deceives, he presents a very different subjective reality, not a true one. Moreover, deception hurts relationships or even destroys them. Even lies told in the name of protecting others

can leave the hearer feeling pretty bad. Deception causes the hearer's frustration and signals about the speaker's disrespect to him. Nowadays it seems a great problem for people to tell the truth. It's sometimes more common for speakers to say only the parts of the truth, leaving the full truth hidden away.

The study of deception is mostly concerned with cognitive mechanisms of its producing [7], with its idiomatic realization [10] as well as with its philosophical [4] and psychological [11] background. But it is important to help the hearer to determine if he / she is dealing with someone who produces a lie.

The aim of the article is to eliminate basic subjectively biased verbal and nonverbal items which can signal the hearer about the deception code. *The first*, i.e. **language means**, chosen by the speaker for the evaluation of his / her utterance according to the parameter of credibility are defined as markers of reliability [5, p. 6]. These signs in coordination with concomitant factors to be introduced later can help the hearer to reveal the truth in case intended to be hidden by the speaker. The markers of credibility can be used in different types of utterances. But among all speech acts only the constative one (in terms of G. G. Pocheptsov [8, p. 16]) is considered to be relevant, comprehensible, true and informative. Linguistic means expressing reliability perform an additional evaluative function but in the communicative situation they are not of minor importance, because they transfer the degree of reliability of the statement from the speaker's point of view. *To the second*, e. i. **extralingual factors**, chiefly belong: a) individual and social characteristics of speakers; b) their nonverbal behaviour and c) circumstances of communication. In other words, contextual variety of linguistic means expressing reliability depends on other extralingual factors: age, status, reputation, psychological state, nonverbal behaviour of the speaker. By the way, the cultural footing to the concept of deception may be a perspective for further investigation.

The hearer determines the high degree of credibility of the given information, primarily, due to the markers of credibility pointing to: 1) the information source, 2) evidence, 3) assurance, 4) verity etc. The major criteria to qualify the constative as noncredible are: 1) uncertainty, 2) indefiniteness or lack of the source of information, 3) supposition 4) lack of evidence. In case the constative is suppositional the hearer recognizes it to be of low credibility value, e. i. misrepresenting the reality.

The main linguistic oppositions which reflect the modality of the constative are: 1) objectivity / subjectivity and 2) categoricity / noncategoricity. The opposition of objectivity / subjectivity is the result of comparison of objectively and subjectively oriented information presentation ways. Objectively oriented are such utterances which are marked by linguistic units and imparted with the features of facts:

"What have I got to worry about? This sort of operation made him famous, didn't it? If he can't make me see again, who can?"

"That's right," said the nurse. "What you say is true" (TG, 114).

The basis of the counterdistinction of categoricity / noncategoricity is formed by contrasting the speaker's confidence and hesitation in the verity of the utterance. Compare the examples:

"How did you know Tho's was genuine?"

"Because I've known Tho for years. He's one of my sources. Very reliable" (TG, 194–195);

"He seems to be in hiding."

"Then you're saying you have nothing concrete" (TG, 162).

Modal meanings of reliability can be expressed by different modal expressions. Modal verbs *must, should, ought, can, could, may, might*, for instance, can express different shades of supposition in representing the objective reality. Let us present some of them.

The modal verb **must**, for instance, is used to express logical inference usually based on facts:

"But what's it for?" I asked. "It must have been made for a reason" (TG, 67).

The modal verb **may**, on the contrary, functions in the meaning of supposition of the possible action and presents the information in credibility of which the speaker is not sure:

“Apparently there is a risk that the child may even lose her leg” (TG, 128).

In addition to modal verbs there are also modal words which represent modality of truth or lie. Due to their meaning modal words can be:

1. Assertive, expressing certainty of the speaker in the true nature of the message (categorical credibility) such as *certainly, surely, no doubt, really* etc.:

“Of course,” he added pensively, “the years aren’t too kind to anyone, life takes its toll” (TG, 43).

2. Suppositional, displaying possibility (problematic credibility) like *perhaps, maybe* etc.:

“Yes, but maybe they won’t always be bringing you in” (TABCM, 97).

3. Commentary, presenting the speaker’s subjective evaluation of the contents of the utterance from the point of view of desirability or undesirability: *un/fortunately, un/luckily, un/happily*:

He counted the money. It amounted to a satisfactory ninety-four dollars, mostly fives and tens, and all used bills which meant they couldn’t be identified. Happily, he added the cash to his own wallet (TM, 125).

The importance of *verbal cues* in constituting the value of the message is indisputable. In the film “Lie to me”, for instance, Cullam accused of stealing some money denies her being guilty though verbal expressions in her speaking style reveals quite the contrary and her speech contains indicators of the guilty consciousness:

“What the hell do you want from this? [...] no one will believe him. It’s worthless to explain to people. They want to crucify him. They called him the Hitler of Wall Street. They hate him” (LTM, 19:10–19:20).

It can be clearly seen that Cullam uses *negative emotions words* nearly in each statement. This signals that she is lying. One more cue of deception is provided by Mr. Hollain, her father, who being interviewed changes the verb tenses and keeps shifting from past to present and back again (*I am not stealing / I didn’t steal*) (LTM, 13:50-14:27).

By manipulating verb tenses, most people get away with lying. If being asked “Have you bought a car?” the speaker responds by “I am not buying a car”, did he answer the question? The speaker simply stated that he currently does not buy a car. But he may have bought it in the past or may have bought it last week. It depends on the grammatical time expression time, not the answer to the question.

While speakers go out of their way to avoid lying, they also elude the questions posed. They tell what they saw or what they did, but never anything entrapping. “I wouldn’t do that” is not the same as “I didn’t do that!” So, in accordance with the maxim of quality, being asked a direct question, the speaker must present the valuable information, but the speakers often flout this principle:

“This is the question that everybody wants to know – Did you do it?”

“The only way we can really answer that is that we are going to plead not guilty” (TABCM, 92).

There are numerous examples of people who have been found guilty of a crime and yet couldn’t claim their innocence when posed with a direct question. If someone answers the question with a question, deception can be found there. It’s up to the hearer to decide on clarification vs. dishonesty on hearing the structure like “What did you say?” or the echo-question, as in the example:

“You were safe enough so long as no one suspected you. Once you were suspected proofs were easy to obtain.”

“Proofs?”

“Yes, I found the stick that you used in the Andover and Churston murders” (TABCM, 149).

One more great way to tell that a story has changed from truth to lies is to examine the pronouns. When a speaker wants to distance himself from something he/she starts using articles instead of possessive pronouns. For example, a speaker may refer to “my car” when he/she wants to take ownership, while referring to it as “the car” he/she distances himself from the object presented.

Sometimes the markers of reliability with high degree value can play a trick onto the hearer. It can be so if not taking into account the personal features of the speakers who can be in this case the liar

and the manipulator. The best way to detect lies from the best liars is to look for unnecessary words. If a speaker starts a sentence with “*to tell the truth*”, “*to be honest*” etc. and there is no correspondence to his/her nonverbal markers of truth, a lie can follow.

In today’s situation of excessive electronic communication, nevertheless, the emphasis we place on words has never been higher. Because of this, the amount of misinformation spread across the world is high due to the increasing value speakers place upon the transmitted words in order to deliver their thoughts. If the only constituent of transmitted information to rely on was the content itself, it would make it extremely difficult to ascertain its reliability.

Only the balance of both verbal and nonverbal signals eliminates the original nature of discourse [3, p. 50]. In some cases, though, the nonverbal reaction can be far more valid than words. Movements and gestures as elements of body language can easier deliver information about the emotional state of interlocutors not being sometimes clearly seen from the lingual part:

“Good-bye!” said June. “Shake hands!” Soames put his hand in one which gave it a convulsive squeeze then dropped it like a cold potato (TFS, 47).

In this example the character has not said anything concerning his/her attitude towards the person he/she has been speaking to, but his/her reaction shows disgust and unwillingness to communicate – *“he dropped his hand like a cold potato.*

The markers of reliability can be supported in discourse by *personal characteristics* of the speaker: 1) physical (age, gender, mental/physical health); 2) social (status, profession,); 3) psychological (temperament, emotional state); 4) individual (moral values, cultural level, ethical principles) [5, p. 16]. Consider the example below to analyse the significance of the speaker’s personal details:

Johnny paused in the hall. “What do you want?” he asked in a dejected voice. He didn’t bother to turn around.

“Is there any coffee?”

“Retta drank it all,” he said in a hard, accusing voice.

“Well, would you make some more?”

There was a long pause. “I guess,” he said. Shoulders sagging, he went into the kitchen (TNS, 38).

The signs of nonverbal behaviour of the speaker point distinctly to his/her psychological state (*he spoke in a dejected, hard and accusing voice*) and cultural level (*he didn't turn around*) revealing his neglect and discontent, which can prompt to the speaker’s personal features determining his speech conduct. *Personal characteristics* determine the degree of trust to the utterance of the speaker and together with other extralingual factors escalate arguments for the hearer so as to help him to interpret the possible implicit meaning of the speaker’s utterance.

In general, communication is better portrayed through nonverbal communication than by means of words. Although this may seem an exaggerated statement, it is a discovery promoted by multiple scientific findings. Scientists A. Mehrabian, M. Knapp and R. Birdwhistell state in a normal conversation the verbal channel provides the hearer only with 35 % of information, while 65 % are demonstrated nonverbally [1, p. 119]. It is suggested then that people speak with their bodies a lot more than they suppose. Contrary to universal belief, body language is far more than just a facial expression or an increased blink rate.

Body language is actions covering too many items. Now it becomes even possible to rely only on the signs of nonverbal behaviour without the analysis of the speaker’s words in order to conclude how reliable his/her statement is or what state (psychological or emotional) he/she is in. It is so because by body language speakers display unintentionally signals our conscious brain isn’t aware of [11, p. 264]. This isn’t though always true. Speakers can also send intentional body language signals. Arching an eyebrow, waving hello or jumping for joy – these are all examples of body language, but ones we’re fully aware of. All of these conducts represent communication without the use of words. Uncontrolled body language of the speaker is one of such tips which allow the hearer a glimpse of

the truth. While it is by no means a concrete certitude, body language serves as an additional aspect of information speakers can use to ascertain persons' identity through the awareness of their subconscious actions.

The question often arises as to why humans strive to conceal their lie and fail to do it. The answer comes down to a contradiction between two separate parts of the brain. When a person is aware they're lying, a cognitive conflict arises which manifests itself as discrepancy between verbal and nonverbal conducts. The speaker under inspection may turn left after being accused of a crime, but his/her hands may signal to the right. The speaker lying might also cover his/her mouth presenting significant pieces of information, while not when revealing some unimportant details [2]. It is these unconscious signals which should interest communicants when attempting to discover a lie. Among the basic nonverbal cues to unreliability and deception are: 1) hand gestures, 2) eye movements and 3) body language, the combination of which is shown in the example:

"[...] the robe we found. Blue terry cloth. A woman's robe."

She visibly started. "I don't know what you're talking about."

"No?" I leaned back, watching, waiting. She wouldn't look at me. But I could see the cracks in her armor slowly appear. A tongue ran over her lips. She swallowed more often. Then an occasional furtive sideways glance. She wanted me to say something.

But I just kept looking at her. "Damn you." She turned to me. "Damn you, Colonel."

"It was your robe, then?"

A nod (TG, 236).

There are many *hand gestures* that exhibit that a speaker is either dishonest or in distress. Most of these gestures are caused by natural chemical reactions in the body. To uncover a liar it is important to watch for gestures the speaker makes towards his/her face. Other signals to discover deception based just on hand and arm movements are: 1) *arms crossed* (dishonesty, distress or disagreement), 2) *hands on hips* (restrain or anger), 3) *hands clenched* (dishonesty or distress), 4) *hands in pockets* (dishonesty, distress, or disagreement), 5) *palm displays* (honesty), 6) *excessive palm displays* (good liar, watch out), 7) *placing a box or tea between two people communicating* (dishonesty, distress or disagreement), 8) *rubbing the neck* (dishonesty, distress, or disagreement), 9) *hand lightly on chin* (interest and honest). For instance, Bill Clinton, famously touched his nose 88 times, when he was being questioned during his Lewinsky testimony [2].

The hearer can learn a lot about the speaker by studying *eye movements*, as in the example:

"I watched her real close when the tape was played tonight back at the condo. She acted upset. Like she was real worried. Almost had me convinced. Except for the eyes. They were cold... hard." He turned to me. "Eyes don't lie, sir." [...] The trembling lip, the sagging shoulders, the furtive gestures. A picture of worry and grief except for her eyes. Jonesy was right (TG, 261).

People are biased to look in certain directions, depending on what they are thinking about. This information is based off of numerous research studies in such a branch of psychology known as Neurolinguistic Programming. This is what person's *eyes look* direction signal when thinking: 1) *up and to the right*: thinking about something that happened visually; 2) *sideways and to the right*: thinking about something they heard; 3) *down and to the right*: talking to themselves; 4) *up and to the left*: constructing or thinking up a lie visually; 5) *sideways and to the left*: constructing or thinking up a lie orally; 6) *down and to the left*: thinking about something they did; 7) *straight ahead with a haze*: thinking of something that happened visually. There are a few more tips to discover if someone is lying or in distress, by watching the eyes. When two people meet for the first time, the first person to look away is submissive to the other. The speakers, who often lie, sustain uncomfortable eye contact. Liars look you in the partner's eyes for 70 % or more of the conversation. 50 % eye contact is considered normal. Finally, a person's blink rate abruptly increases during long periods of lying [2].

Faltering the feet is also a great sign of dishonesty or distress. It is hard for people to take control over their *leg movements* unless they are paying attention to them exactly. It has been proved that feet can point toward direction they want to follow. If during someone's report everyone's feet point towards the door, it's time to end up the speech or switch the topic. The final body language gesture clue to a lie or distress is *facial flushing*.

Lying is very trying for a speaker. When a speaker is going through long periods of lying, he/she starts *acting* very oddly: cracks in her armor, having trouble swallowing, as in the previous examples, as well as moving in a very mechanical way rather than natural or getting pompous, as in the example:

"Honestly, Lucie, much better if you don't know. I mean, I have a lot of irons in the fire, you know that, this is just one came to a head at an entirely fortunate moment."

"He was lying, she knew. He always got pompous, rhetorically defensive when he was lying. But she also knew it was useless to press him if he was determined, so she gave up" (ТРО, 62).

So, if speakers' physical gestures don't match with their words, hearers trust the body language cues while catching liars. The basic rule for uncovering deception and discovering the truth is to pay attention to both verbal and nonverbal clues and to their intercourse in discourse.

Hence, the reliable character of discourse is determined by an integral efficiency of, on the one hand, linguistic components embodied in the text and, on the other hand, a string of nonverbal details, conceived from the context and situation functioning in the real time. The success of a particular communication strategy depends on a lot of factors the awareness of which supplies the speakers with the information how to read the message transmitted and to make the process of detecting a lie easier.

Literature

1. Gamble T. K. Communication works / T. K. Gamble, M. Gamble. – New York : Random House, 1987.
2. How to detect a liar [Electronic resource]. – Available at : <https://www.newthinktank.com/2010/01/how-to-detect-a-liar/>
3. Seryakova I. I. Magic of Nonverbal Communication / I. I. Seryakova. – К. : Освіта України, 2009. – 161 p.
4. Simpson D. Lying, Liars and Language Text / D. Simpson // Philosophy and Phenomenal Research. –1992. – Vol. LI, № 3. – P. 623–639.
5. Березенко В. М. Вплив екстралінгвістичних факторів на вірогідність повідомлення / В. М. Березенко // Проблеми семантики слова, речення та тексту. – К. : Вид. центр КДЛУ. 2001. Вип. 6. С. 6–13.
6. Дейк Т. А. ван. К определению дискурса [Электронный ресурс] / Т. А. ван Дейк. – Режим доступа : <http://psyberlink.logiston.ru/internet/bits/vandijk2.htm>
7. Морозова Е. И. Ложь как дискурсивное образование: лингвокогнитивный аспект : монография / Е. И. Морозова. – Харьков : Экограф, 2005. – 300 с.
8. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения: к построению теории прагматического синтаксиса / Г. Г. Почепцов // Иностранные языки в школе. – 1975. – № 6. – С. 15–26.
9. Сусов И. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова Книга, 2009. – 272 с.
10. Федюнина Н. Э. Концепт “обман” в русской, английской и немецкой языковых картинах мира, репрезентируемых фразеологизмами: дис... канд. филол. наук / Н. Э. Федюнина. – Белгород, 2009. – 207 с.
11. Экман П. Ложь и эмоции // Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь / П. Экман. – СПб. : Питер, 2011. – С. 262-282.

Illustrative material

LTM – Lie to me, Season 1, Series 8 [Electronic resource]. – Available at : <http://kinogo.cc/3236-obmani-menya-1-sezon.html>

TABCM – Christie A. The ABC Murders / A. Christie // Christie A. Selected Detective Prose. – М. : Raduga Publishers, 1989. – P. 9–152.

TFS – Galsworthy J. The Forsyte Saga. To Let. Book Three / J. Galsworthy. М. : Progress Publishers, 1975. 256 p.

TG – Davis P. A. The General / P. A. Davis. New York : Berkley Books, 1999. 201 p.

TNS – Byars B. The Night Swimmers / B. Byars. New York : Bantam Doubleday Dell Publishing Group, 1983. 131 p.

TPO – Rathbone J. The Pandora option / J. Rathbone. London : Mandarin, 1991. 441 p.

ТИПОЛОГІЯ СЕМАНТИЧНИХ ПОЛІВ ПОРІВНЯННЯ ЗА ЗНАЧЕННЯМ СУБ'ЄКТА (на матеріалі роману-колажу Д. Кешелі "Родаки")

Заскалета В. П.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті досліджено типологію семантичних полів порівняльних конструкцій за значенням суб'єкта порівняння на матеріалі роману-колажу Д. Кешелі "Родаки", описано лексико-семантичні групи цих полів, виявлено найбільш представлені з погляду різноманітності суб'єктів порівняння семантичні поля, окреслено перспективи подальших студій.

Ключові слова: порівняння, порівняльна конструкція, суб'єкт порівняння, компарант, семантичне поле, лексико-семантична група.

In the article the typology of semantic fields of comparative constructions is investigated for the significance of the subject of comparison on the material of the novel-collage D. Kesheli "Rodaky", the lexical-semantic groups of these fields are described, the most presented from the point of view of the diversity of subjects of comparison are semantic fields, the prospects of further studios.

Key words: comparison, comparative construction, subject of comparison, comparant, semantic field, lexical-semantic group.

Художні твори письменників, особливо тих, хто пише дуже добре, – невичерпне джерело фактичного матеріалу для мовознавчих студій. Якщо раніше вивчали доробок класиків, то останнім часом у фокус уваги дослідників усе частіше потрапляють твори сучасних майстрів слова. Лінгвісти з'ясовують, зокрема, співвідношення в художніх текстах узуального й оказіонального на різних рівнях мовної системи – лексико-семантичному, структурно-словотвірному, граматичному, фразеологічному, не є винятком у цьому плані й порівняльні конструкції – один з найяскравіших засобів створення образності в художньому тексті.

Порівняння – це троп, у якому особи, предмети, явища чи дії зображені через найхарактерніші ознаки, властиві іншим особам, предметам, явищам, діям. Воно належить до найдавніших засобів висловлення, адже, за словами О. О. Потєбні, процес пізнання є процесом порівняння [20, с. 255]. Специфіка порівняння, спрямованого на встановлення подібності, тотожності або відмінності предметів, явищ, ознак, процесів, станів тощо, дозволяє людині глибше пізнати навколишній світ і саму себе в будь-якій сфері діяльності, проте особливої ваги набуває у сфері художньої творчості. Образне порівняння вихоплює одну якусь найвиразнішу ознаку і робить її основною. Такі порівняння здебільшого емоційно забарвлені й допомагають авторові посилити комічність чи трагічність змальованої ситуації, викликати різноманітні емоційні реакції найширшого діапазону – гнів, осуд, співчуття, радість, сміх тощо.

Порівняльні конструкції як один з найбільш виразних засобів тропеїчної системи здавна привертала увагу дослідників мови і стилю художніх текстів. Як одиниці граматичні їх вивчали україністи І. Кучеренко [10], Є. Павленко [17], М. Плющ [19], М. Заборна [6], М. Каранська [7], С. Рошко [22] та ін. Проблеми стилістичних можливостей порівнянь у художніх текстах українських авторів розглядали, зокрема, Л. Савицька [23], Н. Кучеренко [11], Г. Конторчук [9], А. Свашенко [24], О. Щепка [26], В. Олексенко [16], Ю. Вороніна [4] та ін. Відомі й дослідження порівняльних конструкцій у зіставному плані – на матеріалі кількох мов, наприклад студії Г. Волощук [3]. Семантичні особливості порівняльних конструкцій, використаних Дмитром Кешелею, – одним з найцікавіших сучасних авторів – ще не ставали предметом опису в науковій літературі, чим і зумовлена актуальність нашої статті.

Мета цієї розвідки – дослідити типологію семантичних полів порівнянь за значенням суб'єкта, створених Дмитром Кешелею в його романі-колажі із стихій життя “Родаки”, що на Всеукраїнському конкурсі “Краща книга України” став лауреатом у номінації “оригінальний жанр”. Цей твір цікавий і за змістом, і за формою його вираження. За влучним виразом невідомого автора стосовно Д. Кешелі та його роману “Родаки”, “так ніхто не пише”. До ідіостилю Д. Кешелі, принаймні в названому романі, належить передусім, на нашу думку, використання фразеологізмів та різноманітних щодо структури й семантики порівнянь.

Із погляду граматики порівняння є синтаксичною конструкцією, що має тричленну (на думку більшості дослідників) або чотиричленну, на думку Н. Шаповалової [25, с. 5], структуру: а) предмета чи явища, ознаки якого розкриваються через інший; б) того, з чим порівнюється суб'єкт; в) ознаки, за допомогою якої здійснюється акт порівняння; г) показника порівняльних відношень. Варто зауважити, однак, що не завжди в структурі порівняльної конструкції наявні всі чотири її складники, оскільки деякі з них можуть бути експліцитними. Варіативністю цього компонентного складу мовознавці нерідко пояснюють термінологічну розбіжність у називанні порівнянь.

Порівняння, зафіксовані в романі, з граматичного погляду виражені такими способами: 1) порівняльними зворотами, які є членом речення; 2) так званім орудним порівняльним, що теж є членом речення, хоч і не містить традиційного для порівнянь засобу порівняльних відношень (сполучного слова, сполучника, відсполучникової порівняльної частки, прийменника); 3) прислівниковою формою з **по-**, особливо ті, що мотивуються іменниками – назвами істот типу **по-ангельськи, по-газдівськи, по-жебрачому, по-християнськи**; 4) словосполученнями **бути схожим на, бути подібним на / до** чи синонімічними лексемами на взірць **нагадувати, здаватися** та іменником – об'єктом порівняння, 5) прикладковими формами; 6) підрядними реченнями з основною або додатковою порівняльною семантикою.

Аналіз порівнянь з погляду семантики їх компонентів дозволяє класифікувати їх окремо за значенням суб'єкта порівняння, об'єкта порівняння та за основою порівняння, а також виявити семантичні типи порівнянь залежно від суб'єкта та об'єкта порівняння водночас.

Відповідно до значення суб'єкта порівняння (компаратанта) (без урахування граматичної структури компаративної конструкції) ми виявили в тексті твору такі семантичні поля (далі СП): “людина”, “жива природа”, “нежива природа”, “абстрактність”, “предмети, створені людиною”, “час”, “міфічні назви”.

СП “людина” представлене найбільшою кількістю компарантів. Суб'єктами свого опису головний герой твору найчастіше обирає найближчих йому людей – бабу Фіскарощку і діда Соломона, багька, людей, з якими йому доводиться часто мати справу або від яких нерідко залежить його життя чи життя його родичів – своїх учителів та представників влади. Це поле структурують, зокрема, такі лексико-семантичні групи (далі ЛСГ):

1. ЛСГ – персоніми, що представлена такими тематичними підгрупами: а) назви людей за родинними зв'язками, наприклад: *баба* [Фіскарощка] *йде, гордо піднявши голову, наче її щойно коронували на англійську королеву...* [с. 127]; *...дід* [Соломон] *... виструнчився, як справжній гусар* [с. 172]; *Нагадувала дідова сестра гриб-порохнявку з доісторичних часів чи коровиську на останньому місяці тільності* [с. 370]; *Від тих харчів я [внук Митрик], як мисливський хорт, легкий, худючий і вічно голодний, як крадений кінь* [с. 312]; *[нянько] сторожко, як заць, залягли в кукурудзі. А коли впевнилися, що все успокоїлось, звалили мішице на плечі, розвернулися і поскакали, як кенгуру, через ярки додому* [с. 144]; *Із самого ранку прилетіла із Мукачева несподівано, як вітрениця, тітка Маргарита* [с. 156]; та свояцтвом: *...з-під недотрошеного столу, як польова мишка з нори, вилізла стрийна Мікроба* [с. 217]; *...кума, як благородна діва, ... скибочку хліба із солониною дала закусити* [с. 151]; б) назви людей за професією чи родом заняття, наприклад: *Назустріч панською павою пливло моє солодке щастя – гірке нещастя –*

[**однокласниця**] *Маня Крумплянка* [с. 346]; *Тепер він [учитель біології пан Фийса] був схожий на Мойсея, який після стількох років блукань пустелями нарешті привів своє плем'я до землі обітваної* [с. 344]; [**учителька хімії** пані Динамітка] ... зуміла в моїй блудній голові, як сліпа курка у сміттю, віднайти світлу зернину хімічного таланту [с. 92]; [**пані Динамітка**] ... зневажливо фиркнула, наче генеральська кобила [с. 92]; [**учителька Октябріна Леопольдівна**] немов гарпія [люта жінка], кинулася в куток, схопила замашну палицю і влітла мені .. по правому вуху... [с. 35]; *Коротко підстрижений, худенький, у засмальцьованій напіввійськовій одежі, стоптаних черевиках, бідолаха [жебрак] нагадував безпорадного їжачка, що не встиг схватитися від осені в теплу зимівку й згасав під холодним сонцем* [с. 354]; **нишпорки**, як сторожові пси, зачувши "фас!", шмигнули по хаті... [с. 284]; ...дід так вихрестив своїми довбнями [**зłodія**] Соломончика, що того неборака вранці прирїчанська рідня понесла, як індійського раджу, – на кілках й у вереті [с. 18]; **руські вояки** ... зачувши, як криє матом білий світ Ержа, червоніли, як малі дітваки перед голою дівкою [с. 236]; в) назви людей за посадою чи званням, наприклад: Вони [**мукачівські партійці**] пороззявляли роти, повирячували очі і з відвислими щелепами застигли, як єгипетські мумії [с. 132]; [**партійний секретар**] вискочив, як олень [с. 139]; Він [**міліцейський майор**] був невеличкий, як волоський горіх, круглобокий, як мадярський гарбуз, червонощокий, як болгарський перець, і рудий-рудий, як руська осінь [с. 59]; **уповноважений** ... заревів, як ведмідь у хаці [с. 129]; Сумніваюсь, чи мчали із таким нетерпінням **гінці Наполеона** до Парижу із вісткою про перемогу імператора під Аустреліцом, як гнав додому із мармаладою я [с. 228]; [**директор школи**] Тремтячими руками схопив гранчак, налив води і, як спраглий кінь, прицмокуючи і фиркаючи, потягнув у себе [с. 326]; ...тільки-но **інспектор** [пан Годя] випивали, через кожні п'ять хвилин, як навіжені, бігали до туалету по-мокрому [с. 99]; г) назви історичних осіб, наприклад: між вікнами на стіні ... бовванів, як ведмідь у гаврі [барлозі], ... **Микита Хрущов** [с. 75]; **кривавий тиран [Сталін]** корчився, як змія... [с. 123]; **Йовжка Ференц**, почувши про таке сусідство, перелякано заверещав, наче котяра, якому дверима хвіст зацпили [с. 269]. Тут принагідно зауважимо, що в ілюстраціях цієї підгрупи всі оніми є метонімічними найменуваннями портретів зазначених осіб; г) назви людей за етнічною належністю, що репрезентовані однією ілюстрацією, як-от: ...*Герико – маленький, дрібнокучерявий, схожий на циганина, мукачівський євреї* [с. 228].

2. ЛСГ – назви груп людей, що репрезентована такими тематичними підгрупами:

а) за спорідненістю: у нашої незліченній, як монголо-татарська орда, **родині** жодні гостина, весілля, хрестини чи уродини не обходилися ... без ... мордобоїв [с. 357]; [**Данки**] ...хропіли на весь довкіл, наче барани [с. 217]; б) за родом діяльності: **клас** забурчав, наче вулик, у який залетіла ворона [с. 47]; Мої класні **цімборове** й **колежанки** зіщулились за партами, наче горобці у шпаківнях [с. 103]; в) етноніми: ...*мій народ [циган] рознесло по світу, і він розгубився між далекими землями, як піщинки в безмежній пустелі* [с. 197]; билисьмо **мацкалів**, як псячі воші [с. 172]; г) катойконіми: **небесники** [мешканці Небесі] вискали, пискали, зуділи-дзумчали, як дрозоділи в бочці з почавленим виноградом [с. 127]; г) назви груп людей, не об'єднаних жодною спільною ознакою: **Натовп**, наче води старозавітного моря перед Мойсеєм, вмить розступився [с. 381];

3. ЛСГ – назви частин тіла людини та його органів. Ця група належить до найрепрезентативніших, оскільки автор дуже уважний до опису зовнішності своїх персонажів, особливо їхніх портретів, і представлена такими лексемами, як **голова, обличчя, тварь, вуха, очі (очиці, оченята), ніс, губи (губища), писок, щоки (лиця), руки, пальці, ноги, стегна, серце, женило, линдик**, наприклад: ...*голова* [діда], наче зів'яла хризантема, впала на груди [с. 70]; *Особливо тепло серед гостей зреагував пан учитель з пісним, як вівсяний корж, обличчям* [12, с. 48]; *І від тих страхів і думок про окраєць для дітей їх обличчя стали кольору тяжкого житнього хліба, а руки – твердими й порепаними, як скоринка чорного буханця* [с. 373]; *І все*

в ній ... грало й музичило – і гінка постава, і дорідні газдинські перса, і щедрі сідниці, і її стрункі, як стріли білокучерявого Амура, **ноги...** [с. 159]; – Ви лем, пане учителю, попозерайте на ... сесі сині, як барвінок, **оченята...** [с. 27]; Особливо дісталось лівому **вуху** – воно, бідне, відразу надулося, як торомба, і ще досі пече-паишить, немов гірка мадярська поприга [с. 34]; ...**щоки** ... спалахнули, як джонатани в корзині [с. 34]; ...**писок** – як куряча гузиця [с. 75]; Манині **губи...** були якісь прісні і геть несмачні, наче несолоне тісто [с. 313]; ...**ніс** почервонів, як бантик на грудях старої большевички [с. 152]; Її бідне **серце**, як наполохана пострілом сорока, притьмом вирвалося із грудей і, йойкаючи, почало метатися над селом, волаючи про поміч [с. 53]; [Чеська Мікроба] ...ще з молодости зурочила твоє **женило**: висить, як помивалька в корчмі на дверях, а хісна ніякого [с. 72]; ...бідне **женило** якось наче схлинуло, відтак, немов учень-двієчник, схилило голову набік і винуватим поглядом втупилося в землю [с. 164]; ...твій **линдик** уже давно на колгозній пензії. Із нього такий вояк, як із баби козак... [с. 84].

СП “жива природа” структурують такі ЛСГ, як:

1. ЛСГ – **флороніми**, до якої входять такі тематичні підгрупи: а) назви овочів, наприклад: *Майже над кожною будкою висіли гігантськими намистинами в'язанки жагучо-червоного, як циганські хустини, перцю, білого й міцного, як гусарські зуби, часнику* [с. 192]; ...**бульба** (картопля) видалась як воронячі яйця... [с. 136]; ...*тихо і мирно дримали нагуляні, як бики, вайлуваті гарбузи. Гронами звисала із тичок добра, щедра, ласкава, як селянка, пасуля-бумбачка. Поміж висохлим бадиллям картоплі, наче пані-генеральші, чинно сиділи викохані капусти* [с. 39]; *сито-вдоволені, як гендлярі на базарі, гурки пузаті* [с. 73]; б) назви дерев, кущів, у т. ч. гіперонім **дерева**, наприклад: *Вона [черешня] здавалася райським птахом-павичем, який присів на хвильку перепочити по дорозі між грішною землею і садами Едему* [с. 135]; **Яблуні** нагадують великих блудниць... [с. 64]; *Міцно, наче рідного нянька, обхопивши дуба, я ... відкривав одна за одною картини самого краю світу* [с. 357]; *Дерева ... здалеку нагадували розквітлі куполи маленьких храмів* [с. 357]; в) назви садовини, наприклад: ...**джонатани**, золоті **пармени**, **батулки**, **шоварки** були такими красивими, наче викохались у райському саду [с. 13]; *І падають од радості сльозами осіннього щастя дозрілі яблука в усміхнені трави* [с. 65]; ...*сором'язливо червоніли дитячими щоками осінні персики* [с. 193]; *Велетенськими сережками звисали на стовпах грона гонорового й самозадоволеного винограду* [с. 136]; ...*мені, як дівки на свальбі, звабливо підморгували підмальовані сливи-бистриці. Не мали нічого злого проти мене і тучні, як довжанки, грушки* [с. 39].

2. ЛСГ – **зооніми**, з-поміж яких переважають **орнітоніми**, представлені такими тематичними підгрупами: а) назви свійської птиці, наприклад: *п'яні гуси ... гордо, як римські легіонери в бою, падали, підкошені сливовицею, на землю* [с. 129–130]; ...*рапкали одностайно, як на партзборах, качки* [с. 193]; *Праведний гнів жовто-рябої колеги підтримав величезний чорний півень, разюче схожий на есесівця* [с. 316]; *Невеличка ряба курка ... весь час дивилася на мене, як податковий інспектор на того, хто прийшов повідомити про своє банкрутство* [с. 77]; б) назви диких птахів, що реалізована лексемою-гіперонімом **птахи**, як-от: *Під стріхою дерев'яного сараю висів голуб'ятник, на якому, наче ангелики, мирно вуркотіли білосніжні птахи* [с. 329]. Дещо рідше спостерігаються **фауноніми**, репрезентовані, зокрема, такими тематичними підгрупами: а) назви домашніх тварин, як-от: *А в нас пес, як біка, як віл* [с. 79]; б) назви земноводних тварин, як-от: ...*по двору ... наче циганчата на пляжі, лежали розчепірені сухі жаби* [с. 54]; в) назви частин тіла тварини, наприклад: *Це був унікальний арабський скакун – стрункий, із чутливими, як пальці скрипаля, ногами, витонченою, як у балерини, шиєю...* [с. 370];

Головний персонаж роману “Родаки” хлопчик Митрик – уважна, допитлива, залюблена у життя дитина – не обходить своєю увагою не тільки людей, а й усе, що бачить навколо, і передусім – живу природу. Змальовуючи довкілля, Митрик використовує й порівняння, суб'єктами яких є рослини й тварини. Як бачимо, СП “жива природа” представлене дещо

меншою, порівняно із СП "людина", кількістю компарантів, а отже – і меншою кількістю ЛСГ. Це поле структурують, зокрема, лексико-семантичні групи "флороніми" та "зооніми". Як і слід було сподіватися, екзотична лексика в ролі компарантів, не вживається. Це зумовлено тим, що суб'єктом порівняння зазвичай є щось добре відоме, знайоме мовцеві (для сільської дитини живою природою передусім є свійська птиця, домашні тварини та худоба) й іншим, а порівняння хлопчик уживає для того, щоб привернути увагу до певної особливості описуваного предмета.

СП "нежива природа" представлена в романі чотирма ЛСГ, зокрема такими:

1. ЛСГ – локативи, до якої входять компаранти-апелятиви *гора, гори, горбки, пасма гір, долина, рівнина, поле, вулиця, присілок, обійстя*, наприклад: *А прямо перед нами сидить при дорозі тишотілою молодичею гора Ловачка* [с. 64]; *...вони [пасма гір] нагадували зграю кудлатих голубих псів...* [с. 233]; *...її [долину Святого Івана] тильно, наче дитину, берегла наша гора Ловачка* [с. 233]; *...наше обійстя нагадувало таку собі міні-Трою, після дружнього візиту підступних греків* [с. 217]; *...на місці гори ... утворилася рівнина, схожа на простягнуту за милостинею долоню* [с. 265]; *...навколишні поля і долини палахкотіли, як великодні паски* [с. 312]; *Невеличкі вулиці, немов вени натруджених рук, розтікались поміж ошатними будівлями...* [с. 303]; *...так [Небесі] називали присілок, що, як злодій, втік від людей до найвіддаленішої і найвищої окраїни села* [с. 67]; та оніми *Закарпаття, Ловачка, Мукачеве*, як-от: *На Закарпатті, як і у всій державі, почалася масова мобілізація чоловіків у військо* (с. 256); *Наша Ловачка, наче любляча мати над колицкою первістка, ніжно схилилась над Мукачевом...* (с. 335);

2. ЛСГ – назви небесних тіл та ін. Ці найменування як суб'єкти порівняння вживаються зрідка й репрезентовані лексемами *сонце, небо, хмари*, наприклад: *Сонце, зітхаючи й тримаючись, як старий селянин, за нароблений попереk, помалу сідало за обрій* [с. 245]; *...пахне дуже щемно ... вогкими хмарами, що злодіями хутко тікали за Лавоцькі гори* [с. 77]; *...небо [схоже] на обличчя вдовичі...* [с. 357].

3. ЛСГ – назви явищ природи, утворена лексемами *вітер і дощ*, як-от: *вітер пахне, як вічно черствий хліб* [с. 357]; *[дощі] Налетіли, як ердильські цигани* [с. 9].

4. ЛСГ – гідроніми, представлена лексемами *річка, ріка*, як-от: *немов синя жиля на руці старого лісоруба, пульсує і тихо жебонить річка* [с. 116]; *І пливе, пливе у пам'яті білий човен по Кривуліні-ріці, як сльоза по материнській щоці* [с. 245].

СП "абстрактність". Різноманітність абстрактної лексики, ужитої в ролі компаранта порівняння, не дає змоги чітко окреслити ЛСГ цього поля. Найчастіше (ми зафіксували вісім випадків) спостерігаємо порівняння, суб'єктами яких є лексема *слово*, наприклад: *Вони [слова] були пухнасті і ніжні, як мицьки на весняних вербових прутиках, м'якенькі, як персики, і пахучі, як груші-медівки. ...слова подібно краплям ранкової роси, ласкаво омивали мене, пахуче дзвеніли.* [Слова] *скоріше нагадували оте невимовне щемне тепло, яким нас облагороджує Великий Творець* [с. 103]; *...три слова [Богонько, Благодать, Спокій] виглядали достоту, як Щастя. Слова принцеси медом потекли по Фіскарошчиній душі* [с. 153]; *Фіскарошку вмить зірвало. Таких перчених, солоних, пекучих і ядучих слів, якими, немов градом, сипала Фіскарошка ... ще не чули* [с. 161]; *...слово ... було схоже на великого, пухнастого і дуже, дуже барвистого метелика* [с. 189]; *Ці слова подіяли на Фіскарошку, як віхоть палаючої соломи, підсунутий бикові під хвіст* [с. 150].

Крім лексеми *слово*, у ролі суб'єкта порівняння фіксуємо також інші лексеми, зокрема такі: *душа, біда, спогади, голос, пісня, крик, тиша*, наприклад: *Моя душа, немов пухнасте кошеня на сонячному підвіконні, тихо грілася і щасливо муркотіла* [с. 375]; *Але біда на нещасного сиромана паде, як сліпий дощ у нечekanий час* [с. 9]; *І щемливі спогади пропливали в її уяві, наче різдвяні сніжинки* [с. 352]; *Усі ці роки голос в його грудях страждав, наче птах у клітці* [с. 363]; *Ця пісня була бездонно-болюча і сумна, як безмежна печаль Марії Магдалини біля*

ніг розіп'ятого Христа [с. 358]; **Крик** потужним ключем вирвався із земних глибин... [с. 366]; **Тиша** була вогкою і теплою, як писочок маленького щеняти, висока, сторожка і пильна, як бузюк над гніздом маленьких лелечат [с. 141]. Розуміємо, правда, що абстрактність деяких із цих лексем певною мірою умовна.

СП “предмети, створені людиною” репрезентують такі ЛСГ:

1. ЛСГ – **побутовізми**, найяскравіше представлена тематичною підгрупою – назви страв. Пильна увага дитини до страв і, як наслідок, уживання їх у ролі суб'єкта порівнянь зумовлена постійним недоїданням. Цю ЛСГ можна проілюструвати такими прикладами: **золотисті**, як апельсини, **запечені кури**; **рожева**, як пелюстки магнолії, **варена шинка**; **широчезні і могутні**, як долоні стрійка Микули, **свинні відбивні**; як молочні поросята, **голубці і котлети** [с. 73]; ...**кукурудзяник** [був] **жовтенький**, як курча... [с. 219].

2. ЛСГ – **назви споруд**, утворена лексемами **вежа**, **храм**, **замок**, **міст**, наприклад: ...**вежа** стоїть одинока серед чистого поля, наче надломлена доля [с. 299]; **Храми** міста випромінювали навкруги таке цілюще сяйво, наче обличчя ревних вірників при з'яві в небесах довгоочікуваного месії [с. 304]; ...на невеличкій горі, немов велетенський коровай на селянському столі, знімається і пишніє **Мукачівський замок** [с. 107]; ...для мене цей старезний дерев'яний **міст** був дуже людяним і милим, як мій дідико Соломон [с. 334].

3. ЛСГ – **назви транспорту**, репрезентована лексемами **поїзд**, **паровоз**, **машина**, **човен**, наприклад: Це покаляльні крики **поїздів-грішників** [с. 376]. ...[**паровози**] тужно, немов поранені слони, трубіли [с. 54]; В цей час по дорозі з Мукачева, тягнучи за собою шлейф білої пилюки, наче багата невіста шовкову фату, плавно пропливала начальницька **машина** [с. 58]; Він [“**бобик**” “**козлик**”] і на правду стрибав полем від купини до купини, наче веселий цапик [с. 260]; І пливе, пливе у пам'яті білий **човен** по Кривуліні-ріці, як сльоза по материнській щоці [с. 245].

СП “час” утворюють такі ЛСГ:

1. ЛСГ – **хронолексеми на позначення часу як абстрактної категорії**, наприклад: ...**час** для мене ще такий світлий, ніжний і безтурботний, як новонароджене немовля. І пахне для мене цей **час**, як губи маленької дитинки, – свіжим пухнастим молоком [с. 155];

2. ЛСГ – **хронолексеми, що називають конкретні часові відтинки**: ...**ця осінь** із дідом і бабою – як барвистий циганський прапор, як вершина краси, свято молодого полум'я, яке частіше бездумно спопеляє, ніж мудро гріє [с. 66]; із щемливими, як церковні пісні ... **днями** [с. 258]; Кожен **ранок** у нашому сімействі нагадує останні години Помпеї або початок нового дня на Ноевому ковчезі [с. 61].

Майже вся нежива природа і навіть абстрактні поняття в уяві головного персонажа роману хлопчика Митрика оживлена. Саме тому натрапляємо на порівняння, компарантами яких є персоніфіковані хронолексеми: З усього Божого дня я найбільше любив **ранок**. У нього завжди тепла й лагідна, як у моєї мамки, **усмішка**, добродушне і миле, як у баби Фіскарюшки, **обличчя** і веселі й осяйні, як у тітки Маргарити, **очі** [с. 226].

СП “міфічні назви” належить до найменш представлених у романі. Це СП утворюють кілька лексем, з-поміж яких зафіксовано ангелоніми, наприклад: ...на нашій черешні, неначе білі голуби, **янголики** сидять [с. 282]; та пейоративні демоніми, наприклад: ...**рогатий** [чорт] злий і ядучий, як мадярський перець [с. 335]; [**смерть**] ...чорна, як ердильська циганка [с. 220].

Разом із фразеологізмами порівняння є, на нашу думку, найулюбленішим стилістичним засобом образності Д. Кешелі, адже романіст використовує його дуже майстерно й надзвичайно часто. Слід зауважити, що загальнономовні сфразеологізовані порівняння на зразок **білий як крейда**, **здоровий як бик** письменник використовує вкрай рідко, попри те що частота вживання фразеологізмів інших типів дуже висока. Натомість авторські порівняння становлять у романі “Родаки” абсолютну більшість. Особливо вдало вони вплетені в описи персонажів, що сприяло створенню неординарних, цікавих, живих образів.

З погляду різноманітності та кількості представлення в романі Д. Кешелі "Родаки" найчастіше в ролі суб'єкта порівняння спостерігаються лексеми, що входять до СП "людина". Рідше в ролі компаранта фіксуємо лексеми, які утворюють СП "жива природа", "нежива природа", "абстрактність", "предмети, створені людиною". Найменш уживаними як суб'єкт порівняння є лексеми СП "час" та СП "міфічні назви". Для отримання цілісного уявлення про функційно-семантичні параметри порівняльних конструкцій аналізованого твору потрібно також дослідити типологію семантичних типів порівнянь за значенням об'єкта порівняння, покласифікувати семантичні типи порівнянь залежно від суб'єкта та об'єкта порівняння і з'ясувати їх функційне навантаження, а також виявити ознаки, на основі яких здійснюється порівняння.

Література

1. Баранник Д. Х. Порівняльні конструкції в українській мові / Д. Х. Баранник // Дослідження з граматики і граматичної стилістики української мови : зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1980. – С. 6–16.
2. Бондаренко Л. Г. Порівняння у художньому дискурсі Марії Матіос (на матеріалі збірки "Нація. Одкровення") / Л. Г. Бондаренко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія "Лінгвістика" : зб. наук. пр. – Херсон : ХДУ, 2013. – Випуск XVII. – С. 115–118.
3. Порівняльні структури в польському та українському текстах Святого Письма ("Книга Псалмів" і "Книга Приповідок") [Електронний ресурс] / Г. Волощук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філологічні науки. Літературознавство. – 2013. – № 13. – С. 29–32. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvvnuffl_2013_13_9
4. Вороніна Ю. В. Порівняння як елемент ідіостилію Люко Дашвар / Ю. В. Вороніна // Актуальні проблеми слов'янської філології. – 2011. – Вип. XXIV. – Частина 1. – С. 425–433.
5. Голоюх Л. В. Порівняння як структурно-стилістичний компонент художнього тексту (на матеріалі сучасної української історичної прози): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Лариса Василівна Голоюх. – К., 1996. – 225 с.
6. Заборна М. С. Складнопідрядні порівняльні речення в сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / М. С. Заборна. – Харків, 1997. – 18 с.
7. Каранська М. У. Синтаксис сучасної української літературної мови : навчальний посібник / М. У. Каранська. – К. : Либідь, 1995. – 325 с.
8. Кононенко В. І. Синоніміка порівняльних конструкцій / В. І. Кононенко // Мова. Культура. Стиль : зб. наук. статей. – Київ – Івано-Франківськ, 2002. – С. 102–117.
9. Конторчук Г. Структурно-семантичні особливості порівняльних конструкцій в історичній повісті Валерія Шевчука "Розсічене коло" [Електронний ресурс] / Г. Конторчук // Волинь-Житомирщина. Історико-філологічний збірник з регіональних проблем. – Житомир, 2010. – № 20. – С. 261–270. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vg_2010_20_32.
10. Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики [Текст] / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 108 с.
11. Кучеренко Н. Порівняння як засіб гумору в мовотворчості О. Черногуза / Н. Кучеренко // Східнослов'янські мови в їх історичному розвитку: зб. наук. праць. – Част. 2. – Запоріжжя : ЗДУ, 1996. – С. 94–96.
12. Мараховська В. Г. Проблема компаратива: засоби вираження та семантичне наповнення / В. Г. Мараховська // Функціонально-комунікативні вияви граматичних одиниць : зб. наук. праць. – К., 1997. – С. 48–52.
13. Мацько Л. І. Порівняння / Л. І. Мацько // Українська мова. Енциклопедія / Редкол. Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – К. : Укр. енциклопедія, 2000. – С. 469–470.

14. Межов О. Г. Порівняльні синтаксеми і підрядні конструкції в поетичних творах Лесі Українки / О. Г. Межов // *Леся Українка і сучасність* : [зб. наук. пр.]. – Т. 3. – Луцьк : Волин. обл. друкарня, 2006. – С. 291–301.
15. Мізін К. І. Компаративна фразеологія : монографія / К. І. Мізін. – Кременчук : П. П. Щербатих О. В. – 2007. – 168 с.
16. Олексенко В. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у творах Уласа Самчука [Електронний ресурс] / Володимир Олексенко. – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/752/1/%D0%A4%D1%83%D0%BD%D0%BA%D1%86%D1%96%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE.pdf>
17. Павленко Є. І. Порівняння як граматична і стилістична категорія / Є. І. Павленко // *Мовознавство*. – 1970. – № 3. – С. 78–85.
18. Павлюк Т. П. Логічні та образні порівняння у сучасному поетичному тексті [Електронний ресурс] / Т. П. Павлюк. – Режим доступу: <http://intkonf.org/pavlyuk-tp-logichni-ta-obrazni-porivnyannya-usuchasnomu-poetichnomu-teksti>
19. Плющ М.Я. Орудний порівняння в українській мові / М. Я. Плющ // *Українська мова і література в школі*. – 1979. – № 4. – С. 29–36.
20. Потебня Олександр. Естетика і поетика слова : збірник / Олександр Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. 301 с.
21. Рошко С. М. Структурно-синтаксичні та функціонально-семантичні особливості порівнянь-прикладок в сучасній українській мові / С. М. Рошко // *Записки з українського мовознавства*. – Одеса: Астропрінт, 2000. – Вип. 9. – С. 137–143.
22. Рошко С. М. Формально-граматична та функціонально-семантична структура порівняльних синтаксем і підрядних речень у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Світлана Михайлівна Рошко. – Ужгород, 2001. – 21 с.
23. Савицька Л. В незнане вгвинчуй мисль, як вихори спіральні (Порівняння в поезії М. Бажана) / Л. Савицька // *Культура слова*. – К. : Наукова думка, 1985. – Вип. 29. – С.31–35.
24. Свашенко А. О. Порівняння в прозі О. Кобилянської / А. О. Свашенко // *Творчість Ольги Кобилянської у контексті української і світової літератури (До 125-річчя з дня народження письменниці)* : Тези допов. і повід. наук. конф. – Ч. 2. – Чернівці : ЧДУ, 1988. – С. 102–103.
25. Шаповалова Н. П. Функціонально-семантичний статус порівняльних конструкцій у сучасній українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Наталія Петрівна Шаповалова. – Дніпропетровськ, 1998. – 16 с.
26. Щепка О. А. Функціонально-семантичне поле компаративності в українській мові / О. А. Щепка // *Східнослов'янська філологія* : зб. наук. праць, редкол.: Гіршман М. (голова) та ін. – Горлівка : Видавництво ГДПШМ, 2006. – С. 197–205.

Джерело ілюстративного матеріалу

Кешеля Д. Родаки : роман-колаж / Дмитро Кешеля. – К. : ВЦ “Академія”, 2016. – 384 с.

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНИТЕЛЬНЫХ ОБОРОТОВ В ПРОЗЕ ВИКТОРИИ ТОКАРЕВОЙ

Кендюшенко А. Г.

Киевский национальный лингвистический университет

У статті розглянуті порівняльні конструкції в проекції на індивідуальний художній світогляд В. Токаревої, аналізуються групи компаративних конструкцій, виділені залежно від асоціацій, покладених в основу порівнянь, описуються лексико-тематичні групи об'єктів порівнянь.

Ключові слова: компаративні конструкції, суб'єкт порівняння, об'єкт порівняння, підстава порівняння, антропоцентризм, лексико-тематична група.

In the article, comparative constructions in the projection on an individual artistic worldview by V. Tokareva are considered, groups of comparative constructions are distinguished, depending on the associations underlying the comparisons, lexical-thematic groups of comparison objects are described.

Keywords: comparative constructions, subject of comparison, object of comparison, basis of comparison, anthropocentrism, lexical-thematic group.

Изучение сравнительных конструкций в контексте художественного произведения предоставляет материал, который позволяет сопоставить явления и предметы, сближающиеся между собой на основе одного или нескольких признаков. Как отмечает Н. Д. Арутюнова, “сравнение указывает на подобие одного объекта другому, независимо от того, является оно постоянным или переходящим, действительным или кажущимся, ограниченным одним объектом или глобальным” [2, с. 27]. Наблюдения над лексико-семантическим наполнением компаративных конструкций, использованных В. Токаревой, дают возможность выявить закономерности отбора не только языковых фактов, но и реалий, выступающих в роли эталона сравнения по отношению к познаваемому субъекту.

В настоящее время в научной литературе представлено значительное количество исследований различных аспектов сравнения, например, работа М. И. Черемисиной посвящена изучению сравнений в художественном дискурсе XX–XXI веков [5]; сравнению как приему идиостиля авторов Серебряного века посвящены диссертационные исследования Е. В. Кочетковой (2004), Е. В. Пашковой (2003), М. Н. Крыловой (2003). Сопоставительный аспект исследования представлен в работе М. В. Хлебниковой [4].

Цель настоящего исследования заключается в выявлении и описании лексико-семантических характеристик сравнительных оборотов в проекции на индивидуальное художественное мировоззрение В. Токаревой.

Существуют различные классификации сравнительных конструкций, отличающиеся друг от друга более узким или более широким подходом и включением в состав русского сравнения языковых единиц разных уровней. По замечанию М. И. Черемисиной, “если посмотреть на категорию сравнения под углом зрения классического синтаксиса, она неизбежно предстанет как пёстрое множество синтаксических форм, объединённых только функциональной общностью. Все они выражают некий общий синтаксический смысл, который интуитивно улавливается и оценивается как “сравнение” [4, с. 5–6]. Среди разнообразных по форме и содержанию сравнительных конструкций в прозе В. Токаревой наиболее многочисленны простые сравнительные конструкции с союзом *как*, имеющие в качестве субъекта сравнения наименования людей – персонажей произведений, либо названия элементов строения тела человека (соматизмы). Такие сравнения фиксируют как поведенческие характеристики героев,

так и особенности их внешнего вида, уподобляя людей животным, различным растениям, явлениям природы, предметам окружающего мира, другим людям. Сравнительная конструкция чаще всего состоит из трёх компонентов, для наименования которых обычно применяются ставшие традиционными термины: 1) то, что сравнивается, – субъект сравнения, 2) то, с чем сравнивается, – объект сравнения, 3) признак, по которому сравнивается, – основание сравнения. В зависимости от наличия компонента сравнения, называющего общий для сравниваемых феноменов признак, компаративные конструкции подразделяются на два вида: полные (с эксплицитно выраженным признаком) и неполные (с имплицитно выраженным основанием сравнения). Как показали наблюдения, у В. Токаревой преобладают полные сравнительные конструкции. Например: *Аркадий сидел непроницаемый, как сфинкс* (13, с. 95); *Дед смотрел мудро, как старый пес* (10, с. 252). В неполных сравнительных конструкциях основание сравнения не выражено, например: *У него пальцы как свиные сардельки* (12, с. 289); *Татьяна зарабатывает, как семь мужиков* (9, с. 302).

Основание сравнения может быть представлено рядом признаков, оформленных в виде сочинительного ряда, подчинительного ряда и комбинированного ряда. Признаки сочинительного ряда характеризуются функциональным равноправием компонентов, при этом компоненты расположены линейно, а союз “и” указывает на соединительные отношения между ними. Например: *Они замерли и напряглись, как рыбаки, поймавшие на крючок большую рыбу* (7, с. 178); *Лора посмотрела в его глаза. Они были голубые, чистые и честные, как у жесвидетеля* (6, с. 201). Функциональное равноправие складывается на основе общей роли компонентов в структурной и семантической организации сравнительной конструкции. В предложении *Звереву нравилось, что она скованна и стесняется, как школьница* (10, с. 243) основание сравнения (*скованна и стесняется*) представляет признаки сочинительного ряда, компоненты обнаруживают семантическую одноплановость: скованность в поведении человек проявляет, когда испытывает стеснение.

Признаки подчинительного ряда в компаративных конструкциях представлены сочетанием глагола и наречия с качественным значением, между которыми существует смысловая зависимость: *Отходил быстро, как чайник, выключенный из розетки* (7, с. 264). Зависимый компонент (наречие) участвует в выражении определительного значения (*отходил быстро*), “Выбор зависимого компонента предопределен грамматической и лексической семантикой главного и зависимого компонентов” [3, с. 399]. Признак действия предмета, выраженный наречием, конкретизирует аналогичные действия сравниваемых компонентов. Например: *Смотрит завораживающе, как змей* (10, с. 187). В предложении *Людка дралась истово, как бультерьер* (6, с. 412) в основании сравнения заключено сопоставление аналогичных действий героини и собаки. Бультерьер известен своим “кровавым имиджем”. Действия Людки, которая во время драки вела себя агрессивно, уподобляются действиям собаки, отличающейся бойцовским нравом. Важным здесь является признак действия (“агрессивность”), выраженный наречием “истово”, которое приобретает в данном контексте отрицательную коннотацию.

Как показал анализ фактического материала, в прозе В. Токаревой большинство сравнений являются образными, сама образность есть метафоризация, поэтому в конструировании образных сравнений участвуют механизмы метафоризации. М. И. Черемисина отмечает сходство сравнения и метафоры, усматривая общность “в том, что и то и другое позволяет охарактеризовать объект качественно иначе, чем это можно сделать прямым... способом” [5, с. 3]. Однако, если в метафоре наблюдается наложение одного объекта на другой, то в образном сравнении происходит сближение субъекта и объекта сравнения на основании общего признака.

Основанием для сравнения в компаративных конструкциях могут служить различные семы, общие для субъекта и объекта сравнения. Например, в предложении *Олег был здоровенный, как бурый медведь, и такой же сутулый* (12, с. 217) для сравниваемых предметов (Олег

и медведь) общими являются признаки “крупный”, “крепкий”, “сильный”, представленные прилагательным *здоровенный* (ср.: *здоровый* (прост.) – *сильный*, *крепкого* сложения). Вторым признаком (форма) представлен прилагательным *сутулый*.

В зависимости от ассоциаций, положенных в основу сравнений В. Токаревой, можно выделить следующие группы:

1. Сравнения, основанные на зрительном впечатлении: *У нее была прекрасная ухоженная кожа, и от этого фона все краски приобретали свой правильный чистый цвет: глаза зеленые, как первые листья на березе, волосы черные, как антрацит, а зубы белые и перламутровые, как пуговицы на итальянских кофтах* (11, с. 179); *Джон Леннон поет, и Лена вдруг видит, какое красивое лицо у Александра: большие синие глаза, впалые виски, как у породистого коня* (9, с. 316); *Александр вернулся из больницы похудевший на семнадцать килограммов. Шея стала тонкой и дряблой, как у индюка* (9, с. 237).

2. Сравнения, основанные на акустических впечатлениях. Объектом сравнения выступает предмет (одушевленный или неодушевленный), способный издавать похожие звуки. Например: *Голос Марго втекал в уши, как музыка* (9, с. 203); *Нонна никогда не хвалила сына. Боялась сглазить. А тетя Тося звенела, как колокол, и прогудела мне всю голову* (8, с. 59); *Через час Вера вошла в свою квартиру. Обрушилась на диван и взвыла, как волчица* (9, с. 196); *Ферапонт перестал спокойно разговаривать. Все время визжал, как подрезанная свинья, точнее – кабан* (11, с. 123); *И ребята тоже не знали определенно, как отнестись к этому заявлению: хихикать в кулак или гулом взреветь, как стадо носорогов* (6, с. 244).

3. Сравнения, основанные на чувственных ассоциациях, например: *Жена хотела прильнуть к его не надоедающему телу – гладкому, как у тюленя* (6, с. 372); *Она лупила нас рукой. Рука была как доска* (8, с. 64); *Лично ей он был почти противен: гладкий, обкатанный, скользкий, как камешек на морском берегу* (8, с. 49).

Как показали наблюдения, в сравнительных оборотах В. Токаревой наиболее продуктивна первая группа. Сюда входят сравнения, созданные на основе сопоставления различных признаков – формы: *Ей вдруг захотелось бросить полукитайца с его круглым, как тарелка, лицом* (2, с. 384); цвета: *Александр вышел к ним на лестничную площадку. Лицо бледное, как рыбе брюхо* (9, с. 147); *Люля была вся розовая и поблескивающая, как леденец* (6, с. 194); размера: *Иногда туда допускают таких мордovorотов, что только диву даешься. Одна – маленькая, как крысенок. Другая – жирная, как свинья. Третья – высокая, как баскетболист* (7, с. 48); сопоставления аналогичных действий: *Ада танцевала самозабвенно, как ребенок, забыв себя, вся перетекая в танец* (10, с. 69); *Он еще не ходил, но уже ползал – стремительно, как таракан* (9, с. 121); *Дюк сидел, свесив голову, которая почему-то не держалась на шее, а моталась по груди, как футбольный мяч по полю* (13, с. 18); *Марго металась, как птица в клетке* (9, с. 254); *Я была неповоротлива, как баржа* (12, с. 327); внешних признаков, свойств предмета: *Муж – с длинными волосами, шея – жилистая, как у гусака* (7, с. 09); *Лоб блестел, и тугие щеки тоже блестели, как мытые яблоки* (8, с. 71); *Его лицо было плоское, в морщинах, как растрескавшаяся земля* (12, с. 421).

Часто субъект и объект сравнения в компаративных конструкциях обладают набором общих сем, тогда в основании сравнения лежит не один признак, а несколько, например, формы и цвета: *Хотя у Фирьы были красивые глаза – длинные, зеленые, с тяжелыми веками, как у крокодила* (10, с. 153); *У тети Тоси лицо бледное и вытянутое, как огурец. А у нашей мамы круглое и яркое, как помидор* (8, с. 46); размера и цвета: *У нее были глазки маленькие и черные, как арбузные семечки* (12, с. 321); размера и формы: *Он стоял в сером плаще, высокий и прямоугольный, как пенал* (6, с. 287). Таким образом, сравнение может быть построено как при наличии одного общего признака, так и при наличии двух и более общих признаков.

В качестве объектов сравнения в компаративных конструкциях В. Токаревой выступают различные реалии, относящиеся к нескольким лексико-тематическим группам.

1. Названия представителей различных социальных групп:

а) по профессии, по роду занятий (официант, космонавт, парашютист, кинозвезда, регулировщик, абитуриентка и др.). Здесь преобладают наименования лиц, включающие дифференциальные признаки, которые указывают на действия, поступки, поведение героя. Проследим употребление данных лексем в контексте: *Я небрежно помахал кистью в воздухе, как кинозвезда, выходящая из самолета* (11, с. 231); *Рустам явился вовремя, как аристократ* (6, с. 401); *Но пруд не имел нормального спуска, и, чтобы погрузиться в воду, надо было долго ползти, цепляясь за кусты, как штион на границе* (12, с. 117); *Иванушка сидел в комнате Марго, теперь это была его комната, играл на дудке, как пастушок* (9, с. 223); *Они все выдумывают. Деньги вымогают. Сейчас врачи – как шабашиники* (6, с. 328); *Мара, как заправский психоаналитик, заставила Саиу вернуться в точку аварии, вспомнить, как все началось* (7, с. 126); *Она видела, что они действуют, как карточные шулеры. Делают из нее лоха. Вернее, лохиню* (7, с. 325); *Она сбегала с лестницы, как абитуриентка, поступившая в институт, только что увидевшая свою фамилию в списках принятых* (11, с. 234); *Гости съедали все в одночасье. Разорjali стол как вандалы* (7, с. 213); *Мне надоело, как партизану, прятаться и ждать, когда придут и повесят* (8, с. 41); *Всю жизнь моим отцом разруливала, как регулировщик. Туда-сюда...* (9, с. 172); *Я молчу, как парашютист перед открытым люком самолета* (12, с. 423); *С мамой я, как бестолковый альпинист, постоянно преодолеваю горные вершины* (6, с. 368); *Работали помногу, по восемь часов каждый день. Лена испытывала перегрузки, как космонавт на взлете* (9, с. 187).

Нередки в произведениях В. Токаревой сравнения персонажей с представителями различных профессий, социальных групп с целью подчеркнуть внешнее сходство субъекта и объекта сравнения: *Приблизился молодой мужик, бритый наголо, как новобранец* (7, с. 289); *Мовлади явился в первозданном виде – невысокий, гибкий, как артист балета* (7, с. 168); *У нее было выражение лица, как у врача, который выслушивает пациента* (6, с. 341); *Однако Розалия была сухая, вполне подвижная, волосы в пучок, как у балерины* (11, с. 64); *Он был одет в черное и белое, как официант* (7, с. 169). Наблюдаем и совмещение в одном контексте двух сравнительных оборотов, с противоположными основаниями для сравнения: *Марьяна ничего не могла понять: ест, как грузчик, в семь лет съедает порцию взрослого мужика, здоров абсолютно, а выглядит, как хроник: бледный, с обширными синяками* (12, с. 263).

б) по национальности (грузин, цыганка, японка). Эта группа немногочисленна, основания сравнения формируют признаки, характеризующие как поведение героя, так и его внешний вид: *Ты со своими тостами как грузин, – сказала Федотова* (6, с. 294); *Верка клялась, стучала кулаком в грудь, как цыганка* (7, с. 120); *А сама Мара – в халате с драконами, как японка* (11, с. 132); *Вы возлежите, как древнеримский грек, – сказала Нэля* (9, с. 308).

в) по возрасту (ребенок, подросток, старшеклассница, школьник и др.). В образованиях с наименованиями лиц по возрасту субъект (взрослый или ребенок) и объект (ребенок или взрослый) сопоставляются по их отношению к определенному качеству, представленному действиями: *Алечка, как старушка, везде сует свой нос* (6, с. 378); *Мой муж взгромоздил руки на скатерть, как школьник на парту, и ничего не ел* (8, с. 53); эмоциональным состоянием: *Тетя Тося лежала тихонькая, смиренная, испуганная, как ребенок* (8, с. 18); *Композитор понимал, что она права, но хотел сочувствия и прощения, как подросток* (6, с. 311); внешним сходством: *Без краски она казалась моложе и проще, как старшеклассница* (6, с. 37); *Она видела этого Марка по телевизору. Худой, как мальчик* (7, с. 86); чувственным восприятием: *Рустам пахнет всеми ароматами земли, чисто и трогательно, как грудной ребенок* (7, с. 201). В. Токарева прибегает к сравнению одного субъекта с двумя объектами, противоположными по значению: *Она куталась в платок, как девочка и как старуха – одновременно* (7, с. 116);

Обычно он плакал, как ребенок, чтобы видели и сочувствовали и утешали. Это был плач-давление. А сейчас он плакал, как мужчина. Прятал лицо (7, с. 324); В пять часов придут старушки, которые сядут перед кабинетом смиренно, как дети, зажав в кулаке кубик надежды (6, с. 231).

г) по полу (девочка, парень и др.): Нуждался в ласке, как в кислороде, и сам был ласковый, как девочка (6, с. 377); Он страдал, как девица, потерявшая честь (9, с. 235); Мирка была активная, как парень (10, с. 276).

2. Названия представителей фауны. С представителями животного мира мужские и женские образы произведений В. Токаревой часто сравниваются при описании внешности героя, например: Длинненький, с крупными коленками на тонких ногах, как олененок (7, с. 243); Девушка вся была засыпана светлыми кудряшками, как тонкорунная овечка (6, с. 302); Она была маленькая и тощенькая, как рыбка килька (8, с. 47); Антошка выглядывал из тети Тосиной подмышки, как воробышек (8, с. 41); Вера любила слушать Александра и смотреть на него: шея, как столб, глаза, как у ястреба, все видит, все знает, наглый и добрый (9, с. 382); Жена оказалась породистая и стройная, как молодая кобыла (11, с. 126).

Зооморфные образы, выбранные автором для описания персонажа, не только дают читателю представление о его внешности, но и позволяют выделять особенности поведения героев, описывать их эмоциональное состояние. Проследим функционирование перечисленных номинаций в контексте произведений: Режиссёры, как правило, запасливы, как белки (6, с. 346); Она слышала людей внутренними локаторами, как летучая мышь (6, с. 27); Уходила далеко в бухты и загорала голая, лежа на камнях, как ящерица (11, с. 108); Ромка – муж и отец – не обнаруживал никакого интереса к потомству. Вел себя равнодушно и отстраненно, как селезень на пруду (9, с. 321); Она сказала, что я безынициативный, как баран в стаде (11, с. 99); Саша понимал происхождение звонков, и, когда Мара тянула руку, он падал на телефон, как коршун с неба (7, с. 126); Она мягко, как кошка, прыгнула с кровати, открыла окно (11, с. 77); От Мары наплывали на меня гипнотические волны. Я, как рыба, шла на ее крючок (7, с. 79). Основная цель сравнений персонажа произведения с представителями животного мира – “приписать человеку некоторые признаки, которые всегда или почти всегда имеют оценочный смысл, так как перенос на человека признаков животных подразумевает оценочные коннотации” [2, с. 53]. Сравнение с животным может быть снабжено авторским комментарием: От него, как от бешеной собаки, распространялись волнение и беспокойство (6, с. 312), а может действовать само по себе: Живешь, как улитка (13, с. 93). В этом случае автор отсылает читателя к его собственным ассоциациям. Токарева использует различные коннотации, связанные с общей характеристикой персонажа и животного: И он был открыт для любви и счастья, как веселый здоровый щенок (6, с. 284). Встречается и сравнение персонажа с животным, которое идет как бы вразрез с устоявшейся символикой: Она выбежала – нелепая и радостная, как кенгуру на соревнованиях (6, с. 227).

3. Названия реальных мира флоры, например: Ты не просто бледная. Ты зеленая, как водоросль (7, с. 233). Растительный мир представлен у Токаревой, главным образом, тематическим рядом “цветы”: Ариадна генералу нравилась, как диковинный цветок: слабая, благоуханная (10, с. 293); Возошли подхалимы, как васильки в поле (7, с. 312). Такие сравнения, как правило, фиксируют особенности внешнего вида героев: Миша – красив, как лилия, изысканный блондин (11, с. 170); Царь, в свою очередь, смотрел на Нонну – хрупкую, как ландыш, доверчивую, как дитя... (8, с. 54); Я стою рядом с Лариской в глухом свитере, как репей рядом с хризантемой (6, с. 76); Надька обернулась, увидела голову Светланы в окне, как портрет в раме. Беленькая, простенькая, как ромашка на лугу (11, с. 159). Когда в позиции субъекта сравнения используются соматизмы, спектр наименований реальных мира флоры у В. Токаревой расширяется: Шея у жены была короткая, практически отсутствовала, и голова лежала на воротнике, как арбуз на тарелке (7, с. 65); Припухшая линия верхнего века, сильные волосы, черные, как антрацит, а глаза серо-зеленые, как авокадо (6, с. 158).

4. Названия конкретных реалий быта. Предметные имена В. Токарева употребляет в компаративных конструкциях с эксплицитно выраженным основанием сравнения: *Моя сестра Ленка – приземистая и прочная, как табуретка, в желтом сарафане с желтыми волосами* (6, с. 387). Специфика авторского представления о предмете номинации обнаруживается в особенностях употребления словесных единиц, выступающих в качестве признака: приземистая и прочная. К конструкциям, в которых признак сравнения выявляется по текстологическим показателям: содержанию, идее, контексту, относятся например: *В спальне стояла фотография банкира: молодой и квадратный, как шкаф* (7, с. 234); *Надька светилась, как хрустальная люстра, и хохотала беспричинно* (11, с. 121); *Втягивают в себя еду, как пылесосы* (10, с. 312); *Мозг вырабатывает гормон неудовольствия, и человек расстраивается, как отсыревший рояль* (7, с. 217); *Вот такие разные: жена с ее возвышенным рабством, дочь – праздник, сын – инквизиторский костер, теща – объективная, как термометр, – все они, маленькие планеты, вращались вокруг него, как вокруг Солнца* (12, с. 389); *Она стояла как пустой стакан, ничем не наполненный. Просто молодая, да и все* (7, с. 274).

5. Названия явлений и объектов природы. Сравнения человека с явлениями и объектами природы у В. Токаревой единичны: *Вера – заунывная, как ветер в трубе* (9, с. 195); *Она делала все, чтобы облегчить его страдания, но при этом была несокрушима, как скала* (9, с. 372). Здесь преобладают компаративные конструкции, в которых субъект и объект сравнения сопоставляются по цветовому признаку, например: *Она смотрела на него не двигаясь. Большие глаза темнели, как кратеры на Луне* (6, с. 403); *Он поднял на меня глаза – большие и синие. Не голубые, а именно синие, как небо на японских открытках* (13, с. 162); *– У нее харизмы нет, – сказал Савраскин. – Она серая, как утренний рассвет* (7, с. 331); *Нонна стояла бледная, как луна* (8, с. 48). Использует писательница наименования явлений природы в качестве объекта сравнения и для того, чтобы подчеркнуть особенности поведения своих героев: *Морис прошёл стороной, как косой дождь* (11, с. 204); *А Людка не смирится со злобной бабой, которая ходит по квартире, как шаровая молния. Того и гляди шархнет и все сожжет* (7, с. 267).

6. Названия продуктов питания и блюд. Сравнения человека с продуктами питания у В. Токаревой встречаются нечасто. Проследим функционирование лексем данной группы в художественном контексте: *Ада не утомляла. Она была как французское пирожное: сладкое, но не приторное* (10, с. 273); *Я была элементарна и пресна, как еврейская маца, которую хорошо есть с чем-то острым. Этим острым была для меня Маара* (6, с. 326); *Она растворялась в нем, как сахар в кипятке* (11, с. 275). В таких индивидуально-авторских сравнениях всегда присутствует элемент неожиданности. Писательница чаще прибегает к таким сравнениям, используя в позиции субъекта сравнения соматизмы: *Я смотрю на ее зубы – белые, как кусочки сахара, на волосы – мягкие и взмокише, как перышки* (12, с. 432); *Тонкие запястья, тщательный маникюр, ногти продольные, как миндаль, блестящие, как леденец* (10, с. 104); *А у мужа пальцы тоненькие, как венские сосиски* (11, с. 170).

7. Антропонимы. Употребление прецедентных антропонимов в составе сравнительных оборотов является весьма продуктивным в прозе В. Токаревой. К прецедентным антропонимам относятся имена и фамилии известных исторических личностей, деятелей науки, искусства, культуры, употребление которых в образных сравнениях представляет собой вторичную номинацию: *Леня стал народным героем, как Чапаев* (2, с. 74); *Эlegantный, как принц Чарльз, но плюет в землю* (7, с. 67); *Величественная и возрастная, как царица Екатерина, только без парика и без власти* (1, с. 37); функционируют в сравнительных конструкциях В. Токаревой и такие имена собственные, как мифонимы, имена сказочных персонажей, библейские онимы, антропонимы из мира литературы и кино: *А ты выбрал сказку, учишь всепрощению, увещеваешь, как горьковский Лука* (8, с. 117); *Марго окаменела, как жена Лота* (4, с. 25); *Он, как Пигмалион, лепил свое творение и влюблялся в свое творение* (2, с. 31).

Проанализировав собранный материал, можно сделать вывод, что реализация операции сравнения в прозе В. Токаревой столь многообразна, порой неожиданна, что невозможно описать весь спектр образов, создаваемых этим стилистическим средством в одной статье. С помощью сравнительных конструкций автор представляет читателю мир, предлагая сравнивать и сопоставлять неограниченно широкий круг сущностей, чтобы установить ассоциативные связи там, где в повседневной жизни их быть не может. Перспективным представляется рассмотрение особенностей употребления словесных единиц, выступающих в качестве признака (основания сравнения) сравнительных оборотов с учетом контекстуальных условий их функционирования.

Компаративные конструкции занимают важнейшее место в идиолекте Викторнии Токаревой, для которой сравнение является не только средством достижения выразительности, но и неотъемлемой частью ее индивидуальной стилистической системы. Наиболее многочисленной семантической группой сравнительных оборотов, характеризующих персонажей произведений писательницы, являются сравнения с человеком, в чем проявляется антропоцентризм языковой личности.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Метафора и дискурс / Н. Д. Арутюнова // Теория метафоры. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с.
2. Вольф Е. М. Метафора и оценка / Е. М. Вольф // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52–65.
3. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В. Н. Ярцевой; Ин-т языкознания АН СССР. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 682 с.
4. Хлебникова М. В. Сравнительные конструкции и их синонимика в русском и английском языках: дис. канд. филол. наук / М. В. Хлебникова. – Ростов-на-Дону, 2005. – 142 с.
5. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка / М. И. Черемисина; отв. ред. К. А. Тимофеев. – 2-е изд., стер. – М. : КомКнига, 2006. – 272 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Токарева В. С. Лавина / Токарева Викторния Самойловна. – М. : АСТ, 2005. – 432 с.
7. Токарева В. С. Одна из многих / Токарева Викторния Самойловна. – М. : АСТ, 2007. – 316 с.
8. Токарева В. С. Террор любовью / Токарева Викторния Самойловна. – М. : АСТ, 2008. – 78 с.
9. Токарева В. С. Дерево на крыше / Токарева Викторния Самойловна. – М. : АСТ, 2011. – 352 с.
10. Токарева В. С. Тихая музыка за стеной / Токарева Викторния Самойловна. – М. : Астрель, 2014. – 320 с.
11. Токарева В. С. Сволочей тоже жалко / Токарева Викторния Самойловна. – М. : Азбука, 2014. – 240 с.
12. Токарева В. С. Римские каникулы / Токарева Викторния Самойловна. – М. : Азбука, 2015. – 448 с.
13. Токарева В. С. Мои мужчины / Токарева Викторния Самойловна. – М. : Азбука – Аттикус, 2015. – 170 с.

МІСЦЕ І ЗНАЧЕННЯ ЧОРНОГО ГУМОРУ В КІНО ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ

Медведєва А. А.

Чорноморський національний університет імені Петра Могили

Стаття надає дефініції поняття гумору та чорного гумору як його підвиду у працях різних дослідників, обґрунтовує механізм функціонування комічного. На прикладі перекладу оригінального скрипту доводить доцільність вивчення чорного гумору в кінотексті, окреслюючи особливості його відтворення в перекладі залежно від паралінгвальних факторів. Особливу увагу приділено ролі чорного гумору як соціального явища та його ролі в кіноперекладі зокрема.

Ключові слова: переклад, гумор, рецептор, паралінгвальні засоби вираження, перлокутивний ефект.

The article highlights theoretical approaches to the definitions of humor and black humor as its subspecies in research papers of different authors. It is shown the way of it functioning, besides the expediency of studying the black humor in film scripts is proved. It is stressed that its transcoding depends on certain paralingual factors. Special attention is paid to the role of a black humor as a social phenomenon and its role in cinema translation in particular.

Key words: translation, humor, percipient, paralingual factors, perlocutive effect.

На межі ХІХ – ХХ ст. чорний гумор стає популярним соціальним явищем не тільки в літературі, але й у кіно. Цей період уже охрестили епохою чорного гумору. Після своєї появи кілька століть тому за останні 60 років жарти за межею дозволеного перекочували з мистецтва “не для всіх” у масову культуру і стали обов'язковою частиною нашого культурного простору. Табуйовані раніше теми все частіше стають предметом для усмішок і сміху. І мова йде не тільки й не стільки про секс, скільки про смерть, насильство, небезпечні й тяжкі захворювання, порушення релігійних догматів та нівелювання загальнолюдських цінностей.

Питанню чорного гумору як літературного прийому і психологічного явища протягом останнього століття приділялося багато уваги. Німецький соціолог та психоаналітик Еріх Фромм (Erich Fromm), радянський психолінгвіст та професор В. І. Жельвіс обґрунтували функціонування гумору в людській свідомості, тоді як можливі шляхи його інтерпретування було висвітлено в праці британського вченого-еволюціоніста Алістера Кларка (Alastair Clarke) і французького письменника та засновника сюрреалізму Андре Бретона (André Breton).

Актуальність дослідження полягає в тому, що сучасне перекладознавство спрямоване, зокрема, на вивчення питань відтворення стилістики чорного гумору в кінодискурсі, а найголовніше – у кінотексті. На сучасному етапі розвитку перекладознавства помітну роль відіграє переклад кіно як впливового засобу масової інформації. Проте ще й досі немає чітко визначених алгоритмів для перекладу кінофільмів, що спричинює виникнення неякісного продукту. Як наслідок, у глядача формується хибне уявлення про оригінал перекладу, що може відобразитися на сприйнятті культури іншомовного народу загалом.

Як стверджує Андре Бретон, будь-яка поетична, художня чи наукова робота, соціальна або філософська система, яка не містить чорного гумору, навряд чи буде популярною або залишить помітний слід в історії та “рано чи пізно буде приречена на зникнення” [4, с. xiv].

Метою статті є на прикладі якісно виконаного перекладу серіалу довести доцільність створення алгоритму для оцінки контексту кінофільмів для адекватного вибору способів та прийомів його перекладу. Для цього було поставлено низку **завдань**, а саме: з'ясувати дефініції до поняття чорного гумору, обґрунтувати механізм його функціонування, довести доцільність вивчення чорного гумору в кінотексті та окреслити особливості його відтворення залежно від паралінгвальних факторів.

Для аналізу ролі чорного гумору необхідно попередньо зазначити основні визначення самого терміна “гумор”. За даними Cambridge dictionary, гумор це – “the ability to find things funny, the way in which people see that some things are funny, or the quality of being funny” [10]. Усвідомлення того, що саме вважати смішним – фактор об’єктивний, проте на нього великою мірою впливають соціальні настанови певного суспільства. Відповідно, те, що вважається смішним в одній культурі, може бути повсякденним в іншій.

Щоб з’ясувати, як саме слухач інтерпретує певне висловлення як чорний гумор, треба звернутися до визначень тлумачного словника Encyclopedia Britannica: “Black humour, also called black comedy, writing that juxtaposes morbid or ghastly elements with comical ones that underscore the senselessness or futility of life” [13]. Отже, чорний гумор – це такий вид гумору, що висміює зовсім не смішні речі, це гумор гіперболізований та нещирий. Таким чином, для виокремлення чорного гумору в контексті реципієнтові необхідно передусім протиставити повідомлюване загальновідомому.

Еріх Фромм стверджує, що є два психотипи людини: “біофільський”, тобто той, що тяжіє до життя, та “некрофільський” – той, що тяжіє до смерті [3]. Спираючись на таке розмежування, професор Ярославського педагогічного університету В. І. Жельвіс зазначає, що “...чорний гумор можна розглядати як тенденцію до некрофільського сприйняття світу, незрозумілого для самої людини тяжіння до смерті, відчуття її бажаності та необхідності” (переклад – А. М.) [2]. Отже, чорний гумор – це гумор спотворений, той, що пробуджує низькі, деструктивні думки в людині та змушує її сміятися попри всі соціальні норми та психологічні настанови.

Механізм впливу чорного гумору досить легко пояснити з погляду психології: адресат аналізує почуте повідомлення й порівнює його з елементами навколишньої дійсності. Очевидно, що певні деталі жарту будуть гіперболізовані. Проте, якщо в повідомленні наявні певні правдиві факти, рецептор визначить його як частково дійсне й адекватно оцінить закладений у ньому сенс. Саме на усвідомленні перебільшення негативного будується комічний ефект чорного гумору.

Дослідники зазначають, що серед сукупності всіх текстів, що становлять лінгвокультуру певного народу, доволі складними для перекладу постають саме кінотексти комедійного жанру, як найбільш популярного в наш час.

А. Бретон вважає, що “кіно [...], зважаючи на те, що воно змушене презентувати надзвичайні ситуації, щоб зворушити нас, повинно було зіткнутися з гумором із самого початку” (переклад – А. М.) [4, с. 17].

Переклад гумору в кінофільмах становить для перекладача певні складнощі, оскільки враховувати доводиться не тільки змістові особливості гумору, але й мовні форми, які залучені для створення комічного ефекту. Комедії характеризуються культурно-специфічними складниками, такими, як національний гумор, гра слів, наявність культурем.

Перекладачеві доводиться не тільки й не стільки інтерпретувати контекст жарту, скільки донести до аудиторії певне інформаційне повідомлення, яке спричинить очікувану емоційну реакцію від самого глядача, а не тільки кіногероя. У такій ситуації перекладач відшукує еквіваленти в культурі реципієнта або вдається до описового перекладу, що не завжди є доречним.

Під час перекладу кінотексту надзвичайно важливу роль відіграють паралінгвальні засоби вираження змісту повідомлюваного. Отже, одним з основних факторів для вибору варіанта перекладу постають саме невербальні засоби комунікації (вираз обличчя та жести). У зв’язку із цим виникає логічне запитання: яку роль може відігравати вираз обличчя адресанта для перекладу? За Алістером Кларком, адресат часто вдається до аналізу та інтерпретації паралінгвальних факторів, зокрема таких, як вираз обличчя мовця або його жестикуляції. Ця необхідність зумовлена тим, що сенс повідомлюваного жарту зазвичай не є очевидним лише із самого контексту. У результаті отриманий перлокутивний ефект може не відповідати задуму автора.

Сутність гумору полягає в тому, що адресант озвучує заздалегідь неправдиві факти для того, щоб увести в оману слухача. Зважаючи на це, мовець може часто навмисно надавати своєму обличчю зовсім невідповідного емоційного виразу: розповідати жарт з непроникним, серйозним виразом обличчя або навіть трагічним. Цей прийом має на меті викликати найбільший перлокутивний ефект від повідомлюваного, заснований на підкреслено абсурдному комізмі тексту.

Алістер Кларк зазначає, що під час інтерпретації сенсу повідомлюваного адресатові може бути недостатньо оцінити тільки вираз обличчя мовця. У такому разі стають на заваді інші фактори. До паралінгвальних факторів можна віднести емоційне забарвлення, аудіально виражене почуття або жестикуляцію.

Механізм інтерпретації цих факторів доволі простий: адресат аналізує почуте на відповідність паралінгвальних факторів контексту повідомлюваного. Далі він порівнює отриману єдність із наявним життєвим досвідом за схемою “істина – неправда”, і, якщо в заздалегідь неправдивому висловленні окреслені характеристики навколишньої дійсності, які, хоч і викривлені, але є пізнаваними слухачем, він розцінює це висловлення як жарт.

Сміх – явище соціальне і в будь-якому разі передбачає присутність інших осіб разом із тим, хто сміється. Численні гумористичні шоу, які долучають глядацьку публіку, так само стають одним із засобів психологічної “розрядки” для суспільства. Сучасна світова політична та економічна ситуація слугує сприятливим підґрунтям для збільшення кількості творів кіно і літератури в комічному жанрі та, зокрема, таких, що містять елементи чорного гумору. Відсутність певних джерел зниження стресу може цілком імовірно спричинити нові повстання та війни. Такий самий ефект може створити цензура на показ політично спрямованих гумористичних телепередач і кінофільмів.

З огляду на природу чорного гумору, що дозволяє людям сміятися з неспішного – політики, релігії, смерті – логічним убачається висновок психологів про те, що сміх допомагає знизити рівень стресу. На думку В. І. Жельвіса, такий вид гумору навіть може грати роль “щеплення від справжньої агресивності” [2]. Проте, для того щоб жарти на табуовані теми мали успіх у суспільстві, необхідною умовою постає певна політична чи соціально-психологічна ситуація.

Сміх допомагає побороти страх – це те, на чому сходяться всі вчені – історики, фольклористи, літературознавці, філософи. У гумору, зазначає А. Кларк, є цілком конкретна кореляція з атмосферою в суспільстві, що піддається аналізу. Більш того, що вищий рівень напруги в суспільстві, то більшої уваги і популярності набувають література, телепередачі та кінофільми з відповідною тематикою.

Своєрідною відповіддю на підвищення рівня агресії та збройних конфліктів у світі стала поява більш жорстоких сцен у масовому кіно та більша деталізація психологічно навантажених моментів. Незважаючи на це, досі не кожен глядач здатен холоднокровно їх сприймати. Адаптуючи такі сцени для перегляду широким загалом, автори часто залучають елементи чорного гумору, що виступає антагоністом психологізму ситуації.

Журналістка Валерія Давидова у книзі “Еволюція насилія в масовом кіно” зазначає, що сучасний кінематограф буквально пронизаний жорстокістю. Це, зокрема, характеризує більшу частину сучасних фільмів, незважаючи на жанр. Вона стверджує, що ця жорстокість “...повинна мати терапевтичний характер та відволікати глядача від ідеї насильства”, проте, зазначає, що “...вкрай мало режисерів, яким вдалося відмовитися від ідеології насильства в кіно та його використання” (переклад – А. М.) [1].

Здійснення адекватного перекладу кінофільмів іншою мовою передбачає збереження перлокутивного ефекту, закладеного режисером. Для психологічно невідготованого глядача сцени насильства можуть бути занадто шокуючими. У таких випадках часто стає на заваді використання чорного гумору як в оригінальному скрипті, так і в перекладі.

Для аналізу перекладу чорного гумору нами було обрано серіал “Пуститися берега” (“Breaking bad” 2008 – 2013 рр.), озвучений студією “Так Треба Продакшн” у багатоголосому закадровому перекладі. Хоча цей серіал жодним чином не належить до піджанру чорної комедії, проте містить чимало зразків чорного гумору. За відгуками глядачів, серіал переповнений відверто жорстокими шокуючими сценами насильства. Чому ж він має так багато прихильників? Розглянемо кілька влучних прикладів перекладу чорного гумору в цьому фільмі.

Сьома серія другого сезону містить діалог головних героїв, що відбувається після того, як один з них був свідком убивства:

Jesse: I didn't say I killed him.

Walt: Tell me what happened.

Jesse: Dude's wife crushed his head with an ATM machine [8].

Джесс: Я не казав що пришив його.

Уолт: Скажи мені, що сталося.

Джесс: Його баба розчавила йому довбешку банкоматом.

Жаргонізм “пришити” давно став класичним варіантом перекладу слова “kill” у мові кримінальних елементів. Враховуючи емоційне навантаження моменту і неможливість слабого духом наляканого героя серйозно висловитися про подію, що сталася, перекладач удається до вживання просторіччя і при перекладі слова “head” – “довбешка”. У цьому разі синонімічний еквівалент додатково допомагає розрядити емоційний стан глядача, який на власні очі побачив таку страшну картину смерті.

У десятій серії другого сезону наявна ще одна сцена з доречним використанням синонімічного еквівалента в перекладі:

Jesse: I thought maybe you might've, you know, kicked. Signed off. I was even checking the obits.

Walt: No such luck [9].

Джесс: Я вже думав, що ти відчалив. Віддав Богу душу. Навіть некрологи почав читати.

Уолт: Ні, не пощастило.

Лексема “kick” має в англійській мові багато значень. Одне з них “помирати” належить до жаргонізмів і еквівалентне українському “здохати, подохати, простягати ноги, переставитися, опрягтися, лягти на лаву” [6, с. 312].

Просторічний варіант перекладу повною мірою показує чорний гумор героя, якому насправді було б неприємно і страшно дізнатися про смерть свого напарника.

Фразове дієслово “sign off” за Cambridge dictionary означає закінчення чогось: “to stop doing your work or a similar activity for a period of time” [11]. Варіант “віддав Богу душу” в цьому разі є літературним евфемізмом, він певною мірою слугує додатковим буфером, що піднімає просторічний вираз до рівня освіченого глядача. На нашу думку, такий переклад (як і один з головних героїв) допомагає залучити додаткову глядацьку аудиторію до перегляду серіалу з кримінальним підтекстом.

Виражаючи полегшення від почутих новин, головний герой фільму вживає просторічний вираз “надерти зад”, що компенсує психологічне навантаження моменту:

Jesse: Mr. White, you kicked its ass, yo! [9]

Джесс: Містєре Уайт, ти надер пухлині зад!

Буквальним перекладом словосполучення “kick ass” є “пнути під зад”, проте перекладач влучно вживає вираз, який додатково має конотативне значення “одержати перемогу над кимось / чимось”.

Восьма серія третього сезону наочно ілюструє використання іронії в поєднанні з чорним гумором:

Walt: Let me ask you something. Do you remember when we were out in the desert with Tuco?

Jesse: Oh, you mean when he put a machinegun to my head? Yeah, I think that does ring a tiny bell [7].

Уолт: Дозволь запитати дещо. Пам'ятаєш, як ми були у пустелі з Туко?

Джесс: Ти про той раз, коли він приставив ствол до моєї голови? Так, наче щось пригадую.

Головний герой безперечно пам'ятає події, за яких його життя було під загрозою. Фразеологізм “to ring a bell” означає “to sound familiar”, проте автор додає іронічно “a tiny”, як своєрідну браваду та насміхання над смертельною загрозою [12].

Як бачимо з наведених прикладів, фахівцеві доводиться залучати різноманітні трансформації при перекладі, оскільки елементи комічного часто несуть додаткове культурне або культуро-стилістичне навантаження. Переклад чорного гумору дозволяє залучати не тільки синонімічні еквіваленти, але й іронію та розмовний шар лексики, просторіччя для досягнення бажаного ефекту.

Чорний гумор є художнім прийомом у літературі, мистецтві й кіно, який гіперболізує характерні риси задалегідь несмішних речей. Сучасна суспільно-політична ситуація в багатьох країнах світу, невизначеність майбутнього та міжнародні збройні конфлікти слугують тим самим підґрунтям, на якому так активно розвивається в наш час чорний гумор в усіх його проявах.

Чорний гумор допомагає суспільству ефективніше переживати кризи локального та глобального масштабу. Роль чорного гумору в кіно та літературі є надзвичайно важливою на тлі зростаючої напруги та ескалації міжнаціональних конфліктів.

Відтворення чорного гумору має свої особливості і тісно пов'язане з особистим сприйняттям рецептора сенсу повідомлюваного. Адекватність (що оцінюється реакцією) перекладу залежить від того, чи буде комічний підтекст очевидним читачеві або глядачеві, що належить до іншої культури.

Отже, чорний гумор потребує комплексної оцінки контексту разом з паралінгвальними факторами для адекватного перекладу іншою мовою. Убачається за можливе розробити в подальшому певний алгоритм оцінки контексту оригінального твору для того, щоб створити еквівалентний йому переклад.

Література

1. Давыдова В. Эволюция насилия в массовом кино: от вампиров к snuff-фильмам / Валерия Давыдова. – Екатеринбург : Издательские решения, 2016. – 257 с.
2. Жельвис В. И. Черный юмор [Электронный ресурс] : анатомия человеческой деструктивности : учёные практикам / Владимир Ильич Жельвис // Ярославский педагогический вестник. – [2010]. – № 4. – Режим доступа : http://vestnik.uspu.org/releases/uchenuie_praktikam/4_10/
3. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности : Серия: Philosophy / Эрих Фромм ; пер. с англ. Э. М. Телятникова, Т. В. Панфилова. – М. : АСТ, 2004. – 635 с.
4. Breton Andre. Anthology of Black Humor [Электронный ресурс] / Andre Breton ; пер. з франц. Mark Polizzotti. – San Francisco : CITY LIGHTS BOOKS, 1997. – 357 p. Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=JZIKMc2TEIkC&printsec=frontcover&hl=ru&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false
5. Clarke Alastair. The Eight Patterns Of Humour [Электронный ресурс] : A Contributory Paper To Volume I of Mechanisms & Functions / Alastair Clarke. – Cumbria : Pyrrhic House, 2009. – 448p. Режим доступу: <https://ru.scribd.com/document/13495752/Alastair-Clarke-The-Eight-Patterns-Of-Humour>. — ISBN 978-0-9559365-2-4

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови [Електронний ресурс] : друге видання доповнене і опрацьоване / С. Караванський. – Київ : Українська книга, 2000. – 480 с. – Режим доступу: http://zosh6.at.ua/praktichnij_slovník_sinonimiv_ukrajinskoji_movi.pdf
7. Breaking Bad Episode Scripts [Електронний ресурс] : I see you // Springfield! Springfield! – Режим доступу: https://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=breaking-bad&episode=s03e08

8. Breaking Bad Episode Scripts [Електронний ресурс] : Negro Y Azul // Springfield! Springfield! – Режим доступу: https://www.springfieldspringfield.co.uk/view_episode_scripts.php?tv-show=breaking-bad&episode=s02e07
9. Breaking Bad [Електронний ресурс] : Over. – Режим доступу: <https://genius.com/Breaking-bad-over-annotated>
10. Cambridge dictionary [Електронний ресурс] : humour. – Cambridge : Cambridge University Press, 2018. Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/humour>
11. Cambridge dictionary [Електронний ресурс] : sign off. – Cambridge : Cambridge University Press, 2018. Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sign-off>
12. Cambridge dictionary [Електронний ресурс] : ring a bell. – Cambridge : Cambridge University Press, 2018. Режим доступу: <https://dictionary.cambridge.org/ru/%D1%81%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%8C/%D0%B0%D0%BD%D0%B3%D0%BB%D0%B8%D0%B9%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B9/ring-a-bell>
13. Encyclopedia Britannica Online [Електронний ресурс] : black humor. Режим доступу: <https://www.britannica.com/topic/black-humor>

ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ТЕРМИНОЛОГИИ И НОМЕНКЛАТУРЫ В ЯЗЫКЕ МЕДИЦИНЫ

Мунтян А. А.

Киевский национальный лингвистический университет

У статті визначається поняття *термін* та його специфіка, здійснюється розмежування понять *термінологія* і *номенклатура* та *номен* і *термін* у мові медицини, розглядаються періоди становлення та розвитку російської медичної термінологічної системи.

Ключові слова: термін, термінологія, номенклатура, номен.

The article defines the concept of the term and its specificity, delimitation of the concepts of terminology and nomenclature and nomen name and term in the language of medicine, the periods of formation and development of the Russian medical terminology system are considered.

Keywords: term, terminology, nomenclature, term, nomen.

Изучение специальных терминологий и их формирования в различные исторические эпохи, упорядочение тех или иных терминологических систем на современном этапе развития русского языка находятся в центре внимания украинских и зарубежных лингвистов.

Благодаря усилиям языковедов и специалистов из других областей науки в настоящее время получили решение многие сложные и важные вопросы, связанные с проблемой термина. При этом большой вклад в разработку теории термина внесли такие ученые, как Д. С. Лотте, Г. О. Винокур, А. А. Реформатский, О. С. Ахманова и др.

В современной лингвистической науке предложен целый ряд определений термина. Наиболее распространенной является общая характеристика термина, которая определяет его как слово или словосочетание, “выражающее профессиональное понятие” [8, с. 99] или специальное понятие, требующее дефиниции [23; 24].

Мы считаем, что именно дефиниция дает представление об обозначаемом объекте (которое может быть как вещественным и конкретным, так и абстрактным), устраняя одновременно возможную неоднозначность, которая характерна для общеупотребительной лексики. Дефиниция, не являясь негативной там, где возможно позитивное определение, должна соотноситься с определяемым словом. В развивающихся терминологических системах вместо употребления удачного однословного термина может функционировать его краткая дефиниция.

Некоторые определения могут быть дополнены определенными характеристиками. Например: “Термин – слово или словосочетание специального (научного, технического и т. п.) языка, создаваемое (принимается, заимствуемое и т. п.) для точного выражения специальных понятий и обозначения специальных предметов” [1, с. 474]; “слово или подчинительное словосочетание, формирующее и выражающее профессиональное понятие и применяемое в коммуникативных процессах общественного производства” [8, с. 99]; “термин – это специальное слово (или словосочетание), принятое в профессиональной деятельности и употребляющееся в особых условиях” [33, с. 14]. Но нельзя признать такие обобщенные формулировки полностью удовлетворительными и достаточными для полного раскрытия сущности термина как лингвистической единицы.

Единства мнений о том, какими критериями термин отличается от обычных слов, в современной лингвистической науке еще не достигнуто. Так, например, Р. А. Будагов считает основным признаком термина его однозначность [2], но некоторые языковеды утверждают, что он имеет только тенденцию к однозначности [17; 19; 30]. А. А. Реформатский считает, что термин однозначен и от нормального словесного контекста не зависит. По его мнению, “контекстом для термина является не ситуация или текст, а только терминология, через которую

он и приобретает свою однозначность” [29, с. 166]. Мы считаем, что термины однозначны внутри определенного терминологического поля. Невзирая на то, что одно и то же слово может быть термином различных областей знаний, термины, скорее всего, не полисемичны, а омонимичны. Если все лингвисты единодушны в понимании того, что термин точен, имеет номинативную функцию и ему свойственны эмоциональная, экспрессивная и модальная функции, что его значение равняется понятию, то единодушного мнения относительно стилистической нейтральности термина нет [27].

В последнее время особенно подчеркивается, что термин системен, или систематичен, что его роль нельзя ограничить лишь функцией наименования, что “упорядоченная терминология понимается как единство, состоящее из разработанной по особой методике системы понятий и системы знаков” [13, с. 51]. Однако, как справедливо отмечает Е. Н. Толикина, системность “термина понимается по-разному: одни авторы усматривают в ней классификационную сущность [10, с. 58], другие считают, что термину свойственна системность словообразовательная [30, с. 54], по мнению третьих [2, с. 31], термин системен вдвойне: как элемент терминологической системы, с одной стороны, как элемент системы языковой – с другой” [33, с. 53].

Мы считаем, что термины, в отличие от общеупотребительных слов, связаны с определенной научной концепцией, потому что в термине отражаются результаты и теоретическое осмысление научных исследований.

Таким образом, термин и слово не тождественны. Вместе с тем между терминами и словами наблюдается своеобразное взаимодействие, состоящее в том, что специальная терминология служит постоянным источником обогащения словарного состава языка, с одной стороны, а с другой, – терминология строится на базе общеязыковых лексических средств. Однако слово как элемент лексической системы, чтобы стать термином, должно претерпеть определенные изменения в своих характеристиках, избавиться от ряда существенных признаков, которые его характеризуют как элемент лексической системы языка.

В процессе изучения специальной терминологии следует учитывать различие между формирующейся и сложившейся терминологической системой: одной из самых характерных черт первой, как отмечает Л. Л. Кутина, “является то, что научное понятие представлено в них, как правило, серией терминов, терминологическим рядом, пучком обозначений – аналогов” [18, с. 85]. В сложившихся терминологических системах явления лексической синонимии обычно не наблюдается.

Множественность обозначений одного и того же понятия в формирующейся терминологической системе обусловлена рядом причин. Она может быть связана с тем, что в ней находятся термины разных эпох, иноязычные термины и термины, возникшие на почве родного языка. Иногда причиной синонимии является характер научного текста. Но самым главным фактом, способствующим многообразному выражению единого смысла, является влияние лексической системы языка, в частности, лексической синонимии.

Влиянием лексической системы языка следует объяснить омонимию и полисемию терминов в складывающейся терминологической системе. Кроме того, многозначность может быть вызвана и влиянием полисемических отношений чужого языка, если с последнего делались переводы на родной язык.

В начальные периоды функционирования терминологических систем наблюдаются сильные разносторонние связи термина со словообразовательным гнездом языка, в результате чего “слова, связанные словообразовательно с термином, сами становятся источником терминообразования” [18, с. 92].

По мере становления терминологической системы происходит изоляция слова-термина от его синонимических языковых связей, устранение полисемии языкового знака, появляется тенденция к сокращению словообразовательной базы новой терминологии, так как новые термины

образуются “от термина опорного или его модели, минуя словообразовательное гнездо” [Там же]. Вместе с тем однозначность термина, отсутствие синонимии в терминологической системе – это лишь ведущая тенденция. Исходя из вышеизложенного, мы предполагаем, что полностью эти семасиологические характеристики терминов никогда не реализуются.

Мы выделяем следующие этапы становления и развития медицинской терминологической системы:

1. Древнейший этап – этап, когда данная группа лексики еще не выделилась в самостоятельную. На этом этапе древнейшие наименования входят в различные группы лексики, и как следствие этого множественность, нетерминологичность, нечеткость значений данных слов.

2. Второй этап – выделение и наименование отдельных конкретных заболеваний.

3. Третий этап – период создания национальной (народной) медицинской терминологии. Он характеризуется появлением большого числа наименований в различных говорах, намечается тенденция к закреплению некоторых наименований в русском литературном языке и заимствованию иноязычных терминов.

4. Четвертый этап (конец XVIII – XIX в.) – период создания научной медицинской терминологии. На этом этапе уточняются народные наименования, и часть из них входит в научную терминологию.

Предложенная нами классификация отражается также в работах В. А. Меркуловой, которая отмечает, что “историческое развитие данной группы лексики может быть представлено лишь в общих чертах и с достаточной степенью гипотетичности” [22, с. 203].

Мы считаем, что принципиально важными для определения сущности термина являются следующие его признаки:

- 1) возможность существования в виде слова или словосочетания;
- 2) соотнесенность с научным профессиональным понятием;
- 3) системность;
- 4) образование на материале собственной лексики или заимствование из иностранных языков;
- 5) функциональная профессиональная направленность.

Некоторые лингвисты указывают на функциональные особенности термина, которые лежат в основе соотнесенности термина с профессиональным понятием, функционирующим в системе понятий определенной науки, определяют его семантическую и другую специфику (Б. Н. Головин [8], В. П. Даниленко [11], Т. Л. Канделаки [14], Д. С. Лотте [20; 21]). Они определяют понятие как форму отображения мира, форму обобщения предметов и явлений. Понятия фиксируются в языковых формах, соединяя термин как лингвистическую единицу с объективной действительностью.

В современной лингвистике не существует единого мнения об отношении семантики термина к выраженному им понятию. А. А. Реформатский и Л. О. Капанадзе считают, что точная дефиниция термина отображает все научные признаки понятия и что термин совпадает с понятием, потому что он является элементом отдельной теории [15; 29]. Они утверждают, что значение термина в современной науке – это его место в теории и что термины не имеют отдельной лексической семантики в общепринятом понимании [Там же].

Большинство лингвистов считает, что понятие и семантика – разные категории. Одни отмечают, что семантика термина соответствует понятию (Е. М. Галкина-Федорук [5], А. Шафф [36]), другие предполагают, что семантика термина является частью обозначаемого им понятия (А. С. Герд [6], Т. Л. Канделаки [14]), третьи утверждают, что лексическое значение термина формируется во время взаимодействия его особенностей как единицы лексиса (лексического уровня языка) и единицы логоса (понятийного контекста, в котором образуется и употребляется термин). В лексисе семантика термина заключается в его способности вызывать у реципиента

информацию об обозначаемом понятии, а в логосе – семантика термина равна дефиниции этого понятия [16, с. 192]. Исходя из этого, исследователи делают выводы, что “семантика термина бинарна в отличие от семантической структуры слова и является продуктом взаимодействия понятийного и языкового значений” [3, с. 363].

При ускоренном развитии определенной науки начинается активное отражение результатов ее достижения средствами массовой информации, что влечет за собой неминуемый переход терминов из разряда специальных слов в разряд общеупотребительных слов. Таким образом, терминологические единицы, теряя свои основные характеристики, расширяют сферу своего употребления, т. е. происходит их детерминологизация. Употребляясь в терминологической системе, термины остаются сами собой. При детерминологизации в разряд общеупотребительной лексики переходят и омонимы термина, которые не обладают необходимой научной точностью и системностью. Такие лексемы приобретают эмоциональность, стилистические возможности, апеллятивную деривацию.

Вследствие деривации терминологические единицы теряют системность, строгую концептуальность, однозначность, происходит опрошение заключенных в них понятий, они приспособляются к пониманию в обиходном языке, такие слова требуют подробного толкования, а не краткой дефиниции.

Особое внимание ученых-лингвистов привлекает вопрос разграничения терминологии и номенклатуры. Определить сущность понятия “термин” и задания его изучения пытался Г. О. Винокур. Он говорил о том, что термины – “слова в особенной функции” и эта функция – функция наименования (есть бытовой термин, который обозначает вещь, и научно-технический термин, который обозначает понятие), кроме этого, термины должны находиться “в отношениях взаимной гармонии, составлять терминологическую систему” [4, с. 5–6]. Г. О. Винокур в русской лингвистической науке впервые сформулировал вопрос о соотношении между номенклатурой – системой наименований, использующихся с практической целью, и терминологией, которая отображает в своих единицах систему понятий определенной сферы терминования и используется прежде всего с научно-технической целью [25, с. 149; 35, с. 6]. Он считает, что номенклатура – система “совершенно абстрактных и условных символов, единое назначение которой... дать максимально удобные с практической точки зрения средства для обозначения предметов, вещей без прямого отношения к потребностям теоретической мысли...” [4, с. 8].

А. А. Реформатский считает, что в состав терминологической системы могут входить только имена собственные, и предполагает, что номенклатура лишь этикирует объекты определенной науки, не имея прямого отношения к потребностям теоретической мысли, и что номенклатура – “неисчисляемая, хоть и связана с понятием, но более номинативна” и является “перечислением онтологического инвентаря наук...” [30, с. 48–49].

В своей монографии “Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала” К. А. Левковская противопоставляет научную терминологию, которая связана с понятием, чисто “номенклатурной профессиональной терминологии” [19, с. 201].

А. Рейцак выдвигает другие принципы разграничения номенклатуры и терминологии, считая, что единицам номенклатуры не свойственна сигнификативная функция, а термин, соотносясь с соответствующим понятием, называет объекты, независимо от того, являются они конкретными или абстрактными, то есть выполняет сигнификативную и денотативную функции [28, с. 86]. Терминологией является совокупность терминов, взятых в сигнификативной и денотативной функциях. В случаях, когда нет надобности уточнять, что известно о свойствах предмета или явления, достаточным является указание на объект, что способствует употреблению термина в функции денотата и выполнению им функции номенклатурного названия. По мнению А. Рейцака, номенклатура – “перечисление (чаще систематизированное) предметов той или иной специальной сферы деятельности, или, другими словами, совокупность терминов только в денотативной функции” [Там же].

В зависимости от наличия денотата и сигнификата, характера связи между ними З. П. Патралова различает такие группы терминов: “1) специальная лексика номенклатурного характера (ее единственная функция – обозначение в системе номинаций), 2) термины-понятия (выполняют сугубо дефинитивную функцию), 3) термины с денотативно-сигнификативными значениями (которых большинство)” [26, с. 161–162].

Отрицает отличия между понятиями “номенклатура” и “терминология” Н. С. Родзевич, мотивируя это следующим: “материалы словарей свидетельствуют о том, что даже в тех отраслях науки, к которым применяют название номенклатура (фармакология, ботаника), почти не существует таких наименований, которые в прошлом не были бы связаны с конкретным понятием и не отображали бы его, в том числе нельзя утверждать, что они выполняют только номинативную функцию” [31, с. 11].

Определяя различие между номенклатурой и терминологией, Н. П. Кузьмин, считает, что это различие заключается не в форме, а в семантике. Он отмечает, что терминология служит “для закрепления результатов познавательной деятельности человека на высшей ступени – ступени логического осмысления, а номенклатура... дает нам обычный перечень специфических объектов без претензий на определение возможных связей с дефиницией” [Там же]. Ученый предполагает, что “в состав терминологии и номенклатуры могут входить одни и те же обозначения” и что “номенклатура – та же терминология, но использованная не в гносеологическом, как термины, а в онтологическом плане” [Там же].

А. Д. Хаютин в своей монографии “Термин, терминология и номенклатура” для “оправданного и нужного противопоставления номенклатура – терминология” приводит следующие критерии:

1) факт отсутствия тождества объема понятий “терминология” и “номенклатура” (первое шире, чем второе);

2) наличие различительных понятий номенклатура и терминология в лингвистической литературе дает основания оправданного и необходимого противопоставления “номенклатура – терминология”;

3) неоднородность единиц номенклатуры (например, формальная логика может не иметь онтологического инвентаря – термин А. А. Реформатского, география и астрономия имеют дело с единичными объектами – Красное море, Солнце и др., ботаника, зоология, медицина оперируют объектами, которые могут быть единичными или представлять собой видовые названия) [34].

М. П. Годованая считает, что “термин – элемент определенной теории, а номенклатура – наименование объектов отдельных наук без прямого отношения к нужной теории” и “... без четкой определенности объектов каждой конкретной отрасли науки, техники и т. п., очерченных определенными номенами с большей или меньшей точностью, вряд ли возможны теоретические обобщения. Потому, как нам представляется, между терминологией и номенклатурой нет четко выраженной черты” [7, с. 4].

В книге “Введение в терминоведение” С. В. Гринев определяет, что “номены имеют несколько общих с терминами черт: принадлежность к специальной отрасли знаний и к нейтральному пласту лексики, независимость от контекста, целеустремленный характер появления, стойкость и воспроизводимость в речи”. Ученый предполагает, что “количество номенклатурных единиц чрезвычайно большое и продолжает стремительно расти... как правило, в случае открытия химических соединений или регистрации новых звезд” и предлагает разграничивать термин и номенклатуру (как термин и общее слово) потому, что иначе, как считает исследователь, “не сможем удержаться в разумных границах во время составления специальных словарей многих наук” [9, с. 42–45]. С. В. Гринев, взяв за основу характер понятия, который может быть использован для разграничения номенов и терминов, выделяет следующие критерии их разграничения:

1) термины называют общие понятия, номены чаще всего – единичные;

2) основные известные критерии разграничения номенов – “номены – названия видовых объектов” (Н. А. Кондрашов) или “номены – названия понятий, размещенных на последних

горизонталей классификации” (Т. Л. Канделаки) нельзя признать полностью точными потому, что, во-первых, видовой термин часто бывает родовым для других терминов; в процессе развития терминологии видовой термин может превращаться в родовой, в основе чего лежат экстралингвистические факторы, и, прежде всего – обозначаемые объекты; во-вторых, что касается места термина в классификации, то наблюдается явление интерференции классификаций, в которых одно и то же понятие может занимать разные места в разных классификационных сетках [Там же, с. 43–44];

3) номены, в отличие от терминов, имеют более номинативный характер, потому для номенклатурной единицы основной является номинативная функция, для термина – сигнификативная [Там же, с. 43].

С. В. Гринев предполагает, что противоречия при применении классификационного критерия указывают на тот факт, что граница между термином и номеном не стойкая. Ученый считает только функциональный критерий достаточно надежным для разграничения термина и номена, потому что основная функция номенклатуры – маркирование отдельных объектов и единичных понятий [Там же, с. 44].

Специфика семантики медицинской лексики, служащей для обозначения заболеваний, делает возможным разграничение понятий “номенклатура” и “терминология”, которые не синонимичны потому, что номенклатура не “репрезентирует науку в системе ее понятий, а лишь этикирует ее объекты” [12, с. 45]. В нашей работе разграничение термина и номена происходит на классификационной основе, и номенклатурные названия занимают место в конце классификационного построения.

Литература

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. Энциклопедия. – 1966. – 608 с.
2. Будагов Р. А. Введение в науку о языке / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1965. – 492 с.
3. Веселов П. В. К вопросу о типологии терминов / П. В. Веселов // Семиотические проблемы языков науки, терминологии и информатики. – М., 1971. – Ч. 2. – С. 363.
4. Винокур Г. О. О некоторых явлениях словообразования в русской технической терминологии / Г. О. Винокур // Труды МИФЛИ : сборник статей по языкознанию. – 1939. – Т. V. – С. 3–54.
5. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Лексика: курс лекций / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Учпедгиз., 1958 – 503 с.
6. Герд А. С. Проблемы становления и унификации научной терминологии / А. С. Герд // Вопросы языкознания. – 1971. – № 1. – С. 14–22.
7. Годована М. П. Формування сучасної української геологічної термінології : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 “Українська мова” / М. П. Годована. – К., 1994. – 16 с.
8. Головин Б. Н. Лингвистические основы учения о терминах / Б. Н. Головин, Р. Ю. Кобрин. – М. : Высшая школа, 1987. – 103 с.
9. Гринев С. В. Введение в терминоведение / С. В. Гринев. – М. : Московский лицей, 1993. – С. 41–48.
10. Даниленко В. П. Как создаются термины? / В. П. Даниленко // Русская речь. – 1967. – № 2. – С. 57–64.
11. Даниленко В. П. Русская терминология. Опыт лингвистического описания / В. П. Даниленко. – М. : Наука, 1986. – 246 с.
12. Закревська Я. В. Українські народні назви рослин як основа сучасної нормативної ботанічної номенклатури / Я. В. Закревська // Питання взаємодії української літературної мови і територіальних діалектів. – К., 1972. – С. 45–47.
13. Канделаки Т. Л. Работа по упорядочению научно-технической терминологии и некоторые лингвистические проблемы, возникающие при этом / Т. Л. Канделаки // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука, 1970. – С. 57–64.

14. Канделаки Т. Л. Семантика и мотивированность терминов. – М. : Наука, 1977. – 167 с.
15. Капаназде Л. А. О понятиях «термин» и «терминология» (на материале научно-технической терминологии) / Л. А. Капаназде // Развитие лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1965. – С. 75–85.
16. Кукля Е. Г. Сопоставительное исследование терминосистем лингвистической семантики (на материале концепций языкового значения Лондонской лингвистической школы) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 “Русский язык” / Е. Г. Кукля. – Л., 1989. – 23 с.
17. Кутина Л. Л. Формирование терминологии физики в России. Период предломоносовский: первая треть XVIII века / Л. Л. Кутина. – М., Л. : Наука, 1966. – 288 с.
18. Кутина Л. Л. Языковые процессы, возникающие при становлении научных терминологических систем / Л. Л. Кутина // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М. : Наука. – 1970. – С. 130–146.
19. Левковская К. А. Теория слова, принципы ее построения и аспекты изучения лексического материала / К. А. Левковская. – М. : Высшая школа, 1962. – 294 с.
20. Лотте Д. С. Краткие формы научно-технической терминологии. Вопросы теории и методики / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 157 с.
21. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии / Д. С. Лотте. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – 157 с.
22. Меркулова В. А. Народные названия болезней, II (на материале русского языка) / В. А. Меркулова // Этимология, 1970. – М., 1972. – С. 143–206.
23. Овчаренко В. М. Концептуальная, семантическая и семиотическая целостность термина / В. М. Овчаренко // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М., 1970. – С. 139–152.
24. Овчаренко В. М. Структура і семантика науково-технічного терміна / В. М. Овчаренко. – Харків, 1968. – 71 с.
25. Панько Т. І та ін. Українське термінознавство : підручник / Т. І. Панько, І. М. Кочан, Г. П. Мацюк. – Львів : Світ, 1994. – 214 с.
26. Патралова З. П. Номинация терминологических единиц (на материале общественно-политической терминологии XI – XIV вв.) / З. П. Патралова // Актуальные проблемы исторической лексикологии и лексикографии восточнославянских языков: II Всесоюзная конференция: тезисы докладов. – Днепропетровск, 1988. – Ч. 2 – С. 161–162.
27. Пиотровский Р. Г. К вопросу об изучении термина / Р. Г. Пиотровский // Ученые записки ЛГУ. № 161. Серия Филологических наук. – Л., 1952. – Вып. 18. – С. 23–30.
28. Рейцак А. Терминология и номенклатура / А. Рейцак // Вопросы разработки научно-технической терминологии. – Рига : Зинатне, 1973. – С. 71–91.
29. Реформатский А. А. Термин как член лексической системы языка / А. А. Реформатский // Проблемы структурной лингвистики 1967. – М., 1968. – С. 103–126.
30. Реформатский А. А. Что такое термин и терминология / А. А. Реформатский // Вопросы терминологии. – М. : Изд-во АН СССР, 1961. – С. 71–91.
31. Родзевич Н. С. Поняття термін, термінологія і номенклатура в працях радянських і зарубіжних учених / Н. С. Родзевич // Лексикографічний бюлетень. – К., 1963. – Вип. 9. – С. 3–12.
32. Суперанская А. В. Общая терминология: Вопросы теории / А. В. Суперанская, Н. В. Подольская, Н. В. Васильева. – М. : Наука, 1989. – 246 с.
33. Туркина Р. В. Семантическая структура слова / Р. В. Туркина. – Калинин, 1973. – 22 с.
34. Хаютин А. Д. Термин, терминология, номенклатура / А. Д. Хаютин. – Самарканд, 1972. – 120 с.
35. Цейтлин Р. М. Из истории употребления неполногласных и полногласных вариантов в русской художественной речи конца XVIII – начала XIX в. / Р. М. Цейтлин // Образование новой стилистики русского языка в пушкинскую эпоху. – М., 1964. – С. 225–284.
36. Шафф А. Введение в семантику / А. Шафф. – М. : Изд-во иностр. лит., 1963. – 376 с.

ГРОШІ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК

Охріменко Т.В.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті йдеться про феномен грошей як традиційний об'єкт вивчення різних гуманітарних дисциплін – економіки, історії, соціології, політики, психології, культурології, естетики, нумізматики та лінгвістики. Розглядаються поняття і найменування, які відбивають цей феномен у мові: універсальний товар, платіжний засіб, грошові знаки, грошові номінації, металчні чи паперові гроші, гроші чи бартер, копійки чи капітал, великі чи дрібні гроші, скарб чи фальшиві гроші, багатство чи бідність, табу та його подолання, грошові відносини, грошова політика, окупаційні гроші, грошовий голод, грошовий клімат довіри чи недовіри, грошова депресія чи ейфорія, грошова ілюзія, грошова вуаль, грошовий фетишизм, грошова поведінка, монетарна психологія, грошова культура, історико-нумізматична і естетична цінність.

Ключові слова: гроші, грошові номінації, суспільні відносини.

In the article, the author explains the phenomenon of money as a traditional object of studying various humanities – economics, history, sociology, politics, psychology, cultural studies, aesthetics, numismatics and linguistics. We consider the concepts and names that represent this phenomenon in the language: universal goods, means of payment, money notes, monetary nominations (titles), metal or paper money, money or barter, penny or capital, big or little money, treasure or false money, wealth or poverty, taboo and its overcoming, monetary relations, monetary policy, occupational money, money hunger, money climate of trust or distrust, money depression or euphoria, money illusion, money veil, money fetishism, monetary behavior, monetary (monetary) psychology, money culture, numismatic and aesthetic value.

Key words: money, financial terminology, social relations.

Дослідження сфери функціонування грошей, зокрема грошових номінацій, знаків, товарів, відносин та навіть грошової поведінки як унікальних здобутків людства, заглиблених в його історію та культуру, актуальне тому, що, по-перше, відбиває одну з найбільш давніх та стійких сфер господарської діяльності людини і суспільства в цілому – царину грошового обігу, бо основною мірою вартості об'єктів матеріального світу є саме гроші. По-друге, ставлення до грошей суттєво впливає на формування не лише матеріальних, а й ідеологічних цінностей сучасного суспільства – суспільства ринкових відносин із пріоритетними прагматичними цілями та розвиненими споживацькими здібностями.

Існує досить значна економічна, історична, нумізматична, соціальна, юридична та політична література про грошову систему різних країн. У східнослов'янській філології праці лінгвістів, які досліджували найменування грошового обігу, звернені до аналізу міждисциплінарних зв'язків із такими гуманітарними науками, як політологія, соціологія, правознавство, державне управління тощо (Д. В. Александров, А. П. Римар, М. С. Шкребець, О. О. Анікаєва, Н. О. Дмитрієвська, І. К. Зубіашвілі, О. О. Баранов, Д. А. Лоєвецький, Н. Й. Коцюба), зосереджені на дослідженні термінології або ж системи окремої мови грошового обігу, зокрема товарно-грошових відносин, фінансового, правового та юридичного сектору грошової політики (С. М. Кришталь, О. В. Шпильківська, Л. П. Бойко, Л. Л. Михайленко, Т. М. Рудакова), заглиблені в етимологію та історію окремих грошових номінацій слов'янського мовного простору (С. І. Чернов, М. Г. Рябченко, В. Д. Гладкий, М. Ф. Котляр, І. Н. Колобова, Р. Й. Тхоржевський, М. Ф. Дмитрієнко, В. А. Ющенко, Р. М. Шуст) та вивчають пов'язаний із такими номінаціями концептуальний рівень мови, лінгвокультурне підґрунтя, зокрема досліджується концепт “гроші” й протоконцепт “багатство / бідність”, аналізуються етнічні особливості мовних картин світу на матеріалі

словників, пам'яток давньої писемності та сучасних художніх творів (В. І. Карасик, І. О. Голубовська, Г. С. Яроцька, Я. В. Прихода, З. І. Унук, Л. І. Богданова, С. О. Дроздова, О. Я. Сурмач). Метою цього дослідження є аналіз феномену грошей у всій сукупності його ознак (від сутнісних до категорійних та номінативних) на основі вивчення його як об'єкта дослідження різних гуманітарних дисциплін: економічної теорії, історичної та соціально-політичної науки, а також сфери психології, естетики, культурології, нумізматики та власне-лінгвістики.

Гроші як об'єкт та основа економічних досліджень. Гроші насамперед є поняттям економіки. Більше того, вважається, що вивчення грошей значною мірою визначило формування економічної теорії як науки [7, с. 5]. Однак, незважаючи на багатовікові дослідження і велику кількість теоретичних концепцій грошей, людство сьогодні ще не має однозначної й остаточної відповіді на питання, що таке гроші. Цей факт пояснюють тим, що суть грошей змінюється адекватно до змін характеру суспільних відносин, у яких вони функціонують [там само].

У традиційній економічній теорії гроші тлумачаться як наукова абстракція “знаки” та розподіляються на *металічні* або *паперові знаки*, які є мірою вартості при купівлі-продажу та виконують роль загального еквівалента, тобто виражають вартість усіх інших товарів та обмінюються на будь-який з них [3, с. 216]. На цікаву різницю між металевими грошима (монетами) та паперовими вказував ще Карл Маркс, описуючи їхній обіг. Він писав, що монети (зокрема золоті, срібні) обертаються тому, що мають цінність, а паперові гроші мають цінність тому, що обертаються [7, с. 18].

Однак із сучасних економічних досліджень відомо, що *грошові знаки* є окремими знаками вартості, які заміщують в обігу певну кількість дійсних грошей – золотих або срібних та виробляються з міді, нікелю; сюди також долучаються казначейські і банківські білети, тобто паперові знаки та розмінна монета [10, с. 182; 16, с. 74]. Тому вважаємо доречним більш конкретизоване визначення грошей як особливого *універсального товару* [10, с. 186; 16, с. 76], який виконує роль загального еквівалента для обміну всіх інших товарів.

Гроші як об'єкт лінгвістичних розвідок. Економічне тлумачення поняття грошей як металевих або паперових знаків, що виконують роль універсальних платіжних засобів, укорінене й у мовній традиції слов'ян (а може, і в ідеології), тобто відповідає сталому, традиційному лінгвістичному погляду. В. І. Даль у “Толковом словаре живого великорусского языка” зафіксував родові поняття грошей як вторинне та метафоризоване від застарілої словникової одиниці *дйньга* зі значенням “деньги вообще, капитал, богатство, достаток, наличное” [8, с. 708–710]. Автор наводить цілу низку вживаних у мові емоційно-оцінних слів синонімічного значення (*деньжурá, деньжiна, денежка, деньжёнки, деньжёночки*).

В. І. Даль, як і в традиційній економічній науці, розрізняв *металеві знаки (монети)* та *паперові гроші* – “ходячая монета всякого рода, звонкая и бумажная”. Зокрема він писав про монету: “звонкий денежный знак, дйньга, ходячая (или ходившая) чеканенная ценность... и всякий денежный знак” [9, с. 570]. “Бумага” у Словнику В. І. Даля серед інших має визначення *ассигнация, бумажный денежный знак*. У цьому значенні *бумага* логічно співвідноситься з *дёнгой* як монетою та *золотом* як дорогоцінним металом, що і зафіксовано В. І. Далем у народному вислові: *Мне бы денежек с рубль, да бумажек с пуд, да золотца что-нибудь*. При цьому автор словника справедливо відзначає, що паперові гроші для широкого загалу вартують більше ніж монети: *Не крестьянская дйньга бумажка* [8, с. 245].

У Словнику В. І. Даля простежується і чітка аксіологічна опозиція *хорошие / худые деньги*: “Хорошие деньги – неподдельные, вовремя оплаченные”, а також “верные, надёжные”, на відміну від “худых, фальшивых денег” [8, с. 710] як традиційного економічного протиставлення про законний та незаконний грошовий обіг [3, с. 216]. Як бачимо, В. І. Даль у “Толковом словаре живого великорусского языка” намагався поєднати наукову і побутову (наївну) картини світу східнослов'янських етносів стосовно бачення феномену грошей.

Наводив автор Словника і міжмовні паралелі: “На юге России *монисто* – пронизи, бусы из монет, ещё – ожерелок, гривенка, борок, наместо... В русских диалектах мо(а)ниста – часть тела, которую женщины любили украшать, – шея и косынка на шею. ...Манистка – связка, низка чего-либо, например ключем” [9, с. 571].

Б. Грінченко при зверненні до безумовно ширшого порівняльно-історичного контексту саме поняття грошей дещо звужував: у “Словарі української мови” він описав родове поняття грошей (“денег”) як похідне утворення від укр. *гріш*, застар. польск. *грошь* та старовинної мідної монети *денежка* [18, с. 328], також поняття грошей і капіталу як похідні вивів із множини ж. р. *копійки* [19, с. 282]. Б. Грінченко описував гроші передусім як *монети* (“гріш круглий”, “монета гривенник”, “гривні золоті”, “таляри биті”, “монета злот”, “монета левъ”, “монета дукат”, “монета дудек”, “монета чехъ” тощо) [18, с. 325, 328, 453, 455; 19, с. 161, 349], що можна пояснити об’єктивно-історичними причинами та позитивним емоційним ставленням людини саме до монети як конкретної речі, яку можна взяти до рук, сховати до кишені, накопичити певну кількість монет, згодом обміняти їх на якусь важливу в господарстві річ або ж подарувати комусь. Власне, тут відбито побутову (наївну) картину світу українців. Тлумачення ж *карбованця* (рос. “рубля”) у Б. Грінченка мало ширшу перспективу (“рубль первоначально серебряный, затѣм всякій”) [19, с. 221].

С. І. Ожегов у “Толковом словаре русского языка” так само, як його попередник В. І. Даль, охарактеризував поняття *деньги* близько до економічного терміна: “1. Металлические и бумажные знаки (в докапиталистических формациях – особые товары), являющиеся мерой стоимости при купле-продаже, средством платежей и предметом накопления. 2. Капитал, средства” [15]. Крім того, С. І. Ожегов суттєво подовжив шкалу оцінки В. І. Даля “хорошие / худые деньги” та переглянув традиційне економічне протиставлення законного / незаконного грошового обігу (фальшування грошей та ін.) у бік пейоративних конотацій. Так, опозиція *небольшие деньги / большие деньги* у словнику С. І. Ожегова не має аксіологічного протиставлення. З одного боку, невеликі кошти можуть позначатися анігілюючим висловом *не деньги*, зневажливим зменшенням *деньжонки*, з другого боку, *большие деньги* не є суто позитивним наслідком накопичення, тому що згадування про великі кошти часто супроводжується екстралінгвальним контекстом, у якому превалюють відчуття заздрощів, неприємного здивування, інколи погрози, загалом зображується ситуація виокремлення грошовитого суб’єкта з рамок суспільства, порушенням суспільних норм тощо. Відповідники знаходимо в сучасній російській мові: меліоративні епітети при поєднанні з номінацією “деньги” не завжди продукують номінацію з позитивною оцінкою. Наприклад: *Хорошие деньги – немалые; Чистые деньги – наличные; Вольная, лишняя денга – некоторый достаток в средствах* [17, с. 703–704].

У словнику С. І. Ожегова далі йдуть власне негативні номінації – розмовне несхвальне *сумасшедшие деньги* (дуже великі), розм. *бешеные деньги* (занадто великі гроші або великі гроші, які дісталися легким шляхом), стійкі вирази *делать деньги из воздуха* (отримувати прибуток, не вкладаючи кошти нікуди, не маючи початкового капіталу), розм. жарт. *плакали мои денежки* (зникли й не повернеш), *не ставит ни в грош ни в денежку* (ніяк не цінує). Начебто меліоративного характеру вислів *завелись деньжонки* в Ожегова, як і в сучасних словниках російської мови вислів *деньги водятся у кого-либо* [2, с. 9], супроводжується зневажливим зменшенням та вказівкою на появу багатства не ціною людських зусиль, а якимось сумнівним чи надприродним шляхом. Відзначені Ожеговим прислів’я *время – деньги* і *деньги любят счёт* можна оцінити як імперативні, або заперечувальні (на кшталт “треба економити час”, “не витрачай часу даром”, “треба навчитися рахувати”), або як свідків надлюдських сутностей (одухотворення часу та грошей поза людським впливом). У сучасній російській мові негативну оцінку отримують і вирази *тратить, прожигать деньги, гнать, набить, грести, заколачивать, сколачивать, зашибать деньги, грязные деньги, отмывают грязные*

деньги, деревянные деньги, шальные деньги, пустить деньги в трубу, сорить, сыпать деньгами, столько-то не деньги, ни за какие деньги, кто-либо, что-либо не стоит денег, жениться на деньгах [2, с. 9–11].

Цікаво, що в бізнес-економіці популярним є метафоризований термін зниженої оцінки грошовий голод (тобто нестача готівкових коштів за умови економічної, грошово-кредитної кризи), а от про поняття грошового насичення тощо (крім загального розуміння багатства, збагачення) нічого не відомо [10, с. 185; 16, с. 75].

Тлумачні словники сучасної української мови, як і російської, відбивають основний економічний зміст поняття грошей – *металеві й паперові знаки, що є мірою вартості* [5, с. 208]. У словниках іншомовних слів української мови *гроші* як сукупність старовинних дрібних розмірних монет багатьох країн, зокрема Польщі, князівства Литовського та Росії XVII – XIX ст., у множині можуть представляти не кодифікований стиль, а лише явище розмовного мовлення [14, с. 172], навіть можна констатувати відсутність окремої словникової статті для роз'яснення номінацій *грши, гроші* [1]. У словниках сучасної російської мови тлумачення *деньги* у множині відповідає літературній нормі: “1. Металлические монеты и бумажные знаки, являющиеся мерой стоимости товаров и средством платежа.... 2. Состояние, богатство, капитал” [2, с. 9–10]; “1. Металлические и бумажные знаки, являющиеся мерой стоимости при купле-продаже; то или иное их количество, сумма. 2. Капитал, средства” [4, с. 187].

Треба нагадати, що *гроші*, як і *деньги*, були в минулому сукупністю дрібних монет (*грош* та *дѣньга* вартували півкопійки), що сприяло виникненню словотвірних переосмислень зі значенням малого (укр. зменш.-пестл. *грошик, грошики, грошенята*, рос. зменш. *денежки, деньжата, деньжоночки*) або ж несуттєвого, незначущого (укр. фам. *грошва*, рос. прост. *гроши*). Переосмислення “грошей”, “денег” як малого, незначущого утворювалися в мовах і за допомогою часток заперечення (*грши ціна* – мало або нічого не вартий, *ламаного гроша не вартий* – не має цінності, *ні на грши* – немає чого-небудь, *грошей ні копійки* – немає ніяких грошей, *ні за які гроші не купиш* – важко, неможливо дістати що-небудь, *біда з гршими* – біда і без грошей тощо [5, с. 207–208]. Нагромаджуємо лише на деякі вислови позитивного значення (*чесно зароблені гроші*) та ілюзорно-позитивного (*мати гроші* тобто бути багатим).

На основі досліджуваного мовного матеріалу можна зробити висновок про об'єктивно-історичні причини виникнення ряду вторинних номінацій від понять *гроші* і *деньги* саме з пейоративною оцінкою. Цікаво, що аналіз семантики укр. та словацьких фразеологізмів із компонентами-назвами грошових одиниць показав пейоративне домінування та антропоморфність [20, с. 13–14].

Гроші як об'єкт соціально-політичних досліджень. Економічне визначення феномену грошей тісно пов'язане з реаліями соціально-політичного життя. Насамперед треба згадати, що саме виникнення монет є наслідком втручання держави в таврування зливків цінного металу у функції грошей. З розвитком торгівлі виникла потреба таврування зливків більш відомою й авторитетною особою, ніж якийсь купець-торгівець, і ця функція перейшла до держави. Держави стали виготовляти за встановленою формою зливки металу, вагу і пробу яких засвідчували своїм штемпелем. Такі зливки одержали назву монети [7, с. 50–51].

Соціально-політичний характер грошей убачаємо в тому, що суть грошей змінюється адекватно до змін характеру суспільних відносин, у яких вони функціонують. Так, у сучасній грошово-кредитній (монетарній) політиці державної влади гроші розглядаються не лише як засіб оплати товарів і послуг, не лише як засіб вимірювання та накопичення вартості, тобто не як товар, а як *носій історично визначених економіко-суспільних відносин*, формування яких спонукало до виділення з широкого спектру товарів одного – грошового. Тому гроші не можуть бути відмінені домовленістю людей чи рішенням держави до тих пір, доки існують адекватні грошам соціальні, суспільні відносини [7, с. 8]. У працях В. А. Ющенко – президента України,

заслуженого економіста України, одного з кращих банкірів світу, теоретика та практика з питань грошово-кредитної політики країни, зазначається: “Революції і розпади імперій доводили: є щось більш вагоме, ніж запаси дорогоцінного металу, а саме – відносини людей, відносини суб'єктів економічної діяльності, їхній рівень *цивілізованості*, їх розгалуженість і сталість... Наприклад, домінуюча роль США у повоєнній світовій економіці знаходила своє підтвердження у домінуючій ролі доллара” [22, с. 18–19].

Гроші як об'єкт дослідження психології. Бачимо, що історично сформований економічний та суспільно-політичний феномен грошей тісно пов'язаний із *психічним кліматом* у суспільстві, що визначається характером відносин людей, їх цивілізованістю чи, навпаки, варварством, дикунством, виявами насилля тощо. До прикладу, згадаймо введення *військових грошей* як ознаку насильницької політики окупаційної держави. Такі гроші випускаються у військовий час державою на території іншої країни з метою фінансування власних військових та окупаційних витрат [10, с. 141–142]. Зокрема, окупаційна валюта випускалася Російською імперією в періоди різних військових конфліктів.

Негативний психічний клімат у монетарній політиці держави виникає і внаслідок обману, обдурювання населення, що провокує розповсюдження таких економічних термінів, як *грошова ілюзія* (отримувачі грошових доходів уявляють їхню кількість без врахування динаміки цін), *грошова вуаль* (трактування ролі грошей як цінностей, за якими приховані реальні процеси) [16, с. 73].

Психічна природа суспільно-політичного феномену грошей може бути антиномічна, тобто поєднувати в собі протилежні ознаки, наприклад, свободу і залежність, емоційне задоволення і емоційне спустошення. Так, на думку фінансових експертів, гроші – це складники свободи, впевненості. Тому “треба починати думати про гроші, використовувати їх по-новому, як у розвинених європейських країнах” [12, с. 3]. Протилежним поняттям є психологічна залежність від грошей, яка може виникнути з надмірної жадібності, користолюбства і зажерливості. З приводу цього в економіці виникає термін *грошовий фетишизм* – викривлений погляд на гроші, надання грошам особливого значення, схиляння перед ними та навіть їх одухотворення [16, с. 75].

Особливо помітними суперечностями у психічній природі грошових відносин характеризується сучасне ринкове суспільство, про що можна дізнатися із психохарактеристики явища ринку як такого: “Рынок открывает двери в знания о страхе и радости, о депрессии и эйфории, о тайных желаниях, скрытых намерениях и умыслах”. Навіть конкретні результати ринкової діяльності є невід'ємними від психологічних термінів *настрій, надія, ейфорія, розчарування, невпевненість* тощо: “Банки и другие учреждения, от которых ожидается мнение о конъюнктуре и бирже, часто не жалеют никаких денег и никакого труда, чтобы добыть у предпринимателей сведения относительно: надежд на оборот, прибыль, ...настроений. Результат такого опроса в итоге даёт индекс делового климата. ... Биржевики и консультанты в хорошие времена позволяют себе окрыляться хорошими новостями, точно так же, как в плохие времена они, сетуя, подпевают друг другу... Даже так называемый холодный, как лёд, профессионал-финансист позволяет себе заражаться такими эмоциями, заражаться эйфорией... В рыночной экономике понятие психологии депрессия толкуется как значительное снижение деловой активности, ...состояние неуверенности в предпринимательских кругах” [12, с. 90–92, 164].

Грошові відносини ринкового суспільства пов'язані з таким психологічним поняттям, як *довіра*. Економісти широко користуються висловом *довіра до валюти країни* [11, с. 110–111]; у дослідженнях економічної ретроспективи відмічають: “Зростання економічної могутності і стабільності держави, посилення *довіри до державної влади* з боку суб'єктів ринку, вдосконалення техніки карбування, що ускладнювала підробку монет, згодом підвищили *довіру до монети*, яка стала прийматися за рахунком, без зважування”. Щодо економічної

перспективи грошових відносин експерти зазначають: “Поки суб’єкти сфери обігу мають можливість купити за свої паперові грошові знаки товари чи послуги, вони *віритимуть* у кредитоспроможність держави і прийматимуть паперові гроші в платежі за свої товари, в тому числі й від держави” [7, с. 55].

Уся банківська система держави ґрунтується на довірі: “Формування різнобічних мінових відносин між товаровиробниками завдячує активній діяльності банків, що призводить до посилення взаємної залежності і *довіри між суб’єктами ринку*. Тому продаж товарів дедалі частіше здійснюється в кредит, що дає змогу здійснювати платежі шляхом заліку зустрічних зобов’язань” [7, с. 24–27]. Виявом довіри між суб’єктами ринку вважається існування *трастових компаній*, що у перекладі значить *організації, яким довіряють суб’єкти ринку*.

Держава нерідко намагається продовжити дію фактора довіри навіть за наявності бюджетного дефіциту. В колишньому СРСР тривалий час із цією метою дефіцит просто заперечувався, а випуск грошових знаків для його покриття старанно приховувався [7, с. 55]. Навіть був свого часу введений економічний термін *денежные средства в пути* – грошова готівка, яка була направлена з кас підприємств та організацій на рахунки цих підприємств (організацій), але впродовж певного часу за умовами доставки не була надісланою на ці рахунки [10, с. 183].

Недовіра до певної грошової одиниці порушує всю систему товарно-грошових відносин. Бо ж, за думкою спеціалістів, “знецінення грошової одиниці викликає у власників грошей – потенційних покупців – *недовіру* до її купівельної спроможності та бажання швидше перетворити гроші в товари, що стимулює ажіотажний попит. За таких умов товаровиробники вважають доцільнішим перехід до бартерних операцій, ніж продавати свою продукцію за гроші, які можуть знецінитися” [7, с. 24].

Гроші як об’єкт естетичного споглядання. Гроші – не лише невід’ємне поняття ринкової економіки, що несе емоційне задоволення та може розповісти про радощі та секрети швидкого збагачення і, навпаки, вказати на подолання депресії, емоційного шоку, емоційного спустошення внаслідок несподіваного банкрутства. Також гроші є важливим складником естетичного світобачення. Із цього погляду гроші розглядають як елемент *привабливості*.

З історії відомо, що нагромадження грошей як скарбу було стихійним наслідком і виявом виникнення надлишку продуктів у простих товаровиробників. З розвитком товарного виробництва і грошових відносин замість прагнення сховати своє багатство виникло бажання продемонструвати його. Примітивним формам скарбу стали надавати форму предметів розкоші. Виникла *естетична форма скарбу*, який перестав бути “мертвим” багатством, набув певного споживчого сенсу і задовольнив потребу людини в самовираженні, в *естетичному задоволенні*. Нова роль естетичних скарбів стала для їх власників своєрідною компенсацією втрат, пов’язаних з тим, що скарб не може стати капіталом, не приносить їм прибутку. Завдяки цьому скарб в естетичній формі “пережив” багато суспільних формацій і продовжує функціонувати навіть у сучасних умовах майже суцільної капіталізації грошових відносин [13, с. 28].

Гроші як об’єкт нумізматичних пошуків. Емоційне задоволення несуть гроші і як естетична історико-нумізматична цінність, як пам’ятка культури. До слова, одна з перших і найвідоміших колекцій давніх монет належала поету Італії XIV ст. Петрарці. Засновником першого в Росії мюнцкабінету для зберігання цінних монет при імператорському дворі став Петро I. У XIX ст. у Санкт-Петербурзі виникла Нумізматично-археологічна спілка, яка видавала свої записи [6, с. 182].

Сьогодні гроші як об’єкт нумізматичних пошуків найчастіше представляють собою золоті, срібні, оригінальні, старовинні монети, монети з певними дефектами, певного сплаву, певних років випуску тощо. Із цього приводу зазначимо, що грошові знаки України є всесвітньо відомою нумізматичною цінністю. Вони оформлюються орнаментами з писанок, рушників, килимів, із національних хатніх розписів, з українського бароко та сучасних декорацій, а написи беруться із стародруків із додаванням оригінальних шрифтів.

Гроші як об'єкт вивчення культурології вказують на певний рівень *цивілізованості* відносин суб'єктів соціально-економічної діяльності [22, с. 18–19], про подолання давніх *табу* відносно ставлення людини до отримання, витрачання коштів. Загалом вивчення *грошової культури, монетарної поведінки* певних народів, *стереотипів* їхніх культур, конкретних *сценаріїв*, пов'язаних із *грішми, багатством та бідністю*, є окремим лінгвосоціологічним та лінгвокультурним дослідженням.

Зазначимо лише деякі особливості традиційної та сучасної грошової культури, зокрема українців, відзначені у працях сучасних соціологів: “В современном украинском обществе денежная награда играет важную роль среди общественных ценностей. Однако тема денег недостаточно открыта на уровне общественного сознания, сохраняются неписанные правила запрета (*табу* – *О. Т.*) этой темы (доречно згадаймо американський стереотип не приховування, а, навпаки, – вихваляння своїм багатством – *О. Т.*). *Монетарное поведение* украинцев детерминируется установкой на достижение не собственных интересов, а обеспечения родных и близких, что гармонично вписывается в матриархальную, глубоко “семейную” культуру украинской нации. Современная же модель мира с её рыночной экономикой диктует молодому поколению, и украинцам в том числе, не только восприятие новых форм финансового поведения, но и позитивное отношение к девиантному поведению в сфере получения денег (возможно, у ставленні до грабунку, до засобів отримання та витрачання легко отриманих коштів – *О. Т.*). Современная молодёжь более оптимистична в отношении своего финансового будущего, чаще готова жертвовать деньги для защиты окружающей среды, что, несомненно, выводит украинскую, закрытую в рамках семьи-рода культуру, на мировые стандарты отношений в современном глобализованном обществе” [21, с. 238–242].

Таким чином, у результаті аналітичного дослідження феномену грошей як традиційного об'єкта вивчення різних гуманітарних дисциплін (економічної теорії, історичної та соціально-політичної науки, а також психології, естетики, культурології, нумізматики та лінгвістики) можна прийти до загального висновку, що феномен грошей є ідеєю, яка втілюється в поняття грошей як універсального товару, а також поняття грошових відносин, грошової політики, грошової (монетарної) поведінки людини, історико-нумізматичної та естетичної цінності тощо. Лінгвістичний аналіз грошових номінацій дозволяє описати феномен грошей як умоглядну категорію знаку, міру вартості при купівлі-продажу, загальний еквівалент усіх матеріальних цінностей, носія історично сформованих суспільно-економічних відносин, державного та особистого скарбу, символу багатства, розкоші, цивілізованості, вияву довіри до банківської системи та держави загалом, об'єкта психологічної залежності, жадібності або ж доказу свободи людської особистості, предмета емоційно-естетичної привабливості, задоволення чи відчуження, неписаним *табу* з пейоративно-оцінною мовною характеристикою тощо. Але, як зазначають філософи, ідея грошей цим не вичерпується.

Література

1. Бирик С. П. Словник іншомовних слів : тлумачення, словотворення та слововживання / Бирик С. П., Сютя Г. М. – Х. : Фоліо, 2012. – 623 с.
2. Большой академический словарь русского языка / РАН. Институт лингвистических исследований / Под ред. К. С. Горбачевич. – Т. 5. – М.-СПб. : Наука, 2006. – 694 с.
3. Большой экономический словарь / Под ред. А. Н. Азрилияна. – 7-е изд., доп. – М. : Институт новой экономики, 2007. – 1472 с.
4. Булько А. Н. Большой словарь иностранных слов. – Изд-е 2-е, испр. – М. : Мартин, 2007. – 704 с.
5. Великий тлумачний словник СУМ / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. – К. : Дніпро, 2009. – 1332 с.

6. Гладкий В. Д. Словарь нумизмата / Виталий Дмитриевич Гладкий. – М. : ЗАО “Издательство Центр-полиграф”, 2010. – 377 с.
7. Гроші та кредит : Підручник / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. – К. : Либідь, 1992. – 331 с.
8. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Современное написание : В 4 т. – Т. 1. А – З / Владимир Иванович Даль. – М. : ООО “Издательство АСТ” : ООО “Издательство Астрель”, 2003. – XXVI, 1158 с.
9. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : Современное написание : В 4 т. – Т. 2. И – О / Владимир Иванович Даль. – М. : ООО “Издательство АСТ” : ООО “Издательство Астрель”, 2003. – 1280 с.
10. Енциклопедичний словник бізнесмена : менеджмент, маркетинг, інформатика / За заг. ред. М. І. Молдованова. – К. : Техніка, 1993. – 856 с.
11. Камінська Т. Г. Облік і контроль кругообороту капіталу [текст]: монографія / Т. Г. Камінська. – Київ : ПП “Рута”, 2013. – 448 с.
12. Книга о деньгах / Рене Санер, Ирина Кучер. – К. : Торгсервис, 1996. – 176 с.
13. Маккей Д. Монеты : Большая энциклопедия / Джеймс Маккей; [пер. с англ. О. П. Бурмаковой, Е. А. Скомороховой]. – М. : Эксмо, 2012. – 256 с.
14. Новий словник іншомовних слів : близько 40000 слів і словосполучень / Л. І. Шевченко, О. І. Ніка, О. І. Хом’як, А. А. Дем’янюк; За ред. Л. І. Шевченко. – К. : Арій, 2008. – 672 с.
15. Ожегов С. И. Словарь русского языка. 1949–1990. – Електронна версія: <http://www.ozhegov.com/words/6893.shtml>.
16. Райзберг Б. А. Современный экономический словарь / Райзберг Б. А., Лозовский Л. Ш., Стародубцева Е. Б. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 496 с.
17. Словарь СРЛЯ / АН СССР. Институт языкознания. – Т. 3. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1954. – 1340 с.
18. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – Том 1. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
19. Словарь української мови / Упор. з дод. влас. матеріалу Б. Грінченко : в 4-х т. – Том 2. – К. : Вид-во Академії наук Української РСР, 1958.
20. Унук З. І. Словацька й українська фразеологія з компонентами-назвами метрологічних і грошових одиниць. 10.02.03 – слов’янські мови : автореф. дис... канд. філол. наук. – К., 2000. – 19 с.
21. Шкребець М. С. Особливості формування і розвитку грошової культури в Україні / М. С. Шкребець // Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : Збірник наукових праць. – Х. : Видавничий центр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, 2008. – С. 238–242.
22. Ющенко В. Гроші : розвиток попиту та пропозиції в Україні / В. Ющенко, В. Лисицький – К. : Скарби, 1998. – 288 с.

ТРАНСФОРМАЦІЇ СТІЙКИХ СПОЛУЧЕНЬ СЛІВ У ЗАГОЛОВКАХ ГАЗЕТНИХ ТЕКСТІВ

Пашинська Л. М.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена механізмам трансформації і функціонуванню стійких сполучень слів, які активно виявляються в дискурсі газет – тій сфері мови, яка найперативніше реагує на нові явища й тенденції творчого використання мовних одиниць.

Ключові слова: фразеологізм, мас-медіа, трансформація.

The article is devoted to the mechanisms of transformation and functioning of stable combinations of words that are active in the discourse of the media - the sphere of language which most expeditious responsive to new developments and trends in the creative use of language units.

Key words: phraseological, mass-media, transformation.

У мові сучасних українських мас-медіа активізувалася тенденція до оновлення компонентного складу стійких сполучень слів і висловів, яка досягається трансформаціями, обігруванням, пародіюванням фразеологічних одиниць тощо (І. С. Гнатюк, О. І. Андрейченко, А. М. Григораш, Л. Б. Давиденко, О. О. Калякіна, К. І. Мізін, О. Г. Важеніна, М. М. Гавриш, Н. І. Кочукова, А. І. Мамалига, Т. П. Свердан та ін.). Дослідники виявляють постійну динаміку в значенні й структурі фразеологізмів, викликану прагненням до виразності. Авторська трансформація стійких одиниць завжди зумовлена певними стилістичними настановами й завданнями. Одним з перших дослідників, хто розглядав контекстуальне перетворення ФО як закономірне мовне явище, був О. В. Кунін. Він зазначав: “У разі оказіонального вживання фразеологічних одиниць можлива заміна компонентів, уклинювання слів і варіантних сполучень, часто ускладнене лексичними змінами, додавання нових компонентів, синтаксична деформація, часто ускладнена лексичними змінами. У разі оказіонального вживання фразеологічних одиниць у певних контекстах вони дають додаткову інформацію, обсяг якої вимірюється ступенем відхилення від їхнього звичайного вживання” [3, с. 10].

Механізми трансформації стійких сполучень слів і висловлень активно привертають увагу мовознавців, однак єдиного погляду на це явище немає. Існує чимало визначень трансформації (модифікації) фразем, які зводяться до таких формулювань: 1) трансформація фразем – це релевантні зміни в лексичному складі, синтаксичній структурі, семантиці, за яких узально стала форма ФО протиставляється її оказіональній формі [1, с. 89]; 2) трансформації стійких одиниць – це зміни, викликані їх актуалізацією в особливих контекстуальних умовах, що увиразнюють повідомлення шляхом вираження експресивної інформації [2, с. 168]; 3) фразеологічна трансформація – це видозміна фразеологічних одиниць з певною стилістичною настановою [6, с. 127]; 4) фразеологічні трансформації – це зміни, які уможлиблюють сполучення фразеологізму зі словами такого лексичного ряду, з якими він як мовна одиниця в межах норм сполучатися не може [5, с. 192] та ін.

Сама природа фразеологізмів, насичених яскравою образністю, стильовим забарвленням, створює передумови для їх використання в експресивному і передусім у художньому і публіцистичному мовленні. Талант автора мас-медійного спілкування полягає в умінні відібрати потрібний матеріал, творчо опрацювати й використати експресію з готового національного джерела і ввести його в текст. Унаслідок цього з'являються нові художні образи, жартівливі вирази, несподівані каламбури, пор.: *Слово – не горобець, вилетіло – розплачується* (УМ, 30.07,

2003); **На силу теж є кулаки:** зачисткою блокадного “редута” правоохоронці спровокували масові протести (УМ, 14.03, 2017); **Галопом по Марокко:** чим вражає Африканське Королівство (УМ, 05.04, 2017); **Наомі вважає, що виростає з коротких подіумних штанців, а тому хоче податися у кіноактриси** (УМ, 25.05, 2004). У результаті фразеологічного новаторства публіцистів виникають оригінальні словесні образи, в основі яких “обіграні” стійкі вирази. Творче опрацювання фразеологізмів надає їм нових експресивних відтінків, посилює виразність. Найчастіше автори текстів перетворюють фраземи, які мають високий ступінь стійкості лексичного складу й виконують у мові експресивну функцію. Модифіковані фразеологізми при цьому зберігають художні цінності загальнонародних – образність, афористичність, ритміко-мелодійну впорядкованість.

Типовою позицією для усталених одиниць у ЗМІ є абсолютний початок тексту – заголовок, який допомагає проєктивно задати оцінку описуваному матеріалу, зацікавити читача, спрямувати його увагу, чому сприяють виразові якості стійких одиниць: конденсація думки, афористичність, образність, експресія. Заголовок як сигналізатор змісту певного матеріалу (1) загострює увагу читача на змісті; (2) стисло повідомляє про сам зміст; (3) концентровано відображає головну думку автора; (4) спонукає до прочитання надрукованого; (5) підвищує ефективність засвоєння прочитаного; (6) експлікує культурні константи, фонові знання адресата [7, с. 260]. Специфікою заголовків-фразеологізмів є те, що вони, як правило, дають образну характеристику і оцінку подальшого тексту, не розкриваючи його змісту при цьому. Навпаки, сам мас-медійний текст має розкрити зміст образного заголовка, підтвердити влучність оцінки, напр.: **Гроші не пахнуть. Але щоб настільки?! Вітчизняні урядовці заради політичної та економічної допомоги Росії любляють кабальні для держави рішення** (УМ, 12.09, 2008); **Гривню шкоча:** чи підє Гондарєва у відставку і якими можуть бути її наслідки (УМ, 02.03, 2017); **Українська крапля в морі кіно у Венеції.** Фільм, співпродюсером якого виступив українець, відібрали в конкурсну програму Венеціанського кінофестивалю (УМ, 08.08, 2009); **Кредит гривню збереже.** Долар падає до кінця літа, а євро наприкінці липня має подорожчати (УМ, 14.07, 2010); **Канікули нардепам тільки сняться.** Блокада трибуни не дозволила навіть закрити сесію ВР (УМ, 11.07, 2009); **Приїхав, поговорив, переміг.** Перше європейське турне Обама стало тріумфом (УМ, 08.04, 2009).

В одних випадках, заголовний стійкий зворот обігрується в тексті, підвищуючи тим самим експресивну функцію останнього, в інших, – заголовок не має співвіднесеності з конкретною одиницею в тексті, пор.: **На вихід, батюшко!** Українські віряни продовжують “прощатись” із Московським патріархатом. Ще одна церковна громада Тернопільщини вирішила розпрощатися з Московським патріархатом (УМ, 15.02, 2017); **Новий гравець у “Прем’єр-лізі”:** Порошенко збирається замінити Гройсмана на Луценка. У квітні добігає кінця перший рік прем’єрства Володимира Гройсмана. Щоб пролонгувати перебування на посаді, главі уряду необхідно представити парламенту програму дій на найближчий рік, і в разі схвалення такої програми команда чинного Прем’єра отримає імунітет від відставки (УМ, 17.01, 2017); **Сам пішов.** Томенко подав у відставку за кілька годин до того, як його “пішли” (УМ, 09.09, 2005); **Від шуму до буму – один крок. Або два.** Новопризначений голова Держбуду України Валерій Череп під час представлення апарату комітету пообіцяв, що у країні буде будівельний бум (Д, 12.06, 2001).

Мовний матеріал дає підстави вважати, що фразеологічні заголовки виявляють самодостатність у реалізації прагматичної інформації [4, с. 74]. Важлива, актуально значуща інформація, яка підтримується особистісним ставленням автора до тієї чи іншої ситуації, факту, події, особи, змісту, наприклад, подається в таких заголовках-трансформах: **Стефаник – хоч куди козак.** Предки знаменитого новеліста переселилися на Галичину після зруйнування Запорозької Січі (УМ, 03.08, 2003), пор. рядок з “Енеїди” І. Котляревського “Еней був нарубок моторний. І хлопець хотів куди козак”; **Його “Тринадцята” минула.** Зірка телесеріалу “Доктор Хаус” Олівія Уайльд тепер стала ще й жінкою вільною. Актриса, відома за роллю інтерна

Ремі на прізвисько “Тринадцять”, розлучилася з чоловіком (УМ, 11–12.02, 2011), пор. поезію Т. Г. Шевченка *“Мені тринадцятий минало”*; *Дві сторони однієї десятки. Дві сотні киян вишикувалися в живий ланцюг, відстоюючи вулицю Івана Мазети* (УМ, 13.07, 2010), пор. *дві сторони однієї медалі*.

Модальність заголовка, його функціональна номінативність, здатність актуалізувати думку підтримується такими засобами в його структурі, як інтонація, звертання, порівняння, експресивні частки, вигуки, вставні слова тощо, напр.: *Ух, ух, солом’яний дух. У Музей-квартирі Павла Тичини триває виставка дідухів та виробів із соломи “Радуйся, земле”* (УМ, 13.01, 2005); *Затишишя. Перед чим? Найважчий для опозиції день – коли нема роботи* (УМ, 03.12, 2004); *Кличко, як і Бог, любить трійцю. У родині українського боксера Віталія Кличка народилася третя дитина* (УМ, 05.04, 2005).

До особливостей фразеологізованих заголовків-трансформ варто віднести можливість їх використання в різноманітних комунікативних типах висловлення, які містять:

– запитання: *Біжимо попереду чи стрибаємо в “останній вагон”?* (Д, 28.09, 2001); *“Мохеровий кардинал”: чому Польща вимагає від України переглянути свою історію?* (УМ, 08.02, 2017); *Що СОТ приїдешній нам готує?* (УМ, 06.02, 2008); *Газ – усьому голова?* (УМ, 17.08, 2006); *Час розбирати каміння?* (УМ, 22.02, 2011); *Світло в кінці глухого кута?* (УМ, 04.03, 2008); *Тихо їдуть. Далі будуть?* (УМ, 15.11, 2007); *Удруге в ту ж річку?* (УМ, 03.03, 2010); *Чи засоєні уроки?* (Д, 22.01, 2018);

– заклик, наказ, прохання, побажання тощо, виражені окличними реченнями: *Боржники, гроші – на бочку!* (УМ, 23.10, 2003); *3 бідного двісті тисяч – комфорт ... сильнішому!* (УМ, 05.06, 2007); *Слава Україні! Героям – суд* (УМ, 13.01, 2011); *Щоб кожен жив на таку стипендію!* (УМ, 26.06, 2001); *Хто не з нами, той Пинзеник!* (УМ, 20.11, 2008);

– розповідь: *Під “лежачий” велосипед дорога тече* (УМ, 29.05, 2009); *Поганому мерові намети завважають* (УМ, 04.09, 2007); *Багаті теж худнуть* (УМ, 12.03, 2009); *Америка підкладає Європі свиню. І не одну* (УМ, 17.04, 2009); *Чим далі в ліс, тим дорожча сотка* (УМ, 30.10, 2008); *Із українців по нитці – уряду реформа* (УМ, 18.02, 2011); *Депутати – собі не вороги* (УМ, 24.01, 2017); *Зі світу по краплині – черкащанам океан води. Питної* (УМ, 13.05, 2004); *Хтось там бреше, а караван іде* (УМ, 19.04, 2006); *Бідні, бо дурні: понад 15,6 % українців готові продати свій голос на виборах за 500 гривень* (УМ, 31.01, 2018). Вимовлені з відповідною інтонацією заголовки не тільки розкривають тему висловлення, його смислово важливість, актуальність, але й виражають конкретні емоції – іронію, сумнів, зневагу, осуд, надію, хвилювання, згоду чи незгоду автора з тією чи іншою ситуацією тощо.

Фразеологізми в ролі заголовків, як засвідчив матеріал, дуже часто модифікуються, що тісніше пов’язує їх з текстом, авторським задумом, надає певного стилістичного увиразнення, привертає увагу читача. Найпоширенішими прийомами серед таких є:

1) заміна одного або кількох компонентів, коли нововведені лексеми проектуються на пропущені елементи, з якими не пов’язуються за змістом: *Кордон до Києва довів* (УМ, 02.02, 2010), пор. *язик до Києва доведе*; *Хто платить гроші, той і арку замовляє* (УМ, 18.05, 2004), пор. *хто платить гроші, той і музику замовляє*; *Одна зарплата – добре, а дві чужі – краще. КРУ провела перевірку у вузах* (УМ, 17.04, 2003), пор. *одна голова добре, а дві – краще*; *Не все “їдцям” масниця. На Стрітення місцева влада в Долині організувала презентацію пропрезидентського блоку “За єдину Україну!”* (УМ, 19.02, 2002), пор. *не все коту масниця*; *Дефолт у кінці тунелю* (УМ, 16.02, 2010), пор. *бачити світло в кінці тунелю*; *Час – нафта* (Д, 07.09, 2001), пор. *час – гроші*; *Що суд приїдешній нам готує?* (УМ, 09.04, 2003), пор. *що день приїдешній нам готує*; *За курку гроші. Рада дозволила 60 % дотацій віддати великим агрохолдингам* (УМ, 27.03, 2018), пор. *знов за рибу гроші*. У результаті заміна того чи того компонента сталого вислову іншим часто спричинює зміни його смислу;

2) розширення компонентного складу ФН за рахунок введення додаткових компонентів: **Фінанси співають виборам романси** (УМ, 04.11, 2008); **З ким у парламенті поведешся, того й наберешися** (УМ, 12.05, 2001); **Хлопчик для биття. І дівчинка** (УМ, 27.05, 2008); **Андрій Ніцой: “Влада виробила стратегію, як позбутись майбутніх Майданів”** (УМ, 28.03, 2018); **Союз як корова язиком злизала** (УМ, 16.06, 2009); **Американська коса на іракський камінь** (УМ, 30.07, 2002); **“Удар у спину воюючій Україні”: Парубій про польський “антибандерівський” закон** (УМ, 06.02, 2018). Такий тип трансформації фразем підсилює інформативну функцію заголовків, які отримують можливість розкрити зміст медійного матеріалу;

3) усічення компонентних елементів фразеологізмів створює ефект підсиленого очікування: **“З півслова...”** (Д, 21.03, 2018), пор.: *розуміти з півслова; Гуртом добре бити. У білоруській екстралізії “Сокіл” розстроцив “Керамін”, показавши неймовірну реалізацію більшості* (УМ, 02.02, 2010), пор. *гуртом добре й батька бити; Двічі в одну річку. Екс-“губернатор” Євген Кушнарєв передумав іти з обласного депутатства* (УМ, 02.09, 2005). Дієвим засобом трансформації є усічення заголовка-сталого виразу, в якому замінений один чи кілька компонентів, пор.: **Одна голова – добре...** (УМ, 15.04, 2008); **“Камінь” за пазухою** (УМ, 29.11, 2008); **Посада – не вовк** (УМ, 20.03, 2009); **Разом їх багато...** (УМ, 20.06, 2009); **Не відкладай на після виборів** (УМ, 17.11, 2010). Уживання в заголовках медійних текстів фразеологізмів у модифікованому вигляді свідчить про авторські пошуки експресії, бажання зробити заголовок яскравішим, привабливішим, переконливішим. Зміни будови стійких зворотів дозволяють авторам уникати штамів і створювати нові експресивні засоби для підсилення інформативності. Двопланове розуміння фраземи-заголовка найчастіше можна виявити, лише ознайомившись з широким контекстом.

Заголовний модифікований стійкий зворот може обіграватися і в фіналі тексту, що надає стрункості усьому матеріалу, робить його завершеним у композиційно-структурному відношенні. Оцінна функція такого заголовка налаштовує читача на особливе сприйняття матеріалу, що посилюється повторюваною фінальною кінцівкою тексту, напр.: **“Ілліч-баба” і 40 наймитів. ... після випадку в Іллічівському районі Маріуполя, де 29-річна жінка “причарувала” не одного молодого чоловіка, а цілий гурт лобурів. Намагаючись догодити своїй пані, молодики готували їй їжу, прали, наводили порядок у будинку. І все це лише за певну порцію наркотичного зілля, на яке у парубків не вистачало коштів. Ті, хто не мав грошей, потрапляли у повне розпорядження “Ілліч-баби” і чвалали до неї виконувати всю роботу по господарству** (УМ, 14.05, 2002 – тут використано зі стилістичною метою індивідуально-авторську трансформацію назви арабської казки **“Алі-Баба і 40 розбійників”**). Фінальне оказіональне утворення дає оцінку тій інформації, яка закладена в тексті.

Уведення модифікованих стійких словосполучень у заголовки медійних текстів стає особливим засобом мовної експресії, яка сприяє посиленню ефективності сприйманого. Вжитий у заголовку трансформований фразеологічний зворот не лише виконує функцію встановлення контакту або привернення уваги до змісту інформації, але й підпорядковує собі весь наступний контекст семантично і структурно. Заголовний трансформований стійкий зворот, обіграваний у кінцевій позиції тексту, підсумовує сказане вище й конденсує в собі всю прагматичну інтенцію його відправника.

Література

1. Арнольд И. В. Стилистика современного английского языка : [учеб. пособ. для студ. пединст. по специальности “Иностранный язык”] / Арнольд Ирина Владимировна. – М. : Просвещение, 1990. – 300 с.
2. Бойченко Н. О. Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” / Бойченко Наталія Олександрівна. – К., 2002. – 192 с.

3. Кунин А. В. Фразеологические единицы и контекст / А. В. Кунин // Иностр. яз. в школе. – 1971. – № 5. – С. 2–15.
4. Михайлова Г. И. Процессуальные фразеологизмы в функции заголовка газетных публикаций / Г. И. Михайлова // Фразеологизм: семантика и форма // Сб. ст., посв. юбилею В. А. Лебединской / отв. ред. Н. Б. Усачёва. – Курган : Изд-во Кург. гос. ун-та, 2001. – С. 74-77.
5. Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / Александр Иванович Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 280 с.
6. Пашинська, Л. М. Фразеологічні неологізми в сучасному українському мас-медійному дискурсі : автореф. дис. канд. філол. наук. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України / Л. М. Пашинська. – К., 2011. – 23 с.
7. Пономарів О. Д. Стилiстика сучасної української мови : [пiдручник] / Олександр Данилович Пономарiв. – К. : Либiдь, 1993. – 248 с.
8. Ужченко В. Д, Ужченко Д. В. Фразеологiя сучасної української мови : [навч. посiбник] / Вiктор Дмитрович Ужченко, Дмитро Вiкторович Ужченко. – К. : Знання, 2007. – 494 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

Д – газета “День”, УіСС – газета “Україна і світ сьогодні”, УМ – газета “Україна молода”.

КОЛОРАТИВНІ СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКІ ФІТОНІМИ (порівняльно-історичний аспект)

Пашенко О. М.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена дослідженню формування колоративних східнослов'янських фітонімів. У статті встановлено напрями семантичних переходів у структурі праїндоевропейських основ на різних історичних етапах їхнього розвитку. Охарактеризоване на матеріалі семантики фітонімічної лексики східнослов'янських мов етимологічне співвідношення їх з праслов'янськими словоформами.

Ключові слова: праслов'янська словоформа, семантичні зміни фітонімів, колоративні фітоніми.

The article is dedicated to the investigation of formation the East-Slavonic phytonyms of colour. The article establishes the directions of semantic transitions in the structure of the Proto-Indo-European foundations at different historical stages of their development. The etymological correlation with the Slavic word forms, which is characterized by the semantics of the phytomic vocabulary of the East Slavic languages.

Key words: phytonyms of colour, proto-Slavonic word forms, semantic transformations of plant names.

У зв'язку з активізацією розвитку порівняльно-історичного і типологічного мовознавства у вивченні індоєвропейських, зокрема східнослов'янських, мов спостерігається тенденція до комплексного аналізу системних параметрів їх структури з подальшим виявленням у них спільного та окремого для кожної мови. Зокрема, перед сучасними етимологічними студіями постають завдання визначення загальних принципів історичної семантики. Особливо важливим є посилене увага дослідників до інтерпретації семантичних трансформацій у лексичній будові східнослов'янських мов. Тут досліджуються передусім спільні тенденції розвитку семантики з позицій їх діахронічної експертизи в численних історико-етимологічних працях М. Фасмера, О. М. Трубачова, О. С. Мельничука, Р. В. Болдирева та ін.

Надзвичайно вагомими є дослідження тематичних мікроареалів в організації лексичної структури на різних етапах її становлення, у яких по-різному віддзеркалюється динамізм семантичних процесів. Одним з таких утворень є ботанічна номенклатура, своєрідно представлена в різних регіонах Східної Славії. До цього часу цей шар лексики, зокрема колоративні східнослов'янські фітоніми, можна вважати ще недостатньо дослідженими. Саме і цих позицій поза сумнівом є **актуальність** статті.

Плідним напрямом у працях, які присвячені утворенню східнослов'янських фітонімів, є аналіз символічної конотації назв лікарських рослин [7; 11 та ін.], семантики ботанізмів, їх психолінгвістичних властивостей [21], стилістичних й словотвірних особливостей [24]; розглянуто також різні тематичні групи назв рослин [14; 19 та ін.], семантичну деривацію фітонімів [13], семантичні моделі їхнього утворення [5; 24], мотивації назв рослин [16; 23]. Також досліджуються фітоніми в окремих мовах [8, 22 та ін.], зокрема в російській [20, 25 та ін.], білоруській [10, 12 та ін.], серболужицьких мовах [3, 18], сербській та хорватській мовах [15].

Досить ґрунтовно подано матеріал в “Этимологическом словаре славянских языков” за ред. О. М. Трубачова. На думку самого автора словника, його завданням було піти далі у вивченні стародавнього (праслов'янського) лексичного фонду слов'янських мов і дати відповідь на питання, як названий праслов'янський фонд об'єднує, а також – як він роз'єднує слов'янські

мови з їх історичним членуванням на три групи [26, I, с. 2]. Досліджуючи етимологію термінів рослинного світу за матеріалами цього словника, робота над яким тривала близько 40 років, можна констатувати певний поступ в організації та викладенні дослідницьких даних і характері їхніх підсумків. Якщо на сторінках перших томів фіксувалася увага на споріднених слов'янських коренях до кожного фітоніма, давалися посилання на різні погляди з приводу етимології назви рослини і короткий словотвірний висновок, то дані останніх випусків дають, крім більш широкої бази спільнокореневих слов'янських відповідників, детальніший огляд думок спеціалістів на походження того чи того фітоніма і розгорнуте обґрунтування найбільш слушного висновку, а також, що найбільш для нас важливо, формули семантичних переходів при формуванні фітонімічної лексики і зростання кількості праіндоєвропейських основ (коренів), що мотивували аналізований термін (див. напр.: **berstь* “берест”, **berza* “береза”, **obrěxъ* “горіх”) [26, I, с. 71–73].

Серед лексикографічних джерел дослідження фітонімів особливе місце займає “Етимологічний словник української мови” в чотирьох томах. Це зумовлено специфікою подання етимологічної інформації в ньому. Зокрема, назви рослин тут наводяться поданням паралелей з різних слов'янських мов та з обов'язковим зазначенням праслов'янського кореня. Більшість фітонімів подано із вказівкою на їхнє індоєвропейське джерело. Низка ботанічних лексем має пояснення розвитку свого семантичного складу, як-от: *дуб* “низько розташована місцевість” – “долина” – “волога долина, поросла лісом” – “ліс” – “дерево” – “найбільш звичайне дерево, дуб” [6, II, с. 137].

Беручи до уваги численні етимологічні дослідження праіндоєвропейських праформ, не можна залишити осторонь проблеми визначення поняття основа (корінь) в компаративістиці тим більше, що в даній роботі їх семантика є базовою. Слід відзначити багатоаспектність тлумачень терміна *праіндоєвропейська основа (корінь)*, про що свідчить дослідження цієї проблеми із самого початку існування порівняльно-історичного вивчення індоєвропейських мов. У зв'язку з цим виявляється доцільним виділити три основні напрями в розробленні цієї проблеми.

Представники першого напрямку, серед яких передусім європейські семітологи, відстоюють формальний погляд на праіндоєвропейську основу (корінь). Основні проблеми, що тут вирішувалися, зосереджено на їхньому фонетичному складі, зокрема якості голосного та систематизації консонантів. Суттєвим недоліком такого підходу є нехтування змісту морфеми, що ускладнювало розв'язання теоретичних проблем омонімії і полісемії.

Особливістю другого напрямку теоретичних досліджень є аналіз семантичної характеристики прадавніх основ (коренів) і їх формально граматичного вираження. Ці основні вихідні принципи значною мірою вже були представлені в традиціях індійських граматистів. Основоположники порівняльної граматики індоєвропейських мов перебували під сильним впливом давньоіндійського визначення кореня як нерозкладеного звукового комплексу, що має єдине, хоча і досить широке лексичне значення.

Недостатньо розробленим на цей час залишився третій, семантичний напрям, що надає перевагу семантичним змінам у структурі праіндоєвропейських етимонів. Час від часу деякі етимологи і компаративісти, займаючись етимологічним аналізом, зосереджують увагу “на реальних словах, а не фіктивних коренях” [15, с. 27–28]. Результатом незадовільного розв'язання проблеми праіндоєвропейської праформи до цього часу є відмова деяких дослідників від оперування термінами “корінь” та “основа” і заміна їх словами “праформа”, “етимон” та ін. Так, у сучасних етимологічних дослідженнях індоєвропейських мов по-різному представлена семантична парадигма праіндоєвропейської основи (кореня) через те, що до цього часу лише частина індоєвропейських мов проаналізована з позицій історико-етимологічних рішень, що зумовлено передусім рівнем розвитку історико-етимологічних досліджень певної

мови або певної групи мов; дотепер спостерігається надзвичайно велика різноманітність у наявності досліджень усіх ярусів мовної системи, особливо там, де йдеться про т. зв. топонімічні або антропонімічні мови, такі, як венетська, аланська, фрігійська, фракійська, скіфо-сарматські, дакомізітські мови та іллірійська група мов.

Отже, недостатність та обмеженість відомого мовного матеріалу в багатьох регіонах індоєвропейського мовного ареалу та нерівномірна вивченість усіх індоєвропейських мовних груп спричиняють певну непослідовність у різних етимологічних дослідженнях, передусім в етимологічних словниках, інтерпретації та визначення семантичної парадигми праіндоєвропейської основи (кореня). Така ситуація віддзеркалюється в семантичній інтерпретації реконструйованих праіндоєвропейських основ (коренів) у словниках [4; 26 та ін.]. Тому, зважаючи на неоднозначність термінів, що позначають результати етимологічної реконструкції сучасними етимологічними словниками, у цьому дослідженні прийнято вживати варіант поняття *основа* (*корінь*) як умовне позначення праслов'янських та індоєвропейських праформ, семантична структура яких стала базовою для утворення східнослов'янських фітонімів.

У нашій статті розглянуто східнослов'янські фітоніми, мотивовані праіндоєвропейськими відад'єктивними основами (коренями). Відад'єктивні східнослов'янські фітоніми було утворено на базі праіндоєвропейських основ (коренів) із значеннями узагальнених ознак і властивостей. Поняття ознаки і властивості, що виражають прикметники, включають різноманітні значення. Вони становлять кілька підгруп за значеннями кольору, форми, стану та розміру. Уважаємо за доцільне розглянути докладніше кожну підгрупу відад'єктивних східнослов'янських фітонімів, зокрема підгрупу праіндоєвропейських основ (коренів) на позначення кольору. Досить продуктивними щодо утворення східнослов'янських фітонімів стали праіндоєвропейські відколаративні основи (корені): *albho – “білий”, *bherēg – “світлий”, *bhol- // *bhel – “білий”, *ēg-b(h)-, *ōg-b(h)- – “темний” або “червоний”, *gholt-, *ghel – “жовтий, жовто-зелений”. Ознака за кольором стала основною у формуванні назви рослин, причому деривативний спосіб виявився для них однаковим. Оскільки у процес найменування рослин залучаються їхні певні ознаки і ознака за кольором є однією з найактуальніших, то кількість відколаративних фітонімів виявилася найбільшою з відад'єктивних назв рослин (105 фітонімів). Номінація ряду рослин за їхнім кольором також вкладається у формулу *ознака → носій ознаки → назва за носієм ознаки*. Так, праіндоєвроп. *albho – “білий” трансформувалася у праслов'янську назву *olbodь // *elbedь // *elbedь “лебідь”, що становить семантичну паралель “колір” – “птах”. На цій паралелі утворилася низка фітонімів: укр. [лебідка] “материнка звичайна, *Origanum vulgare* L.”, [лебьодка] “тс.”; рос. [лебедка]; білор. [лябёдка] [26, III, с. 19]. Інші назви, що входять до цієї семантичної групи, були утворені теж за ознакою “колір”: укр. лобода “*Chenopodium* L.; лутига; лобода”, [лобідка] “лутига садова”, лободина “стеблина лободи”, [лободиця] “лобода”; рос. лебеда “лутига, лобода”, [лобода, лобуда] “тс.”; білор. лябьда “лобода”, лябеднік “лутига” [6, III, с. 276]. Назви зумовлені зовнішнім виглядом листя, ніби притрушеною білим пилком (особливо в лободи білої). Семантичну паралель становить “лобода” – “білити” – “білий”.

Продовжуючи перелік відколаративних фітонімів, розглянемо ті, що були утворені від праіндоєвроп. *bherēg – “світлий”. Ця основа (корінь) у праслов'янську добу видозмінилася в *berza < *berga “береза”, первісне значення назви дерева – “світла, біла”: укр. береза, “березове дерево”, [березина] “березняк”; рос. берёза; білор. бяроза “тс.”. Семантичний розвиток вкладається в схему: *ознака → назва за ознакою*.

На думку авторів ЕСУМ [6, I, с. 171–172], назви рослин, що були утворені від праіндоєвроп. *bherēg – світлий”, праслов. *berza < *berga – результат зближення з основою береза, деетимологізованої давнішої назви, відбитої в укр. березка “повій, *Convolvulus arvensis* L.”, “повитиця, гірчак повійковий; гірчак перечний; горошок бульбастий; гадючник шестипелюстковий”, [берестень] “повій; берізка “тс.”, [бірузки] “повій”; рос. березка “повій;

грушанка”; [берлогза]” гірчак повійковий”; білор. *бярозка* “повій; гірчак”; *бералёзга*, “тс.”. За характерною ознакою (колір квітів) сформовано також фітоніми від праїндоевроп. *bhol- // *bhel – “білий”, праслов. *bělъ, очевидно, з *bēl – як результат подовження ё в давнішому *bēl- або з *bhoilos < *bholios “білий”; укр. [білавка] “стокротка”, [білило] “зірочник ланцетовидний”, [білина] “королиця, ромен”, білиця “юриня”, [білка] “тс.”, [білочка] “юриня”, [більок] “віхалка гілляста”, [білявка] “стокротка”, [білячка] “бурачок, білоцвіт”, [біль] “гикавка”; рос. [белица] “королиця”, [белик] “тс.”; білор. *бяльок* “віхалка”. Всі ці назви рослин зумовлені білим кольором рослин пор.; білор. [белаквет] “королиця”, [белач ляхаўка] “тс.” [26, III, с. 79–81].

У ряді випадків праїндоевроп. *bhol- // *bhel – “білий” мала ускладнений характер розвитку, що виявилось в тому, що спочатку утворилася назва *болото* (місцевість), а потім – назви рослин за цією місцевістю (укр. [болотник] “багно, *Ledum palustre* L.; андромеда; торфник гостролистий; мохнаток”, [болотнина], [болотниця] “глейхцерія; торфник”, [болотнянок] “перстач гусячий”, [болотнянок] “тс.”; “жовтець болотний”, [болотяник] “багно”, [болотянка] “глейхцерія”, [болох] “жовтець болотний”) – похідні утворення від *болото*: всі вони репрезентують назви болотяних рослин [6, I, с. 226]. Семантичний розвиток праїндоевроп. *bhol- // *bhel – “білий” відбувався за моделлю: *ознака → місце зростання → назва за місцем зростання*.

Очевидно, праїндоевроп. *ēgē-b(h)-, *ōgō-(h) первинно позначала темний або червоний колір, чим дала базу для номінації низки рослин за цим кольором, а також не виключено, що з кольором неоднорідним, строкатим. На думку О. Б. Ткаченка [6, II, с. 570], праслов. *ęębina, *erębina, *erebina або – з іншим ступенем вокалізму – *ęębina, що похідні від праслов. *arębъ “куріпка; горобина”, *ęębъ, *erębъ “тс.”, дали основу таким сучасним назвам: укр. *горобина* “*Sorbus* L.”, [гораб, горба, горбина, горєбина, гороба, грабина, ворбина, воріб, вербина, орабина, орабіна, ореб, оробина, оряба, орябіна, ріба, рябіна, рябка, храбіна, ярабіна] “тс.”; рос. *рябина*; білор. *рабіна*, [гарабіна; арабіна, ярабіна, верабіна] “тс.”. Усі ці ботанізми позначають рослини, що відрізняються строкатістю, тому семантична модель утворення цих назв має виглядати таким чином: *ознака (колір) → назва за ознакою*.

Подібним чином утворено східнослов'янські фітоніми від праїндоевроп. *ghel – “жовтий”. Цей процес проходив стадію через праслов. *z^hltъ “жовтий”, внаслідок чого утворився ряд назв рослин: укр. *жовтило* “роман фарбувальний, *Anthemistinctoria* L.”, [жовтільніця] “скабіоза”, [жовтух] “сонццвіт”, [жовтушка] “цмин, кульбаба”, [жовтюшка] “тс.”, *жовтушник*, *жовтяниця*, [жовточниця] “тс.”, [жовтянка] “підмаренник справжній”; рос. *желтушник* “жовтило”, [желтушка] “жовтило”; білор. *жаўтушнік*, [жаўтушка] “тс.”; укр. *жовтець* “тс.”. Усі ці назви рослин зумовлені жовтим кольором квіток. У цьому разі динаміка деривації є досить прозорою: *ознака (колір) → назва за ознакою*.

У низці назв ця сама основа (корінь) *gholt-, *ghel- – “жовтий, жовто-зелений”, первісне значення якої, очевидно, було “блискучо-жовтий”, видозмінившись у праслов. *zolto “золото”, стала базою для метафоричних найменувань рослин за схожістю забарвлення із золотом: укр. [золотень] “золотень жовтий, *Asphodelus luteus* L.”, [золотачка] “жовтяниця черволиста”, [золотячка, золотозіль] “тс.”, [золотень] “смородина золотиста”, [золотник] “перстач, герань криваво-червона; перстач золотистий; парило звичайне; золототисячник; родовик лікарський; ромашка лучна; злотоцвіт; повитиця льонова”, [золотниця] “плакун верболистий”, [золоточник] “золотушник звичайний”, [золотуха] “тс.”, *золотушник* “тс.”; рос. *золотарник* “золотушник”, *золотник* “перстач; золототисячник”, *золотушник*, *златник* “золотень”; білор. [златнічок] “герань криваво-червона”, [сумнік залацісты] “золотушник” [6, с. 203]. Таким чином, схема семантичної трансформації цієї підгрупи ускладнюється ступенем праслов. *zolto і виглядає так: *ознака (колір) → метал → колір → назва за кольором*.

Отже, вісім праїндоевропейських відколоративних основ (коренів), які утворили 105 східнослов'янських фітонімів, субстантивувалися в праслов'янську епоху, активізувавши

сему “носії ознаки”, яка послугувала підґрунтям для найменувань фітонімів. Праїндоевропейські основи (корені) на позначення кольору розвивалися за такими семантичними моделями: *ознака* → *назва за ознакою*; *ознака* → *носії ознаки* → *назва за носієм ознаки*. Моделі *ознака (колір)* → *метал* → *колір* → *назва за кольором*, *ознака* → *місце зростання* → *назва за місцем зростання* є різновидами основної моделі.

Таким чином, дослідження процесів формування ботанічної номенклатури, що походить з указаних джерел, дозволяє стверджувати, що процес називання об’єктів, які оточують людину (у цьому разі – рослинного світу) ураховує взаємодію рослинного світу з людиною: сприйняття, використання його людиною, вплив на людину та ін.

Література

1. Болдирев Р. В. Праслов’янська мова й індоєвропейська етимологія // Наука і освіта : зб. наук. пр. – К. : Хрещатик, 1997. – С. 112–120.
2. Мазуркевич Л. В. Лексика флори і фауни в сербо-хорватском языке (сопоставительно с русским и украинским) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / Л. В. Мазуркевич. – М., 1988. – 17 с.
3. Адаменко С. Л. Серболужицька ботанічна номенклатура: її формування та специфіка (на матеріалі назв лікарських рослин) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / С. Л. Адаменко. – Львів, 1999. – 208 с.
4. Български етимологичен речник / Съст. В. И. Георгиев, И. Заимов, Ст. Илчев. – София : БАН, 1971–2002. – Т. 1–6.
5. Довбня Л. Е. Семантична трансформація спільнослов’янських слів в російській та українській мовах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. Е. Довбня // 10.02.02. – К., 1993. – 209 с.
6. Етимологічний словник української мови : В 7-ми т. // За ред. О. С. Мельничука. – К. : Наук. думка, 1982–2004. – Т. 1–4.
7. Зайковская Т. В. Растения в языковой картине мира русских, румынских и болгарских / Т. В. Зайковская // XII Международный симпозиум по психолингвистике и теории коммуникации “Языковое сознание и образ мира” // Ред. Григорьев А. А. и др. – М., 1997. – 180 с.
8. Закревская Я. В. Украинское диалектное словообразование в ареальном аспекте (Субстантивная суффиксация) : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.02 / Я. В. Закревская. – Львов, 1984. – 55 с.
9. Иванов В. А. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (древний период) / В. А. Иванов, В. Н. Топоров. – М. : Наука, 1965. – 246 с.
10. Казаченок Т. Г. Огородная и садовая лексика в старобелорусском языке (на материале письменных памятников XV – XVII вв.) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Т. Г. Казаченок. – Минск, 1976. – С. 13–14.
11. Калько В. В. Когнітивно-ономасіологічний аналіз назв лікарських рослин в українській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Калько. – Одеса, 2003. – 20 с.
12. Киселевский А. И. Образование ботанической терминологии в белорусском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.03 / А. И. Киселевский. – Минск, 1962. – С. 7–15.
13. Козловская М. М. Семантическая деривация как источник новых обозначений (на материале словарей новых слов и значений) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19. – Минск, 1995. – 21 с.
14. Коломієць В. Т. Семантична мотивація українських назв рослин / В. Т. Коломієць, А. М. Шамота // Мовознавство. – 1979. – № 4. – С. 20–25.
15. Макаев Э. А. Реконструкция индоевропейского этимона / Э. А. Макаев // Вопр. языкознания. – М., 1967. – № 4. – С. 26–33.
16. Манакин В. Н. Содержание и принципы контрастивной лексикологии близкородственных языков : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01, 10.02.02 / В. Н. Манакин. – К., 1994. – 366 с.

17. Мартынов В. В. Становление праславянского языка по данным славяно-язычных контактов / В. В. Мартынов. – Минск : Наука и техника, 1982. – 44 с.
18. Марченко Т. Я. Типи словотвору українських і сербських назв рослин / Т. Я. Марченко // Матеріали III – IX наукових читань, присвячених пам'яті професора І. Ковалика. – Івано-Франківськ : Плай, 1995. – С. 102–103.
19. Меркулова В. А. О некоторых принципах этимологии названий растений / В. А. Меркулова // Этимология. – М. : АН СССР, Ин-т рус. яз., 1964. – С. 72–87.
20. Меркулова В. А. Очерки по русской народной номенклатуре растений. Травы, грибы, ягоды / В. А. Меркулова. – М. : Наука, 1967. – 257 с.
21. Подолян І. Е. Національна специфіка семантики фітонімів в українській, англійській та німецькій мовах : автореф. дис ... канд. філол. наук: 10.02.17 / І. Е. Подолян. – К., 2000. – 20 с.
22. Сабадош І. В. Формування української ботанічної номенклатури / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ужгор. держ. ун-т, 1996. – 189 с.
23. Сердюк А. М. Мотиваційна основа назв рослин у первинному і вторинному семіозисі (на матеріалі української, російської, німецької та французької мов) : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.15 / А. М. Сердюк. – К., 2002. – 20 с.
24. Симоненко Л. О. Формування української біологічної термінології / Л. О. Симоненко. – К. : Наук. думка, 1991. – 150 с.
25. Чинок Е. И. Номинация ягод и ягодных растений в современном русском языке : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / Е. И. Чинок. – К., 1985. – 24 с.
26. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под. ред. О. Н. Трубачева. – Вып. 1–29. – М. : Наука, 1974–2002.

ПОНЯТИЙНИЙ АППАРАТ МОРФОНОЛОГІЇ СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ГНЕЗДА

Потапова Г. М.

Київський національний лінгвістический університет

Стаття присвячена одному з актуальних питань сьогодення – проблемам виокремлення та опису понятійного апарату морфології. Спираючись на теорію морфології М. Трубецького, авторка аргументовано доводить, що морфологічний опис необхідно здійснювати у форматі морфологічних моделей.

Ключові слова: комплексні словотвірні одиниці, морфологія, позиція, альтернант, чергування, морфологічна операція, лінгвістична модель.

The article is devoted to one of the topical issues of the present – problems of isolation and description of the conceptual apparatus of morphonology. Based on the theory of morphology of Trubetskoj M., the author argues reasonably that the morphological description must be carried out in the format of morphological models.

Key words: complex word-formation units, morphonology, position, alternant, alternation, morphonological operation, linguistic model.

Несмотря на то, что о выделении морфологии как самостоятельного раздела науки о языке начали говорить еще в 30-х годах прошлого века, многие проблемы, составляющие суть этого раздела (уровня), до сих пор остаются спорными. Одной из таких проблем, безусловно, является существование понятийного аппарата, с одной стороны, отличного от подобных аппаратов, призванных описать языковые явления других уровней, а с другой стороны, способного обслуживать морфологию как раздел языкознания, учитывающий специфику перехода от фонетики как плана выражения слова к морфологии как плану его содержания.

Идея выделения морфологии в отдельный языковой ярус принадлежит Н. С. Трубецкому. В своей работе “Некоторые соображения относительно морфологии” он определил круг основных проблем нового раздела лингвистики. Среди них изучение фонологической структуры морфемы, комбинаторных звуковых изменений в морфемных сочетаниях, звуковых чередований, выполняющих морфологическую функцию. Однако широта взглядов Н. Трубецкого на морфологию привела к концептуальному плюрализму в ее определении. Морфологию считают частью морфологии (М. Хале, В. И. Залхоев), определенным кодом преобразования потока морфем (О. С. Ахманова), парадигматической морфемикой (Е. В. Клобукова), существуют и другие точки зрения. Над описанием морфологических преобразований в разных частях речи работали Р. Якобсон, М. Панов, М. Хале, Н. Ильина и др. Дальнейшее творческое развитие получили и отдельные пункты программы Н. С. Трубецкого.

Цель статьи и ее задачи определить понятийный аппарат, с помощью которого можно производить морфологическое описание комплексных словообразовательных единиц: словообразовательных зон и словообразовательных гнезд.

Наличие собственного “морфологического” понятийного аппарата многолетняя неразрешимая проблема. По мере усложнения объектов морфологического описания, проблема становится все острее. Когда объектом такого описания становятся не простые, а комплексные словообразовательные единицы: словообразовательные зоны, гнезда, необходимо найти весомые аргументы для доказательств существования таких морфологических “инструментов”. Предметом нашего исследования стала морфология отглагольных словообразовательных гнезд и некоторых отглагольных словообразовательных зон. Для этого нам было необходимо не только проанализировать разные, порой взаимоисключающие точки зрения, но и найти разумный компромисс, определить сущность понятий, с помощью которых можно провести корректное морфологическое описание таких непростых словообразовательных единиц.

Исходя из задач исследования, необходимо прояснить следующие морфологические понятия: позиция, операция, правила (под правилом мы понимаем некую рекуррентность, установленную опытным путем), модель.

Прежде всего хотелось бы остановиться на понятии *морфологическая позиция*. Н. Е. Ильина провела прямые параллели морфологических и фонологических позиций. Так же, как и фонологические, морфологические позиции она предлагает делить на сигнификативные и перцептивные, сильные и слабые. “В морфологии, как и в фонологии, сильной позицией является позиция наименьшей обусловленности для фонемы, представляющей морфону. Но, в отличие от фонологии, здесь речь идет о наименьшей обусловленности фонемы следующим за нею суффиксом или флексией. В сильной позиции различаются все морфемы. Это – позиция наибольшего различия” [7, с. 57]. Слабая морфологическая позиция – это позиция большей зависимости фонемы, реализующей морфону. Эту точку зрения разделяют и современные исследователи украинской морфологии [20, с. 200].

Е. А. Земская, В. В. Лопатин определяют морфологическую позицию как ряд алломорфов, реализующихся в морфеме и выделяют соответственно парадигматическую и синтагматическую позиции. В. В. Лопатин исходит из противопоставления инвариантной единицы – морфемы и варианта алломорфа (морфа). Поэтому синтагматической позицией он называет способность словообразовательных морфем мотивированных слов к сочетаемости с фонемами соседних морфем, парадигматической – способность к сочетаемости определенных соседних морфем [12, с. 269]. Е. А. Земская, определяет морфологическую позицию, исходя из противопоставления “морфема-слово”. При этом парадигматическая позиция отражает способность морфемы реализовываться в алломорфах, а синтагматическая – способности к сочетаемости морфем в слове и условия их реализации.

М. В. Панов определял позицию как окружение [14, с. 24–55]. Это определение также положено в основу классификации морфологических позиций А. А. Кретьова и А. И. Магишиной [9], которые, в зависимости от локализации морфологических операции, выделяют следующие морфологические позиции:

- 1) пограничные – префиксальную (префикс / корень); суффиксальную (суффикс / корень);
- 2) внутриморфемную – корневую (для вокалических чередований типа *село – сёла, день – дня*).

А. А. Кретьов считает, что наиболее интересна для морфологии пограничная позиция суффиксального стыка, так как здесь, благодаря морфологическим чередованиям, реализуется смыслоразличительная функция фонемы [8, с. 3]. Интересно, что про роль стыка корень-суффикс говорил Н. В. Крушевский: “если корень богат разнообразными фонетическими вариациями, то преимущественно потому, что его последний звук может встретиться и с таким начальным звуком суффикса, который его изменит” [10, с. 156]. Чередования на суффиксальном стыке связаны со словообразованием и никак не связаны с передачей морфологических значений. “Попытки лингвистов морфологизировать чередования на суффиксальном стыке приводят к приписыванию одному и тому же чередованию стольких разнородных значений, что – будь такое в действительности – морфологическая система была бы выведена из состояния коммуникативной пригодности” [8, с. 4]. Ученый утверждает, что на суффиксальном стыке продолжают действовать, никогда не прекращавшихся фонетических процессов V–X ст. – от первой палатализации до падения редуцированных. Суффиксальный стык – своеобразный “фонетический заповедник”, в котором фонетическое время остановилось перед падением редуцированных. “Поскольку на суффиксальном стыке морфология и фонология (фонетика) живут в разном времени, они не конфликтуют – они просто “не подозревают” о существовании друг друга” [8, с. 4]. Суффиксальный стык противопоставлен с одной стороны префиксальному, как внутреннее пространство слова на его внешней границе, а с другой стороны – флексивному.

Поэтому суффиксальный стык – “цемент”, который объединяет морфемы в основу и обеспечивает ее целостность [8, с. 7]. Таким образом, при определении морфонологической позиции мы сталкиваемся с той же проблемой, что и при попытке описания основных единиц словообразования, когда понятийный аппарат зависит от целей исследования и от общелингвистической позиции автора.

Под морфонологическими операциями мы понимаем любые морфонологические преобразования алломорфов в составе альтернативного ряда, сопровождающее словообразовательный шаг на определенной ступени словообразования. Некоторые исследователи считают, что морфонологические операции хаотичны и нерегулярны. Так, А. А. Реформатский говорил о бессистемности и “штучности” морфонологических операций (альтернатив) [15, с. 181].

Все морфонологические операции мы разделяем на качественные и количественные. Качественные операции определяют характер морфонологических изменений, не меняя количества фонем в алломорфе. Это консонантные (коррелятивные и некоррелятивные) и вокалические чередования, смена акцентной схемы (акцентуации) слова. Количественные, соответственно влияют на число фонем в составе алломорфа, это операции усечения или наращивания мотивирующей основы. Специфика вершины словообразовательного гнезда – глагола, делает усечения производящей основы обязательной морфонологической операцией при отглагольном словообразовании, например, в словообразовательном гнезде с вершиной *греметь* происходит усечение гласного = словообразовательная основа *грем'* (*греметь* – *гремушка*); в словообразовательном гнезде с вершиной *плакать* происходит усечение гласного = словообразовательная основа *плак* (*плакать* – *плакун*, *плач*, *плакуша*). При отглагольном словообразовании это происходит во всех производных на любой ступени словообразования.

Е. А. Земская предлагает выделять в качестве самостоятельной операции наложение. В нашем материале такой операции мы не обнаружили.

В исследованном материале проявились следующие морфонологические операции: усечение производящей основы, вокальное внутрикорневое чередование, консонантное коррелятивное и некоррелятивное чередования, смена акцентуационной схемы (акцентуации), единичные случаи интерфиксации, чередования с нулевой фонемой. Выбор операции определяется морфонологическим типом производящей основы и характером словообразовательного форманта, например, суффикс вызывает изменение корневого вокализма, по наблюдению Е. Куриловича, лишь при условии, что это позволяет структура корня. Морфонологические операции, происходящие в определенной позиции и сопровождающие словообразовательный такт, дают основания для формулировки морфонологического правила и построения морфонологической модели данного словообразовательного такта (шага). Морфонологические операции могут быть простыми и составными. Как показал проанализированный материал, для отглагольных СГ возможны как простые, так и составные операции. Однако при отглагольном словообразовании используются составные операции, включающие обязательное усечение производящей основы. При отыменном словообразовании доля простых и составных операций практически одинакова.

Операции могут быть ядерными, околядерными и периферийными. Под ядерными понимаются операции, характерные для большинства словообразовательных гнезд определенного фонологического класса вершин, например, для словообразовательных гнезд третьего фонологического класса вершин при образовании имен существительных на первой ступени словообразования с помощью нулевой суффиксации ядерными будут такие морфонологические операции:

1) усечение производящей основы (пр. о.) + смена акцентуации + консонантное коррелятивное чередование по твердости / мягкости *bác, zúđ, zudá, cún, uín*;

2) усечение пр. о. + смена акцентуации + консонантное некоррелятивное чередование *вóплъ, пѣск, мык*;

3) усечение пр. о. + смена акцентуации + вокальное чередование в корне *сáп, рѣв*;

4) усечение пр. о. + консонантное коррелятивное чередование *зудá*. Околоядерными называются операции, характерные для двух и более гнезд класса. Например, для словообразовательных гнезд третьего фонологического класса вершин на первой ступени словообразования при образовании глаголов однократного действия с помощью суффикса -ну околоядерными будут такие операции: 1) усечение производящей основы + консонантное коррелятивное чередование по мягкости / твердости *соннѹть, ревнѹть*; 2) усечение пр. о. + консонантное некоррелятивное чередование + смена акцентуации *пѣскнуть, сѣпнуть*. Периферийными называются операции, характерные для отдельного гнезда класса. Например, для словообразовательных гнезд первого фонологического класса вершин на первой ступени словообразования с помощью суффикса *-ать* в гнезде *выть*, образование глагола несовершенного вида со значением длительности действия сопровождается периферийной операцией усечением производящей основы + сменой акцентуации *подвывáть*.

В связи с тем, что усечение производящей основы (тематического гласного) – обязательная морфологическая операция в исследуемых словообразовательных гнездах, представляется необходимым остановиться на специфике глагольной основы.

Главная особенность глагольной основы в сравнении с именной – наличие тематического гласного. Статус этой единицы в современном русском языке остается спорным. В современной русистике эта проблема разрешается по-разному, в зависимости от взглядов того или иного исследователя или целей, которые он ставит перед собой. Одни исследователи анализируют все тематические гласные, независимо от класса глагола, другие разделяют их на группы. Для нашего описания необходимо определить единое положение для всех тематических гласных, т.к. при отглагольном словообразовании они все имеют одинаковую словообразовательную функцию.

Авторы “Русской грамматики” [16, т. 1, с. 416], признавая, что наиболее продуктивным видом усечения основы мотивирующего глагола является усечение за счет гласной финали, предлагают усекать лишь следующие гласные: а – в основах второго, пятого, восьмого, десятого продуктивных глагольных классов; и в основах десятого и шестого глагольных классов, е – в основах пятого и шестого классов; о – в основах пятого, шестого, десятого классов и т. д. И. С. Улуханов [19, с. 64] предлагает считать суффиксами лишь те тематические элементы, “которые одновременно являются самостоятельными носителями словообразовательного или видового значения”, он ограничивает набор этих единиц, отнеся сюда лишь *а/ај* в *спасать* с имперфектным значением; *и/ѵ* в *солить* со значением соотносительности действия к предмету; *е/еј* в *стареть* со значением становления признака; *и/ѵ* в *носить* и *а/ај* в *бегать* со значением разнонаправленности движения; *и/ѵ* в *гасить* с каузативным значением. Во всех остальных глаголах он предлагает считать такие единицы субморфами. Ю. С. Маслов считает самостоятельными структурными элементами только те сегменты, которые отсутствуют в основе настоящего или в основе прошедшего времени [13, с. 4–53].

По мнению некоторых ученых, тематические гласные (классовые показатели, промежуточные элементы) не являются морфемами, по крайней мере, у немотивированных глаголов. “Мы не сможем связать в современном русском языке с промежуточными элементами ни лексико-семантической, ни грамматико-семантической функции” [3, с. 243]. Роль таких элементов в том, чтобы, сочетаясь с определенным набором флексий, сигнализировать о возможности того или иного типа спряжения. Ю. С. Маслов и М. Докулил считают тематические гласные морфемами, несущими лишь формальную информацию. А. Н. Тихонов называет такие элементы структурами [18, с. 48], Г. О. Винокур называет их “такими элементами слова, которые сами по себе никаким значением не обладают и служат чисто

механическими средствами соединения значащих единств между собой” [5, с. 398]. Мы поддерживаем точку зрения М. В. Панова, который считал, что глагольные основы оканчиваются суффиксом-дериватом с общим значением процессуальности [14, с. 85–86], при этом согласны с замечанием В. В. Лопатина, что “функцию глагольных суффиксов со значением процессуальности следовало бы рассматривать как функцию основообразующую (формирование основы с процессуальным значением), к которой может быть добавлена и словообразующая функция” [12, с. 68].

Таким образом, мы принимаем точку зрения, согласно которой тематический гласный является главным показателем процессуальности, несмотря на то, что “общее значение глагольности, процессуальности уже выражается в русском языке всей совокупностью глагольных аффиксов” [Там же, с. 68]. Исходя из этого, в нашем исследовании определяем его как основообразующий глагольный суффикс. В случаях отсутствия этого показателя, например, в глаголах *нести*, *беречь* – с основами на консонант имеет место нулевой суффикс со значением процессуальности. При отглагольном словообразовании этот суффикс усекается, перед дальнейшей морфонологической операцией. Усечению подвергаются не только тематические гласные, усекаются в основе глагола также а, и, е, о, -ну, -ыва, -ова (ева), -ва [18, т. 1, с. 27].

Под морфонологическими правилами понимаются правила, формирующие альтернативные ряды и одновременно играющие роль своеобразного средства их преобразования, которые не могут быть объяснены свойствами фонем и их комбинаторики. Они определяются условиями функционирования того или иного алломорфа, маркированного морфонологически. Формулировка сущности правил зависит от того, что считать морфонологическим средством и что понимать под сущностью морфонологии. Так, Е. А. Земская [6] называет морфонологическими все правила соединения и взаимного приспособления морфов в слове, а Е. С. Кубрякова и Ю. Г. Панкрац [11] появление соединительных гласных не считают морфонологическим правилом, спорными также они считают правила появления внутренней флексии и другие. Морфонологические правила могут быть сформулированы как для словообразовательных парадигм и гнезд, так и для отдельных словообразовательных тактов. “В зависимости от непосредственных задач исследования, можно представить в виде единого правила или в виде совокупности правил то, что приводит к образованию морфонологических характеристик, выполняющих одинаковую функцию, но можно описать в виде серии правил и то, что типично для реализации одного морфонологического элемента, или то, что приводит к образованию тождественных морфонологических альтернатив, или, наконец, то, что маркируется наличием морфонологии образованием серии или класса форм” [11, с. 260].

Спецификой морфонологических правил является их определенная последовательность (упорядоченность). Впервые на такую упорядоченность указали генеративисты. Н. Хомский, М. Халле, а за ними и другие определили, что существенной чертой морфонологических правил является их употребление в определенном порядке, когда каждое следующее правило работает с результатом правила предыдущего. Существуют трансформационные циклы: после применения последнего правила в действие снова вводится правило первое [1, с. 470]. Однако Б. Дервинг не видел психологического смысла в понятии “упорядоченности правил”, так как он считал, что это не имеет отношения к реальному времени [2, 86–92]. Морфонологические правила при отглагольном словообразовании четко регламентируют последовательность морфонологических операций в зависимости от их морфонологической значимости: 1) усечение производящей основы; 2) консонантное чередование; 3) вокалическое чередование; 4) смена акцентуации (акцентной схемы). Объяснить именно такой порядок морфонологических операций можно следующим образом. Из-за специфики глагольной основы, операция усечения производящей основы происходит первой при непосредственном отглагольном словообразовании.

Второе место занимает консонантное коррелятивное чередование, происходящее на стыке основы и форманта, потому что это наиболее значимая позиция в морфологии отглагольных словообразовательных гнезд, третье – вокальное чередование, оно не частотно и малоэффективно. Замыкает последовательность морфологических операций смена акцентуации, явление супraseгментного уровня, оформляющее слово в целом. Во всей полноте полный цикл морфологических операций можно проследить на первой ступени словообразования. Например, для образования отглагольных имен существительных *свист*, *скрип*, на первой ступени словообразования необходимо применить нулевую суффиксацию как способ словообразования, затем произвести усечение производящей основы, используя консонантное (коррелятивное или некоррелятивное) чередование.

Применение морфологических правил дает основание построить морфологические модели. Они, подобно морфологическим операциям, могут быть простыми и составными. Простая модель – алломорф, в составе альтернативного ряда, полученный вследствие одной морфологической операции, например, простая морфологическая модель словообразования имени существительного, полученная в словообразовательных гнездах четвертого фонологического класса вершин на второй ступени словообразования при префиксальном способе словообразования вследствие смены акцентуации будет выглядеть: (4, II, P, CA = *пр́ивизг*). Формула модели включает способ словообразования + формулу морфологического правила: (4, II, P, CA). Составная модель – следствие двух или более морфологических операций. У нас не вызывает сомнений точка зрения М. Ю. Федурко, которая считает, что понятие морфологической модели тесно связано с понятиями прогнозируемости и повторяемости. “Зная морфологические характеристики производной основы и словообразовательного аффикса, можно прогнозировать морфологическую структуру деривата, а идентичность морфологического строения морфем определенного класса позволяет неоднократно использовать некоторые морфологические операции” [20, с. 75].

Мы не можем согласиться с определением морфологических позиций, предложенными Н. Е. Ильиной [7] и М. Ю. Федурко [20], потому что не считаем морфону структурной единицей языка и не разделяем точку зрения Московской фонологической школы. Напротив, считаем, что для морфологии наиболее интересны такие позиции, в которых альтернатив наиболее зависим от своего морфемного окружения.

Как показал проведенный анализ морфологии отглагольного словообразования, именно на суффиксальном стыке происходит наибольшее количество разнообразных по характеру морфологических операций (три операции из пяти возможных: усечение производящей основы, консонантные коррелятивные чередования, консонантные некоррелятивные чередования).

Под морфологической позицией мы, вслед за А. А. Кретовым, понимаем место локализации в слове морфологической операции. В ходе анализа отглагольных словообразовательных гнезд было установлено, что морфологическим изменениям в алломорфе (в составе альтернативного ряда) подвергаются конечные согласные корня на стыке корня и суффикса (основа + формант); гласные в корне (основа), меняется акцентная конструкция слова (перенос ударения с основы на формант и наоборот). Так как производящей основой в представленном материале способны выступать корень или комплекс корень + суффикс, а словообразовательный формант выражен суффиксом, префиксом или конфиксом, в соответствии с этим, мы выделяем основные и формантные морфологические позиции при словообразовании отглагольных словообразовательных гнезд. В составе основных – внутрикорневую; в составе формантных – префиксальную, суффиксальную и пограничную – основа – словообразовательный формант.

Мы разделяем точку зрения Т. В. Булыгиной, которая считает, что регулярность морфологических процессов, с одной стороны, необходимое условие системного описания морфологии, а с другой – первое её задание [4, с. 30].

Под морфонологической операцией мы понимаем любые морфонологические изменения, происходящие в словообразовательном гнезде или словообразовательной зоне на данном словообразовательном такте.

Под морфонологическими моделями мы понимаем построенный определенным образом аналог морфонологических изменений, сопровождающих словообразовательные операции. Модель включает в себя, способ словообразования, словообразовательный формант, морфонологические операции и учитывает фонологический класс вершины словообразовательного гнезда.

Литература

1. Chomsky N. The sound pattern of English / N. Chomsky, M. Halle. – New York, 1968. – 470 p.
2. Derwing B. L. Problems in establishing the psychological reality of linguistic constructs / B. L. Derwing // Proceedings of the 9 th International Congress of Phonetic Sciences. – Copenhagen, 1979. – Vol. 2. – 86–92.
3. Dokulil M. Status a funkce tzv kmenotvorné přípony slovesné v slovanském tvoření slov (v pohledu diahroním a synchronív) / M. Dokulil // Checkoslovenké prednášky pro VII mezinárodní sjezd slavistů. – Praha, 1973. – С. 241–250.
4. Булыгина Т. В. Проблемы теории морфонологических моделей / Т. В. Булыгина. – М., 1977. – 287 с.
5. Винокур В. Г. Формы слова и части речи в русском языке // Избранные работы по русскому языку. – М., 1959. – 418 с.
6. Земская Е. А. О парадигматических отношениях в словообразовании / Е. А. Земская // Русский язык. Вопросы его истории и современного состояния. – М.: Наука, 1975. – С. 163–181.
7. Ильина Н. Е. Морфонология глагола в современном русском языке / Н. Е. Ильина. – М.: Наука, 1980. – 147 с.
8. Кретов А. А. Суффиксальный стык: прошлое в настоящем / А. А. Кретов // Филологические записки. – 1998. – № 10. – С. 123–135.
9. Кретов А. А. Морфемно-морфонологический словарь языка А.С. Пушкина / А. А. Кретов, А. И. Матешина. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1999. – 208 с.
10. Крушевский Н. В. Избранные работы по языкознанию (Очерк науки о языке. Заговоры как вид русской народной поэзии) / Н. В. Крушевский. – М., 1998. – 294 с.
11. Кубрякова Е. С. Морфонология в описании языков / Е. С. Кубрякова, Ю. Г. Панкрац. – М.: Наука, 1983. – 119 с.
12. Лопатин В. В. Русская словообразовательная морфемика / В. В. Лопатин. – М.: Наука, 1977. – 315 с.
13. Маслов Ю. С. Некоторые спорные вопросы морфологической структуры славянских глагольных форм / Ю. С. Маслов // Советское славяноведение. – 1968. – № 4. – С. 45–62.
14. Панов М. В. О позиционном чередовании грамматических значений / М. В. Панов // Типология и грамматика. – М.: Наука, 1990. – С. 82–90.
15. Реформатский А. А. Еще раз о статусе морфонологии / А. А. Реформатский // Из истории отечественной фонологии. – М., 1981. – С. 181–183.
16. Русская грамматика: В 2 т. / Под ред. Н. Ю. Шведовой. – М.: Наука, 1980. – Т. 1. – 783 с.
17. Тихонов А. Н. Проблемы изучения комплексных единиц системы словообразования / А. Н. Тихонов. – Ташкент, 1982. – 321 с.
18. Тихонов А. Н. Словообразовательный словарь русского языка / А. Н. Тихонов. – М.: Русский язык, 1985.
19. Улуханов И. С. Единицы словообразовательной системы русского языка и их лексическая реализация / И. С. Улуханов. – М.: Ин-т рус. яз. им. В. В. Виноградова, 1996. – 221 с.
20. Федурко М. Морфологія відіменникового словотворення. – Київ : Вимір, 2003. – 272 с.

КЛАСИФІКАЦІЯ АНГЛОАМЕРИКАНІЗМІВ-ТЕРМІНІВ У ГАЛУЗЕВІЙ ЛЕКСИЦІ З ЕКОНОМІКИ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ

Слаба О. В.

Київський національний лінгвістичний університет

Стаття присвячена аналізу англоамериканізмів і термінів галузевої лексики з економіки в сучасній німецькій мові. У статті охарактеризовано основні типи англоамериканських запозичень та визначено тематичні групи їх функціонування. В економічній лексиці німецької мови виявлено прямі лексичні запозичення, лексико-словотвірні кальки, напівкальки, назви-екзотизми.

Ключові слова: економічна підсистема, англоамериканізми, прямі лексичні запозичення, лексико-словотвірні кальки, екзотизми.

The article is devoted to Anglo-Americanisms and terms of German economic lexis. The main types of Anglo-American borrowings have been characterized and the thematic groups for their functioning have been determined. Loan words, semantic loans, translation loans and exotisms in German economic lexis have been established.

Key words: economic lexis, Angloamericanisms, loan words, loan translations, loan-conditions, exotisms.

У наш час в економіці та політиці Німеччини й усього світу сталися й продовжуються радикальні перетворення. Сучасні тенденції зближення світових культур, тенденції до інтеграції та глобалізації, проблеми міжнаціонального спілкування вимагають докорінних змін у розв'язанні цих питань. Упровадження нових науково-технічних технологій, значно поширених у розвиненіших країнах світу, позначилося на формуванні та подальшому розвитку економічної галузевої лексики з економіки сучасної німецької мови.

Здатність термінології сприймати іншомовні елементи робить процес запозичення найбільш продуктивним способом побудови нових термінів. Впливом запозиченої лексики на словниковий склад німецької мови науковці займалися досить тривалий час. Особливо слід зазначити праці відомих зарубіжних та вітчизняних лінгвістів-дослідників, таких, як: В.В. Акуленко, А. Я. Матвеев, Н. А. Джава, А. К. Карпусь, В. І. Комлев, Ю. Г. Коротких, А. П. Майоров, С. В. Опельбаум, Н. Поліщук, Л. М. Рибаківа, Е. Розен, Н. Bus, В. Carstensen, R. Glahn, M. Lehnert, L. Lejasblusa, Н. J. Meyer, S. Müller, S. Zeltina та інші.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного дослідження процесу проникнення англоамериканських запозичень в економічну підсистему сучасної німецької мови.

Метою запропонованої статті є аналіз англоамериканізмів і термінів галузевої лексики з економіки в сучасній німецькій мові. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**: класифікувати англоамериканські запозичення на лексико-семантичному рівні, встановити типи англоамериканізмів, які функціонують в економічній підсистемі сучасної німецької мови, визначити тематичні сфери, які обслуговують англоамериканські запозичення-терміни.

Матеріалом дослідження є англоамериканські запозичення-терміни, похідні, складні слова та словосполучення, у яких один із компонентів має англоамериканське походження. Ці лексичні одиниці вилучені методом суцільної вибірки з лексикографічних джерел сучасної німецької мови [12; 14].

Термін “запозичення” в сучасній лінгвістиці використовується у двох значеннях: у широкому й вузькому розумінні. У широкому розумінні термін “запозичення” розглядають у зв'язку з теорією мовних контактів. Взаємодія мов, на думку У. Вайнрайха, є один із найважливіших

чинників мовного розвитку [1]. У пропонованій статті цей термін застосовується у вузькому розумінні на позначення запозиченого слова – англоамериканізма. Запозичена лексика розглядається в синхронії з погляду на сучасну мову як на динамічну систему, у якій постійно відбуваються еволюційні процеси та явища. У нашому дослідженні дуже важливим є аналіз процесів проникнення та адаптації англоамериканізмів-термінів до галузевої лексики з економіки сучасної німецької мови, тобто їх номінативний і функціональний аспекти.

Прямі запозичення утворюють спільний лексичний фонд у різних мовах, що сприяє взаємному розумінню фахівців – носіїв різних мов. На це впливає також і той чинник, що зростання та вдосконалення науково-технічної термінології супроводжується процесом запозичення відповідного наукового поняття. Пор. *Domizil, Reproduktion, Business, Akkreditiv, Aviso, Aktiva, Bilanz* тощо [12].

Отже, під прямими лексичними запозиченнями ми розуміємо безпосередній перехід фонеморфологічних варіантів лексичних одиниць із мови-продуцента до мови-реципієнта, як це прийнято й у мовознавчій літературі [2; 3; 4; 7].

Порівнявши спеціальну лексику з економіки сучасної німецької та англійської мов, ми виявили, що німецька мова запозичує не тільки фонеморфологічні варіанти лексичних одиниць, але водночас і поняття. Залежно від того, чи наявні або відсутні в мовній картині світу німецького соціуму поняття, які зображають прямі лексичні запозичення, ми фіксуємо два типи цих запозичень.

Пряме запозичення може бути повним або частковим. За повного запозичення запозичується як внутрішня, так і зовнішня форма. Ці запозичення розширюють концептуальну модель світу і відкривають нові знання. За часткового запозичення – тільки внутрішня форма. Такі запозичення ще називають запозичення-проникнення.

Повні запозичення [3, с. 109] є фонеморфологічними варіантами лексем англійської мови, які позначають поняття, що повністю або частково були відсутні в мовній картині світу німецького соціуму. Таким чином, можна говорити про одночасне запозичення цілого “комплексу” як матеріальної оболонки лексичної одиниці, так і абстрагованого змісту. Д. С. Лотте визначає їх як запозичення “в чистому вигляді” [7, с. 10–14]. В англійській літературі вони позначаються як “borrowing” [5, с. 80], у німецькомовній – “Sach- und Wortentlehnungen” [11, с. 47].

Такі комплексні запозичення переймаються мовою-реципієнтом, щоб усунути поняттєву лакуарність [6, с. 70]. Ці англоамериканізми, поповнюючи економічну підсистему словникового складу німецької мови, входять до галузевої лексики з економіки як єдиної лексико-семантичної підсистеми. Причиною цього насамперед є найвищий ступінь розвитку економіки, науки й техніки, як зазначалося вище, саме у США. Саме в цій країні виникають нові поняття і номінації таких понять, які запозичуються потім іншими мовами.

Англоамериканізми потрапляють до різноманітних фахових сфер, але центральне місце в системі економічної лексики посідають мовні одиниці, які виражають основні поняття теорії економіки та основні поняття політекономії, що зумовлено фундаментальністю економічних понять у системі економічних знань, використовуваних для характеристики загальних закономірностей, які діють в усіх галузях економіки.

У нашому дослідженні ми виокремили такі основні спеціальні концептосфери функціонування англо-американських запозичень: банківська справа, біржові операції, зовнішня торгівля, внутрішня торгівля, підприємницька та виробнича діяльність, страхування, транспортні перевезення, електронно-обчислювальна техніка.

Так, повними англо-американськими запозиченнями є лексичні одиниці таких концептосфер економіки, як:

Банківська справа: фінанси, рахунки, векселі, чеки. *Deficit-spending, n* – дефіцитне фінансування, *Floating, n* – вільно “плаваючий” курс (валюти), *Flop, m – 1*) флоп, економічний

крах, 2) провал, *Holding-Bank, f* – банк, який представляє інтереси концерну, холдинг-банк, *Kongsols, m, pl* – боргові зобов'язання, консолі, *Voucher, m / n* – ваучер (вид цінних паперів для спрощення розрахунків між бюро подорожей), *overdraft* – овердрафт (перевищення кредиту), *Pay-Back, n* – виплата (повернення) грошей, *Run, m* – масове вилучення вкладів з банку, паніка в банку; біржова паніка, *Scheck, m* – чек, платіжне доручення, *Standby-Kredite pl* – резервні кредити, *Swap, Swapgeschäft, n* – своп (операція з обміну валюти на іноземну, що передбачає зобов'язання зворотного обміну через певний строк), *Swing, m* – свінг (межа взаємного кредитування, що надається сторонами клірингових розрахунків для покриття тимчасового перевищення платежів над надходженнями).

Фактичний матеріал свідчить, що основу зазначеної лексико-семантичної групи становлять мовні одиниці, які за своєю семантикою входять до сфери грошового обігу: банківські рахунки, фінансова діяльність, кредитування тощо.

Біржові операції: *Averaging, n* – регулярна купівля певної кількості певних акцій, *Bear, m* – спекулянт, *Blue Chips* – акції високої вартості, *Boom, m* – бум, економічний підйом, *Bottom* – найнижчий рівень курсу акцій у межах певного проміжку часу, *brand* – 1) фабричне клеймо, фабрична марка, 2) марка; сорт; якість, *break-even-point* – рівень зайнятості, за якого діяльність підприємства залишається рентабельною *Bonus, m* – 1) біржова премія, премія в біржових операціях, 2) прибуток, частка прибутку, 3) бонус, знижка; безкоштовна надбавка до великої покупки, 4) експортна премія, *Chart* – діаграма розвитку курсу акцій, *Crash, m* – криза, крах, *Corner, m* – 1) корнер; спекулятивне скуповування товару, 2) корнер (об'єднання скупників-спекулянтів), *Daytrading* – продаж акцій упродовж одного дня, *Pool, m* – пул (форма об'єднання, у якому встановлюються правила розподілу загальних витрат та прибутку), *Slump, m* – раптове падіння (цін, попиту, курсу цінних паперів тощо).

Зазначена лексико-семантична група містить спільні мовні одиниці, які за своєю семантикою входять до сфери біржової діяльності, сфери цінних паперів тощо.

Зовнішня та внутрішня торгівля: *cancelling* – 1) канцелінг (договірні умови про право фрахтівника розірвати угоду морського перевезення через неприбуття зафрахтованого судна для завантаження до закінчення терміну, указанного в договорі), 2) анулювання замовлення на місце (в літаку), *Clearing, n* – 1) кліринг, клірингові розрахунки, 2) (валютний) кліринг, *commodity* – товари, *Dumping, n* – демпінг, продаж експортних товарів на ринку за штучно зниженими цінами, *No-name-Product, n* – продукт без торгової марки, *salesmanship* – мистецтво продажу, *scheduled territories* – країни стерлінгової зони, *terms of trade* – умови торгівлі (співвідношення експортних та імпорتنих цін у міжнародній торгівлі).

Лексика зазначеної групи охоплює поняття і реалії, пов'язані з обігом, купівлею та продажем товарів на внутрішньому або зовнішньому ринках.

Підприємницька та виробнича діяльність: *Know-how, n* – ноу-хау, науково-технічні знання та досвід організації виробництва на основі новітніх досягнень науки та техніки, *Goodwill, m* – репутація [престиж] фірми, *Holding, n* – холдингова компанія, холдинг, *Insider, m* – інсайдер (особа, яка за своїм службовим становищем має доступ до конфіденційної інформації про справи фірми), *Investment, n* – інвестування, *Konzern, m* – концерн, *Leasing, n* – лізинг, *Management, n* – управління, керівництво (підприємством), менеджмент, *managen* – управляти, керувати, *Promoter, m* – 1) засновник, 2) організатор, *Recycling, n* – замкнений цикл (з повторним використанням відходів); повернення у виробничий цикл [в обіг], *Sponsor, m* – спонсор, меценат.

Запозичена економічна лексика згаданої вище сфери галузевої лексики називає поняття і реалії, пов'язані з керівництвом і організацією діяльності об'єктів виробничої і невиробничої сфер. Ядро цієї спеціальної сфери за своєю семантикою відображає процес взаємодії членів певного колективу у процесі трудової діяльності.

Страхування: *Hedge-Geschäft, n* – хеджування, *hedging* – хеджування.

Ця лексико-семантична група містить спільні мовні одиниці, загальним ядром яких за своєю семантикою є “фінансове забезпечення від можливої шкоди”.

Транспортні перевезення: *demurrage* – демередж (штраф за простій судна під завантаженням або розвантаженням понад установлений термін), *Charter, m* – чартер (договір між власником транспортного засобу з наймачем на оренду всього транспортного засобу або його частини на певний рейс або строк), *Container, m* – контейнер, *dispatch* – діспач (премія за дострокове завантаження або розвантаження), *Navicert, n* – свідоцтво [сертифікат] про відсутність на судні військової контрабанди, навіцерт, охоронне свідоцтво (для торгівельних суден під час війни).

Зазначена лексика називає поняття і реалії, пов’язані з організацією доставки товару від відправника до одержувача, включаючи вибір виду транспорту, напрямки перевезення, способу транспортування.

Електронно-обчислювальна техніка: *Chip, m* – чіп, кристал інтегральної мікросхеми, *Computer, m* – комп’ютер, *Computercrash, m* – комп’ютерний крах, *Hardware, f* – апаратне забезпечення, *Software, f* – програмне забезпечення, *Modem, m* – модем, *Internet* – інтернет, *Fax, n* – факс, *E-Mail* – електронна пошта, *Test, m* – випробування, перевірка, тест.

Фундаментальним поняттям для цієї лексико-семантичної групи є “комп’ютер – електронна машина, яка опрацьовує інформацію відповідно до раніше визначеної послідовності команд”. Запозичена лексика цієї групи позначає поняття та реалії, пов’язані з програмним та апаратним забезпеченням.

Факти мови засвідчують, що зазначені лексико-семантичні групи не є гомогенними утвореннями та не є замкнутими. У межах загальної економічної термінології лексичні одиниці можуть переходити з однієї лексико-семантичної групи в іншу. Крім того, вони можуть взаємодіяти з термінами інших комунікативних сфер. Відкритість цих підсистем спричинена впливом екстралінгвістичних чинників, зокрема дією перетину певних галузей знань у сфері економічної науки та перетину сфер людської діяльності.

Повні лексичні запозичення природно ввійшли в досліджуваний словниковий склад, а також описують мовну картину світу суспільства сучасного німецького народу. Ці запозичення вступають у структурні відношення з лексичними одиницями німецької мови, закриваючи поняттєві лакуни в її просторі.

Запозичення цього типу можуть переходити до німецької економічної лексики. Мова як головний засіб спілкування має спроможність знаходити все нові форми для вираження поняттєвих категорій. Водночас тут діє і закон економії мовних засобів, про який йшлося вище.

Усім відомо, що короткі форми вираження певного змісту мовцями в Європі визнаються найбільш пріоритетними. Цей тип запозичень в економічній лексиці вживається і знаходить своє виправдання і з погляду розширення словникового складу німецької мови, у якій відсутні компактні лексичні відповідники. Значення, які вони зображають, вербалізовані німецьким соціумом лише описово. Такі запозичення необхідні щоб усунути відсутність зображення дійсності у структурі мовних засобів. Англо-американські запозичення є більш економні за своєю формою, ніж німецькі описи, та зображають наявні поняття більш чітко, ясно, виразно.

Пор. запозичення-термін *Recycling* і його німецький відповідник-вираз *Wiederverwendung benutzer Rohstoffe* або термін, утворений за допомогою німецької і запозиченої лексеми, *Preisstopp* і відповідний йому вираз *Preisbegrenzung durch die Behörde*. Ці факти мови засвідчують, наскільки доречнішим є вживання запозиченого терміна порівняно з описовим поясненням німецькою мовою.

Кожна мова прагне розширити ресурси відтворення дійсності, можливості висловлення та до економії мовних засобів. Таким чином, процес запозичення в економічну лексичну підсистему німецької мови цих англоамериканізмів спричинено вищезгаданими мовними чинниками. Вони можуть сприяти також уніфікації та одночасно збагаченню економічної лексики німецької мови.

До другого типу лексичних запозичень серед англоамериканізмів-термінів у галузевій лексиці з економіки сучасної німецької мови належать запозичення, для яких у німецькій мові існують власні поняття. Ці запозичення становлять у німецькому соціумі вже наявні мовні одиниці. У цьому разі йдеться не про уніювання поняттєвої або інформаційної лакун, а про можливість нового поділу на підсистемах у картині світу сучасної людини та суспільства. Запозичення використовуються без поняттєвого збагачення мовної картини світу, іншими стають лише засоби зображення в мові тих фрагментів концептуальної моделі, які вони називають.

Процес проникнення цього типу запозичень пов'язаний з білатеральною теорією мовного знака, згідно з якою знак є двосторонньою одиницею. Отже, відношення між планом вираження та планом змісту допускають необмежені можливості варіювання двох сторін мовного знака.

Цей тип прямих запозичень сучасні мовознавці називають частковим. Його основним способом є калькування, а саме – переклад елементів слова з мови-продуцента на мову-реципієнта [3, с. 110].

На противагу безпосередньому лексичному запозиченню цей вид запозичення зручний, адже кальки більше і швидше поширюються в мові, ніж лексичні запозичення. Це можна пояснити тим, що кальки запозичують структури елементів чужої мови (слова або словосполучення) і замінюють їх засобами рідної мови. Крім того, процес калькування залежить від спільних рис у структурах мов, що взаємодіють, цей процес відбувається легше, якщо ці структури типологічно близькі.

У корпусі досліджуваних англоамериканізмів ми виявили лексико-словотвірні кальки та напівкальки.

До лексико-словотвірних кальок належать запозичення-терміни, отримані послідовним дослівним перекладом іншомовного слова німецькою мовою всіх елементів, зокрема з англійської. Д. С. Лотте запропонував називати цей вид запозичень “буквальним” [7, с. 10–11]. В англійській літературі такі кальки називають *loan translation* [1; 5], у німецькомовній – *Lehnübersetzungen* [11, с. 48]. Російські мовознавці називають цей вид кальок словотвірними [5; 7], А. С. Д'яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько – повними [3, с. 110]. До них належать лексичні одиниці або словосполучення з таких концептосфер економіки, як:

банківська справа: фінанси, рахунки, векселі, чеки: *acceptance houses = Akzepthaus, n* – акцептні будинки, акцептні контори, “купецькі банки”, *Analyst = Analytiker, m* – аналітик, *Cash = Bargeld, n, Barzahlung, f* – готівка; касова готівка, *fiscal policy = Finanzpolitik, f* – фінансова політика, *pay day = Zahltag, m* – день платежу тощо;

біржові операції: *Bridge-Financing = Überbrückungsfinanzierung, f* – короткострокове фінансування, *bill broker = Wechselbroker, m* – біржовий брокер, вексельний маклер, *Credit-Rating = Krediteinstufung, f* – оцінка кредитоспроможності тощо;

зовнішня торгівля: *bounty = Subvention, f, Prämie, f* – заохочувальна премія; експортна премія, *Export, m = Ausfuhr, f* – експорт тощо; внутрішня торгівля: *buyers market = Käufermarkt, m* – ринок покупця, *cash before delivery = Zahlung vor Lieferung* – оплата до доставки, *cash against documents = Zahlung gegen Dokumente* – оплата проти документів тощо;

підприємницька та виробнича діяльність: *Budget, n = Haushalt* – 1) бюджет, кошторис, 2) бюджетні кошти, *Business, n = Geschäft, n* – 1) бізнес, діло; комерція; комерційна діяльність, 2) *kap.* діловий світ, світ ділків тощо;

страхування: *against all risks = gegen alle Gefahren* – проти всіх ризиків, *cost, insurance, freight = Kosten, Versicherung, Fracht* – вартість, страхування, фрахт, сіф, *cost and insurance = Kosten und Versicherung* – вартість і страхування тощо;

транспортні перевезення: *bill of lading = Konnosament, m, Frachtbrief, m* – коносамент, *bordreceipt = Bordbescheinigung, f* – розписка капітана про прийняття вантажу на борт судна, *open general licence = Offengenerallizenz, f* – відкрита генеральна ліцензія, *circle trip = Kreisreise, f* – круговий рейс тощо.

До напівкальок належать утворені шляхом неповного перекладу з іншої мови слова або словосполучення. Такі запозичення Д. С. Лотте назвав “трансформними” [7, с. 12]. Великий енциклопедичний словник подає такі запозичення, як напівкальки [13, с. 211]. У. Вайнрайх класифікує їх як *loan-renditions* [1, с. 168], у німецькомовній літературі – *Lehnübertragungen* [11, с. 47].

Т. Шіппан називає також напівкальками *Lehnübertragungen* [10, с. 281], під якими вона розуміє утворення лексичних одиниць за іншомовною моделлю, яке будується за допомогою автохтонного лексичного матеріалу. Цей спосіб як форма перенесення іншомовного лексичного запозичення особливо інтенсивно використовувався раніше з метою творення абстрактних найменувань, суспільно-політичної лексики та галузевих термінів: латин. *publicare* – *veröffentlichen*, латин. *praeiudicium* – *Vorurteil*, *avoir un faible* – *eine Schwäche haben*, *faire époque* – *Epoche machen*, *questionvitable* – *Lebensfrage* тощо [10, с. 282].

Напівкальки було виявлено в таких концептосферах економіки:

біржові операції: *account day* = *Liquidationstag*, *m* – день платежу, день виконання зобов’язань, *Ask-Price*, *m* = *Mindestpreis*, *m* – мінімальна ціна, *Breakout* = *Ausbruch*, *m* – надзвичайний розвиток курсу акцій, *Travellerscheck*, *m* = *Reisescheck*, *m* – дорожній (туристський) чек тощо.

внутрішня та зовнішня торгівля: *free on Waggon* = *frei Waggon* – франко-вагон, фов, *shopping-center* = *Einkaufszentrum*, *n* – торговельний центр, *terms of payment* = *die Zahlungsbedingungen* – умови виплати тощо;

підприємницька та виробнича діяльність: *Full-time-Job*, *m* = *Ganztagsarbeit*, *f* – робота на повний робочий день, *small business* = *Kleinbusiness*, *n* – малий бізнес тощо;

страхування: *deviation clause* = *Wegabweichungsklausel*, *f* – 1) умова про можливість певних відхилень при поставці обумовлених договором товарів, 2) умова про можливість заходу судна в інші порти тощо;

транспортні перевезення: *carriage paid to...* = *Fracht bezahlt* – перевезення сплачене до... , *circular check* = *Reisescheck*, *m* – дорожній чек, *dead-weight-Tonnage*, *f* = *Gesamtzuladungsgewicht*, *n* – повна вантажність судна тощо.

Виникнення часткових запозичень (кальок) у німецькій мові з погляду заповнення лакун не вмотивована. Маємо на увазі лакуни у структурі мовних засобів зображення дійсності. У цьому разі таких лакун просто не існує. Уважають, що такі запозичення з’являються в німецькій мові як синоніми до вже наявних у німецькій економічній лексиці одиниць. М. Д. Степанова та І. І. Чернишева розглядають їх як “дублети” до вже наявних у мові лексем [11, с. 50]. Більшість запозичених термінів та їх німецьких відповідників уживаються паралельно, але, як зазначалося вище, застосовуються щоб диференціювати різні значення або досягти прагматичної мети. Адже ці запозичення вже не виступають повними еквівалентами певних лексичних одиниць і не копіюють німецькомовні засоби номінації цілковито, тому що зазнають перетворень у мові-реципієнті.

Способи розвитку термінології ресурсами рідної мови шляхом творення термінів-словосполучень спричинює збільшення лексичної довжини терміна і можливе перетворення його на описовий зворот. Матеріальні запозичення позбавлені цього недоліку і тому це одна з причин переважного їх уживання. Д. С. Лотте називає їх “оригінальними” запозиченнями [7, с. 81].

Назви-екзотизми належать до особливої групи запозичень. Це ті лексичні запозичення, які відбивають поняття або реалії життя, культури іншого народу або країни, не характерного народу-носію національної мови. Ці запозичення запозичуються німецьким соціумом, щоб усунути в мові інформаційні лакуни стосовно до позамовної реальності англословних країн. Аналіз англо-американських запозичень-термінів засвідчив, що в галузевій лексиці з економіки сучасної німецької мови є невелика група назв-екзотизмів, які були виявлені в назвах:

організацій та установ: *Brain-Trust, m* – консультативна комісія з економіки США, *Trade Union Unity League* – Ліга профспілкової єдності, *die American Stock Exchange* – Американська фондова біржа, *New York Stock Exchange* – Нью-йоркська фондова біржа;

програми і закони: *der Dow-Jones-Index* – індекс Доу Джонса (середній показник динаміки курсу акцій групи найбільших компаній США, який фірма “Dow Jones & Co” від кінця XIX ст. регулярно друкує у відповідних виданнях), *New Deal* – програма реформ для встановлення порядку в соціальній та економічній сферах Америки, *single tax* – єдиний земельний податок (у США);

посад, звань, професій: *Tramp, m* – робітник, який подорожує по країні в пошуках роботи (гол. чин. в США), *Clerk, m* – клерк (в установах Англії та США);

концернів, компаній: *DaimlerCrysler-Konzern* – Даймлер-Крайслер-концерн, *Deutsche Telekom* – Дойче Телеком (телефонна компанія).

Ці назви-екзотизми зазвичай перебувають на периферійних ділянках словникового складу і не входять до основного словникового фонду, але виконують вагомую функцію в розширенні мовної картини світу мови-продуцента, виступаючи носіями додаткової інформації про цю країну.

Як свідчить проаналізований матеріал, термінологічна підсистема з економіки постійно поповнюється шляхом запозичення англоамериканізмів, що одночасно є найбільш продуктивним способом розширення та збагачення словникового складу мови. Екстралінгвістичні та лінгвістичні чинники супроводжують процес запозичення.

Проведене дослідження продемонструвало, що воз’єднання Німеччини в 1989 році та нові інтеграційні, економічні процеси в суспільстві не тільки Європи, але й багатьох країн світу підштовхнули до проникнення англоамериканізмів у німецьку мову.

У нашій роботі ми виявили такі види запозичень: 1) прямі лексичні запозичення, 2) лексико-словотвірні кальки, 3) напівкальки. Окремою групою запозичень ми виділили назви-екзотизми.

Сучасна німецька економічна термінологія не уникнула впливу інтеграційних та глобалізаційних процесів. Англійську мову вважають мовою науки й бізнесу. На міжнародних конференціях саме вона є засобом спілкування. Крім того, європейське співробітництво в галузі економіки, різноманітні договори та угоди, які укладаються англійською мовою, – все це сприяє входженню та активному вживанню великої кількості англо-американських запозичень-термінів. Варто зауважити, що англоамериканізми-терміни найчастіше використовуються у сферах електронно-обчислювальної техніки, телекомунікації, в біржових та банківських справах, управлінні й організації підприємств.

Література

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования / Уриэль Вайнрайх. – Київ : Вища школа, 1979. – 264 с.
2. Вакулик І. І. Запозичення з класичних мов у науковій термінології сучасних європейських мов (на матеріалі юридичних та економічних термінів української, російської, німецької, французької, англійської мов) : авторефер. дис. ... канд. філол. наук / Ірина Іванівна Вакулик. – К., 2004. – 20 с.
3. Д’яков А. С. Основи термінотворення: Семантичні та соціолінгвістичні аспекти / А. С. Д’яков, Т. Р. Кияк, З. Б. Куделько. – К. : Academia, 2000. – 217 с.
4. Джава Н. А. Вплив англійських запозичень на словниковий склад німецької мови / Н. А. Джава // *Держава та регіони : Сер. Гуманітарні науки.* – Запоріжжя : КПУ, 2012. – № 4 (31). – С. 31–35.
5. Заботкина В. И. Новая лексика современного английского языка / Вера Ивановна Заботкина. – Москва : Высшая школа, 1989. – 126 с.
6. Капуш А. В. Інтеграція іншомовних запозичень у лексичну систему німецької мови / Алла Володимирівна Капуш // *Наукові записки Національного університету “Острозька академія”.* Серія : Філологічна. – 2016. – Вип. 61. – С. 68–70.

7. Лотте Д. С. Вопросы заимствования и упорядочения иноязычных терминов и терминологических элементов / Дмитрий Семенович Лотте. – Москва : Наука, 1982. – 149 с.
8. Glahn R. Der Einfluss des Englischen auf gesprochene deutsche Gegenwartssprache. Eine Analyse öffentlich gesprochener Sprache am Beispiel von "Fernsehdeutsch" / Richard Glahn. – 2. Auflage. – Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2002. – 215 S.
9. Junker G. H. Der Anglizismen-Index: Anglizismen – Gewinn oder Zumutung? / Gerhard H. Junker – [1. Auflage] – Paderborn : IFB Verlag, 2011. – 304 S.
10. Schippan Th. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / Thea Schippan. – Tübingen : Niemeyer, 1992. – 306 S.
11. Stepanova M. D. Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache / M. D. Stepanova, I. I. Èernyševa. – 2., verb. Aufl. – Moskau : Vysšaja Škola, 2003. – 252 S.

Джерела ілюстративного матеріалу

12. Українсько-російсько-англійсько-німецький тлумачний та перекладний словник термінів ринкової економіки / А. С. Д'яков та ін., за ред. Т. Р. Кияка. – К. : Обереги, 2001. – 621 с.
13. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – Москва : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
14. Anglizismen-Wörterbuch. Der Einfluss des englischen auf den deutschen Wortschatz nach 1945 / begründet von B. Carstensen, fortgeführt von U. Busse. – 3 Bände: Berlin / New York : Akademie-Verlag, 1993 – 1996. – 1752 S.

FUNCTIONAL LANGUAGE IN BUSINESS COMMUNICATION

Sokolets I.

Kyiv National Linguistic University

Стаття присвячена актуальним проблемам ділового спілкування в умовах глобалізації. Висвітлюються структурні та лінгвістичні аспекти найтипівіших різновидів ділового спілкування, а також мовленнєві кліше, якими мають володіти учасники ділових переговорів, зустрічей та презентацій для успішного досягнення поставленої мети.

Ключові слова: ділове спілкування, ділові переговори, зустрічі, презентації, структурні особливості, мовленнєві кліше.

The article deals with the problems of business communication in today's globalized world. It analyses structural and linguistic aspects of the most typical forms of business interaction. The work focuses on the functional language the participants of business interaction should be fluent in and use in negotiations, business meetings, presentations and other forms of business communication to achieve the aim of communication.

Key words: business communication, business negotiations, meetings, presentations, structural peculiarities, speech formulae.

Much of the English communication takes place within business circles. Business communication is a process of transferring and understanding of information between different parties and people for the purpose of carrying out business activities, to promote a product service, or organization, and to establish understanding of information within the business. Modern tendencies of globalization in today's business world require a high level of communicative proficiency and this exactly where linguistics and business coalesce, so efficient and effective interaction focuses on the language. If participants are not fluent in the language used for interaction, misinterpretations may occur. Therefore it is important to control the flow of interaction and to use proper vocabulary in all types and forms of business communication, including meeting and conferences, presentations and lectures, seminars, interviews, social and cultural affairs and personal discussions. The structure and functional language of the most typical forms of business communication are discussed thereafter.

Meeting is the gathering together of a group of people for a controlled discussion with a specific purpose. It is essential in establishing relations for future business and in negotiating deals.

The meeting is controlled by the chairman to reach a successful conclusion, achieve its purpose and make sure that the maximum amount of business is conducted in the minimum amount of time. The chairman, who is addressed "*Chairman*", "*Mister Chairman*" or "*Madam Chairman*" needs a certain amount of language to get things started, keep them going and lead them to a conclusion.

A typical business meeting usually consists of the following parts: introduction, reviewing past business, discussing items, and finishing the meeting.

In introduction, while opening the meeting, the chairman welcomes the audience and introduces the participants saying:

- *Good morning, ladies and gentlemen / colleagues!*
- *Shall we start / make a start / get started?*
- *If we are all here let's start / make a start / get started;*
- *I think we should start / make a start / get started;*
- *First of all, let me introduce...;*
- *Would you like to say a few words about yourselves?*

E. g. Chairman: *Good morning, ladies and gentlemen! If we are all here, let's get started. First of all, I'd like you to join me in welcoming Jack Peterson, our Southwest Area Sales Vice President.*

Jack Peterson: *Thank you for having me, I'm looking forward to today's meeting.*

Margaret Simmons: *May I also introduce my assistant, Bob Hamp?*

Chairman: *Welcome, Bob. I'm afraid our national sales director, Anne Trusting, can't be with us today. She is in Kobe at the moment, developing our Far East sales force...* [2, p. 137].

An introduction may include a small talk which helps people get to know each other better, establish a polite and friendly atmosphere, and it also gives time for a quiet observation.

E. g. Chairman: *Susan, I'd like you to meet Mary Nelson, this is Susan from our Sales Department.*

Susan: *Hello. How are you? Pleased to meet you. Mrs. Nelson, may I ask where you are from?*

Mary Nelson: *Yes, sure. I am from Ukraine. From Odesa.*

Susan: *Oh, I've heard, that's the Black Sea's gateway to Ukraine. Odesa is a crossroad of cultures, languages and trade.*

Mary Nelson: *Yes, that's right...*

In reviewing past business the following phrases can be used:

- Let's go over the reports from the last meeting ...;
- Let's summarize the main points of the last meeting;

E. g. Chairman: *Let's get started. We're here today to discuss ways of improving sales in rural market areas. First, let's go over the report from the last meeting which was held on June 24th. Right, Tom, over to you.*

Tom Robbins: *Let me just summarize the main points of the last meeting. We began the meeting by approving the changes in our sales reporting system discussed on May 30th. After briefly revising the changes that will take place, we moved on to a brainstorming session concerning after sales customer support improvements. You'll find a copy of the main ideas developed and discussed in these sessions in the photocopies in front of you. The meeting was declared closed at 11.30...* [2, p. 136].

Then the chairman defines the objectives of the meeting:

- *Our objective today is to...*;
- *I've called this meeting to look at the question of...*;
- *By the end of this meeting we should have...*

E. g. Chairman: *Let's get down to business. The objective of our meeting today is to brainstorm the ideas for more effective sales techniques...* [2, p. 137].

- *The agenda is introduced in such a way:*
- *Have you all seen a copy of agenda?*
- *OK. As you can see from the agenda, there are ... items;*
- *Firstly..., secondly..., thirdly..., finally...;*
- *I suggest we follow the agenda.*

E. g. Chairman: *Have you all got a copy of the agenda? If everyone has got a copy, let me first explain the purpose of the meeting in detail...* [2, p. 138].

Discussing items the following phrases can be used:

- *Before I begin the report...;*
- *How do you feel about?*
- *I suggest we go round the table first ...;*
- *We have been focusing too much on ...;*
- *The way I see things ...;*
- *I'm afraid I can't agree with you.*

E. g. Chairman: *Before I begin the report, I'd like to get some ideas from you all. How do you feel about rural sales in our sales districts? I suggest we go round the table first to get all of your input.*

John Ruting: *In my opinion, we have been focusing too much on urban customers and their needs. The way I see things, we need to return to our rural base by developing an advertising campaign to focus on their particular needs...* [2, p. 136].

During the meeting the chairman may also hand over to another person, bring people in and encourage hesitant speakers, or stop people talking, etc. :

- *Right, Jeremy, over to you;*
- *One at a time, please!*
- *We can't all speak at once. John first, then Mary, then Max...;*
- *Well, thank you. I think that's clear now. Could we have some other opinions?*
- *Right, thank you, Peter. I think we've all got the point now. Okay John, thanks. Susan, I think you wanted to say something?*

E.g. Chairman: *We haven't heard about you yet, George. What do you think about this proposal? Would you like to add something?* [2, p. 144].

If there are some misunderstandings the chairman should ask for the repetition or clarification of information, prevent irreverence, or even paraphrases:

- *Sorry. I didn't hear what you said. Would you mind repeating it, please?*
- *Sorry. I didn't quite follow you. Could you go over that again, please?*
- *What exactly do you mean by...?*
- *I'm afraid that's outside the scope of this meeting;*
- *In other words...;*
- *So you mean...*

E.g. Chairman: *Keep to the point, please. So, if I understand you correctly, rural customers need special help to feel more valued...* [2, p. 137].

Finishing the meeting the chairman should summarize the discussed items, control decision-making and close the meeting, using the following linguistic units:

- *To sum up then...;*
- *So, to summarize what has been said so far...;*
- *I'd like to propose the following amendment;*
- *Can we take a vote on the proposal?*
- *All those in favor. Right. All those against. Right. Thank you.*
- *Right. That just covers everything;*
- *I'd like to thank Marianne for coming over from Munich.*

E.g. Chairman: *Before we close, let me just summarize the main points:*

Rural customers need special help to feel more valued.

Our sales teams need more accurate information on our costumers.

A survey will be completed to collect data on spending habits in these areas.

The result of this survey will be delivered to our sales... [2, p. 136].

During the meeting the participants are encouraged to ask different types of questions, the examples of which are presented in the table below.

Type of question		Example
Overheard	General question to the whole group	<i>What are the figures for the last quarter?</i>
Direct	Questions to the specific individual	<i>Jeremy, what is the current budget?</i>
Factual	Asking for facts, data or information	<i>When will the system be installed?</i>
Leading	Questions that suggest answers	<i>I suppose you are pretty busy?</i>
Encouraging	Questions that help respondents	<i>I'd be interested to hear about...</i>
Ambiguous	Questions that suggest two or more answers	<i>Is it a good move to make the investment now?</i>
Controversial	Questions that suggest two or more answers and are likely to lead to disagreement	<i>Are managers born or made?</i>
Provocative	Questions to incite people to answer	<i>What do you feel about the claim in the press that we have wasted the company's money?</i>

Type of question		Example
Provocative	Questions to check individual knowledge	<i>Could you give us an example of...?</i>
Closed	Questions with the answers “yes” or “no”	<i>Do you think we can solve this problem?</i>
Supportive	Questions showing that the questioner agrees with the respondent	<i>So you feel this is pretty important?</i>
Redirected	Questions directed at the leader, but returned to the group.	<i>(person A- person B) What is “globalization”? (person A- person B) John, how would you define “globalization”?</i>

Questions help find out more information, learn other people's opinions, develop a discussion or make a decision etc. By consciously applying techniques the expected outcome of the meeting may be gained more effectively.

Negotiation is the one of the most challenging areas of business communication. It is a dialogue between two or more people or parties, intended to reach an understanding and resolve points of difference, gain advantage in the outcome of the dialogue or to produce an agreement upon the courses of action, to bargain for individual or collective advantage and to craft outcomes or to satisfy various interests of the parties involved in the negotiation process. Each party involved in negotiating tries to gain an advantage for themselves by the end of the process, using different styles of negotiations.

Accommodating style is used by the negotiators who enjoy solving the other party's problems and preserving personal relationships. Accommodators are sensitive to the emotional states, body language, and verbal signals of the other parties. They can, however, feel taken advantage of in the situations when the other party places little emphasis on the relationship.

Avoiding style is chosen by the negotiators who do not like to negotiate and don't do it unless warranted. When negotiating, avoiders tend to defer and dodge the confrontational aspects of negotiating; however, they may be perceived as tactful and diplomatic.

Collaborating style is selected by the negotiators who enjoy negotiations that involve solving tough problems in creative ways. Collaborators are good at using negotiations to understand the concerns and interests of other parties. They can, however, create problems by transforming simple situations into more complex ones.

Competing style is used by the negotiators who enjoy negotiations because they present an opportunity to win something. Competitive negotiators have strong instincts for all aspects of negotiating and are also strategic. Because their style can dominate the bargaining process, competitive negotiators often neglect the importance of relationships.

Compromising style is used by the negotiators who are eager to close the deal by doing what is fair and equal for all parties involved in the negotiation. Compromisers can be useful when there is limited time to complete the deal; however, compromisers often unnecessary rush the negotiation process and make concessions too quickly [3, p. 140].

Success of negotiations depends on effective conducting of all its elements: starting with preparation and opening (introduction), through clarifying positions and dealing with conflict (main body), bargaining and concluding.

Introduction starts with the welcoming and customary greetings, the main function of which is to introduce the newcomers in the negotiation process:

- *On behalf of... I would like to welcome you to...;*
- *It's my pleasure to welcome you to...;*
- *Welcome to...;*
- *How do you do?*
- *Nice to meet you;*

- *First of all let me introduce ...;*
- *Would you like to say a few words about yourself?*

E.g. Mr. Smith: *I'm very glad to welcome you. It's a great pleasure to see you here. Let me introduce the participants of our meeting...* [3, p. 58].

Main body is where the negotiating process is in full swing and where the terms of the agreement are discussed. Suggesting the procedure the participants of negotiation may say:

- *I would like now to begin by suggesting the following procedure (agenda);*
- *To start with, I think we should establish the overall procedure;*
- *As our first order of business, can we agree on a procedure?*
- *Does that fit in with your objectives?*
- *Is that compatible with what you would like to see?*

E.g. Mr. Smith: *OK, well, how about starting with the contract itself? Then we could move on to the product range, sales trades and discounts. How does that sound for the morning session?* [3, p. 59].

Clarifying proposals the participants of negotiations should be able to review the previous session, move on to the next point, put forward future possibilities, seek clarification, define a proposal more specifically, and reassure:

- *At our last meeting, we discussed...;*
- *Perhaps you will recall that during our last discussion we decided that...;*
- *We foresee...;*
- *We envisage...;*
- *Could you clarify one point for me?*
- *It involves...;*
- *Let me reassure you that...;*
- *I can promise you that...*

E.g. Mr. Smith: *Could you now move on to the next subject? Let's discuss our existing IT Department...* [3, p. 59].

Exploring the zone of bargaining and options negotiators may summarize positions, confirm a negotiating position or respond to a proposal:

- *Would you care to summarize your position up to this point?*
- *Is that an accurate summary of where you stand?*
- *Would you say that is a fair representation of your position?*
- *Regarding your proposal, our position is...;*
- *Our basic position is...*

E.g. Mr. Smith: *As far your proposal is concerned, we think it is possible to concentrate all our funds there.*

E.g. Mr. Smith: *Can we summarize your position up to this point?*

Entering the critical phrase, participant of business negotiations may identify, analyze the obstacles, and ask for concession or further information:

- *The main obstacle to progress at the moment seems to be ...;*
- *The main thing that bothers us is ...;*
- *One big problem we have is...;*
- *What exactly is the underlying problem here?*
- *Let's take a closer look at this problem;*
- *In return for this, would you be willing to...? We feel there has to be a trade-off here;*
- *Would you like to elaborate on that?*
- *Could you go into more detail on that?*

E.g. Mr. Smith: *I would like to analyze these problems with IT Department and get to the bottom of the problem...* [3, p. 58].

Conclusion usually consists in either signing the contracts or in an agreement to continue the negotiation later on or, if the worse comes to the worst, removal from the contracts. Closing the negotiation business negotiators should be able to check, delay, accept or look for options:

- *Let's just confirm the details, then;*
- *Let's make sure we agree on these figures (dates);*
- *We would have to study this. Can we get back to you on this later?*
- *We'll have to consult with our colleagues back in the office. We'd like to get back to you on it;*
- *We are happy to accept this agreement;*
- *This agreement is acceptable to us;*
- *I believe we have an agreement;*
- *Just for the sake of argument, what if...; Can I ask a hypothetical question? Suppose that...*

E.g. Mr. Parker: *Fine. We are happy to accept this agreement. Then our contract may be prepared or signing. We'll ask your experts and layers to do it. I don't think it will take long to come up with it.*

Mr. Manson: *Let it be so...* [3, p. 58].

Communication strategies used by the parties to achieve success include structuring and controlling information, asking the right questions, obtaining feedback, maintaining a positive atmosphere, avoiding personalization and making proposals and counter proposals.

A presentation is a way of communicating ideas and information to a group of people. It may be informative, instructional, persuasive, decision-making etc. Business presentations play an important role in a modern business setting: businesspeople give about 30 presentations a year in order to inform or instruct, to enlighten or convince the audience in such specific business situations as, for instance, sales (to sell products, services or ideas), training (to teach participants a variety of skills, including sales techniques, time management, stress reduction, negotiation, leadership), entertainment (to inform the audience, build a positive image, and create goodwill) or image building (to introduce the company).

Presentations can be categorized according to their purpose that help determinate their content and style. The types of presentations, their general purpose, goal and characteristic features are presented in the table below.

General Purpose	Types of Presentation	Characteristics of the Presentation	The Goal of Presentation
To inform	Informative	<ul style="list-style-type: none"> – Emphasis falls on informative content about the subject. – The speaker analyzes the audience to determine how much they already know about the topic. – The speaker seeks to make the subject interesting to listeners. 	Expanding the listeners' knowledge or helping them acquire a specific skill.
To persuade	Persuasive	<ul style="list-style-type: none"> – The speaker takes a definite point of view concerning the subject and presents information needed to get point across. – The speaker selects, arranges the material to appeal to the particular opinions of listeners. 	Trying to change what the audience thinks or does.
To inspire	Inspirational	<ul style="list-style-type: none"> – Remarks are centered on a public event that is taking place or recently occurred. – The speaker organizes remarks to express accepted values that are represented by the event. 	Striving to depend on existing appreciation for particular ideas, people or events.
To entertain	Entertaining	<ul style="list-style-type: none"> – Speakers rely on such options as telling something or stressing the funny aspects of the subject. 	Captivating the listeners.

All types of presentations must be logically organized and include such components as introduction, main body or text, and summary or conclusion.

Introduction should hold the listener's interest and establish the theme of the remainder of the presentation. During introduction listeners form their initial impression of the speaker and the topic. That impression, favorable or not, will affect how they react to the rest of the speaker's remarks. To be most effective, the introduction should accomplish several purposes such as to win attention, to promote good will and credibility, to give a thesis statement and a preview of the whole speech.

Using a starting statement, referring to something that is in listeners' mind, quoting an apt, saying or anecdote, asking for a response are important in promoting favorable attention.

Welcoming the audience the presenter may say:

- *Good morning, ladies and gentlemen;*
- *Good morning, colleagues!;*
- *Good afternoon, everybody.*

E.g. Presenter: *Good afternoon, ladies and gentlemen! Nice to see you. How many of you expect one day to start your own business? How many of you have all the cash available to capitalize that business when you start?* [1, p. 50].

In most cases speakers needs to state the main idea clearly at the very beginning of the remarks so that listeners know exactly what the presenter is trying to say. The introduction should summarize the main idea, identify the supporting points, indicate the order in which those points will be developed, and give instructions about questions:

- *I am going to talk today about ...;*
- *The purpose of my presentation is to introduce our new range of...;*
- *Do feel free to interrupt me if you have any questions;*
- *I'll try to answer all of your questions after the presentation ;*
- *I plan to keep some time for questions after the presentation.*

E.g. Presenter: *As a loan officer at Dominion trust which specializes in small-business loan. I make decisions on requests from entrepreneurs like you, applying for start-up money. To start with, I'll describe the progress made this year. Then I'll mention some of the problems we've encountered and how we overcome them. After that I'll consider the possibilities for further growth next year. Finally, I'll summarize my presentation...* [1, p. 51].

The bulk of any presentation, the body, should be devoted to a discussion of three or four main points in the outline. To show how the ideas are related in an oral presentation the speaker must rely more on words. For the small links between sentences and paragraphs, one or two traditional words are enough. Throughout the presentation the speaker must continue trying to maintain the audience's interest relating the subject to the audience's needs, using clear, vivid language, explaining the relationship between the subject and familiar ideas.

Starting, finishing a point and referring to what will be or have been said the presenter may say:

- *Those are the main points on...;*
- *That's all I have to say about...;*
- *Now we've looked at/dealt with...;*
- *Now let's turn to/move on to;*
- *I'd like now to consider/examine;*
- *As I said at the beginning...;*
- *I told you a few moments ago that...;*
- *I'll do that later;*
- *I'll return to this point in a few minutes.*

E.g. Presenter: *First, let's consider your experience. You must show that you can hit the ground running.*

1. *Demonstrate what experience you have in your proposed business.*
 2. *Include your resume when you submit your business plan.*
 3. *If you have little experience, tell us whom you would hire to supply the skills that you lack.*
- B. My second suggestion, then, involves preparation. Have you done your homework?*
1. *Talk to local businesspeople, especially those in related fields.*
 2. *Conduct traffic counts or other studies to estimate potential sales.*
 3. *Analyze the strength and weakness of the competition.*
- C. My last tip is the most important one. It involves making a realistic projection of your potential sales, cash flow, and equity.*
1. *Present detailed monthly cash-flow projections for the first year.*
 2. *Describe What-if scenarios indicating both good and bad possibilities.*
 3. *Indicate that you intend to supply at least 25 percent of the initial capital yourself.*
- The three major points I've just outlined cover critical points in obtaining start-up loans. Let me review them for you... [1, p. 51].*

The conclusion should restate the key points and summarize the overarching message that is being conveyed. It should be even shorter than introduction, not more than 5 percent of the total speaking time. The review should contain a restatement of the thesis and a summary of the main points. The presenter may use the following:

- *I'll talk about this in the next part of my presentation;*
 - *I'll comment on this in my conclusion;*
 - *So now I'd just like to summarize the main points;*
 - *In brief, we have looked at...;*
 - *That's all I have to say for;*
 - *(I think) that covers most of the points;*
 - *That concludes my talk.*
- E. g. Presenter: *Loan officers are most likely to say "yes" to your loan application if you do three things:*
- *Prove that you can hit the ground running when your business opens;*
 - *Demonstrate that you have researched your proposed business seriously.*
 - *Project a realistic picture of your sales, cash flow, and equity... [1, p. 52].*

The final remark should be enthusiastic and memorable. Even if parts of the presentation have been downbeat the speaker should try to close on a positive tone.

E. g. Presenter: *Experience, preparation, and protection, then are the three keys to launching your business with the necessary start up capital so that you can concentrate on where your customers, not your funds, are coming from ... [1, p. 53].*

In addition to having an introduction, a body, a final summary and ending the speaker's presentation should include an opportunity for questions and answers. Responding to questions and comment during the presentation interrupts the flow of the argument and reduces the speaker's control of the situation. The best bet in this case is to ask the audience to hold their questions until the speaker has concluded the presentation. Whether the speaker handles them during or after the presentation the questions from the audience can be a challenge. Some questions may be confusing but the speaker can handle them effectively by:

- Starting the Ball Rolling (sometimes listeners may be reluctant to ask the first question. The speaker can get a question-answer session rolling his/her own remarks: "One question you might have is..." or the speaker can also encourage questions non-verbally by leaning forward as he/she invites the audience to speak up);
- Anticipating likely questions (speakers put themselves in the position of the listeners and guess which questions they may have);

- Clarifying complicated and confusing questions (speakers should be sure that they have understood the question by rephrasing it in his/her own words: “*If I understood you correctly...*”);
- Treating questioners with respect (the speaker can keep the dignity and gain the support of other listeners by taking every question seriously or even complimenting the person who asks it);
- Keeping answers focused on the goal (the speaker should try to frame answers in ways that promote his/her goal);
- Addressing the answer to the entire audience (the speaker must look at the person asking the question but address the answer to everybody);
- Following the last question with a summary (a typical summary might sound like: “*I am grateful for the chance to answer your questions. Now that's we've gone over the cost projects, I think you can see why we are convinced that this proposal can help boost productivity and cut overhead by almost 10 percent overnight*”).

Every presentation is made in some context, or to be more exact, on a certain occasion. The nature of the occasion will obviously have a great bearing on the speaker's speech. The occasion will dictate not only the content of the speech, but also the duration, the tone, and the expectations of the audience.

So, in today's globalized world, the need for effective communication, business interaction in particular, is emphasized. Language is one of the most important constituents of this process. Much of the language used to control basic forms of oral business communication is stylized, so that identical words are used on many occasions, therefore participants should be competent, fluent in job-specific language and vocabulary and use functional language in negotiations, business meetings, presentations and other forms of business communication.

Literature

1. Faust M. Three Tips for More Powerful Presentations / M. Faust // The Small Business Journal. – 2003. – № 10. – P. 49–55.
2. Handford M. The Language of Business Meetings / M. Handford. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 287 p.
3. Rodgers D. English for International Negotiations: A Cross-cultural Study Case Approach / D. Rodgers. – Cambridge : Cambridge University Press, 2002. – 160 p.
4. Sweeny S. English for Business Communication / S. Sweeny – [3rd ed]. – Cambridge : Cambridge University Press, 1999. – 156 p.

ІМПОРТ ТЕРМІНОКОНЦЕПТУ “НОВІТНІ ТЕХНОЛОГІЇ” ТА ЙОГО ІСТОРИЧНА АДАПТАЦІЯ В УКРАЇНСЬКІЙ КОНЦЕПТОСФЕРІ

Стасюк Т. В.

Дніпровський державний аграрно-економічний університет

Стаття є черговим етапом вивчення аспектів термінологічної репрезентації ментальних категорій у мові спеціального призначення. Метою розвідки є здійснення аналізу механізмів роботи свідомості людини з освоєння навколишнього світу та втілення знання про світ у спеціальних ментально-мовних структурах – терміноконцептах. У статті увага сфокусована на процесі імпорту терміноконцепту “новітні технології” та шляхах його історичної адаптації в українській фаховій концептосфері. Виявлено особливості втілення ідей, відбиття процесів сприйняття, осмислення й трактування досліджуваного феномену за допомогою вивчення джерел походження концепту, перекладних джерел, англійських, німецьких, французьких еквівалентів, особливостей практики перекладу – “перекладацького мислення”; аналізу історичної адаптації досліджуваного терміноконцепту в українських фахових джерелах.

Ключові слова: соціокогнітивне термінознавство, когнітивна лінгвістика, імпорт терміноконцепту, термінологічна репрезентація, історична адаптація, концептосфера.

The article represents the study of aspects of the terminological representation of mental categories in a special purpose language. The aim of the investigation is to trace the mechanisms of human consciousness functioning when exploring the world and embodiment of knowledge about the world in special mental-language structures, which are called the terminological concepts. The article focuses on the import of the terminological concept “high technologies” and the ways of its historical adaptation in the Ukrainian professional conceptual sphere. The peculiarities of the embodiment of ideas, reflection of perception processes, comprehension and interpretation of the investigated phenomenon are revealed with the help of studying the origin of the concept, translated sources, English, German, French equivalents, peculiarities of the practice of translation – “translator’s thinking”; analysis of the historical adaptation of the investigated terminological concept in Ukrainian professional sources.

Key words: sociocognitive terminology, cognitive linguistics, import of terminological concept, terminological representation, historical adaptation, conceptual sphere.

Проблеми вивчення концептуалізації, адаптації, трансформації, смислової еволюції понять є одним з актуальних аспектів досліджень когнітивної лінгвістики, соціокогнітивного термінознавства. Теоретичними та практичними завданнями таких студій є вироблення методологічного механізму аналізу виникнення концепту, етапів його концептуалізації, смислової еволюції, історичної адаптації. Лінгвісти вивчають проблеми термінологічної репрезентації в соціальному контексті з урахуванням ментальних процесів людської свідомості (О. Й. Голованова, С. Л. Мішланова, В. Ф. Новодранова, М. Б. Казачкова, Ю. А. Гришенкова, І. П. Івановська, Л. В. Молчкова, М. С. Саломатіна та ін.); питання функціонування терміноодиниць в українських концептосферах (О. О. Селіванова, В. Л. Іващенко, С. М. Подолкова, С. В. Постриган, В. Я. Юкало, А. Дьяков, Т. Р. Кияк, З. Куделько та ін.).

Актуальність цієї статті полягає в тому, що вона, з одного боку, вивчає предмет крізь призму методів наукового тренда – соціокогнітивного термінознавства в межах найновіших розробок у теорії терміна, з другого, сам предмет обраний як раз серед актуальних реалій сьогодення, адже новітні технології – явище, яке і розвивається швидко, і урізноманітнюється активно, і вивчається на сьогодні широким спектром дисциплін.

Метою нашої роботи є дослідження шляхів імпорту терміноконцепту “новітні технології” та його історичної адаптації в українській концептосфері, аналіз еволюції поняття “новітні технології” в науковій свідомості.

Завдання статті, що їх зумовила мета роботи, умовно поділяємо на два класи: встановлення шляху імпорту концепту “новітні технології” за допомогою вивчення джерел походження концепту, перекладних джерел, англійських, німецьких, французьких еквівалентів, особливостей практики перекладу – “перекладацького мислення”; відстеження шляху історичної адаптації досліджуваного терміноконцепту в українській концептосфері.

Матеріалом дослідження слугували визначення терміноконцепту або поняття “новітні технології” у сфері фіксації (словники, довідники) та функціонування (статті, закони, накази, фаховий дискурс). Дослідження сфери функціонування дозволило виділити певну кількість дефініцій, які вживаються як інтерпретація терміна, але не набули остаточно статусу термінологічного тлумачення через неусталеність дефініцій.

Актуальність новітніх технологій зумовлена становленням і розвитком постіндустріального суспільства на тлі інформаційної революції, що своєю чергою пов’язане зі швидким поширенням принципово нових технологій, які отримали назву *новітні технології*. Хоча з’явилися вони відносно недавно (кінець ХХ ст.), проте вже значно поширилися в суспільстві, що відповідно спричиняє структурну перебудову економіки, появу нових її сфер, передусім “інформаційного сектора” або “індустрії знань”. Відбуваються глибокі культурні та соціальні трансформації в усіх сферах сучасного суспільства. Лавиноподібні зміни зачіпають не тільки соціокультурну сферу, а й саму людину. Новітні технології впливають на спосіб життя, цінності, тілесність і духовність сучасної людини, істотно змінюють способи її існування. При цьому залежність людини від них постійно зростає.

Традиційне термінознавство припускало запозичення термінів як небажане, але необхідне явище вживання термінів іншомовного походження. Йшлося про запозичення знака – слова – вербалізатора поняття за таких умов: запозичений термін не можна замінити відповідником у рідній мові через високу популярність його використання в наукових / професійних колах; запозичений термін уже увійшов до словникового запасу мови-реципієнта; запозичений термін широко використовують науковці / фахівці різних країн, бо він є міжнародно визнаним; запозичений термін має “затемнену внутрішню форму”, що знімає непотрібні асоціації та образи, небажані конотації під час уживання терміна в спеціальному значенні; запозичений термін називає нове поняття, віднайдену / створену реалію; запозичений термін може не мати повного відповідника у мові; запозичений термін може бути метафоричним, забезпечуючи мовну економію та певну образність.

У соціокогнітивному напрямі термінознавчих досліджень на перший план виступає лінгвоментальна основа використання того чи іншого терміна. Лінгвісти натрапляють на явище інкорпорування суцільно чужих ментальних комплексів, концептуалізованих фрагментів буття, що формуються крізь призму чужої, іншокультурної свідомості та вербалізуються в іншомовному комунікативному середовищі / дискурсі, тобто шляхом запозичення концептів. Уперше на це явище звернула увагу Т. Б. Новикова, яка підкреслювала, що запозичення концепту є заповненням концептуальної лакуни, яке виявляється в процесі міжкультурної комунікації за розбіжності лінгвокультурного досвіду. Це запозичення здійснюється шляхом опису іншокультурного феномену за допомогою насиченого в смисловому стосунку тексту й може супроводжуватися запозиченням іншомовного виразу як імені концепту іншої культури [3, с. 4]. В. І. Карасик назвав це явище імпортом концепту з однієї лінгвокультурної спільноти до іншої [1, с. 176–187]. Науковий інтерес сьогодні становить процес виявлення мовних механізмів імпорту концептів та їхньої інтеграції в ментальність спільноти-реципієнта. На нашу думку, імпорт – це фактично запозичення концепту із концептосфери-донора до концептосфери-реципієнта, а інтеграція – процес засвоєння та адаптації імпортованого концепту в концептосфері, що його запозичує. Після впровадження концепту до концептосфери він може змінити свій семантичний обсяг, розширити / звузити змістову структуру, набути нових ознак.

Отже, соціокогнітивне термінознавство послуговується метатерміном *імпорт* [наукового / професійного] *концепту*, що концентрує дослідницьку увагу на процесах своєрідного запозичення терміноконцептів іншої лінгвокультури, трансферу до українського дискурсу ментально-мовних комплексів – фрагментів буття, осмислених в інший спосіб пізнання.

За офіційно розробленою в законодавстві України дефініцією терміна *новітні технології*, можемо з'ясувати зміст цього базового системотвірного термінопоняття та встановити його відношення з іншими ключовими термінопоняттями: **новітні технології – технології**, розроблені на основі *новітніх наукових знань*, які за своїм технічним рівнем перевищують кращі вітчизняні та іноземні аналоги і спроможні забезпечити передові позиції на світовому ринку наукомісткої продукції [16]. Зміст термінопоняття “новітні технології” формують родові ознаки “технології” та “наукові знання”, а також видові ознаки “технічний рівень”, “перевищувати”, “кращі аналоги”, “спроможні забезпечити”, “передові позиції”, “світовий ринок”, “наукомістка продукція”. Родову ознаку “наукові знання” увиразнює ознака-конкретизатор “повні”, а видову ознаку “кращі аналоги” – ознаки-конкретизатори “вітчизняні” та “іноземні”. Звідси пресуперординаційним ключовим термінопоняттям / концептом логічно визнати наукове поняття “технологія”, а суперординаційним – “наукові знання” / “наука”. Змістову організацію базового системотвірного термінопоняття “новітні технології” відповідно підтримують терміни *новітні технології, технології, наукові знання, технічний рівень, світовий ринок, наукомістка продукція*.

Спеціальна література з економіки, а також тексти ЗМІ, які висвітлюють економічну проблематику показали, що поняття “новітні технології” не є концептуально рідним для українського лінгвосоціуму, його було імпортовано на початку ХХІ століття, що зумовлено інтенсивними контактами англосовітової та українськомовної культур.

Практика перекладу та з'ясування семантики терміна *новітні технології* показали, що перекладні джерела з російської на іноземні мови до терміна *новейшие технологии* подають англійський еквівалент *high technology, high tech* [15, с. 422], німецький еквівалент *Hightech* (n), (f), *Hochtechnik* (f) [18], французький еквівалент *high-tech* (m), *de haute technologie* (m) [19].

У визначенні “високі технології (англ. *high technology, high tech, hi-tech*) – найновіші й найпрогресивніші технології сучасності” знову ж таки як англійські еквіваленти подано лексеми *high technology, high tech*, а смисловою домінантою є поняття “найновіший”. В одному з тлумачних словників натрапляємо на визначення “новітня технологія – сукупність інформації, знань, досвіду, матеріальних засобів при розробленні, створенні і виробництві нової продукції і процесів у будь-якій галузі економіки, що мають характеристики вищого світового рівня” [21]. На законодавчому рівні закріплено такі визначення терміна *новітні технології*: “технології, які розроблені на основі новітніх наукових знань, за своїм технічним рівнем перевищують кращі вітчизняні та іноземні аналоги і спроможні забезпечити передові позиції на світовому ринку наукомісткої продукції” [16]; “систематизовані передові знання на певний момент часу, спрямовані на випуск продуктів чи створення процесу, які є принципово новими (тими, що не мають аналогів) або новими в певній галузі знань, застосування яких дозволить отримати монополію на міжнародному ринку або покращити конкурентні позиції того, хто їх розробляє чи застосовує, та отримати високу додану вартість” [17].

В англійській мові поняття “high technology” має більш-менш рівне трактування в різних джерелах: у Словнику Меріам-Вебстер знаходимо “*High technology is scientific technology involving the production or use of advanced or sophisticated devices*” [11], тобто “*висока технологія – наукова технологія, що продукує або використовує найновіші чи найскладніші пристрої*” (переклад – Т. С.); у словнику Кембриджа – “*High technology is the most advanced and developed machines and methods*” [6], тобто “*висока технологія – технологія, що використовує найновіші та найрозвиненіші обладнання та методи*” (переклад – Т. С.); в англійській Вікіпедії бачимо найширше, найдокладніше визначення “*High tech is technology that is at the cutting edge: the most*

advanced technology currently available” [20], тобто “висока технологія – це найсучасніша технологія, заснована на останніх досягненнях: найбільш прогресивна технологія, що є доступною зараз” (переклад – Т. С.).

Отже, український термін *новітні технології* сьогодні є тотожним англійському “high technologies”.

Аналіз газетних публікацій у “Нью-Йорк Таймс” показав, що фраза “high technology” була вперше використана в 1958 році в статті, яка виправдовувала розвиток атомної енергетики в Європі: “...*Western Europe, with its dense population and its high technology...*”, тобто “Західна Європа з її щільним населенням та її високою технологією...” (переклад – Т. С.) [4, с. 17]. У 1968 році цей термін ужито в статті про Маршрут 128: “[...] *the term comes from the high technologies flourishing in the glass rectangles along the route...*”, тобто “[...] *термін походить від високих технологій, які процвітають у скляних прямокутниках уздовж маршруту...*” (переклад – Т. С.) [9, с. 139]. У 1969 році його знову вживають у фінансовій рубриці “Нью-Йорк Таймс”: “*Arthur H. Collins of Collins Radio controls a score of high technology patents in variety of fields*”, тобто “Артур Х. Колінз з Колінз-Радіо має найвищу кількість патентів у сфері високих технологій у різноманітних галузях” (переклад – Т. С.) [5, с. 64].

Згодом цей термін в англійській мові пишуть через дефіс, що в українській передається одним словом: “[...] *a fund holds computer peripheral... business equipment, and high-technology stocks*”, тобто “фонд має комп’ютерне периферійне... торгове обладнання та високотехнологічні товарні запаси” [5, с. 64], а пізніше – у формі аббревіатури *Hi-Tech* [10, с. 72; 14]. До 1970 року термін “high technology” в англомовному дискурсі вживався спорадично, близько 26 разів, протягом 70-х його використання збільшилося до 450 разів, а протягом 80-х – перевищило 4000 разів [8].

За теорією імпорту концептів, яку розробив В. І. Карасик [1, с. 476; 2, с. 14–22], визначити чужорідність концепту можна тільки відштовхуючись від вербальних його виявів. Дослідник вважає, що за англійськими [запозиченими] словами або приховані специфічні англомовні концепти, або ні; якщо такі концепти можна встановити, тобто підкреслити їхню цінність, то можна протиставити загальнооцінні (порожні і паразитарні) та індивідуально оцінні (квазі-концепти й чужі індивідуальні) концепти [1, с. 253].

Досліджуваний концепт “новітні технології” як осмислення відповідного поняття в розрізі теорії імпорту концептів становить особливий інтерес через те, що він займає проміжне положення в запропонованій В. І. Карасиком класифікації. Такий статус цього концепту є історично обґрунтованим, оскільки особливості розвитку української економіки не давали підстав для широкого використання запозиченого концепту (новітні технології виникали в економічно краще розвинених країнах). Пор., наприклад, типові визначення поняття “high technology” в англійській мові:

- “High technology is a design, development, and introduction of new products and/or innovative manufacturing processes through the systematic application of scientific and technical knowledge” [12, с. 51] – “Високі технології – це проектування, розроблення та впровадження нових продуктів і / або інноваційних виробничих процесів шляхом систематичного застосування науково-технічних знань” (переклад – Т. С.);

- “High technology is characterized by use one or a combination of three factors (1) the utilization of scientific and technical workers, (2) expenditures for research and development, and (3) the nature of the product of the industry” [12, с. 51] – “Високу технологію характеризують використанням одного або комбінації з трьох чинників: (1) заміщення науково-технічних працівників, (2) витрат на наукові дослідження і розроблення, а також (3) природа продукту промисловості” (переклад – Т. С.);

- “High technology is defined by processes, not by products” [7] – “Високі технології визначають процеси, а не продукти” (переклад – Т. С.);

- “High technology is often embedded technology, an increasingly integral part of many industries” [7] – “Висока технологія часто є вбудовуваною / інтегрованою технологією, більшою мірою невід’ємною частиною багатьох галузей” (переклад – Т. С.);
- “High technology is based on higher education, strong research and development (R&D) presence” [7] – “Висока технологія заснована на вищій освіті, наявності потужних наукових досліджень і розробок” (переклад – Т. С.);
- “High technology is a technology with knowledge intensity and innovations” [13] – “Висока технологія заснована на інтенсивності знань та інноваціях” (переклад – Т. С.);
- “High technology is a technology with high production and high export capability” [13] – “Висока технологія – це технологія з високим виробництвом і високою можливістю експорту” (переклад – Т. С.).

Таким чином, на відміну від українського аналога термінопоняття “high technology” в англomовному просторі є універсальнішим (див. Рис.).

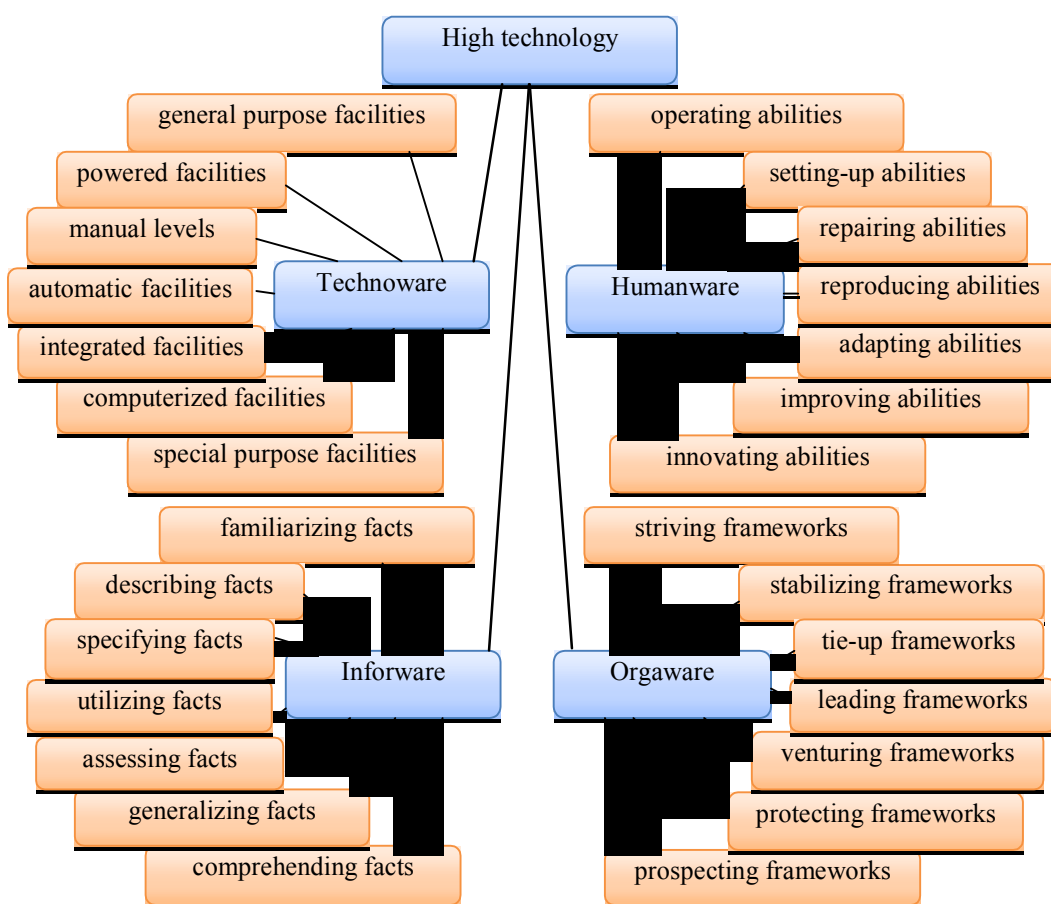

Рис. Терміносфера терміноконцепту “high technology” в англomовному дискурсі [13]

Предметною (функціональною) сферою знання, у якій первісно ще в англomовному просторі використовувалося поняття “новітні технології” була атомна енергетика (як це й склалося від виходу у світ першої статті про розвиток атомної енергетики в Європі [4, с. 17] та інформаційні й телекомунікаційні технології [5, с. 64]. В українську свідомість це термінопоняття було

імпортовано до економічної сфери та сфери інформаційних технологій. На початку ХХІ століття воно проникає до різних галузей науки, сфер виробничої та експертної діяльності. Тому за предметною віднесеністю, термінопоняття “новітні технології” можна кваліфікувати як міжгалузеве.

Рисунок засвідчує, що лівова частка термінопонять – це поняття, які або не мають українських відповідників (наприклад, “inforware”, “orgaware” – ці поняття позначені *), або вони є “порожніми” (“facilities”, “facts”, “abilities”, “frameworks” > “прилади”, “факти”, “здатності”, “структури” – ці поняття позначені **).

Термінопоняття “humanware” перекладається описовим зворотом “інтеграція з використанням засобів автоматизації і технічного персоналу” або “технічний персонал, який обслуговує комп’ютерні системи” (переклад – Т. С.), проте носії англійської мови усвідомлюють його як “збірну характеристику людського потенціалу – освіти, знань, здатностей, умінь, навичок, моральних якостей” (визначення – Т. С.).

Термін inforware саме в такому написанні, не зафіксовано в жодному англо-російському словнику. Віднайти його можна було лише за допомогою пошукової системи Google, яка видала кілька сайтів, де це слово вживалося в контекстах, викладених іспанською мовою. Логіка його вживання на цих ресурсах пропонувала перевірити написання infoware, що, нарешті, зумовило такий результат: було знайдено 2 дефініції цього терміна; в одних випадках, його визначали як “website that use commoditized server software... to enable data (e.g. book comments and ratings) to be shared via a website, and create a value as a result (e.g. other people's opinions of a particular book that you want to buy)” [14], тобто “веб-сайт, який використовує інформаційну продукцію серверних програм..., щоб забезпечити можливість ділитися даними (коментарі або оцінки книги), а також створювати вартість цієї інформації як кінцевий результат (наприклад, думки інших людей [саме їхні думки] про конкретну книгу, яку ви хочете купити)” (переклад – Т. С.); в інших – “information sold in electronic format” (encyclopedia), тобто “інформація, що продається в електронному форматі” (переклад – Т. С.).

Отже, здійснена розвідка дозволяє нам зробити висновок, що український термін *новітні технології* сьогодні є тотожним англійському “high technologies” й увійшов до української мови як носій чужих цінностей, виявивши специфічний зміст, що докорінно відрізняється від того, який раніше містило первісне англійське поняття “high technology”: “високі технології” → “нові технології” → “новітні технології”. Перспективою подальших досліджень у цьому напрямі є вивчення шляхів імпортування термінологічних концептів найактуальніших сфер сучасного життя людини, її соціальної реалізації та технологічної підтримки.

Література

1. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 476 с.
2. Карасик В. И. Концепт как категория лингвокультурологии / В. И. Карасик // Известия Волгоградского государственного педагогического университета : Серия “Филологические науки”. – № 1 (01). – 2002. – С. 14–22.
3. Новикова Т. Б. Заимствование лингвокультурных концептов на материале английского и русского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук: спец. 10.02.19 “Теория языка” / Т. Б. Новикова. – Волгоград, 2005. – 26 с.
4. Atomic Power for Europe // The New York Times – February 4 – 1958.
5. Metz R. Market Place: Collins Versus The Middle Man / R. Metz // The New York Times – April 24 – 1969.

Джерела ілюстративного матеріалу

6. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.dictionary.cambridge.org. (Дата звернення 20.02.2017 р.). – Назва з екрану.

7. Defining High Tech ACCRA Research Methods: Defining High Technology. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cerc.com/images/customer-files/DefiningHighTech.pdf>. (Дата звернення 20.02.2017 р.). – Назва з екрану.
8. High technology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.docstoc.com/docs/6365729/High_technology. (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
9. Lieberman B. R. Technology: Alchemist Of Route 128; Boston's 'Golden Semicircle' / B. R. Lieberman // The New York Times – January 8 – 1968.
10. Metz R. Market Place: So What Made E.D.S. Plunge? / R. Metz // The New York Times – November 11 – 1971.
11. Merriam-Webster Dictionary [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.merriam-webster.com (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
12. Riche R. W. High Technology Today and Tomorrow / R. W. Riche, D. E. Hecker, J. U. Burgan // Monthly Labor Review 106 – Nov. 1983.
13. Harm-Jan Steenhuis E. J. de Bruijn. High technology revisited: definition and position E. J. de Bruijn Harm-Jan Steenhuis // Materials of 2006 IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology – 2006. – 1081 p.
14. Англійська Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://en.wikipedia.org> (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
15. Загорская А. П. Большой англо-русский, русско-английский словарь по бизнесу / А. П. Загорская, Н. П. Петровиченко . – М. : Уайли, 1993. – 422 с.
16. Закон України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” (ст. 1) – м. Київ – 14 вересня 2006 року – N 143-V [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.21493.0>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
17. Наказ Міністерства промислової політики України “Про затвердження Методики ідентифікації українських високотехнологічних промислових підприємств” [розд. 2 08.02.2008 N 80] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: URL: <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1078.21493.0>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
18. Російсько-німецький словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: Dict.cc (<http://browse.dict.cc/russisch-deutsch>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
19. Російсько-французький словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reverso.net>. (Дата звернення 28.07.2017 р.). – Назва з екрану.
20. Українська Вікіпедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org> (Дата звернення 30.04.2017 р.). – Назва з екрану.
21. Экономика. Толковый словарь. – М. : “ИНФРА-М”, Издательство “Весь Мир”, 2000. – 356 с.

КОЛІРНА МЕТАФОРА В НАЦІОНАЛЬНИХ КАРТИНАХ СВІТУ: АКСІОЛОГІЧНІ ПАРАМЕТРИ

Флойд Л. А.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено дослідженню механізмів утворення та специфіки функціонування колірних метафор в іспанській, англійській, українській і російській мовах. Узагальнено поняття метафори та описано особливості її утворення; обґрунтовано специфіку колірних метафор у національних картинах світу; визначено специфіку мотивації у створенні колірних метафор. Розглянуто тематичні групи мотиваційних денотатів, що актуалізують такі фрагменти ціннісної картини світу носіїв мови, як соціальний статус, матеріальний достаток, естетичне сприйняття та онтологічні уявлення про дійсність. Простежено спільні й відмінні риси утворення колірної метафори та проаналізовано продуктивні моделі семантичної деривації в розвитку вторинного колірного значення. Виокремлено тематичні групи колірних метафор, що утворилися внаслідок розвитку нового значення на підставі синестезії.

Ключові слова: метафора, колоратив, картина світу, концептосфера, аксіологія, семантика.

The article is devoted to the study of the mechanisms of formation and specificity of the functioning of color metaphors in the Spanish, English, Ukrainian and Russian languages. The concept of metaphor is generalized and the peculiarities of its formation are described; the specificity of color metaphors in the national paintings of the world is substantiated; the specificity of motivation in the creation of color metaphors is determined. Thematic groups of motivational denotatets are considered, which actualize such fragments of the value picture of the world of native speakers as social status, material wealth, aesthetic perception and ontological representations of reality. The common and distinctive features of the color metaphor have been traced, and productive models of semantic derivation have been analyzed in the development of secondary color values. The thematic groups of color metaphors formed as a result of the development of a new meaning on the basis of synesthesia are singled out.

Key words: metaphor, color, world view, concept sphere, axiology, semantics.

Проблематика метафоричного мислення людини належить до актуальних питань сучасної лінгвістики, зокрема її потрактовано у психолінгвістичному (Р. Фрумкіна), лінгвокогнітивному (Дж. Лакофф), лінгвокультурологічному (С. Кулінська), лінгвосимволічному (О. Яковлева) та ономасіологічному (О. Селіванова) аспектах. Однією з концептуальних метафор, що визначають лінгвоментальність особистості, є колірна метафора, оскільки сприйняття кольору та його найменування належить до ядерної частини концептосфери мови. Колірні номінації метафоричного характеру свідчать про когнітивні процеси, що віддзеркалюють механізми порівняння, отождоження та уподібнення як базові для розумової діяльності людини. Здатність до виокремлення колоративної семантики в тих денотатах, що мають ознаку колірності як периферійну, вказує на образне мислення та лінгвокреативність. Наслідком цього процесу стало вживання на позначення кольору таких лексем, що в первинному значенні не належать до колоративів, проте сприймаються носіями мови в межах наївної картини світу як колірні позначення завдяки перенесенню їх значення за колірною ознакою. Особливий інтерес цей процес становить у міжмовній і міжкультурній взаємодії, що зумовлює потребу вивчення колірних метафор у зіставному аспекті.

Протягом тривалого часу в мовознавстві домінував семасіологічний підхід до розгляду метафори, тому вивчали переважно не процес її творення, а результат – у термінології

Ю. Апресяна “метонімічно мотивована багатозначність” [1, с. 178–179]. Проте численні дослідження метафори вже можна розглядати як окремі напрями мовознавства, зокрема теорію когнітивної метафори (Дж. Лакофф і М. Джонсон, М. Блек, Д. Девідсон, Е. Мак-Кормак, С. Жаботинська та ін.). Так, Ж. Вардзелашвілі називає низку напрямків вивчення метафори: семасіологічний, ономасіологічний, гносеологічний, логічний, власне лінгвістичний, лінгвостилістичний, психолінгвістичний, експресіологічний, лінгвістико-літературознавчий, лексикологічний, лексикографічний [2, с. 4]. У межах цих підходів обов’язково розглядають такі проблеми, як механізм утворення метафор, компонентний склад, механізм дії тощо (див. праці А. Баранова, Е. Будаєва, С. Жаботинської, Ю. Караулова, Л. Кравець, О. Селіванової, А. Чудінова та ін.). Колірна метафора як різновид концептуальної метафори ставала об’єктом дослідження на матеріалі фразеології (А. Бурлак), художнього тексту (А. Василевич), давніх текстів (М. Піменова), окремих груп слів, зокрема прикметників (Л. Грановська, Т. Нікуліна), а також у зіставному аспекті – на матеріалі англійської і російської мов (Т. Комова, С. Кулінська, Л. Лаєнко, С. Ройзенсон), а також польської і російської мов (В. Кульпіна) тощо.

Загальні питання колірної номінації висвітлено в наукових розвідках Н. Бахіліної, А. Василевича, Ю. Дюпіної, В. Кульпіної, Р. Фрумкіної та ін., проте складність проблеми, порушеної ще в межах гіпотези мовної відносності, увиразнює актуальність та суперечливість трактувань колірних найменувань у мовах світу і – відповідно – в національних картинах світу. Навіть на позначення мовних одиниць, що називають колір, використовують різні терміни: колоратив (С. Шкіль), кольоропозначення (Н. Бахіліна, О. Сапіга, М. Репіна, С. Жукова та ін.), колоризм (С. Кулінська), колоронім (С. Кокорін, О. Махніна, Д. Полякова), що засвідчує складність порушеної проблеми і необхідність її розв’язання в межах дослідження національних концептосфер.

Мета статті – простежити механізми формування та функціонування колірних метафор в українській, російській, англійській та іспанській мовах. Мета визначила такі **завдання** дослідження: визначити поняття метафори як одиниці концептуального простору; проаналізувати особливості утворення колірних метафор, виявити специфіку відображення національних картин світу в колірних метафорах.

Матеріалом для дослідження слугували колірні метафори іспанської, англійської, української та російської мов, вилучені з лексикографічних джерел [7–10] шляхом суцільної вибірки (загальна кількість – 224 лексичні одиниці).

Метафору традиційно визначають як перенесення лексичного значення слова на основі подібності явищ, предметів, ознак. На думку дослідників, метафора має особливу природу виникнення та побудови, у її конструюванні беруть участь чотири компоненти – “це два об’єкти, основний і допоміжний, співвіднесені один з одним (їх називають суб’єктами метафори), і властивості кожного з них” [3, с. 53]. Крім того, метафора виконує важливу роль у відображенні картини світу. Ураховуючи те, що картина світу є лише інтерпретацією, розумінням об’єктивної дійсності, за В. Постоваловою, “призма” [4, с. 164] світобачення, то метафора успішно виконує роль такої призми, бо вона “здатна забезпечити розгляд того, що пізнається через вже пізнане, зафіксоване у вигляді значення мовної одиниці” [6, с. 179]. Крім того, метафори віддзеркалюють і ціннісні орієнтири носіїв мови, тому здатні брати участь у вираженні аксіологічних параметрів концептосфери.

Ми зосередили увагу на колірних метафорах, які становлять одну з семантичних груп, перенесення значення в якій відбувається на підставі наявності у двох предметів однієї подібної ознаки – однакового (або подібного) кольору. Вивчення “метафоричного переосмислення периферійних колірних номінацій та кольоропозначень є важливим для дослідження лексико-семантичного наповнення тексту” [5] та структури національних картин світу. Колірні метафори мають внутрішню мотивацію, що спирається на уявлення носіїв мови про окремі

фрагменти дійсності, і становлять ядро наївної картини світу. Зважаючи на те, що вербальна репрезентація кольору має концептуальне підґрунтя та символічне навантаження, вважаємо доцільним простежити механізм виникнення колірних метафор в іспанській, англійській, українській і російській мовах.

Кількісно переважають колірні метафори, семантика яких є похідною від номінацій коштовного каміння та дорогоцінних металів. Основою метафоричного перенесення тут стає колір реального предмета, що охоплює денотативне значення лексеми. Так, напр., Словник української мови в 11 томах подає таку дефініцію слова “золото”: 1. Хімічний елемент, благородний метал жовтого кольору, гнучкий, тягучий і ковкий. 2. збірн. Золоті речі; дорогий золотоканий одяг і т. ін. // Спеціальна золотистого кольору фарба, яка застосовується в поліграфії. // Позолочені шовкові нитки для гаптування, ткання і т. ін. 3. збірн. Золоті монети, гроші і т. ін. // перен. Про велике багатство, розкоші. 4. перен., розм. Про щось дуже цінне, гарне або про кого-небудь, вартого, гідного поваги. // Ласкаве звертання до кого-небудь [8, Т. 3, с. 682]. Уже в першому прямому значенні фіксуємо вказівку на колірну сему як одну з ядерних, що й зумовлює, на наш погляд, розвиток колірної семантики в похідному ад’єктиві *золотий*. Лексикографічні джерела колірне значення фіксують в ад’єктиві *золотий* лише на дальній периферії: 1. Золотий зливоч // Який має в собі золото як складову частину // Зробл. із золота або покритий, оздоблений золотом чи позолотою // Пов’язаний із видобуванням золота. 2. у знач. ім. золотий, того, чол., заст. Золота монета; червінець. 3. Витканий, шитий шовковими нитками з тонкою позолотою. 4. Який своїм кольором нагадує золото; блискучо-жовтий, оранжевий. 5. перен. Дуже цінний, вартий поваги (про людину, її характер і т. ін.). 6. перен. Який дає людям радість, щастя; прекрасний, щасливий. 7. перен. Дорогий, любий (у пестл. звертанні до кого-небудь) [8, Т. 3, с. 680]. Як бачимо, колірна семантика подається в 4-му значенні, хоч і не зазначена як переносне значення. Однак тут уже наявна конкретна колірна характеристика золотого як яскраво-жовтого, помаранчевого кольору. Ми вважаємо, що розвиток колірної семантики в таких випадках є виявом синестезії як особливості мислення та уявлення людини: носії мови сприймають предмети та їх візуальні образи через відповідний колір, звідси й виникнення широкого спектру колірних лексем з первинним значенням, у якому відсутні колоративні ознаки.

Коштовності, до яких належать дорогоцінні метали і каміння, завжди визначали матеріальні цінності людини. Наявність великої кількості колірних номінацій саме цієї групи, на нашу думку, свідчить про перевагу матеріальних цінностей в аксіологічній частині національної концептосфери. Спільну частину колірних метафор, актуальних для трьох досліджуваних мов, становлять ад’єктиви, похідні від номінацій дорогоцінних металів. Порівняймо: ісп. *dorado*, англ. *gold*, укр. *золотий*, рос. *золотой*; ісп. *plateado*, англ. *silver*, укр. *срібний*, рос. *серебряный*; ісп. *bronceado*, англ. *bronze*, укр. *бронзовий*, рос. *бронзовый*; ісп. *cobriso*, англ. *copper*, укр. *мідний*, рос. *медный*; ісп. *aplomado*, *plomiso*, укр. *свинцевий*, рос. *свинцовый* тощо. При цьому використано не лише назви дорогоцінних металів, а й таких, що активно використовують у виробничій діяльності (*латунний*, *кобальтовий*, *металевий*), проте вони переважно мають і певні обмеження сполучуваності, напр., ад’єктив *бронзовий* в українській мові вживають на позначення кольору засмаги і – відповідно – тіла людини, а *свинцевий* – на позначення сірого кольору неба перед дощем чи грозою. Мотивація цього типу належить до спільних для іспанської, англійської, української та російської мов та актуалізує ціннісні характеристики національної лінгвоментальності.

До аксіосистеми концептосфери уналежнюємо й номінації, похідні від назв коштовного каміння, напр.: ісп. *zafireo*, англ. *sapphire*, укр. *сапфіровий*, рос. *сапфировый*; ісп. *esmeraldino*, англ. *emerald*, укр. *смагдовий*, рос. *изумрудный*; ісп. *perlino*, англ. *pearly*, укр. *перловий*, рос. *жемчужный*; ісп. *azual turquesado*, англ. *turquoise*, укр. *бірюзовий*, рос. *бирюзовый*;

ісп. *rubi*, англ. *ruby*, укр. *рубіновий*, рос. *рубиновый*; ісп. *btbar*, англ. *amber*, укр. *буришиновий*, рос. *янтарний* тощо. Проте тут спостерігаємо певну асиметрію в утворенні колірної лексики: в українській і російській мовах колоративів, похідних від назв дорогоцінних і напівдорогоцінних каменів, набагато більше, напр.: *агатівий*, *аквамариновий*, *малахітовий*, *нефритовий*, *опаловий*, *аметистовий*, тоді як в іспанській та англійській мовах вони представлені обмежено, хоч відповідні прикметники наявні. Колірні метафори цієї групи поширені в описах модних кольорів, зокрема одягу, декору і дизайну, напр.: *Білий, сірий і рубіновий – це кольори, які повторюються в умеблюванні й декорі. Завдяки цьому інтер'єр виглядає цілісним і красивим* (“Журнал Магнат”, 2015). На нашу думку, мотивація коштовним камінням має й сугестивну функцію: подібні метафори сприймаються не лише як актуалізація візуального каналу сприйняття інформації, а й як причетність до світу еліти, до заможності і статусності.

Наступна група колірних метафор ґрунтується на розвитку семантики ад'єктивів, що позначають відносні ознаки фруктів, ягід та овочів, тобто тих плодів, що мають утилітарне призначення. Якщо попередня група вказувала на матеріальні цінності, які є ознакою розкоші, тобто необов'язкові для життєдіяльності людини, але спроектовані на її соціальний і матеріальний статус, то ця група метафор здебільшого входить до тематичної групи “їжа”, тому вони тісно пов'язані з побутовим фрагментом концептосфери. У цій групі фіксуємо спільні колірні лексеми, що є здебільшого запозиченими для української і російської мов через відсутність реалій, напр.: ісп. *aparanjado*, англ. *orange*, укр. *апельсиновий*, рос. *апельсиновый*; ісп. *limonado*, англ. *lemon*, укр. *лимонний*, рос. *лимонный*; ісп. *olivaceo*, англ. *olive*, укр. *оливковий*, рос. *оливковый*. Зазначені лексеми були запозичені з появою відповідних фруктів чи ягід, які не ростуть на територіях, що є ареалами відповідних мов. Серед спільних метафоричних колоративів, денотати яких походять від назв плодів, фіксуємо: ісп. *aberenjenado*, англ. *eggplant*, укр. *баклажановий*, рос. *баклажановый*; ісп. *agarbanzado*, англ. *nut*, укр. *горіховий*, рос. *ореховый*; ісп. *frambueso*, англ. *crimson*, укр. *малиновий*, рос. *малиновый*. Загалом колірні номінації, що вказують на природні кольори, походять саме від назв рослин, зокрема таких, що використовуються в домашньому господарстві як поживні речовини: *гранатовий*, *сливовий*, *вишневий*, *гірчичний*, *персиковий*, *морквяний*, *грушевий*, *лаймовий*, *абрикосовий* тощо. Зважаючи на це, назви плодів фруктових дерев найбільше виступають денотатами для таких метафоричних перенесень, тоді як назви овочів – меншою мірою, помірною кількістю номінацій є похідними від назв ягід. Певну асиметрію спостерігаємо в тих випадках, коли рослинні плоди не характерні для відповідної території, напр., укр. *буряковий* на позначення темно-червоного кольору не має відповідників в іспанській мові; ісп. *datilado* – буквально “фініковий”, тобто кольору фініків, не представлений в українській і російській мовах; англ. *pumpkin* – гарбузовий, *tangerine* – мандариновий, *tomato* – *томатний*, не використовуються як колоративи в інших мовах. Зафіксовані особливості в цьому сегменті концептосфери вказують більше на культурно-історичні відмінності, ніж на лінгвокогнітивні, до того ж продуктивність утворення колірних метафор від назв плодів доводить однаковий характер мотивації та механізмів концептуалізації кольору в проаналізованих мовах.

Утилітарна семантика, наявна в цих колоративах, указує на той фрагмент картини світу, що пов'язаний з побутовими уявленнями про світ. Сюди також належать номінації, утворені від денотатів, які мають важливе значення в господарстві та є компонентами їжі або готовою їжею: велика кількість таких колірних метафор доводить релевантність утилітарних цінностей у житті носіїв усіх досліджуваних мов і переконує в перевагах матеріальних потреб – як статусних, так і необхідних для життєдіяльності людини. Від денотатів поживних речовин утворено такі колоративи: ісп. *achocolatado*, англ. *chocolate*, укр. *шоколадний*; рос. *шоколадный*; ісп. *crema*, англ. *cream*, укр. *кремовий*, рос. *кремовый*; ісп. *melado*, англ. *honey*, укр. *медовий*, рос. *медовый*; ісп. *vinoso*, англ. *wine*, укр. *винний*, рос. *винный*. Ці денотати вказують на поживні

речовини (насамперед їжу та питво). В українській і російській мовах також фіксуємо колоративи *молочний, кавовий* тощо, натомість в іспанській – ісп. *canelo* – укр. *кольору кориці*, ісп. *ravonado* – укр. колір індика; ісп. *pecendo* – укр. колір риби, англ. *asparagus* – спаржевий, що не мають ад'єктивного відповідника в українській і російській мовах.

Зазначимо, що денотативами колоративів в українській і російській мовах виступають здебільшого такі номінації їжі, які вказують на приємний смак: солодоці, назви десертів, смачних напоїв, страв тощо, тобто те, від чого людина отримує задоволення. Останнім часом ця група поповнилася номінаціями *бісквітний, ванільний, карамельний, лососевий* та ін.

Останньою численною групою колірних номінацій є похідні від назв рослин – квітів, кущів, дерев. Відмінність цієї групи колоративів полягає в тому, що вони репрезентують не статусний чи побутовий сегмент концептосфери, який має передусім матеріальну реалізацію, а естетичний, тобто актуалізують нематеріальні цінності. Такі колоративи представлені в усіх досліджуваних мовах: ісп. *lila*, англ. *violet*, укр. *ліловий*, рос. *лиловый*; ісп. *caracho*, англ. *violet*, укр. *фіалковий*, рос. *фиалковый*; ісп. *caracho*, англ. *pink*, укр. *рожевий*, рос. *розовый*; ісп. *azafranado*, англ. *saffron*, укр. *шафранний*, рос. *шафранный*; ісп. *menta*, англ. *mint*, укр. *м'ятний*, рос. *мятный*; ісп. *castaco*; англ. *chestnut*, укр. *каштановий*, рос. *каштановый*; ісп. *lavanda*, англ. *lavender*, укр. *лавандовий*, рос. *лавандовый*. Проте окремі номінації не мають відповідників: насамперед це стосується колоративів на позначення світло-фіолетових та фіолетово-синіх відтінків, що в природі представлені в багатьох рослинах (напр., бузок, фіалка, верес, волошка, барвінок, індиго, гліцинія). Від таких денотативів утворено колірні метафори за умови поширення відповідних рослин на певній території, звідси й семантична асиметрія, а подекуди і лакунарність. Так, в українській і російській мовах фіксуємо ад'єктиви укр. *волошковий*, рос. *васильковый*, укр. *бузковий*; в англійській та іспанській: англ. *periwinkle* – барвінковий, англ. *wisteria* – колір гліцинії, англ. *thistle*, ісп. *cardo* – колір будяків (рос. чертополоховий). Денотатами більшості колірних номінацій є польові квіти, що відображає уявлення пересічних носіїв мов про колір, тому є компонентами наївної картини світу.

Також в англійській мові фіксуємо номінації, не притаманні слов'янським та іспанській мовам, напр.: англ. *linen* – лляний, англ. *orchid* – колір орхідеї, англ. *amaranth* – колір квітки амаранта, англ. *fuchsia* – фуксія. Навіть тоді, коли можна утворити ад'єктив, лексеми не використовуються на позначення кольору. В останньому випадку кольоропозначення трапляється у вигляді описової конструкції *кольору фуксії*, як і у випадках назв таких кольорів інших семантичних груп: укр. *слонової кістки*, рос. *морской волны*; англ. *robin egg blue* – колір яєць дрозда; ісп. *de panza de burro* – колір живота віслюка, ісп. *como ala de mosca* – кольору крила мухи. Отже, колірні номінації, похідні від назв рослин, указують на естетичні параметри у сприйнятті дійсності.

Остання група охоплює номінації, що семантично пов'язані з назвами первинних стихій (води, землі, вогню, повітря) та природними явищами, тому з погляду лінгвоаксіології вважаємо їх онтологічними номінаціями. Вони характерні для всіх проаналізованих мов: ісп. *igneo*, англ. *fiery*, укр. *вогненний*; рос. *огненный*; ісп. *celeste*, англ. *skiey*, укр. *небесний*, рос. *небесный*. Проте в цій групі найбільше номінацій, що не мають відповідників – колірних ад'єктивів у досліджуваних мовах. Так, укр. *сніжний* і рос. *снежный*, поширені на позначення білого кольору, зокрема у варіанті *білосніжний*, відтворюються калькуванням англ. *snow-white* або відповідником з іншою номінацією англ. *lily-white* – білий, як лілія. Лексеми на позначення кольору води або морської води (синьо-зелений колір) наявні в іспанській мові *verdemar* та англійській мові *aqua*, однак у російській та українській мовах це значення передається лише описово. Протилежну ситуацію маємо з українським *лазурний*, якому відповідає англ. *azure cerulean*, та *болотний* – англ. *swamp green*. Отже, у цій групі онтологічної аксіології фіксуємо розбіжності в мотиваційному підґрунті та механізмах утворення колірних метафор.

Колірна метафора є невід'ємним складником мовних національних картин світу, що передусім відображають наївні уявлення носіїв мови про колірні характеристики об'єктів, які сприймаються візуально. Тематичними групами лексики, що демонструє розвиток нового – колоративного – значення, є ад'єктиви на позначення відносних ознак з мотивацією номінацій дорогоцінних металів, коштовного каміння, фруктів, овочів і ягід, квітів, кущів і дерев, природних стихій і явищ. Усі проаналізовані колірні метафори віддзеркалюють компоненти картини світу в ціннісних виявах: статусному, матеріальному, естетичному та онтологічному. Матеріал засвідчив надання переваги статусним і матеріальним номінаціям, що становлять ядрну частину ціннісних орієнтирів пересічних носіїв мови, тоді як нематеріальні цінності представлені на метафоричному рівні обмежено. Більша частина колірних метафор має в проаналізованих мовах лексичні відповідники, а відмінності зумовлені екстралінгвальними чинниками. Перспективи дослідження полягають у подальшому розробленні проблеми ролі метафори в репрезентації ціннісних параметрів національних картин світу.

Література

1. Апресян Ю. Д. Избранные труды. – Т.1 : Лексическая семантика / Ю. Д. Апресян. – М. : Языки русской культуры; Восточная литература, 1995. – 472 с.
2. Вардзелашвили Ж. Метафорическая картина мира в русском языке : автореф. дисс. ... д. филол. н. : спец. 10.02.03 Славянские языки. – Тбилиси, 2002. – 34 с.
3. Вольф Е. М. Метафора и оценка / Е. М. Вольф // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 52–64.
4. Постовалова В. И. Язык как деятельность / В. И. Постовалова. – М. : Наука, 1982. – 220 с.
5. Сапига Е. В. Цветообозначения в современной лингвистике: семантический и семиотический аспекты / Е. В. Сапига, М. В. Репина, С. В. Жукова // Историческая и социально-образовательная мысль. – 2016. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsvetooboznacheniya-v-sovremennoy-lingvistike-semanticheskij-i-semioticheskij-aspekty>
6. Телия В. Н. Метафора как модель смыслопроизводства и ее экспрессивно-оценочная функция / В. Н. Телия // Метафора в языке и тексте. – М. : Наука, 1988. – С. 26–51.

Джерела ілюстративного матеріалу

7. Словарь русского языка в 4 Т. – М. : Советская энциклопедия, 1967–1970.
8. Словник української мови в 11 томах. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
9. Diccionario ideológico de la lengua española. Secunde edicioc. Editorial gustavo gili S.A. Barcelona, 1994.
10. The Longman Dictionary of Contemporary English Online [Електронний ресурс]. – Режим доступу до словника : <http://www.ldoceonline.com/>.

СТЕРЕОТИПИЗАЦИЯ КОНЦЕПТА *ТУРЦИЯ* В ЯЗЫКОВОМ СОЗНАНИИ РУССКИХ

Мурат Аксой

Киевский национальный лингвистический университет

Статья посвящена раскрытию змістовного наповнення концепту *ТУРЕЧЧИНА* в сучасній мовній свідомості росіян Туреччини. Основну увагу в статті приділено розкриттю змісту концепту *ТУРЕЧЧИНА* за допомогою субконцептів і аналізу стереотипів.

Ключові слова: Туреччина, концепт, субконцепт, росіяни.

The article is devoted to the disclosure of the content of the concept of *TURKEY* in the modern linguistic consciousness of Russian Turkey. The article focuses on the disclosure of the content of the concept of *TURKEY* with the help of subconcepts and analysis of stereotypes.

Keywords: Turkey, concept, subconcept, Russian.

Эта статья написана в русле актуальных языковедческих исследований, поскольку языковое выражение концепций по сей день остается одной из самых сложных и не всесторонне изученных проблем.

Актуальность работы связана с общими теоретическими проблемами современной лингвистики и необходимостью изучения форм представления когнитивной и культурной информации, которая раскрывает различные аспекты концепций, объективированных в языке; для анализа языковых методов и средств объективизации понятий.

Необходимость изучения концепта *ТУРЦИЯ* в языковом сознании русских Турции обусловлена местом, которое занимает эта страна в современном мире и мировой истории, а также контактами турецкого и русского народов в политической, культурной, социальной, экономической и научной сферах.

Концепты стран рассмотрены в трудах Кемеровской школы, которые описывают концепты *РОССИЯ*, *АМЕРИКА*, *ГЕРМАНИЯ*, *ЕВРОПА* (работы О. А. Гришиной, Р. Д. Керимова, О. А. Куданкиной, О. Г. Орловой, М. В. Пименовой и др.). Хотя, насколько нам известно, концепт *ТУРЦИЯ* в лингвистической литературе еще не получил достаточного освещения.

Концепты стран рассматриваются в исследованиях Кемеровской школы, где описаны концепты *РОССИЯ*, *АМЕРИКА*, *ГЕРМАНИЯ*, *ЕВРОПА* (работы О. А. Гришиной, Р. Д. Керимова, О. А. Куданкиной, О. Г. Орловой, М. В. Пименовой). Однако, насколько нам известно, вопрос о концепте *ТУРЦИЯ* еще не получил достаточного освещения в лингвистической литературе.

Цель статьи – описание особенностей лингвистического воплощения концепта *ТУРЦИЯ* в языковом сознании русских Турции.

Одним из ведущих исследований в современной лингвистике является исследование концептов. Данное понятие активно используется литературоведами, лингвистами, когнитологами. Оно дает возможность рассматривать с новых позиций закономерности происхождения языка, сознания и культуры, а также новые аспекты взаимодействия когнитивной лингвистики с психологией, культурологией, лингвокультурологией, философией.

Несмотря на то, что в словарях и энциклопедиях смысл этого понятия определяется в известной степени похоже, слово концепт не получило терминологического значения. В частности, “Литературоведческая энциклопедия” (2007) трактует концепт как “формулировка, умный образ, общее мнение, понятие, которое доминирует в художественном произведении или литературоведческой статье” [1, с. 521]. Определение “Советского энциклопедического словаря” (1980) более абстрактно и охватывает различные области знаний: “Концепт (от лат. *conceptus* – мысль, понятие) – смысловое значение имени (знака), т. е. содержание понятия,

объем которого есть предмет (денотат) этого имени” [2, с. 633]. Хотя представленные определения выражают основное содержание понятия, и в литературоведении, и в языкознании вокруг него идут дискуссии. Чтобы составить представление об этом противоречивом процессе в филологической науке, достаточно воспользоваться анализом многочисленных определений понятия концепта в книге В. Масловой “Поэт и культура: концептосферы Марины Цветаевой” [3]. Нам же для раскрытия темы достаточно взять за основу определение Д. Лихачева, который считал, что “концепт не непосредственно возникает из значения слова, а является результатом столкновения значения слова с личным и национальным опытом человека. Таким образом, концепт служит посредником между словами и действительностью” [3, с. 26].

Содержание концепта представляет собой совокупность образных, информационных, интерпретационных, ценностных, понятийных, исторических, энциклопедических, ассоциативных, общенациональных, групповых, региональных (локальных), индивидуальных и др. когнитивных признаков, представляющих разные типы картин мира: научную (представленную частнонаучными: физической, биологической, химической, географической, геологической, социологической, экологической, лингвистической и т. д. – картинами мира), венаучную, философскую; рациональную, иррациональную; космологическую, биологическую, социальную; естественную, гуманитарную; индивидуальную, коллективную; мифологическую, религиозную, бытовую, этико-нравственную, художественную, медиа и т. д.

С понятием концепта тесно связано понятие стереотипа. Впервые термин “стереотип” использовал классик американской журналистики Уолтер Липпман в 1922 г. [4, с. 58]. Данным словом выражался метод, с помощью которого общество пытается категоризировать людей. У. Липпман выделил четыре характеристики стереотипов (впоследствии появилось много других градаций, которые, тем не менее, во многом следовали идеям У. Липпмана) [4, с. 64].

Стереотип формируется на основе концепции и “способен включать все компоненты, которые в основном определяются в концептуальной структуре, но соотношение компонентов в стереотипе несколько отличается” [5, с. 164]. Как правило, в структуре стереотипа выделяются два компонента: знание (когнитивно-информационный компонент) и отношение (эмоционально-сенсорный и оценочный компонент). В ряде работ стереотип представлен во взаимосвязи трех компонентов: познавательного (контентного), эмоционального (чувственного, эмоционального, выражающего отношения и оценки отношения оценщика) и поведенческого (контативного характера, характеризующего готовность человека к определенному поведению (социальное отношение) в отношении объекта познания).

В. А. Пищальникова считает отличительной функциональной особенностью стереотипа по сравнению с концепцией ориентацию деятельности (императив) данного вида знания, а понятие, представляющее внутренне динамическую структуру содержания, в первую очередь связано с отражением реальности. Структурная и содержательная разница между стереотипом и концепцией обусловлена тем, что доминирующим компонентом структуры стереотипа является эмоция, которая “определяет деятельностный характер знания в образующейся структуре стереотипа и представляет социально одобренное отношение к данному знанию, что принуждает личность к поведенческим реакциям определенного характера” [5, с. 164].

По мнению В. В. Красных [6], стереотип отличается от понятия большей конкретности и “ограничения”. Понятие, в понимании В. В. Красных, является единицей более высокого уровня абстракции, своего рода “идеей”, “понятием”. Это устройство не имеет визуального образа прототипа, хотя оно позволяет вам видеть похожие визуально похожие ассоциации. Стереотип характеризуется образным характером. Концепция проявляется в валентностях, которые могут предопределять “предсказуемые” блоки свободных ассоциаций, в то время как стереотипирование проявляется в конкретных реализациях, которые могут быть представлены предсказуемыми ассоциациями. Эта концепция является парадигматическим явлением.

Стереотип функциональный, и в этом смысле более “широкий”, потому что он проявляется в коммуникативном поведении как таковом. Концепция хранится в виде гештальта и суждений, стереотип – в виде каркасных структур. Определение стереотипа как изображения-представления, В. В. Красных раскрывают в нем две ипостаси: стереотип поведения (выполняет предписывающую функцию, т. е. определяет поведение и действия, которые должны выполняться) и само стереотипное представление (выполняет предикативную функцию, т. е. определяет, чего ожидать в данной ситуации). Стереотипы-представления, в свою очередь, подразделяются на стереотипы-образы (представления об объектах) и стереотипы-ситуации (представления о ситуациях).

В соответствии с вышеизложенными представлениями о структуре концепции и стереотипа мы считаем, что стереотип формируется на основе образных и оценочных компонентов концепции. Отметим, что фигуративная составляющая концепции может быть представлена перцептуальными и познавательными (метафорическими) образами, а также компонентом оценки общей (общей-аксиологической), сенсорно-сенсорной (эмоциональной), этической, эстетической, интеллектуальной, утилитарной оценки и оценка возможности, необходимости, наличия. В процессе стереотипизации обобщение, схематизация изображений и оценок, доминирующих в определенном обществе (группе), связано с определенной концепцией. Мы также считаем, что ведущую роль в формировании образов и оценок играют важные культурные особенности (энциклопедические, регулирующие, утилитарные, социокультурные, паремиологические зоны структуры понятий, по мнению И. А. Стернина). Это дает основание определять стереотип как изображение-представление, как эмоционально-интегрированную структуру, как ориентированное на деятельность знание и говорить о высокой степени значимости культурологического компонента в его структуре.

В качестве объекта исследования выбран концепт ТУРЦИЯ в языковом сознании русских Турции. Данная страна является знакомым государством для подавляющего большинства населения России, Турция – одно из основных мест отдыха россиян. Тем не менее, отношение у подавляющего числа туристов предвзятое, стереотипизированное, что связано с ограниченностью возможностей восприятия культуры.

Рассмотрим основные стереотипы о Турции, которые опровергаются или подтверждаются при более глубоком соприкосновении с культурой страны. Данное исследование проведено на примере русских, проживающих в Турции.

Согласно проведенному опросу (48 информантов из Стамбула и Анталии), в массовом сознании царит множество стереотипов: Турции побежденной – именно “щит на воротах Царьграда” до сих пор цитируют туристы из СНГ в самолетах перед посадкой в Анталии или Стамбуле; Турции-рынка с лакомыми к славянским девушкам торговцами дешевым турецким тряпьем; Турции, по сути, враждебной, однако с доступным отдыхом, хорошим сервисом и интересной культурой.

Сначала рассмотрим субконцепт ИСТОРИЯ по отношению к доминантному концепту ТУРЦИЯ.

Интересно отношение информантов к главным турецким городам: Стамбул – это не привычная Турция, а европейский город. Этот факт очень важен; Анкара – это столица Турции, а Стамбул – столица мира. В административной столице люди более консервативны, чувствуется значительное влияние политической жизни на город и его жителей. Зато Стамбул – это туристический оазис.

Субконцепт ТУРОК может характеризовать человека, который никуда не спешит, постоянно опаздывает. Почти всегда улыбается и готов прийти на помощь. Пьет по 10 или 15 чашек чая в день. Любит поговорить о футболе и политике. Часто отдыхает в парках. В воскресенье утром обязательно собирается на семейный завтрак.

Субконцепт ТУРЕЦКІЕ ЖЕНЩИНЫ, як правило, подразумеває жінчину в парандже или платке. Иметь красивых детей и красивую жінчину с голубыми глазами и светлыми волосами – это почти национальная мечта, потому что светлые волосы и глаза в Турции, как, кстати, и на Кавказе, являются свидетельством аристократического происхождения. “Иметь жену-блондинку очень дорого”, – говорил турецкий бизнесмен, который сватался к украинской ученой.

Тесно связан с предыдущим и субконцепт ГАРЕМ. Религия позволяет туркам иметь столько жен, сколько может содержать муж. Богатейший когда-то жених страны – султан – мог обеспечить не меньше батальона жен, содержавшихся в гареме, который являлся государственным учреждением со своими собственными законами. Традиционно гарем воспринимается русскими как гнездо любовных утех, разврата и прелюбодеяния.

Большинство русских считают всех современных турок верующими мусульманами, но не фанатами. Действительно, несмотря на то, что Турция является одной из немногих мусульманских стран, где религия отделена от государства, ислам остается основной религией и авторитетом. 99 % турок считают себя мусульманами. Хотя официально ислам выведен из общественной жизни, он по-прежнему глубоко укоренен в сердцах и умах турецкого народа и определяет многие нюансы частной и общественной жизни страны. Почти в каждом турецком городе есть мечеть, а всего их более 72 000 в стране.

Также к концепту ТУРЦИЯ относится субконцепт EASTERN BAZAR. Турция является крупнейшим рынком в регионе. Красочные базары Стамбула и других городов представляют настоящий Эльдorado для любителей шопинга. Традиции торговли восходят глубоко в историю Турции. Турецкому рынку присущи своя специфика и культура торговли с уникальной атмосферой торгова, которую можно сравнить с изобразительным искусством.

Концепт ТУРЦИЯ представляет собой социокультурный кластерный концепт, в котором сосредоточены знания и представления о стране и ее жителях. Концепт ТУРЦИЯ в языковом сознании русских Турции – это страна потребления, религиозной толерантности, восточного колорита, исторического наследия древних цивилизаций, но в сознании сохраняется и стереотип Турции побежденной.

Литература

1. Літературознавча енциклопедія : у 2 т. – Т. 2 / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів]. – К. : ВЦ “Академія”, 2007. – 624 с.
2. Советский энциклопедический словарь / ред. А. М. Прохоров – М. : Советская энциклопедия, 1980. – Изд. 4. – 1600 с.
3. Маслова В. Поэт и культура: концептосфера Марины Цветаевой : Учебное пособие / В. А. Маслова. – М. : Флинта; Наука, 2004. – 256 с.
4. Липпман У. Общественное мнение / Уолтер Липпман. – М. : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2004. – 384 с.
5. Пищальникова В. А. Психопоэтика / В. А. Пищальникова. – Барнаул: Изд-во АГУ, 1999. – 175 с.
6. Красных В. В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурологія: курс лекцій / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2002. – 284 с.

СЛОВАРИ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА XIX ВЕКА

Бабаева Л.

Национальная академия наук Азербайджана

Важливое место среди письменных памятников татарской (азербайджанской) речи занимают двуязычные словари XIX столетия. Авторы словарей татарско-русских и русско-татарских (азербайджанских говоров) XIX ст. были направлены на как можно более полное и последовательное решение лингвокультурологических задач. Среди ученых-тюркологов, которые создавали эти словари и пособия, такие ученые, как Мирза Казем-Бек, Л. З. Будагов, Л. М. Лазарев. История создания словарей в Азербайджане тесно связана с развитием азербайджанской литературной речи.

Ключевые слова: словари, азербайджанская речь, огузы, Махмуд Кашгарский, “Диуани-лугат-ит тюрк”, “Грамматика турецко-татарского языка”, Мирза Шафи Вазех, Л. З. Будагов, “Практическое руководство к турецко-татарскому азербайджанскому наречию”, Л. М. Лазарев.

Bilingual dictionaries of the XIX century occupy an important place among the literary written monuments of tatar (azerbaijani) language. The authors of tatar (azerbaijani)-russian and russian-tatar (azerbaijani) dictionaries focused on complete and consistent solution of more important lingua cultural tasks. Names of the scientists like Mirza Kazimbey, L. Z. Budagov, L. M. Lazarev can be mentioned among turkologist-scientists preparing these dictionaries and resources. In azerbaijan, the history of the creation of these dictionaries is closely associated with the development of Azerbaijan literary language.

Key words: Azerbaijani language, oguz, dictionaries, Mahmud Kashgari, “Diwan lughat-al-Turk”, Mirza Shafi Vazeh, “The grammar of Turkish-Tatar languages” L. Z. Budagov, L. M. Lazarev

История становления азербайджанского языка столь же древняя, как и история его народа, создавшего множество культурных ценностей. Он формировался на богатейшей основе общенародного разговорного языка тюркского происхождения, пройдя сложный путь прежде чем преобразовался в устный литературный язык. Со временем это стало базой формирования письменной ветви азербайджанского литературного языка. Во все периоды развития общества язык неразрывно связан с жизнью народа, его культурой, поскольку язык народа – это воплощенная в слове его историческая память. Национальная психология, характер народа, нравственные устои, духовность, особенности его мышления, самобытность и неповторимость творчества воплощены и выявляются через язык.

Актуальность статьи заключается в том, что здесь преподносится краткий обзор истории азербайджанской лексикографии XIX века, до нынешнего времени неизвестной русскому читателю. Выявляется терминологическая база азербайджанской грамматики XIX века. Читатель впервые знакомится с интересными фактами из истории создания двуязычных словарей в Азербайджане.

Азербайджанский язык принадлежит к огузской подгруппе юго-западной ветви тюркских языков алтайской языковой семьи, вместе с тем имеющий черты языков кыпчакского ареала.

Исторически огузо-туркменская подгруппа языков, восходя к древнейшей общности огузских языков, объединяет язык огузов, зафиксированный Махмудом Кашгарским, и современные туркменский язык и тухменский язык на Северном Кавказе, и характеризуется рядом основных признаков, противопоставляемых признакам для исторически относящейся к более позднему объединению племен огузо-сельджукской подгруппы [1, с. 129].

Став языком-предшественником части современных тюркских языков, азербайджанский язык своими корнями восходит к языку огузских племен Центральной Азии VII – X веков.

Основой лексического состава азербайджанского языка является общетюркский пласт, формировавшийся во времена вычленения тюркских языков из алтайских языков. Общетюркская лексика с определенными фонетическими отличиями распространена во всех близкородственных тюркских языках. Азербайджанский слой формировался в период образования азербайджанской государственности и не имеет соответствий в других тюркских языках. Лексическое богатство азербайджанского языка составляют исконные наименования, определяя его национальную самобытность и этническую специфику.

В исторический период с XI по XIII век сельджукская доминанта присутствовала в азербайджанском языке, поскольку огузский и сельджукский языки были родственными и очень близкими на всех языковых уровнях. С XIII в. языковая сельджукская доминанта постепенно распадается на два самостоятельных языка: азербайджанский и османский. В тот исторический период творили такие писатели, как Мовлана Джалаладдин, Султан Валаддин, Шайяд Хамза, автор “Юсуфа и Зулейхи”, Али, автор “Сказания о Юсуфе”.

Тюрко-азербайджанский язык того периода был знаком и азербайджанцам, и туркменам, и туркам. Когда прекратился приток тюркоязычных племён, кипчакской группы с севера, огузской группы с востока, в Азербайджан в конце XV в., а также после образования Османского государства началось размежевание с анатолийскими турками, азербайджанский язык постепенно стабилизировался, шлифовался, выделяясь в самостоятельный язык тюрко-огузской группы.

Первые литературные образцы – дастаны, сказки, баяты, колыбельные и другие, бытовавшие в устной форме, определили среду раннего формирования и эволюции азербайджанского устного литературного языка. Письменная разновидность азербайджанского литературного языка также формировалась на базе общенародного языка в исторически благоприятных условиях. Чтобы увековечить свое устное творчество, народ закрепил его в письменности, что имело важное значение в формировании и стабилизации письменного языка. “Чрезвычайно характерен в этом смысле эпос “Китаби-Деде Горгуд”. Своеобразное совершенство художественного языка памятника еще раз свидетельствует о том, что для того, чтобы появление “Китаби-Деде Горгуда” стало возможным, азербайджанский язык должен был пройти длительный историко-литературный подготовительный этап” [13].

Первоначально, до введения ислама, тюркоязычные тексты записывались тюркским руническим алфавитом и некоторыми другими системами письма. Арабская графика использовалась в Азербайджане, как и на всем мусульманском Востоке, начиная с конца VII в. Именно ее записаны тюркоязычные произведения выдающихся поэтов средневековья Имадеддина Насими (XIV в.), Мухаммеда Физули (XVI в.), шаха Исмаила Хагаи (XVI в.) и др.

История терминологии в Азербайджане неразрывно связана с развитием азербайджанского литературного языка. Азербайджанский литературный язык начал формироваться в XI – XII вв. на основе общенародного языка, поэтому история образования различных терминов в азербайджанском языке также начинается с этого времени.

“В словаре Махмуда Кашгарского “Дивани-лугат-ит тюрк” (XI в.) и в “Словаре Ибн Муханны” (конец XII – начало XIV в.) также встречаются термины на азербайджанском языке, относящиеся к области сельского хозяйства, медицины, географии и отдельных отраслей ремёсел. Несмотря на то, что эти словари не являются собственно “азербайджанскими”, в них, тем не менее, в определенной мере отражена лексика азербайджанского языка” [12] “Диван Лугатат-Турк” – есть не что иное, как тюркская энциклопедия, в полном смысле этого слова. Диван – гениальный труд ал-Кашгари, обретший славу далеко за пределами мусульманского мира, является ценнейшим источником знаний общечеловеческого масштаба. Он содержал сведения о расселении тюркских племен (и древнейшую тюркскую карту мира), классификацию тюркских диалектов, тюркскую лексику с указанием ее племенной (диалектной) принадлежности, сведения по фонетике и грамматике тюркских языков (что в какой-то степени компенсирует

утрату второй части труда) и значительное количество лингвострановедческой информации: сведения по истории, этнографии, поэзии, фольклору, бытовым формам общения тюркских племен. По мнению исследователей, “Словарь тюркских языков” стал подлинной энциклопедией тюркской народной жизни раннего средневековья.

Махмуд Кашгари (Махмуд ибн аль-Хасан ибн Мухаммад аль-Кашгари) – тюркский лексикограф, грамматист и диалектолог, известный на Востоке, родился в Восточном Туркестане, происходил из одной из правящих династий тюркского государства Караханидов. Жил в Кашгаре, однако из-за политических обстоятельств вынужден был бежать. Длительное время скитаясь по территориям тюркских племен, Кашгари проводил одновременно полевые исследования. Оказавшись в Багдаде, столице халифата в период с января 1072 по октябрь 1083 он создал монументальный труд “Собрание тюркских диалектов”, под арабским названием “Диван(у) лугатат-тюрк”, посвятив его халифу. Этот труд содержал две части, словарь и грамматику, из них сохранился только словарь, наиболее древняя копия этого словаря, датированная 1 августа 1226, хранится ныне в Национальной библиотеке в Стамбуле.

В XVI веке укрепляются позиции азербайджанского языка. В государстве Сефевидов азербайджанский язык, заняв доминирующую позицию при дворце и в армии, стал государственным языком и использовался в официальной и межгосударственной переписке. В это время появились великие мастера нашей отечественной литературы Шах Исмаил Хатаи и Мухаммед Физули, Ашуг Гурбани – первый известный нам выдающийся представитель народной литературы. В произведениях Гурбани был отражен устный поэтический язык, а творчество Шах Исмаила Хатаи и Мухаммеда Амани представляло письменный вариант народного поэтического языка. Язык Физули был и научным и философским, и народным. Сближение азербайджанского литературного и разговорного языков начинается с XVI–XVII веков в произведениях Мухаммеда Физули, Ковси Табризи и других азербайджанских авторов.

Усиление влияния устной народной литературы на художественный язык, начавшееся в народной поэзии в XVII, продолжается в XVIII ст. Творчество Молла Панаха Вагифа в период, когда развивается тенденция тяготения к простоте и живым разговорным элементам в литературном языке, открывает новый этап развития азербайджанского языка.

С XVIII века заметно обогащается стилистика азербайджанского литературного языка, в частности формируется научный стиль, появляются многочисленные труды в отдельных отраслях науки.

Со второй половины XVIII в. азербайджанский язык закрепляется как язык государственных актов, официальной переписки в административных учреждениях, используется в канцелярии созданного Фатали-ханом Северо-восточного объединения.

“С первой половины XIX в., после воссоединения Северного Азербайджана с Россией, в истории азербайджанского литературного языка начинается второй этап, который продолжается до установления Советской власти в Азербайджане. Этот период является периодом стабилизации единого азербайджанского литературного языка на основе народного национального языка. Азербайджанская культура развивается уже более интенсивно, широкое распространение среди азербайджанского народа получает так называемая советская литература. Азербайджанский язык всё более развивается и совершенствуется за счёт усвоения новых слов” [12].

Обогащенный на протяжении всего средневековья, уже к началу XIX в. азербайджанский язык играл роль “лингва франка” для народов всего Кавказа. Азербайджанский язык выполнял роль языка-посредника в межэтническом общении и по существу являлся основным способом сношений между всеми народностями края. Органы царской власти также посредством азербайджанского языка в восточных и юго-восточных провинциях империи строили политические и дипломатические отношения, создавали экономические и торговые связи. Известный декабрист Бестужев-Марлинский писал, что можно пройти из конца в конец всю

Азию с языком закавказских татар (азербайджанцев), как с французским в Европе. Великий русский поэт М. Ю. Лермонтов, изучавший азербайджанский язык во время ссылки на Кавказе, отмечая его преимущества, писал: “Начал учить татарский (азербайджанский), язык, который здесь, и вообще в Азии, необходим, как французский в Европе...” [17].

Кардинальные изменения, происходившие в жизни нашего народа, непосредственно влияли на развитие литературного языка в XIX ст. Это прежде всего связано с разделением Азербайджана и включением его в сферу влияния двух государств с различной культурной средой. Принесенная Россией в Северный Азербайджан культура содействовала развитию различных отраслей науки, в частности и языкознания.

Начинается этап активного развития национального азербайджанского литературного языка. Этот язык становится языком поэзии, прозы и драматургии, на нем издаются газеты и журналы, он употребляется в некоторых официальных документах, научных трудах. Грамматические исследования, относящиеся к азербайджанскому языку, были проведены в средние века, в этот же период составляются переводные словари; а начиная с XIX века, пишутся научные труды и учебники по азербайджанскому языку.

Состояние языка на отдельном этапе исторического развития народа-носителя языка фиксируют словари, при этом важнейшую часть лексики определенного периода, относящуюся к наиболее значимым сферам жизни отражают словари общего характера, в то время как другие источники по истории языка содержат преимущественно материалы, касающиеся отдельных сфер жизни. Важное место как памятники татарского (азербайджанского) языка занимают двуязычные словари XIX века. Авторы словарей татарско-русских и русско-татарских (азербайджанских наречий) I половины XIX века стремились наиболее полно и последовательно решать важные лингвокультурологические задачи. Стоит отметить, что “татарско-русский” словарь И. Григорьева и Мирзы Шафи был подготовлен ещё к началу 1852 г.

Учитывая, что среди мусульман Кавказа понимание персидского языка уже становилось затруднительным и уже развивалась новая литература на азербайджанском языке, становится закономерным создание в 1852 году “Хрестоматии” Мирзы Шафи и И. Григорьева, включающей на понятном живом языке образцы лучших произведений русской, персидской и азербайджанской литературы. Хочу отметить, что Мирза Шафи Вазех является азербайджанским поэтом и мыслителем, просветителем и педагогом, творившим и на азербайджанском, и на персидском языках, развивая традиции поэзии на этих языках. У него была очень тяжелая жизнь. Оставшись без средств к существованию, Мирза Шафи зарабатывал, переписывая мусульманские духовные книги. В конце 1840 г. прибыл в Тифлис, друзья посодействовали получить ему место младшего преподавателя азербайджанского и персидского языков в Тифлисском уездном училище, где он проработал до конца жизни. Здесь он близко сошёлся с Аббас Кули Ага Бакихановым, Мирзой Фатали Ахундовым и др. Судьба Мирзы Шафи была типичной в то время судьбой талантливого свободомыслящего и независимого человека. Должность избавила поэта от голода, но нужда преследовала Вазеха до самой смерти. В соавторстве с И. Григорьевым Мирза Шафи стал автором одного из первых учебников азербайджанского языка “Китаб-и тюрки”, изданного в одной из типографий Тебриза и официально названного “Хрестоматия азербайджанского наречия, составленная преподавателями Григорьевым и Мирза Шафи Садык оглы”.

Учитель восточных языков Новочеркасской гимназии Мирза Абулгасаном Везировым в 1859 г. написал, а через два года опубликовал в Петербурге “Учебник татарско-адербиджанского наречия”.

В Российской империи азербайджанский язык, как и все тюркские языки, называли татарским языком. Русские авторы, посещавшие в XVIII – н. XIX в. Закавказье, не использовали название “азербайджанский язык”, иногда употребляя наименование “закавказский татарский”. В первой половине XIX века выдающийся востоковед Мирза Казем-Бек впервые научно обосновал

термин “азербайджанский язык”, причём он писал “адербиджанский”. С 1855 по 1870 года являлся первым деканом восточного факультета Петербургского университета. Научное наследие Казем-Бека огромно и разнообразно. Его “Грамматика турецко-татарского языка” (1839) была удостоена Демидовской премии. В этом труде наряду с турецким языком Казем-Бек открыл для науки “адербиджанское наречие” как самостоятельный язык и впервые разработал научные принципы и правила его грамматики” [11].

Вторым трудом Мирзы Казем-Бека были “Учебные пособия для временного курса турецкого языка” (1854). Книга состоит из трех частей: I – Грамматика, II – Хрестоматия, III – Русско-турецкий словарь.

Грамматика изложена очень кратко. Наиболее слабое место в пособии – раздел фонетики. В русско-турецком словаре дается перевод 6764 русских слов. “М. А. Казем-Бек был выдающимся тюркологом прошлого (автор XIX века), много содействовавшим (в первую очередь своей грамматикой) выдвижению русской тюркологии в первые ряды мировой науки” [8, с. 192].

Казем-Бек поставил изучение Востока в России на научные, академические рельсы, вывел российскую науку о Востоке на европейский уровень, подчас превосходящий достигнутое востоковедами Западной Европы. Блестящее образование, природная одаренность, широкий кругозор позволили ученому с равным успехом заниматься и переводами памятников, и исследованиями, лингвистическими и поэтическими сюжетами, описанием рукописей и мусульманским законоведением [8]. “Языковая ситуация в той или иной стране определяется совокупностью разных внутренних и международных обстоятельств. Поскольку эти обстоятельства постоянно меняются под влиянием объективных и субъективных факторов, то положение в сфере языков отражает эти изменения. Весьма конкретно это мнение подтверждает такой факт, как практика издания в той или иной стране двуязычных словарей” [14].

Известный тюрколог-ориенталист Л. З. Будагов преподавал азербайджанский и персидский языки в Тифлисе (в гимназии и женском институте). В 1845 г. стал преподавателем татарского языка (адербейджанского наречия) факультета восточных языков Санкт-Петербургского университета. В 1857 году был опубликован труд Л. З. Будагова “Практическое руководство к турецко-татарскому адербейджанскому наречию”. Он составил академический словарь азербайджанского языка, не имеющий аналогов в татарской лексикографии. Словарь Л. З. Будагова построен на сравнении лексического фонда двух классификационных групп тюркских языков – “турецкой” (в современной терминологии – огузской, или юго-западной) и “татарской” (кыпчакской, или восточной), выделяемых в то время ещё чисто интуитивно, что определило объём и состав словаря, в котором широко отражена общетюркская и межтюркская лексика, исторический материал азербайджанского языка того времени. Продолжая методы Владимира Даля, он объединял традиции толкового и переводного двуязычного словаря.

Источниками Словаря были следующие:

- 1) восточные словари тюркских языков (как толковые, так и переводные);
- 2) тюрко-европейские словари;
- 3) некоторые произведения А. Навои, Бабур, Абу-л-Гази и др.;
- 4) записи тюркского фольклора и т. п.

Л. З. Будагов, будучи компетентным филологом, зафиксировал весь собранный им материал и указал принадлежность отдельных слов к говору азербайджанских татар. В своей книге Л. З. Будагов впервые применил методику известного британского педагога-лингвиста Робертсона к изучению восточных языков. Эта методика использовалась первоначально для изучения английского, а затем и других европейских языков. Робертсон отказался от метода зубрежки, использованного его предшественниками. Изучение иностранного или родного языка должно происходить через разговорную практику, анализ слов и фонем, связей звуков и знаков.

В своей книге автор сформировал логическую систему подачи материала, облегчающую запоминание грамматики и лексики. В учебнике, рассчитанном на 126 уроков, рассмотрены все основные аспекты азербайджанского языка первой половины XIX века. Практические примеры работы с лексикой представлены на материале знаменитой повести “О беседе двух сов” азербайджанского поэта XII века шейха Низами, жившего в Гяндже, входившей вместе с остальными землями Азербайджана в состав Персидской империи. Свои произведения поэт сочинял на основе азербайджанского фольклора и народной мудрости. В 1869 г. Л. З. Будагов опубликовал двухтомный “Сравнительный словарь турецко-татарских наречий, со включением употребительнейших слов арабских и персидских и с переводом на русский язык”.

“Л. З. Будагов преподавал азербайджанский и персидский языки в Тифлиской гимназии. С 1844 г. Л. З. Будагов был зачислен преподавателем азербайджанского языка на факультет восточных языков Санкт-Петербургского университета. С 1861 г. он совмещал преподавательскую деятельность со службой в Азиатском департаменте Министерства иностранных дел в должности драгомана с татарского и армянского языков; эту должность он занимал вплоть до своей кончины в 1878 г.” [15]. Профессор турецко-татарского языка Лазаревского института восточных языков Л. М. Лазарев имея в виду нужды преподавания в 1864 году составил “Турецко-татарско-русский словарь наречий османского, крымского и кавказского”. Здесь он широко использовал известный словарь Биянки и словарь, приложенный к учебному пособию для временного курса турецкого языка, составленный Казем-Бекком. “В словаре и грамматике при транскрибировании турецких слов отчетливо чувствуется влияние близкого (почти родного) автору азербайджанского языка” [8, с. 198].

В 1866 году он издал второе пособие “Сравнительная хрестоматия турецкого языка, наречий османлы и Азербиджана. С приложением тюркских разговоров и пословиц и с переводом их на русский язык для практических упражнений”. Пособие состояло из трех частей: I. Отрывки из Бабур-наме, на Родословной тюрков Абу-л-Гази, несколько газелов Навои; II. Образцы азербайджанского наречия; III. Статьи, написанные на османском наречии” [8, с. 193].

“История азербайджанского литературного языка показывает, что если развитие азербайджанского языка до XIX в. характеризовалось взаимовлиянием и взаимообогащением в основном литературного языка и диалектов, то начиная с XIX в., в связи с формированием национального литературного языка, усиливается процесс непосредственного взаимодействия литературного языка с общенародным разговорным языком” [10, с. 10]. Терминология каждого национального языка объединяет в своем составе наименования специальных понятий всех областей профессиональной деятельности общества. Азербайджанская терминология в этом смысле тоже не исключение. Терминология в азербайджанском языке обладает целой системой способов и средств выражения, распространяющихся на всю лексико-морфологическую систему азербайджанского языка. “Заимствование иноязычных слов зависит от влияния культуры одного народа на культуру другого, от социальных особенностей словоупотребления, от наличия или отсутствия в родном языке эквивалента заимствуемого слова или понятия. Решающую роль в процессе восприятия иноязычной лексики играет то обстоятельство, что заимствованные из другого языка единицы не являются универсальными и отражают специфику видения мира, присущую соответствующей культуре” [16].

Литература

1. Баскаков Н. А. К вопросу о классификации тюркских языков / Н. А. Баскаков // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. – Т. XI. Вып. 2. – М., 1952. – С. 121–134.
2. Будагов Р. А. Толковые словари в национальной культуре народов / Р. А. Будагов. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 151 с.
3. Гаджиева Н. З. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Синтаксис / Н. З. Гаджиева, Б. А. Серебрянников. – М. : Наука, 1986. – 283 с.

4. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Лексика. – М. : Наука, 2001. – 822 с.
5. Сравнительно-историческая грамматика тюркских языков. Региональные реконструкции. – М. : Наука, 2002. – 767 с.
6. Демирчизаде А. М. Современный азербайджанский язык. – Баку : Маариф, 1984. – 371 с.
7. Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков / Под ред. Н. К. Дмитриева. – Ч. 1. Фонетика. – М., 1955. – 336 с.
8. Кононов А. Н. История изучения тюркских языков в России (дооктябрьский период) / А. Н. Кононов. – Ленинград : Наука, 1972. – 272 с.
9. Сравнительная грамматика русского и азербайджанского языков / Под ред. М. А. Ширалиева и С. А. Джафарова. – Баку : Элм, 1954. – 397 с.
10. Ширалиев М. Ш. Процессы развития Азербайджанского литературного языка на современном этапе / М. Ш. Ширалиев // Вопросы языкознания. – 1975. – Вып. 3. – С. 10–16.
11. Особенности культурной трансформации... (XIX – XX вв.) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.geschichte.hu-berlin.de
12. Из истории формирования и развития терминологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sociosphere.com
13. Постановление Совета Министров Азербайджанской [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.files.preslib.az
14. Двоязычные словари татарского языка XIX века как ... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.cyberleninka.ru
15. Вклад Лазаря Будагова в развитие киргизской [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.elibrary.ru
16. Лексика двоязычных словарей татарского языка XIX века [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.sn-philolsocom.
17. Азербайджанский язык – несокрушимый фундамент ... [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.azgu.org

ОТЛИЧИЕ ОДНОСОСТАВНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ В НЕРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКАХ

Гамидова Х. В.

Азербайджанский государственный педагогический университет (Баку)

У статті розглянуто основні диференційні ознаки односкладних речень у зіставному аспекті на матеріалі російської, азербайджанської та англійської мов.

Ключевые слова: односкладні речення, називні речення, інфінітивні речення, присудок, підмет.

This article is devoted the main differences of one-member sentences in various languages. In this article characteristic features of one-member sentences were discussed and analyzed relying on different samples.

Key words: one member sentences, nominative sentences, infinitival one member sentences, predicate, subject.

Односоставные предложения – это Предложения, грамматическая основа которых состоит из одного главного члена, достаточного для полного словесного выражения мысли, называют односоставными, т. е. такие предложения нельзя считать неполными. В односоставном предложении грамматической основой является один главный член, функционально сближающийся со сказуемым или подлежащим двусоставного предложения. Традиционно, в частности школьная грамматика, распределяет на две разновидности: 1) с главным членом, соотносимым со сказуемым, 2) с главным членом-подлежащим.

Односоставные предложения включают в себя только один член, который ввиду отсутствия другого члена, затруднительно определить как подлежащее или сказуемое [1, с. 286]. Сюда относятся прежде всего так называемые слова-предложения, состоящие из слов, которые всегда, во всех случаях вступают только как односоставные предложения и не могут распространяться другими словами:

1. Слова утверждения и отрицания: **yes** и **no**.
2. Некоторое формулы вежливости, типа **good-bye**, **adieu** и т. д.

Все другие разновидности односоставных предложений включают в качестве ведущего (или единственного) компонента слова обычного типа.

Существительные: A sunny midsummer day. There was such a thing sometimes even in Coke town (Ch. Dickens). The drawing room in Sartorius's house in Bedford Square (B. Shaw; ремарка в пьесе). "Miserable dog", Isaac said without turning his head (P. Abrahams). What a lovely night! (B. Shaw). "Tess!" said Urberville (Th. Hardy). Water! Silence! Attention! Happy New Year!

Прилагательные: Splendid! So kind of you! Ноü romantic!

Глаголы: в форме императива: Stop! Read the text! Pat it down! Реже в форме инфинитива: You unmanly fellow, to treat a woman so who look you off the street! (W. Thackeray). But to hurt them so awfully! (J. Galsworthy). To think of it!

Гораздо чаще, чем в английском, односоставные предложения встречаются в русском языке, в которых слова имеют развитую систему флексий, ибо в этом случае можно обозначить носителя того или иного признака, действия или состояния при помощи флексии. Например, в русском предложении "*Сижу за решеткой в темнице сырой*" (А. С. Пушкин) субъект действия четко выражен флексией 1-го лица единственного числа "сижу" (а не "сидишь", "сидят" и т. д.). В английском же языке форма **sit** сама по себе не выражает субъекта, не выраженный формой глагола, должен быть обязательно выражен особым словом – подлежащим: **I sit, you sit, they sit** и т. п. В силу этого в английском языке односоставные предложения встречаются относительно редко и ограничены определенными сферами применения, с одной стороны, они встречаются

в книжно-письменной речи как особый стилистический прием при описании обстановки, пейзажа и т. д., а также как заголовки, авторские ремарки и пр.; с другой стороны, они характерны для устной речи, где они почти всегда носят восклицательный резко эмоциональный характер.

В русском языке односоставные предложения бывают 6 типов. Каждый имеет свое название: 1. назывные; 2. определено-личные; 3. неопределенно-личные; 4. обобщенно-личные; 5. безличные; 6. инфинитивные.

По сравнению с русским языком в азербайджанском языке односоставные предложения делятся на 4 типа:

1. назывные (*adlıq cümlələr*); 2. определено-личные (*müəyyən şəxslı cümlələr*); 3. неопределенно-личные (*qeyri-müəyyən şəxslı cümlələr*); 4. безличные (*şəxssız cümlələr*).

I. Номинативные (назывные) предложения представляют собой односоставные предложения с главным членом, соотносимым с подлежащим. Обычно такие предложения утверждают наличие чего-либо – предмета, явления, а также их эмоциональная оценка. Это очевидно отражаются в следующих примерах: *Ночь. Тишина. Ночь! Малина сладкая! Что за красота!*

В азербайджанском языке в назывных предложениях чаще всего в качестве подлежащего употребляются:

1) существительные и т. п.: *Səbhə xəstəxanası. Yaralılar. Aydın bir gecə (M. İbrahimov). Dadaşovun evinin yanı. Axsam. Ay işığı (S. Rəhman). Kəndin kənarında səfəli bir yer (S.Rəhman) Müstəqillik ... Səni azadlığa aparan yol (Şəhla Nəsirova “Qadın ürəyinin hərarəti”) [s. 30]. Vətən, Torpaq, Təbiət, Qadınlar.. Bir də bütün bu sadaladıqlarımı qələmə alaraq hər birinin gözəlliklərini a yrica təfsilatı ilə öz oxucularına çatdırmağa tələsən bir yazar, bir şairə ömrünün qəlb çırpıntıları, könül pıçıltıları (Ş. Nəsirova) [s. 3]. Səhvini başa düşmüş bir qadının – Zəhranın ürəyinin hərarəti... Nura, işığa qərq olmuş bir ocaq... Həmidzadələrin evi... (Ş. Nəsirova) [s. 82]. Bahar, ey məhəbbət dəmi, ey bahar... (A.S.Puşkin.Yevgeni Onegin) [s. 38]. Altmış yaşlarında, ağsaçlı, arıq, qarasın, əynində mis düyməli qəhvəyi frak, boynunda çəhrayı yaylıq olan adam... Nikolay Petroviç... İşlənməkdən taqətdən düşmüş, üzündə illərin çətinliklərinin izi olan o məzlum qoca... (İ. S. Turgenev. Atalar və oğullar) [4, s. 18]. Nə cavab verəcəyini və vəcdə gəlmiş qocanın əlindən yaxasını necə qurtaracağını bilməyən keşiş Aleksey (I. S. Turgenev) [4, s. 160]. Milad günü... Hər şeyin müəyyənləşdirildiyi, Sqanarelın öldürüldüyü o gün. Kükəddə evin o tərəfində üstləri bəzəkli xalçalarla örtülmüş çoxlu uzun və böyük üçatlı xizəklər (N. S. Leskov. Vəşi heyvan) [s. 378].*

2) местоимения и т. п.: *Nəhayət ki, onlar! Milyonlarla insan... (S. Rəhman). Ata –anasının təkidilə ailələri dağılan, uşaqları ilə maraqlanmayan minlərlə ağılsız ailə başçıları... (Ş. Nəsirova) [s. 44]. Minlərlə ayağa qalxan insanlar... Onların rıyakarlığından şikayətlənmək (İ. S.Turgenev) [4, c. 9].*

3) числительные с существительными и т. п.:

On doqquz may ... On altı nəfərin həlak olduğu gün. 30 dekabr. Həyatımın ən unudulmaz səhvi ... 1859-cu il mayın 20-si... Şose yolun üstündəki karvansara. Səki üstündə olan 40 yaşlı dolu sifət, xırda və sönükgözlü cavan (Ə. S. Turgenev. Atalar və oğullar) [s. 3].

II. Определенно-личные предложения – это односоставные предложения, главный член которых соотносим со сказуемым, указывающим на действия известного лица (говорящего или собеседника). Главный член этих предложений имеет форму первого и второго лица единственного числа настоящего или будущего времени изъявительного наклонения или повелительного наклонения. Деятель не назван, но может быть обозначен личными местоимениями первого и второго лица единственного или множественного числа. Например: **Люблю** грозу в начале мая (Ф. Тютчев). **Будем** терпеливо сносить испытания (А. Чехов). **Пойди**, поклонись рыбке (А. Пушкин).

Если главный член таких предложений выражен формой третьего лица единственного числа или формой прошедшего времени глагола, утрачивается определенность действующего лица, предложение будет неполным и не может называться определенно-личным. Например: **Вы** и по-испански знаете? – Учился немного (Островский).

В азербайджанском языке главный член определённо-личных предложений выражен глаголом в форме не только настоящего и будущего времени изъявительного наклонения 1 и 2 лица единственного числа или в повелительного наклонения, но и может быть и в 3-м лице множественного числа. Мы можем увидеть различие между двумя языками в следующих примерах: *Adımı sənə qoyum, səni yana-yana qoyum. Özümə yer edim, gör sənə nə edim. Hər bir günahkarın cəzasını vermək üçün gərək günahkarı tapasan (M. İbrahimov). Sözüün yerini bilməyən gərək dərşini verəsin (M. İbrahimov). İndi yeyirsən, içirsən, oynayırsan, gülürsən, bir saat sonra nə olacağını bilmirsən. Şair olmaq üçün əbədi iztirab çəkməlisən (M. İbrahimov). Oyaq olasan, günəşin necə çıxdığına tamaşa edəsən (Mir Cəlal). Bağa baxarsan bağ olar, baxmazsan, dağ olar.*

III. Неопределённо-личные предложения обозначают действия или состояние неопределённого лица, не названного из-за его неизвестности или специально исключённого из речи; акцент делается на действии описываемом в предложении.

Функцию главного члена этих предложений выполняет глагол в форме настоящего и будущего времени изъявительного наклонения или же повелительного наклонения 3-го лица множественного числа, а также в форме прошедшего времени или условного наклонения множественного числа глагола или прилагательного как части составного сказуемого, например: По улицам слона водили (И. Крылов). В зале пели. В соседнем классе шумят. В юности часто стремятся кому-то подражать (А. Фадеев). Нас пригласили в комнату. Ему здесь рады. Сейчас его приведут сюда (М. Горький). В одно тихое, теплое утро в больницу принесли письмо (А. Чехов). Сейчас за вами придут (К. Симонов). Отвели бы мне участок в шесть соток неподалёку от автозавода (М. Шолохов).

В азербайджанском языке часто используются модальные слова *elə bil ki, guya, guya ki, sanki, deyəsən*, которые означают нереальность событий: *Onun əyninə olanı, elə bil, sənin əyninə tikiblər (M. İbrahimov). Sanki Səlim ağanın başına çomaq vurdular (M. İbrahimov). Sanki nəfəs aldığı havaya da zəhər qatmışdılar (M. İbrahimov). Cəfərin üstündən sanki ağır bir yük götürdülər (M. İbrahimov). Elə bil, Sərdarın bu dünyadan əlini üzmüşdilər (B. Bayramov). Sanki Səkinəyə dünyanı bağışladılar (M. İbrahimov). Rayona getmək xəbərini söyləyəndə, deyəsən, kişiyə vay xəbəri verdilər (Mir Cəlal).*

Не определено, кто является деятелем. В таких предложениях подлежащее отсутствует, так как в них выражается идея неопределённости лиц, производящих действие.

IV. Односоставные предложения с главным членом, выраженным глаголом в форме 2 л. ед. ч. или 3 л. мн. ч. в настоящем или будущем либо в форме 2 л. ед. или мн. ч. повелительного наклонения называют обобщённо-личными. В обобщённо-личных предложениях лицо выступает в обобщённом виде, т. е. это могут быть все, многие, действие, совершаемое ими, является обычным, происходящим всегда. Такое представление выражает коллективный опыт народа в целом, отражает устойчивые, общепринятые понятия. Например: Любишь кататься, люби и саночки возить. На чужом несчастье своего счастья не построишь. Околицей прямо не ездят. Без счастья и в лес по грибы не ходи. Прежде веку не помрешь.

Действие, о котором говорится, является естественным, обоснованным коллективным опытом: Цыплят по осени считают. Без труда не вынешь рыбки из пруда. От сказанного слова не отвяжешься. Перекусишь на привале, а потом опять пойдешь. Огонь маслом не тушат. От добра добра не ищут. Не всякому слуху верь. Умей ошибиться, умей и поправиться. Из щеп похлебки не сварить. Не будь грамотен, будь памятен. Найдешь келью и под елью. Немилостивому мил не будешь. Ешь с голоду, а люби смолоду. О семейном в кабаках не кричат (М. Горький).

По семантике и по структуре у них есть сходства с неопределённо-личными предложениями.

Но сказуемое в азербайджанском языке может иметь не только форму второго лица единственного числа или третьего лица множественного числа, но иногда и форму первого лица единственного числа: *Özümə yer edim, gör sənə nə edim. Bilmirəm kimə inanım, etibar edim. (Mir Cəlal)*

В обобщённо-личных предложениях не важно, кто конкретно выполняет действие, в итоге то, что оно совершается обычно, всегда, всеми, отражает коллективный опыт, при этом конкретное лицо не выступает, т. е. действие утверждается временное, конкретно не соотнесенное с моментом речи.

Обобщенно-личные предложения чаще всего используются в пословицах и поговорках, афоризмах, разного рода сентенциях: *Səndən hərəkət, məndən bərəkət. Kərək yatar qaya kölgəsində, elə bilər öz kölgəsidi* (С. Вərguḩad) [3, с. 89].

V. Предложения, которые определяют как безличные, в английском языке в отличие от русского содержат подлежащее, например: *It is dark* и “Темно”; *It is getting dark* и “Темнеет”; *It is necessary to go there* и “Необходимо пойти туда”. Хотя такое подлежащее, как было подчеркнуто выше, не называет действующее лицо: содержание сказуемого как бы поглощает некое содержание, заключенное в подлежащем (известная обстановка, жизненная ситуация), вследствие чего подлежащее не может быть названо и представлено самостоятельно. Ср.: *It snows* “Идет снег”, где невозможно уловить даже и это расплывчатое и неопределенное значение. Такое подлежащее можно назвать безличным. В английском языке безличные предложения, содержащие подлежащее, появились в общем не так давно. В древнеанглийских фиксируются безличные предложения без подлежащего типа “**snows**”. Предположительно появление в таких предложениях подлежащего **it** прямо связано с утратой некоторых форм лица и числа глагола и развитием их омонимии: употребление подлежащего в остальных случаях переносится также и на эти случаи [7, с. 161].

Таким образом, английские безличные предложения отличаются от русских безличных предложений тем, что в них безличность выражена не отсутствием подлежащего (как в русских предложениях), а в семантической опустошенности подлежащего или в его безличности.

Безличными предложениями считаются и такие типы, как *It is useful* – Полезно, *It is necessary* – Необходимо, после которых обычно употребляется форма инфинитива глагола или придаточное предложение с союзом “*that*”.

Как правило, английские грамматики определяют инфинитив или придаточное предложение как настоящее подлежащее, а *it* является “пустым словом”, предшествующим подлежащему и называют обычно “предваряющим” (anticipatory) *it*, отличающимся от безличного *it*. Хотя с эти трудно согласиться, поскольку “предваряющее” *it* так же является безличным *it*, выступающим в предложении единственным подлежащим, а придаточное предложение или инфинитив представляют собой известное уточнение, развитие содержания сказуемого: *it is necessary, it is useful* и т. п.

В предложении *It is necessary to go there* первая часть *It is necessary* сообщает о наличии необходимости сделать что-либо [7, с. 158]. Поскольку значение такой необходимости должно конкретизироваться, собственно инфинитив или придаточное предложение будет такой конкретизацией сказуемого, уточняя его, но не попадая в центр внимания. Так, очевидным есть отличие предложений *It is necessary to go there* и *To go there is necessary* (ср. с русск. “Необходимо сделать это” и “Сделать это необходимо”); первое предложение раскрывает содержание того, что необходимо, а во втором характеризуется действия *to go*, указывается его необходимость. Иначе говоря, эти предложения различны по значению. Предложение *It is necessary to go there* соотносимо с предложением *I must go there*, в котором *go* входит в группу сказуемого и не может расцениваться как подлежащее.

И в первом, и во втором предложениях подлежащим является *it*, представляющее собой лишь формальную опору для глагола и не прибавляющее ничего нового к содержанию предложения, а инфинитив раскрывает содержание сказуемого.

Точно так же надо рассматривать *it* в предложении типа “*It is difficult to understand this*” *Трудно понять это*. В этом предложении инфинитив поясняет, раскрывает то, что является трудным, а *it* употребляется безлично.

VI. Инфинитивные предложения –это такие предложения, в которых главный член выражен независимым инфинитивом и обозначает необходимое, неизбежное или желательное действие. Например: Тебе знать лучше! Всем молчать! Быть грозе! Поехать бы к морю! Чтобы простить человек, а надо его понять [1, с. 286].

Литература

1. Бархударов Л. С. Структура простого предложения / Л. С. Бархударов. – Москва, 1966. – 200 с.
2. Бабайцева Н. Синтаксис / Н. Бабайцева. – Ленинград, 2010. – 576 с.
3. Джалал Бергюшад. Обнаженный меч / Джалал Бергюшад. – Баку, 1981. – 25 с.
4. Тургенев И. С. Отцы и дети / И. С. Тургенев. – Баку, 1989. – 101 с.
5. Левицкий Ю. А. Синтаксис английского языка / Ю. А. Левицкий. – Москва, 2010. – 168 с.
6. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер. – 2010. – 656 с.
7. Смирницкий А. Синтаксис английского языка / А. Смирницкий. – Ленинград, 1957. – 284 с.

МЕТОДОЛОГІЯ АНАЛІЗУ АНГЛОМОВНИХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ З КУЛІНАРНИМ КОМПОНЕНТОМ

Крикніцька І.

Київський національний лінгвістичний університет

Статтю присвячено виокремленню та обґрунтуванню теоретичних засад вивчення англомовних фразеологізмів з кулінарним компонентом. Зокрема подано концептуальний та семантичний аналіз фразеологізмів з кулінарним компонентом у сучасній англійській мові, застосовано польовий аналіз до цієї групи мовних одиниць, наголошено на необхідності застосування лінгвокультурного дослідження фразеологізмів з кулінарним компонентом.

Ключові слова: фразеологізм, кулінарний компонент, метод, концепт, фразеосемантичне поле, лінгвокультурологія.

The article deals with singling out and justifying theoretical foundations of English phraseologisms with culinary component. Particularly, conceptual and semantic analysis is represented to phraseologisms with culinary component in modern English language, field analysis is applied to this group of language units. It is emphasized on the importance of using linguo-cultural research of culinary phraseologisms.

Key words: phraseologism, culinary component, method, concept, phraseosemantic field, cultural linguistics.

Фразеологізми наділені такими особливостями, які потребують особливих методів вивчення. Останні ж мають свою специфіку та структуру. Вивчення фразеологічних одиниць із застосуванням контекстуального методу вперше запропоновано Н. Амосовою [1, с. 28]. Інший метод вивчення фразеологічних одиниць – варіаційний запровадив В. Архангельський [2, с. 91]. В основі цього методу лежить виділення фразеологічного значення як особливої лінгвістичної категорії. Метод фразеологічної ідентифікації заснований на різних типах фразеологічних значень, співвідношенні елементів зі всією структурою. Метод фразеологічного опису, прийнятий у фразеології, служить для виділення різних типів фразеологізмів. Актуальність дослідження зумовлена тим, що одним з основних завдань сучасного мовознавства є не лише виявлення особливостей ментальності народу через мову, але й цілих комплексів культурних традицій, закріплених у мові, аналіз того, як міфологічні знання виявляють себе в сучасному значенні фразеологізмів. Об'єктом дослідження постають англомовні фразеологізми з кулінарним компонентом.

Огляд науково-теоретичної літератури, присвяченої дослідженню фразеологічних одиниць [1; 2; 8], виявив, що існує значна кількість фразеологічних методів опису мови, і це вказує на певні труднощі в розмежуванні фразеологічних одиниць. Різні методи застосовуються насамперед для виокремлення фразеологічних одиниць, для встановлення їхніх властивостей. Мета статті – представити методологію дослідження англійських фразеологізмів із кулінарним компонентом. Завданням розвідки є дослідження того, як застосовувати методи для опису й аналізу фразеологічних одиниць з кулінарним компонентом у сучасній англійській мові.

Фразеологізми відображають національну культуру такими шляхами: 1) через фразеологічне значення, тобто комплексно, усіма компонентами фразеологічної одиниці, яка відображає специфічну ситуацію або особливість національної культури. Наприклад, *to take the biscuit – something that is the most remarkable of its kind*. У цьому разі саме носій мови, спираючись на знання своєї національної культури, може правильно встановити уявлення, покладені в основу фразеологізму, який є незрозумілим для іноземця; 2) компонентним складом, тобто *розчленовано (easy as pie – easily accomplished)*; 3) фразеологічними генопрототипами, коли національно-культурна специфіка фразеологізму очевидна (*cookie cutter – something mass-produced or lacking any distinguishing characteristics*).

У цій праці до вивчення англословних фразеологізмів з кулінарним компонентом ми застосували метод семантичного аналізу та концептуального аналізу. Принципова відмінність концептуального аналізу від власне семантичного полягає в тому, що семантичний аналіз передбачає перерахування набору значень того чи того слова в його зв'язках і відношеннях з іншими словами. Концептуальний аналіз має на меті встановити смисл, навколо якого групуються слова, категорії, знання [4, с. 6].

Отже, об'єктом концептуального аналізу англословних фразеологізмів з кулінарним компонентом є смисли, що передаються цими мовними одиницями. До того ж, структура й зміст різних концептів виявляються через значення фразеологічних одиниць, що репрезентують певний концепт, їхні словникові тлумачення, мовленнєві контексти. Зіставлення всіх наявних мовних засобів репрезентації концепту в системі мови й мовлення дозволяє виокремити ключовий зміст концепту, а також принципи організації мовного матеріалу, оскільки в основі формування значень деяких мовних одиниць та їх класифікацій і категорій лежать ті чи ті концепти.

Концептуальний аналіз спрямований на виявлення й осмислення структури вербалізованого концепту з метою з'ясування обставин його формування, знаходження властивих йому системних зв'язків та їх відмінностей від інших концептів. Не обмежуючись аналізом семантичної структури тієї чи тієї мовної одиниці, концептуальний аналіз спрямовує свою увагу на отримання різнобічних знань про світ, спосіб життя, традиції, звичаї, вірування, міфологію та культуру носіїв певної мови. Для кожного словникового значення слова існує свій власний концепт, який є результатом "зіткнення" цього значення з особистим досвідом, культурною індивідуальністю концептоносія [10, с. 20].

Опис концептів, які вербалізуються англословними фразеологізмами з кулінарним компонентом охоплює спеціальні дослідницькі процедури тлумачення значення фразеологізму та найближчих позначень, наприклад, такі, як: 1) дефінування; 2) контекстуальний аналіз; 3) етимологічний аналіз. Так, сутність методу компонентного аналізу англословних фразеологізмів з кулінарним компонентом полягав в описі структурної організації значення як набору мінімальних семантичних компонентів, кожний з яких виконує свою функцію і пов'язаний з іншими певними ієрархічними відношеннями. Для компонентного аналізу важливим є встановлення не тільки сем, а і їхньої структурної організації, тобто місця й ваги кожної семи в компонентній (семній) структурі значення. Компонентний склад значення фразеологізму з кулінарним компонентом розглядається нами не як проста сукупність елементів, а організована структура, репрезентована за допомогою певної метамови. Метод кореляції мовних і позамовних явищ застосовується для виявлення взаємозв'язку та взаємозумовленості соціальної сфери життя носіїв мови і її відображення в семантичній структурі досліджуваних мовних одиниць. Він дозволяє також встановити причини виникнення і розвитку фразеологічної одиниці та охарактеризувати її понятійний зміст і семантику.

Метод фразеологічного опису слугував для виокремлення різних типів фразеологізмів. Описовий метод і його прийоми (спостереження, узагальнення, інтерпретація, класифікація) застосовано в дослідженні англословних фразеологізмів з кулінарним компонентом у зв'язку з: 1) процедурами збору фактичного матеріалу з лексико- і фразеографічних джерел, словників крилатих висловів, видань пареміологічного характеру, а також із творів сучасної художньої літератури та публіцистики; 2) укладання картотеки мовного матеріалу; 3) опису властивостей, ознак та суттєвих характеристик досліджуваних мовних одиниць; 4) їх систематизації та класифікації; 5) об'єднання фразеологізмів у різні парадигматичні групи на основі спільності й відмінності; 6) інтерпретації структурних і семантичних особливостей фразеологізмів; 7) пояснення функціонування досліджуваних фразеологізмів.

У цій роботі послуговуємося методом побудови фразеосемантичного поля, який є головним для системного представлення фразеологічних одиниць з кулінарним компонентом у сучасній англійській мові і дає змогу на значній кількості фактичного матеріалу відстежити зв'язок образних засобів мови з національно-культурним світоглядом народу.

У фразеології використання теорії фразеосемантичного поля дозволяє не тільки докладніше вивчити семантичну структуру фразеологічних одиниць, але й дослідити їхні системні відношення, повноту ідеографічного опису. Основою для побудови фразеосемантичного поля є значення мовної одиниці, оскільки саме окремі мовні одиниці вступають у певні відношення одна з одною.

Фразеосемантичним полем вважаємо сукупність фразеологічних одиниць, які перебувають у певних системних відношеннях і об'єднуються спільністю семантичної теми і спільністю вираження одного поняття.

Фразеосемантичні поля з фразеологізмів з кулінарним компонентом структуровано на основі таких принципів: 1) семантична спільність елементів; 2) наявність як однорідних, так і різнорідних компонентів; 3) системні відношення всередині групи: антонімія, синонімія, полісемія; 4) поділ на мікрополя і підгрупи; 5) чітка структурна організація: ядерна зона, периферійні сфери; 6) поля накладаються одне на одне (утворення перехідних зон).

Виокремлені нами фразеологічні одиниці з кулінарним компонентом поділено на великі фразеосемантичні поля відповідно до семантики ключового кулінарного компонента, а саме:

- 1) інгредієнти та продукти: *big cheese, milk a duck, etc* (498 фразеологічних одиниць);
- 2) кулінарні вироби: *call roll, cakewalk, etc* (298);
- 3) напої: *drink like a fish, big drink, be meat and drink, etc* (158);
- 4) смакові категорії: *sour note, a sweet tooth, etc* (63);
- 5) кулінарні процеси: *off the boil, fish to fry, etc* (54);
- 6) назви агентів: *Big Cook, Billy Cook, etc* (18);
- 7) їжа: *food baby, food coma, etc* (13).

У кожному із цих фразеосемантичних полів були виявлені найбільш уживані харчові компоненти, тобто компоненти з найбільшою фраземотворчою силою. Так, наприклад, серед фразеологізмів, що входять до фразеосемантичного поля "кулінарні вироби" найбільшу фраземотворчу силу мають такі компоненти, як: *bread* (46), *pie* (32), *cheese* (25), *cake* (27) тощо.

Фразеологічні одиниці з харчовим компонентом є двосторонніми одиницями, що володіють як формальними (план вираження), так і змістовними (план змісту) характеристиками. Фразеологічне значення пов'язане з усією сукупністю формальних (граматичних) засобів, що виражають це значення. Отже, під час аналізу структурно-семантичних особливостей фразеологізмів із кулінарним компонентом важливо однаковою мірою висвітлити обидва аспекти: і семантику, і сукупність формальних засобів вираження цієї семантики.

Таким чином, методи дослідження фразеологізмів з кулінарним компонентом стосуються насамперед засобів їх вичленування, встановлення характеристик, властивостей і диференційних ознак. Метод оточення є близьким до контекстологічного. За допомогою цього методу можна визначити структуру фразеологізму як систему зв'язків між словосполученням та елементами контекстного оточення, що з цією фразеологічною одиницею пов'язане.

В історії будь-якої мови відомі чимало випадків, коли фразеологічні одиниці виникали внаслідок найімовірніших асоціацій [4, с. 20]. А тому виявити логіку в розвитку такого типу асоціативних рядів буває часом зовсім неможливо навіть за умови ґрунтовного психолінгвістичного аналізу. Це стосується саме національно забарвлених фразеологізмів, оскільки такі фразеологізми виникли під дією різних культурних традицій. Тому дослідження культурно-національної конотації фразеологізму, а особливо фразеологізму з кулінарним компонентом, якому властива своя специфіка, повинно проводитися з урахуванням як мовних,

так і позамовних чинників. Із цією метою, досліджуючи фразеологізми з кулінарним компонентом, ми вдавалися до лінгвокраїнознавчого коментаря фразеологічного значення досліджуваних мовних одиниць для уточнення їхньої семантичної структури. За допомогою методу лексикографічного аналізу ми порівнювали лексикографічні експлікації значень досліджуваних мовних одиниць у словниках, щоб з'ясувати достовірність їхньої семантики, а також підтвердити гіпотезу про структурні й семантичні видозміни фразеологічних одиниць.

Наше дослідження доводить, що методи лінгвістичного аналізу – описовий, лінгвокультурологічний, компонентний аналіз, метод фразеологічної ідентифікації та фразеологічного опису й аналіз словникових дефініцій фразеологізмів – дають ґрунтовну підставу для продуктивного дослідження специфіки реалізації кулінарного компонента в англійських фразеологічних одиницях. Усі ці методи в сукупності дають змогу докладно проаналізувати й розкрити етнокультурні особливості концептів через їх відображення у фразеологічній системі мови.

В утворенні фразеологізмів важливу роль відіграють позамовні фактори, тому лінгвокультурологічний аспект є одним із визначальних, що не залишився поза нашою увагою. Лінгвокультурологічна цінність фразеологічних одиниць полягає в тому, що вони відбивають своєрідність світобачення мовної спільноти і є найбільш прозорими для концептів культури, втілюваних мовними засобами [7, с. 147]. Культурно-національна специфіка фразеологізмів полягає в тому, що в них є свої способи відображення дійсності. Згідно з думкою В. М. Телії, лінгвокультурологічний аспект дослідження – це вияв та опис синергетичної за своєю суттю кореляції між “мовою” культури і семантикою фразеологізмів. А його мета – досягнути розумом живі культурно значущі смисли одиниць фразеології [9, с.19].

У контексті аналізу й опису фразеологізмів у лінгвокультурологічному аспекті необхідно наголосити на понятті архетипу. Як зазначає Л. Белехова, наразі простежується неоднозначність тлумачень та різноманітність підходів до поняття “архетип” [4]. Архетип розуміють і як колективне позасвідоме, тобто психологічний архетип; і як базовий елемент культури, що формує моральні імперативи духовного життя, тобто культурний архетип. Етнокультурні архетипи є константами національної духовності, що виражають та закріплюють основоположні властивості етносу як культурної цілісності. У кожній національній культурі домінують свої етнокультурні архетипи, які суттєво визначають особливості світогляду, характеру художньої творчості та історичної долі народу.

Наше дослідження засвідчує, що описовий, лінгвокультурологічний, компонентний аналіз, метод фразеологічної ідентифікації та фразеологічного опису, аналіз словникових дефініцій фразеологізмів, метод фразеосемантичного поля уможливають дослідження англійських фразеологічних одиниць з кулінарним компонентом. Усі ці методи разом дають змогу докладно проаналізувати й розкрити етнокультурні особливості концептів через їх віддзеркалення у фразеологічній системі мови.

У фразеологізмах простежуються етнокультурні архетипи, відображається бачення світу, національної культури, звичаїв і вірувань, історії певної лінгвоспільноти. Фразеологізми віддзеркалюють не лише культурну інформацію, але й культуру побуту й спілкування, визначають ієрархію цінностей у стосунках між людьми. Таким чином, лінгвокультурологічне вивчення англійських кулінарних фразеологізмів становить науковий інтерес і є досить перспективним, оскільки отримані наукові результати можуть не лише значно розширити уявлення про ідіоматику тієї чи тієї мови, але й зробити певний внесок у вивчення цивілізації й культури народів загалом, відображеної в мові.

Література

1. Амосова Н. Н. Основы английской фразеологии / Н. Н. Амосова. – М. : Высш. шк., 1989. – 263 с.

2. Архангельский В. Л. Устойчивые фразы в современном русском языке / В. Л. Архангельский. – Ростов-на-Дону, 1964. – 193 с.
3. Баран Я. А. Фразеологія у системі мови / Я. А. Баран. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1997. – 176 с.
4. Белехова Л. І. Словесний поетичний образ в історико-типологічній перспективі: лінгвокогнітивний аспект (на матеріалі американської поезії) : монографія / Л. І. Белехова. – Херсон : Айлант, 2002. – 368 с.
5. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 160 с.
6. Кононенко І. В. Мова і народна культура // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 62–69.
7. Маслова В. А. Лингвокультурология : уч. пос. для студ. высш. уч. зав. – М. : Изд. Центр “Академия”, 2001. – 208 с.
8. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : Монографія / О. О. Селіванова. – Київ; Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
9. Телия В. Н. Культурно-языковая компетенция: её высокая вероятность и глубокая сокровенность в единицах фразеологического состава языка // Культурные слои во фразеологизмах и в дискурсивных практиках / В. Н. Телия. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – С. 19–30.
10. Ужченко В. Д. Нові лінгвістичні парадигми “концепт – фразеологізм – мовна картина світу” / В. Д. Ужченко // Східнослов’янські мови в їх історичному розвитку : зб. наук. праць. – Запоріжжя, 2006. – С. 146–152.

ПРЕДСТАВЛЕННОСТЬ КОНЦЕПТА “СОВЕСТЬ” В АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Магеррамова Р.

Бакинский государственный университет

Стаття присвячена репрезентації концепту СОВІСТЬ у лексико-семантичній системі англійської мови. Відзначено, що ключове слово цього концепту *conscience* є лексичною одиницею, але не можна ототожнювати значення цієї лексеми із змістом концепту СОВІСТЬ. Це слово представляє концепт лише на певному лексичному рівні на основі семантичного поля, яке ґрунтується на парадигматичних і синтагматичних зв'язках. Аналіз ключового слова *conscience* на системних осях парадигматики і синтагматики повинен мати системний і комплексний характер.

Ключові слова: англійська мова, совість, концепт, духовність, справедливість, семантична система.

The center of attention is the expression of the concept of "humanity" in the lexical-semantic system of this language. It is noted that the keyword of this concept is lexical unit *conscience*. But the meaning of this lexem can not be identified with the content of the concept of "*conscience*". The term presents a concept of modern English in the context of a semantic field, which is a lexical level. This semantic field is based on both paradigmatic and syntactic relationships. The analysis of the keyword *conscience* on the bases of paradigmatic and syntactic fields must be systematic and complex.

Key words: English language, conscience, concept, spirituality, justice, semantic system.

Современное языкознание ориентировано на определение способов и конкретных форм вербализации фундаментальных концептов, определяющих национально-языковую картину мира. Формирование фундаментальных концептов по логике вещей должно сопровождать становление национальной духовности. Эти явления не поддаются дифференциации, поскольку мы судим об истории этнической духовности по языку и древнейшим памятникам устного народного творчества. Фактически само формирование народной литературы представляет собой формирование духовности. Основа представлений о хорошем и плохом, достойном и низком, в конечном счете – о добре и зле закладывается в народной поэзии. Можно даже предположить, что сам фольклор есть форма и способ складывания духовности и ее выражения. В данном случае даже сложно разграничить формирование духовности и ее выражение. Видимо, это единый процесс, просто языковое выражение представляет собой единственную форму манифестации, трансляции и сохранения духовного опыта народа.

Под фундаментальными концептами мы понимаем те концепты, которые определяют отношение этноса к миру, в котором он существует, понимание этого мира, его оценку и восприятие, как эмоциональное, так и интеллектуальное. Фундаментальные концепты составляют основу жизни этноса, их формирование детерминировано самой жизнью, поэтому и жизнь представить себе без них невозможно. На наш взгляд, большинство фундаментальных концептов носит общечеловечески универсальный характер. Это такие концепты, как “вода”, “воздух”, “земля”, “огонь”, “дыхание”, “растение”, “любовь”, “ребенок”, “жизнь”, “смерть”, “собственность”, “враг”, “мать” и т. д. Вербализация этих концептов в языках мира может отличаться, но сами концепты остаются неизменными. Следует разграничивать концептуальное содержание и сам концепт. Содержание концепта включает в себя всю систему представлений о жизненном факте. Разумеется, здесь должны быть национально-специфические образы, что в принципе не изменяет структуру концепта. Другое дело отличия содержательного

характера. Например, концепт “гость” можно считать фундаментальным концептом, поскольку само явление носит универсальный характер. Человек (люди) может приходиться к другому человеку или с добрыми или с дурными намерениями. Ни один народ земли не может избежать этого явления. Не может быть человека (народа), который не был бы знаком с этим явлением. Приходящий с добрыми намерениями – это гость, с дурными – враг. Эти представления составляют суть общего понятия “гость”. Совсем другое дело концепт “гость” в картине мира различных народов. Например, у немцев и азербайджанцев, англичан и арабов, датчан и узбеков существуют очень разные представления о том, как нужно принимать гостей. Концептуальные различия составляют содержание отношения к миру различных народов.

Наряду с концептами, определяющими жизнедеятельность народов и непосредственно зависящими от условий жизни, у всех народов, даже у самых первобытных, существуют представления о добре и зле, о той духовной силе, которая движет людьми и определяется как “совесть”. Не случайно о людях, лишенных совести, говорят, что они вообще не люди. В четырехтомном академическом словаре русского языка русское слово *совесть* определяется следующим образом: “Чувство и сознание моральной ответственности за свое поведение и поступки перед самим собой, перед окружающими людьми, обществом; нравственные принципы, взгляды” [1, с. 175].

Каждый из фундаментальных концептов представлен в языке определенным ключевым словом, называющим его, но не представляющим. Например, слово *qonaq* в азербайджанском языке является ключевым словом концепта “гость”, но это не означает, что содержание концепта “гость” вербализуется лексемой *qonaq*. Ставить знак равенства между лексическим значением слова и содержанием концепта неправомерно, хотя такие попытки и делаются. Содержание концепта “гость” в картине мира азербайджанского народа охватывает все представления о госте, гостеприимстве, этике принятия гостей и т.д. Лексическое значение слова *qonaq* определяется следующим образом: “Qöğüşmək üçün və ya başqa bir məqsədlə birinin evinə gələn adam” [3, с. 177]. Таким образом, ключевая лексема является всего лишь сигналом к концептуальному содержанию.

В современном английском языке подобным ключевым словом для концепта “совесть” является лексема *conscience*. Значение этого слова в Оксфордском словаре определяется следующим образом: “1. the part of your mind that tells you whether your actions are right or wrong ... 2. a feeling of guilt about sth you have done or failed to do... 3. the fact of behaving in a way that you feel is right even though this may cause problems” [4, с. 260–261]. Составители Словаря пытаются разграничить реальные психические факты, обозначаемые в английском языке лексемой *conscience*. Первое определяется как часть сознания, отвечающая за правильность или ошибочность действий. Фактически здесь речь идет о рефлексии или рефлексиирующем сознании, когда человек способен отдавать себе отчет в собственных поступках или действиях. Второе значение определяется как чувство вины за сделанное или, напротив, не сделанное. Наконец, третье значение определяется как чувство справедливости и правильности совершенного поступка, даже если это чревато проблемами. Следует отметить, что эти три значения могут расцениваться как детализация общего значения. Это общее значение можно сформулировать и как “чувство справедливости”, которое присуще человеческой психике и контролирует его поступки. В бытовом языке неразвитость этого чувства определяется как отсутствие совести. Для сравнения можно еще обратиться к Малому академическому словарю русского языка, где значение слова *совесть* описывается как “Чувство и сознание моральной ответственности за свое поведение и поступки перед самим собой, перед окружающими людьми, общественные принципы, взгляды” [1, с. 175]. Уже на поверхностном уровне очевидно, что семантическая структура русского слова проще семантической структуры английского слова *conscience*. Дело не просто в том, что в слове *совесть* выделяется одно значение, а в слове *conscience* –

три. Это количественный параметр, который не связан непосредственно с характером манифестации концепта. Суть различий состоит в том, что английское сознание связывает с этим словом различные явления. Анализ семантической структуры английского слова *conscience* позволяет, например, решить, что несмотря на выделение трех семем, мы здесь фактически имеем дело с одной семемой. Выделенные три семемы производят впечатление комбинаторных вариантов одной семемы. Например, по первому значению *conscience* рассматривается как часть сознания, ответственная за принятие решения, т. е. это некий инструмент сознания, позволяющий индивиду понять правильно или неправильно он поступает. Как видим, Оксфордский словарь не уточняет, что значит *right or wrong*. Иными словами, не ясно, о каком аспекте правильности или ошибочности идет речь. О правильном решении математической задачи или ребуса, или о справедливом решении. Если *right or wrong* подразумевает моральный аспект, то это и есть совесть. Второе значение определяется как чувство вины. В этом случае также очевидна связь или даже тождество между первым и вторым значениями. Так, если первое значение соотносится с моралью, то осознание неправильности, ошибочности (*wrong*) не может быть вне чувства вины. В этой связи следует отметить еще одну особенность, имеющую непосредственное отношение к психике людей. Так, человек вполне может понимать, что поступает неправильно, но при этом не испытывать чувства вины. Наконец, выделение третьего значения также вполне может расцениваться как излишняя детализация общего значения. Так, если человек поступает правильно, четко осознавая тот факт, что это приведет к проблемам, то он наделен способностью оценивать собственные поступки. Если у него развито чувство ответственности, вследствие чего у него возникает чувство вины за неверные (с моральной точки зрения) поступки, то это также не что иное, как совесть. Суть проблемы сводится к восприятию самих концептов, т. е. они могут отождествляться, но могут и разграничиваться. Данный фактор имеет непосредственное отношение к тому обществу феномену, который принято обозначать как *национальный менталитет*. Иными словами, если рассмотренные значения выделяются в Оксфордском словаре как самостоятельные семемы, то можно предположить, что английское сознание разграничивает данные феномены, что становится причиной лексикографической дифференциации. Конечно, можно было бы при желании говорить о том, что дефиниции по этим трем значениям разграничиваются только эксплицитно и на дискурсивном уровне, но имплицитное содержание свидетельствует об идентичности семем. Следовательно, выделение этих трех значений представляет собой неточность лексикографического описания. На самом деле лексикография всегда опирается на общественное сознание.

В современном английском языке слово *conscience* образует устойчивые конфигурации, которые, на наш взгляд, также демонстрируют историю культуры и этническую ментальность. Например, устойчивыми словосочетаниями являются *bad conscience, evil conscience, good conscience, clear conscience, guilty conscience, for conscience sake, to have something on one's conscience, to get something off one's conscience, to make a matter of conscience, to appeal to somebody's conscience, to ease one's conscience, freedom of conscience*. Возможно, в английском языке употребляются и другие устойчивые сочетания с лексемой *conscience*, однако приведенные составляют узуальный костяк синтагматики. Анализ этих словосочетаний говорит прежде всего об устойчивости представлений. Например, если судить по дистрибуции, то совесть для англичан может быть плохой (*bad*) и злой (*evil*). Русским эквивалентом является выражение *нечистая совесть*, хотя сопоставительный анализ свидетельствует о том, что здесь представлены различные концепты. Дело в том, что концепты “плохой” и “злой”, представленные здесь в словах *bad* и *evil*, на самом деле означают “отсутствие совести”. Что же касается русского выражения *нечистая совесть*, то оно говорит о том, что у человека на совести что-то есть, т. е. он совершил нечто недостойное и знает об этом.

Обращает на себя внимание внутренняя форма лексемы *conscience*. Здесь достаточно четко выделяются две части: формант *con*, означающий в индоевропейских языках “совместность” или “сопричастность”, и *science*, слово восходящее к латыни и означающее “знание”. Интересно отметить, что в русском языке полным эквивалентом этого английского слова является лексема *сознание*, где приставка *со* выполняет идентичную с *con* функцию обозначения совместности. Что касается русского слова *совесть*, то здесь фактически представлено то же самое понимание данного духовного качества. Иными словами: приставка *со* + корень *весть* = “знание”, “информация”, “сообщение”. Характерно и само соотнесение семантических множителей, позволяющее предположить, что совесть воспринималась как способность прочувствовать состояние другого человека. Ср. также сочувствие, т. е. способность чувствовать то, что чувствует другой, обиженный, каким-то образом ущемленный и т. п. М. Фасмер в своем словаре указывает, что русское слово *совесть* представляет собой кальку с греческого прототипа, восходящего к латинскому *conscientia* [2, с. 705].

Таким образом, основу концепта “совесть” составляет представление о способности человека думать не только о себе, но и о других людях, окружающих. Как в английском, так и в русском языке ключевые лексемы отражают данный образ. Слова состоят из двух формантов, один из которых отражает значение “совместности”, второй – “знание”. Кстати, и русское *весть* в *совести* от *ведать*, т. е. *знать*. Концептуальное содержание актуализирует также представление о непосредственной связи интеллекта и эмоций. Концепт “совесть” подразумевает не только спонтанное чувство жалости или недовольства собой, но и рефлексивную, механизм размышления о приемлемости или неприемлемости собственных действий. Следовательно, концепт “совесть” охватывает древнейшие этические формулы и, в частности, тезис о том, что не следует делать другому того, что не хотелось, чтобы сделали тебе.

Проделанный анализ позволяет понять, что лексема *conscience* в английском языке образует определенное семантическое поле, которое на лексическом уровне представляет концепт “совесть”. В это семантическое поле, на наш взгляд, входят такие слова, как *empathy, condolence, sympathy, fairness, justice, equity, validity, right, impartiality, reasonableness*, а также некоторые другие слова, приобретающие контекстуально данное значение. Если говорить о семном охвате данного семантического поля, то можно выделить такие семантические множители, как “знание”, “чувство”, “причастность”, “равность”, “довод”, “переживание”, “болезненность”, “чувствительность”, “страдание”, “симпатия”, “честность”, “законность”, “беспристрастность”, “объективность”, “правильность”, “верность”, “обоснованность”, “мера”, “контроль”, “трезвость”, “разумность”, “прониновенность” и т. д. Понятно, что можно выделить множество других частных сем, что и делает обычно счетная машина, однако приведенные множители непосредственно на эксплицитном уровне отражают представления, характеризующие национальную ментальность.

Следует также отметить, что, изучая характер вербализации концепта “совесть” на лексико-семантическом уровне, необходимо анализировать распространение ключевого слова *conscience* по обеим системным осям, т. е. по оси парадигматики и по оси синтагматики. Только в этом случае анализ будет носить системный и комплексный характер.

Литература

1. Словарь русского языка в 4-х томах. Том 4. – М. : Русский язык, 1984.
2. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. Том 3. – М. : Прогресс, 1971.
3. Толковый словарь Азербайджанского языка. III Том.– Баку : Шарг-Гарб, 2006.
4. Oxford advanced learner’s dictionary. – Oxford University press, 2005.

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИННОВАЦИИ В ЯЗЫКЕ СОВРЕМЕННОГО АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ДИСКУРСА

Мамедова В. Э.

Бакинский славянский университет

Стаття присвячена сучасному політичному дискурсу. Центром уваги є лексико-семантична система сучасної азербайджанської політичної мови. Встановлено, що політичні тексти сьогодні є двоїстими з погляду відтвореної в них культурної традиції. Політична мова зазнає тиску з боку англійців, що особливо наочно виявляється в лексиці. Це можна розглядати і як вияв глобалізації в мові, оскільки культурна традиція в мові нині підлягає серйозним випробуванням. Сам стан лексико-семантичної системи політичного дискурсу правомірно оцінювати як нестійкий або ентропійний.

Ключові слова: політика, мова, Азербайджан, інновації, культурна традиція, ентропія, політичний дискурс, методологічна парадигма.

The article is devoted to modern political discourse. The lexical-semantic system of the modern Azerbaijani political language is in the center of attention. It is established that political texts today are bifurcated from the point of view of the cultural tradition presented in the political texts. The political language is under pressure from the English words, especially convexly felt in the sphere of vocabulary. This can be regarded as a manifestation of globalization in the language, but in any case the cultural tradition in the language is today undergoing a serious test. The very same state of the lexical-semantic system of political discourse is legitimate to assess as unstable or entropic.

Key words: policy, language, Azerbaijan, innovation, cultural tradition, entropy, political discourse, methodological paradigm.

Современный политический дискурс в Азербайджане представляет большой интерес для исследователей в самых разных аспектах. Прежде всего знаменательна собственно политическая подоплека того, что пишется и как пишется. Историко-культурный фон политических текстов предполагает не только лингвокультурологическое, но и более глубокое философское осмысление. Лингвиста современные политические тексты Азербайджана могут интересовать в основном с точки зрения языковых изменений. С распадом Советского Союза глубочайшие изменения, затронувшие все стороны жизни, не обошли стороной и язык. Азербайджанский национальный литературный язык в советские годы был как бы законсервирован, жесткая цензура служила надежной защитой культурной традиции. Конечно, тоталитарный режим сказывался отрицательно во многих сферах культуры и образования. Но справедливости ради необходимо отметить, что именно в эти годы было многое сделано для сохранения и развития культурной традиции в области национального языка.

Последнее десятилетие прошлого столетия было ознаменовано различными языковыми процессами, которые в общем и в целом условно можно обозначить как *демократизацию*. Процесс демократизации выпукло был представлен в том, что по сравнению с советским временем стало неизмеримо больше пишущих людей, стало выходить огромное количество газет и журналов, появились новые каналы на телевидении и радио, не говоря уже о многочисленных сайтах. Язык всех этих “пишущих людей” обнаруживает одну особенность – не просто упрощение или насыщенность просторечными моделями, но порой недопустимую вульгаризацию, на что указывал еще в 1990-е гг. В. Г. Костомаров [2, с. 35]. Помимо этого, различные дискурсивные практики, формирующиеся в настоящее время в Азербайджане, характеризуются очевидным влиянием турецкого или английского языка. Влияние турецкого языка обусловлено общей тенденцией к формированию какого-то срединного языка для тюрков. Влияние английского, вне всякого сомнения, связано с экономическим, политическим и культурным авторитетом США.

В сфере политического дискурса, если таковым считать всю совокупность текстов на те или иные политические темы, имеют место те же процессы. Но если попытаться выделить главные направления развития, то придется назвать два. Первое и, возможно, главное сохраняет общелитературную традицию, в сфере политического языка сложившуюся в конце XIX – начале XX вв. в рамках общероссийского революционно-демократического и освободительного движения. Второе направление можно обозначить как *глобалистское*, но не в том смысле, что оно отвечает интересам глобализации, а в том смысле, что метаязык этого дискурса можно охарактеризовать как международный. Понятия и термины этого метаязыка, обороты и клише, фразеология и даже синтаксические модели не меняются от языка к языку (см.: 3; 6; 7). Оба направления достаточно широко представлены в современном азербайджанском языке и политическом дискурсе.

Первое направление можно охарактеризовать как *традиционное*, оно не представляет особого интереса с точки зрения языка. Фактически традиционный политический дискурс сохраняет структуру, стиль и особенности метаязыка, сложившегося в советское время. Второе направление может быть обозначено как *инновационное*, причем инновации затрагивают как содержание, так и форму текстов. Нельзя сказать, чтобы такие тексты преобладали в современном азербайджанском политическом дискурсе, напротив, преобладают все же традиционные. Но инновационный дискурс все же представлен, и он создается, на наш взгляд, представителями нового поколения политиков и вообще пишущих людей, получивших западное образование или просто окончивших институты иностранных языков и достаточно хорошо владеющих иностранными языками. Существуют показательные в этом отношении тексты, и, на наш взгляд, к таким относится прежде всего двухтомник “Введение в геополитику” Н. И. Мамедова. Даже на фоне инновационного политического дискурса язык книги выделяется настойчивым использованием “глобальных” лексико-семантических средств, у которых в азербайджанском языке имеются соответствия. Поэтому порой использование такого рода иноязычных слов производит впечатление излишнего и ненужного увлечения западными штампами. Однако справедливости ради необходимо отметить, что такое, казалось бы, ненужное использование лексических инноваций вводит азербайджаноязычного читателя в пространство современного глобального политического дискурса, знакомит его с понятиями и терминологией, широко используемыми во всех языках.

Работа Н. И. Мамедова состоит из двух книг. Первая называется “Теоретические основы геополитики”. Вторая – “Современные геополитические процессы”. Обе посвящены наиболее актуальным проблемам современной мировой политики. Книга не является ни учебником, ни учебным пособием, но носит очевидный просветительский характер. Язык книги не просто содержит иноязычные слова, но обнаруживает очевидную тенденцию к заимствованию современных западных штампов. Эти штампы, в свою очередь, отсылают читателя к соответствующим концептам.

Первая книга состоит из четырех глав. Первая глава называется “Возникновение геополитики и ее развитие”. Здесь рассматриваются сам концепт “геополитика”, а также “его акторы”. Обращает на себя внимание использование слова *актор*, совершенно нехарактерного для азербайджанского языка. Автор пытается создать представление о законах, категориях, методологических парадигмах, исследовательских методах и функциях. В этом контексте обращает на себя внимание использование не только самого термина *методологическая парадигма* (*metodoloji paradigma*), но и попытка интерпретации концепта. Следует отметить, что в азербайджанском языке термин *paradigma* в том смысле, в котором ввел его в науку Т. Кун, почти не встречается. Как правило, в идентичном значении традиционно используются слова и термины *məktəb*, *elmi məktəb*, *istiqamət*, *mərhələ*, представляющие такие концепты, как “школа”, “научная школа”, “направление”, “этап”. Н. Мамедов таким образом создает своеобразный прецедент.

Вторая глава первой книги посвящена анализу творчества тех ученых, которые, по мнению автора, создали современную геополитику. Анализируя взгляды таких ученых, как Ф. Рагцель, Р. Челлен, Х. Маккиндер, А. Мэхэн, К. Хаусхофер, К. Шмидт, Н. Спикмен, П. Савицкий и др., он использует созданный ими дискурс и метаязык, при этом создается иллюзия, что данный дискурс хорошо известен азербайджанскому читателю.

Третья глава первой книги называется “Современные геополитические теории и школы”. Наконец, четвертая – глава “Геополитические учения эпохи постмодерна”. Таким образом, отдается дань и постмодерну, хотя глубоко содержание постиндустриальной эпохи и сознания эпохи информационных технологий не раскрывается.

Обращает на себя внимание глоссарий, который дается к обеим книгам. Он повторяется слово в слово, что еще раз подтверждает идентичность языка этих двух томов. В глоссарий включены как общеупотребительные слова типа *aborigen*, так и новейшие термины и понятия. Иногда встречаются слова, употребительность которых в азербайджанском языке вызывает сомнение. Например, в глоссарии приводится термин *adekvatlıq* (адекватность). Значение термина определяется следующим образом: “(lat. *adaequatus* – bərabərləşdirilmiş) – uyğunluq, bərabərlik, ekvivalentlik” [4, с. 485]. То есть: “лат. (*adaequatus* – уравненный) – соответствие, равноправие, эквивалентность”. На самом деле слово-термин *adekvatlıq* в азербайджанском языке почти не встречается, в подавляющем большинстве ситуаций вместо него успешно используется слово *uyğunluq*. С другой стороны, можно поставить под сомнение терминологический характер этого слова.

В Толковом словаре азербайджанского языка слово *adekvatlıq* не фиксируется. Нет его и в четырехтомном Азербайджанско-русском словаре под редакцией известного азербайджанского русиста Мамеда Тагиевича Тагиева. Словарь приводит только слово *adekvat* и отмечает его исключительно в философском и математическом значениях: “ADEKVAT прил. филос., мат. Адекватный (равный, точный, верный, соответствующий). *Adekvat kəmiyyətlər* адекватные величины, *adekvat qıciq* пед., псих. адекватное раздражение” [1, с. 68]. Таким образом, М. Т. Тагиев допускает употребительность иноязычного слова *adekvat* в азербайджанском языке, но исключительно в ограниченных контекстах. Существительного *adekvatlıq* в азербайджанском языке нет, поэтому использование его в книге “Введение в геополитику” существенным образом характеризует ее язык, ориентированный на максимальное использование иноязычной терминологии, да и просто обычных слов.

Как уже отмечалось, в обоих томах книги “Введение в геополитику” приводится один и тот же глоссарий. Сюда входят такие слова, как *aborigen*, *abstraksiya*, *adekvatlıq*, *akkulturasıya*, *aksiologiya*, *aktor*, *aqnostisizm*, *analiz*, *sintez*, *analogiya*, *anarxizm*, *aparteid*, *apokalipsis*, *apriori*, *arxetip*, *argumentasiya*, *Avrasiya*, *avrosentrizm*, *avtarkiya*, *avtoritat*, *biosfer*, *blok*, *buddizm*, *deduksiya*, *definisıya*, *demilitarizasiya*, *demokratiya*, *determinizm*, *dialektika*, *diaspor*, *dixotomiya*, *dominant*, *ekzistensializm*, *entropiya* (5, 326-327) и др. Как видим, здесь довольно много обычных слов, не имеющих никакого отношения к геополитике и ее метаязыку. Но их использование в книге и фиксация в глоссарии чрезвычайно характерны для инновационного политического дискурса, создаваемого сегодня в Азербайджане. Во-первых, это означает призыв к аудитории использовать эти слова. Во-вторых, обнаруживается неуверенность адресанта в том, что его адресату известны даже такие в общем-то хорошо известные слова, как *abstraksiya* (абстракция), *analiz* (анализ), *sintez* (синтез), *analogiya* (аналогия), *demilitarizasiya* (демилитаризация) и т. д. Многие из этих слов имеют соответствия в азербайджанском языке. Использование их в политических или иных текстах отвечает определенной тенденции. В общем, конечно, это только частный случай глобализации в сфере языка, которую можно обозначить и как *вестернизацию*. До сих пор эта тенденция выпукло была представлена в экономике, где засилье англицизмов очевидно. Вместе с тем анализ современных политических текстов свидетельствует о том, что культурно-историческая традиция в азербайджанском языке пока еще сильна. Что будет завтра, покажет время.

Литература

1. Азербайджанско-русский словарь : в 4-х томах. Том 1. – Баку : Элм, 1986. – 572 с.
2. Костомаров В. Г. Языковой вкус эпохи / В. Г. Костомаров. – СПб. : Златоуст, 1999. – 320 с.
3. Лиллекер Д. Политическая коммуникация / Д. Лиллекер. – Харьков : Гуманитарный центр, 2010. – 300 с.
4. Мəммədov N. İ. Geosiyasətə giriş. I cild: Geosiyasətin nəzəri əsasları / N. İ. Məmmədov. – Bakı : “Azərbaycan”, 2011. – 576 с.
5. Məmmədov N. İ. Geosiyasətə giriş. II cild: Müasir geosiyasi proseslər / N. İ. Məmmədov. – Bakı : “Azərbaycan”, 2011. – 416 с.
6. Филлипс Л. Дискурс анализ / Л. Филлипс, М. В. Йоргенсен. – Харьков : Гуманитарный центр, 2008. – 361 с.
7. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса / Е. Шейгал. – М. : Гнозис, 2004. – 326 с.

ФОРМИРОВАНИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ГРАММАТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ ЯЗЫКОЗНАНИИ

Мамедова Н.

Азербайджанский университет языков

У статті розглянуто умови формування історичної граматики і шляхи її розвитку в самостійну науку. Проаналізовано історичний період її становлення. Підкреслено роль Х. І. Мирзазаде у формуванні історичної граматики азербайджанської мови.

Ключові слова: історична граматика, азербайджанська мова, історія мови, лінгвістика, Хаді Мірзазаде.

This article concerns conditions and importance of historical grammar formation, its separation from the content of the language history, and its formation as an independent branch of the Azerbaijan linguistics. The author tries to find out and demonstrate prof. H. I. Mirzazadah's merits in the historical grammar formation of the Azerbaijan Language.

Key words: historical grammar, Azerbaijani language, history of language, linguistics, Hadi Mirzazade.

Формирование исторической грамматики в азербайджанском языкознании начинается с 50-х годов XX века. Фактически азербайджанское языкознание как самостоятельная область науки сложилось только в начале XX века. Это не могло быть иначе. Несмотря на то, что в XIX веке появились труды М. Казымбека, М. Афшара, М. А. Гафарова, М. Дж. Топчубашева, А. Бакыханова, а в начале XX века – С. М. Ганизаде, Н. Нариманова, Г. Рашида, М. Ф. Ахундзаде и других, и нельзя не отметить их заслуги, только после 1920 года азербайджанское языкознание сильно развивается. На этом этапе азербайджанское языкознание развивается в мировом масштабе. В годы советской власти создаётся благоприятное условие для развития языкознания. Несмотря на противоречия советского периода, именно тогда был принят закон об обязательном образовании, сделаны серьёзные шаги в направлении массового просвещения населения, в ликвидации неграмотности, и это повлияло на развитие науки. На самом деле, цель большевизма, особенно по вопросу просвещения тюркских мусульманских народов, заключалась не в развитии этих народов, а во внедрении в сознание народа, особенно подрастающего поколения, большевистской идеологии, коммунистических взглядов, революционной доктрины. С усилением режима советской империи усиливалось и ее агрессивная политика. Большевизм, который придерживался относительно умеренной позиции до 1930 года, потом становился агрессивным. До 1930 года изучались исторические памятники нашего языка в наших вузах, с помощью нового алфавита быстрее распространялось просвещение. Изучались такие общетюркские памятники, как Орхоно-Енисейская письменность, “Дивани лугат-ит-тюрк” Махмуда Кашгари, а также дописьменные тюркские памятники. Потом большевистский режим запретил их исследование. Тюркский мусульманский народ не должен был знать о том, что у его предков были культура, наука. По этой причине было запрещено исследование Орхоно-Енисейских памятников, Халид-Саид Ходжаев был застрелен за то, что он перевёл диван М. Кашгари. Судьба национально-культурного достояния нашего народа “Китаби Деде Горгуд” была еще прискорбней. В докладе секретаря ЦК на XIX съезде КП Азербайджана, который состоялся в сентябре 1951 года, говорилось: “Деде Горгуд” не является героическим эпосом. Это – произведение, написанное о разбойнике, он рассеивает семена вражды между народами Закавказья (особенно между армянами и азербайджанцами). Исследование этого эпоса запрещается. После этого исследователи эпоса Г. Араслы, М. Тахмасиб, А. Демирчидаде стали преследоваться и подвергаться гонениям.

Другими словами, условия для формирования и развития исторической грамматики нашего языка не было. Исследователи, которые занимались вопросами истории азербайджанского языка, не имели возможности пользоваться этими источниками. Но в 1950 году газета “Правда” неожиданно открыла дискуссию по теме “Марксизм и языкознание”. В этой дискуссии участвовал сам Сталин. Его советником по вопросам языка был В. В. Виноградов. По этому поводу академик Т. И. Гаджиев пишет: “В 1950 году на страницах газеты “Правда” появляются беседы Сталина по вопросам лингвистики. Эти дискуссии вызвали сильный резонанс в советском языкознании. Конечно же, вопрос имел и политическую цель. Но здесь решались важные лингвистические проблемы. Одним из них был вопрос лингвистики. До этого времени история языка изучалась как часть литературного языка и историческая грамматика имела эпизодический характер. После названной дискуссии историческая грамматика стала независимой. Эта работа у нас была поручена Хади Исмаил оглу Мирзазаде, который с 1947 года работал в одном из вузов – в Государственном университете, считавшемся авангардом высшего образования” [1, с. 66].

Отметим что, такая дискуссия также стала толчком формирования исторической грамматики русского языка. Так, в 1954 году Р. Ю. Черных написал учебник “Историческая грамматика русского языка”. А в Азербайджане задача была другой, потому что для формирования исторической грамматики в первую очередь требовалось правильно определить историю самого литературного языка. А это было затруднительно, поскольку никак нельзя было обращаться к древним источникам. По этой причине Х. Мирзазаде работал над научными и литературными источниками, написанными после XII века арабским алфавитом, создал картотеки этих материалов, и читал лекции. В Бакинском государственном университете, кроме Хади Мирзазаде, никто не преподавал этот предмет, и поэтому все трудности лежали на его плечах. Он систематизировал материалы прочитанных лекций с 1950 до 1953 года и в 1953 году напечатал их под названием “Материалы по исторической грамматике азербайджанского языка”. Книга состоит из 99 страниц. Это была первая книга автора. Работа охватывает историческую фонетику и морфологию нашего языка. Во вступительной части автор пишет: “С целью проследить развитие грамматической структуры азербайджанского языка с XIV века до начала XX века мы наблюдали над существующими материалами, систематизировали полученные выводы и собрали их в данной работе. Для выполнения этой работы мы рассмотрели материалы, имеющиеся в рукописном фонде Академии наук Азербайджанской ССР. Проанализировали язык примерно 65-и разных произведений (литературных, исторических, научных, социальных произведений, документов и т. д.). Несмотря на трудности, мы смогли собрать некоторые важные материалы” [2, с. 3].

Будучи первым опытом описания истории азербайджанского языка, книга имела некоторые недостатки. В ней нет обширных комментариев к историческим фактам. Наверное, поэтому автор скромно назвал книгу “Материалы”.

Прежде всего, следует сказать, что книга была написана под непосредственным воздействием книги Сталина “Марксизм и языкознание”. В то время авторы книг и статей, которые не называли или не хвалили эту работу Сталина, преследовались. Даже выдающийся представитель советской филологии академик В. В. Виноградов немедленно посвятил этому произведению книгу. Эта дискуссия, правда, имела свою положительную сторону для филологической науки. Так, до 1950 года (и еще позднее) под термином “грамматика” понималась структура языка. Например, В. Поржезинский в своей книге под названием “Грамматика русского языка” говорил в основном о фонетике. Таких примеров можно приводить очень много. Известно, что “Историческая грамматика” – это часть “Истории языка”, потому что фонетика и лексика сюда не входят. Так, сам Хади Мирзазаде в “Материалах по исторической грамматике азербайджанского языка” тоже большую часть (17 страниц) посвятил исторической фонетике.

Но он в книге отмечает, что есть специальная область, изучающая развитие фонем, и это называется исторической фонетикой. Между этими областями (историческая фонетика и историческая грамматика) существует тесная связь, ибо состав звуков каждого слова определяют его материальную форму. “Звуковой язык или словесный язык всегда был единственным языком человеческого общества. Поэтому следует анализировать развитие и последовательное изменение звуков, этапы формирования фонетических законов, явлений. Особенно при составлении алфавита надо учитывать фонетическую систему азербайджанского языка, закон сингармонизма, историю фонетических изменений, определить их древность” [2, с. 13].

Автор позднее пишет: “В азербайджанской лингвистической науке историческая фонетика, а также историческая грамматика относятся к числу неисследованных областей. Если не учитывать заметки, написанные профессором А. Демирчизаде об истории азербайджанского языка, то нигде не встречаются сведения об этом” [2, с.13].

С 1950 года историческая грамматика стала одной из самостоятельных областей науки, этот предмет преподавался в высших учебных заведениях, и требовалось его интенсивное исследование. Выполнение этой трудной и ответственной задачи было миссией профессора Х. И. Мирзазаде. Его труды не основываются на каком-либо произведении или научном наследии, поскольку тогда об этом до него никто ничего не говорил. Хади Мирзазаде сам вынужден был что-то сказать. Он должен был обобщать свои наблюдения, закладывая основы исторической грамматики азербайджанского языка за несколько лет: в будущем исследователи без сомнения обращались к его фактам. Это у него получилось. Несмотря на то, что уже полвека прошло со времени написания этого труда, в нашем языкознании никто ещё не успел написать такую работу. Проф. Р. Магеррамова так оценивает труд Х. Мирзазаде: “Книга “Историческая грамматика азербайджанского языка” была новым произведением, хорошим подарком для азербайджанского языкознания. Х. Мирзазаде создал новый предмет, новый курс для филологических факультетов университета и заложил основу новых исследовательских работ, открыл широкие возможности. Автор изучает большую часть существующих письменных памятников, которые относятся к XII–XX векам. Благодаря этим источникам в книге даётся точное представление о фонетических, лексических, грамматических ярусах нашего языка” [3].

Х. Мирзазаде начал писать историческую грамматику с исторической морфологии. Он основывался на такой фундаментальной мысли, что “изучение и анализ морфологических особенностей слов является основной областью изучения грамматики. Со временем эти особенности изменяются... Этот процесс завершается в течение нескольких периодов, поэтому изучение исторического развития новых и архаических форм является одной из главных проблем... В связи с этим мы считаем полезным исследовать развитие, продуктивность или непродуктивность суффиксов” [2, с. 36].

Хади Мирзазаде считают большим учёным, потому что он создал методологическую “формулу” для того, чтобы отслеживать изменения в грамматической структуре нашего языка. Он определил, как можно подойти к вопросам морфологии или синтаксиса. Грамматическая структура языка объективна, не связана с политической методологией. Иначе большевистская идеология сталинизма не дала бы возможность автору выполнить такую фундаментальную работу. Так, в философских и экстралингвистических вопросах языка коммунистически-большевистская идеология отрицательно влияла на развитие гуманитарных наук, в том числе лингвистики в нашей стране. Хади Мирзазаде действовал свободно, взял за основу главную особенность грамматической структуры нашего языка – агглютинативную природу и смог исследовать историю развития и совершенствования морфологических и синтаксических единиц. Этот метод является главной линией всего творческого пути Х. Мирзазаде. Он сам по этому поводу писал: “Как известно, словообразующие суффиксы во все периоды развиваются

не по прямой линии. Были такие случаи, что продуктивный суффикс в одном периоде стал непродуктивным в другом. А иногда происходит обратный процесс. Определённый суффикс теряет продуктивность, присоединяется к корню и превращается в одну лексическую единицу... В зависимости от строя азербайджанского языка словообразующие суффиксы находятся после слова. Именно поэтому инфикс и префикс в системе суффиксов является нехарактерным для азербайджанского языка. Префиксы, которые перешли в наш язык в составе персидских и арабских слов (до XIX века), со временем или вышли из употребления, или, превращаясь в неотрывную часть слова, как лексическая единица, вошли в словарный фонд нашего языка. Таким образом, устойчивое построение и оригинальность грамматического строя нашего языка показывает себя и в суффиксах” [2, с. 37]. Х. Мирзаде определил методы и направления исторической грамматики азербайджанского языка и этим увековечил своё достойное место в истории нашего языкознания.

Литература

1. Hacıyev Ö. Böyük alim və unudulmaz müəllimimiz / T. Hacıyev // *Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi*. – № 2. – Bakı, 2008. – S. 58–70.
2. Mirzəzadə H. I. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikasına aid materiallar / H. İ. Mirzəzadə. – Bakı : ADU nəşri, 1953. – 148 s.
3. Məhərrəmov R. Şərəfli və mənalı ömür yolu / R. Məhərrəmov // 525-ci qəzet. – 29 noyabr 2008-ci il.

НОМІНАЦІЯ КАРТОПЛІ ТА СТРАВ ІЗ НЕЇ В СХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

Оскірко О. П.

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

У статті розглянуто способи номінації картоплі в східноподільських говірках, досліджено їх етимологію та семантику, простежено мотиваційні ознаки та диференційні особливості лексем, визначено структуру та способи їх утворення.

Ключові слова: назви картоплі, східноподільські говірки, способи номінації, диференційні ознаки, однослівні найменування.

The article represents the methods of nomination potato in Eastern Podil dialects, demonstrates their etymology and semantic meanings, defined motivational and differential features of lexemes. It also contains the peculiarities of individual dishes' preparation.

Key words: potato names, eastern Podil dialects, methods of nomination, differential features, one-word names.

Лексика на позначення назв продуктів харчування, їжі, напоїв є невід'ємним компонентом мовної картини світу й характеризується з культурологічного погляду як пріоритетна, адже лексичний аналіз говірок у діалектологічних студіях є одним з актуальних завдань. У широкому ареалогічному контексті слов'янських мов, на думку П. Ю. Гриценка, це значною мірою уточнює історію багатьох українських говорів, показує реальну картину міжслов'янських мовних зв'язків у цілому; динаміка лексичного складу українських говорів як результат міжмовної взаємодії постає рельєфнішою [5, с. 219]. Зважаючи на різноманітні зміни в українській діалектології, багато тематичних груп лексики в аспекті синхронії та діахронії залишаються малодослідженими. Саме тому словниковий склад української мови досі є недостатньо вивченим з погляду структурних рівнів мови, що спонукає сучасних діалектологів до нових пошуків.

Останнім часом увага науковців зосереджена на дослідженні тематичних груп лексики. В етнографічному аспекті номінації назв їжі досліджувала Л. Артюх [1], у писемних пам'ятках староукраїнської мови XIV – XVII ст. назви продуктів харчування проаналізовано С. Яценком [11]. Діалектна лексика харчування проаналізована в наукових роботах В. Різник (говірки надсянсько-наддністрянського суміжжя) [9], Л. Борис (буковинські говірки) [3], Е. Гоци (карпатські говірки) [6], М. Волошинової (східнословобожанські говірки) [4]. Лексико-семантична група на позначення назв картоплі та страв із неї в східноподільських говірках ще не була предметом спеціального дослідження, що й визначає **актуальність** розвідки.

Мета статті – проаналізувати способи номінації в лексико-семантичній групі назв картоплі та страв із неї у східноподільських говірках, визначити найбільш продуктивні, з'ясувати особливості найменувань за структурою. Для досягнення мети визначено такі **завдання**: 1) проаналізувати номінацію страв із картоплі у східноподільських говірках; 2) визначити найбільш продуктивні способи утворення номенів та їх структуру.

Джерельною базою дослідження є власні діалектні матеріали, зафіксовані в експедиціях упродовж 2013 – 2016 рр. у населених пунктах Кіровоградської, Черкаської, Вінницької областей за спеціально розробленою програмою, а також діалектні та лексикографічні праці.

Особливу роль у харчуванні українців відіграє картопля – найуживаніший городній рослинний продукт (лат. *Solanum tuberosum*), вид рослини пасльонових. У народі іменується як “другий хліб” [1]. Картопля посідає значне місце в кулінарії господинь Східного Поділля, є обов'язковим компонентом для приготування рідких страв, широко використовується для приготування других страв. Її варять, печуть, смажать, труть, товчуть, готують цілою та шматочками, тушкують тощо. Картоплю як один із найпопулярніших продуктів харчування українців вирощують у різних куточках країни, додають до багатьох страв, використовують у медицині, сільському господарстві тощо. Загальноприйнятої етимології лексеми немає. Більшість етимологів припускають, що лексема *картопля* з німецьк. “*kartoffel*” (картопля) походить від італійс. “*tartufo*” (трюфель), через зовнішню схожість в основу слова,

очевидно, ліг “*трюфель*” – термін лат. походження “*tuber*” (бульба), що означає “пухлина” або “шматок”. У сучасній українській мові лексема вживається зі значенням “однорічної трав’янистої рослини з їстівними бульбами, багатими на крохмаль”. Як збірне поняття слово функціонує на позначення “бульби цієї рослини, що вживаються як їжа і як корм для тварин” (СУМ, т. 4, с. 112).

У східноpodільських говірках на позначення овоча, який додають у першу рідку страву, готуючи її, зафіксовано лексеми *бара¹бол’а* (Кнл), *кар¹топл’а* (Кнл, Сч, Лщ, Кбр, Крт, Уг, Чй, Пн, Бг, Гр), *кар¹тошка* (Кбр, Жр), *бул’ба* (Снх).

За Я. Закревською та як демонструє II том “Атласу української мови”, лексема *бараболя* покриває весь південно-західний ареал [8], (АУМ II). Лексема *бара¹бол’а* в СУМ зафіксована з ремаркою діалектне зі значенням ‘картопля’ (СУМ, т. I, с. 130). Назва *бара¹бол’а* видозміни назви німецької землі Brandenburg, через яку артопля поширювалася на схід (ЕСУМ, т. I, с. 137), походить від слц. *grula*, яке зводиться до нім. *Hrundbirne* ‘земляна груша’ (ЕСУМ, т. I, с. 605).

На позначення звареної цілої картоплі мешканці досліджуваного регіону вживають аналітичні найменування *кар¹топл’а* *вар’ана*, *кар¹тошка* *вар’ана*, *бара¹бол’а* *вар’ана*, утворені атрибутивним зв’язком, де дісприкметник *варен’а* вказує на результат варіння, приготування страви. Виявлені репрезентанти функціонують у діалектному мовленні носіїв усіх наріч української мови із загальноприйнятим семантичним значенням.

В обстежуваних говірках лексема *картопля* вживається на позначення другої страви, переважно гарячої. Найменування страв, складником яких є картопля, виявляє широкий спектр кулінаризмів. Один із різновидів кашоподібних страв з картоплі в говірках Східного Поділля репрезентовано загальною лексемою *п’урє* із семою ‘страва або приправа до страв, приготовлена з розім’ятих чи протертих овочів або фруктів’ (Плн, Нс, Кбр, Крт, Хр, Лщ, Уг, Пн, Чй, Тп, Рс, Жр, Сн, Ск, Тр, Юр, Йс, Мч, Кнл, Об, Окс, Крс, Дб, Клб). Це зафіксовано в більшості обстежених говірок, з фр. мови *puree* ‘пюре, відвар, протертий суп’ (ЕСУМ, т. IV, с. 648). У буковинських говірках *п’урє* ‘страва, приготовлена з розім’ятих чи протертих овочів чи фруктів’ [3, с. 303]. У зменшено-пестливому значенні в говірці с. Журавка Новоархангельського р-ну Кіровоградської обл. виявлено демінутив *п’урешка*. Мовні лексеми *топчанка* (Рс, Лщ, Бг, Уг, Чй), *топтанка* (Жр, Тр, Тп, Снх), *то¹лочанка* (Глм, Плс, Крс, Лщ), *то¹учанка* (Зл), мотивовані процесом приготування страви, похідні від дієслів *товкти*, *толочити*, тобто розім’яти бульби картоплі до утворення кашеподібної консистенції. Значну частину назв страв становлять двослівні номінації, утворені атрибутивним зв’язком за моделлю “іменник + прикметник”: *кар¹топл’а* *м’ята*, *бара¹бол’а* *м’ята*, *кар¹тошка* *то¹лочана*, *кар¹топл’а* *топтана*; рідше “прикметник + іменник”: *картопл’анє* *п’урє*.

З картопляного пюре готують багато інших страв, де пюре використовується в складі начинки. У досліджуваних говірках зафіксовано однослівні найменування страви *зрази* (Жр, Снх, Трг, Лщ, Рз, Чй, Уг, Пн, Гр, Бг). Лексема – запозичення з пол. мови; п. *zraz* ‘живець для шеплення’ (ЕСУМ, т. II, с. 279), а також двослівні аналітичні назви *кот¹лети* *картопл’ан’* (Чй, Сч), *кар¹топл’ан’і* *пал’чики* (Уг), де атрибутив указує на основний інгредієнт, а головне слово – на форму страви.

Окрему мікрогрупу в складі досліджуваної лексико-семантичної групи утворюють назви страв, які утворено за моделлю “іменник + прийменник + іменник”, де другий іменник позначає інгредієнт: *топчанка* із *м’асом* (Гр, Бт), *топчанка* з *гри¹бами* (Лщ, Уг, Чй), *кар¹топл’а* з *гри¹бами* (Рс, Хр), *кар¹топл’а* з *м’асом* (Ск, СХ, Ів, Нд, Кл, Тр, Вр, Хр, Крт, Кбр, Плн, Плс, Об, Зл, Дб), *кар¹топл’а* з *ту¹шонкой* (Сч, Уг, Зр).

Для позначення вареної картоплі, з якої не знято шкірку, у досліджуваних говірках використовуються однослівні номінації *мун'д'ірка*, *мун'д'ерка* (Шм, Їс, Мч, Лк, Тп, Лщ, Сч, Снх, Сн, Жр, Ск, Тп, Тр, Рс, Дб, Гнн), *мун'д'ери* (Гр, Бт, Лщ, Гр, Уг, Чй), а також аналітичні найменування з приєднаним зв'язком *кар'топл'а в мун'д'ерках* (Сч), *кар'топл'а ў кожуш'ках* (РБ). Припускаємо, що лексеми *мун'д'ірка*, *мун'д'ерка*, *мун'д'ери* – універби від словосполучення *кар'топл'а в мун'д'ерках*, явища, притаманного українській мові й поширеного на території Східного Поділля. Словник СУМ словосполучення *картопля в кожушках (мундирках)* реєструє зі значенням “варена картопля, з якої не знято шкірки” (СУМ, т. IV, с. 112). В основі лексеми *мун'д'ерка* французьке запозичення мундир “оправа, спорядження” (ЕСУМ, т. III, с. 534).

Процес зняття шкірки з картоплі в аналізованих говірках представлено однослівними номінаціями, вираженими дієсловами доконаного виду *наоб:и'рати* та *об'чистити* і недоконаного – *д'ерти*, *зди'рати*, *об:и'рати*, *обикр'іпати*, *шкр'іпати*, *шкре'б'ти*, *чистити*, *обчи'шчати*, *гоби'рати бара'бол'у*, аналітичними словосполученнями з атрибутивним зв'язком, де атрибутив, дієслово недоконаного виду, вказує на дію, яка виконується: *шкр'іпати кар'тошку*, *гоби'рати кар'топл'у* недок., *шкр'ібайут' кар'тошку* ‘обчищати шкірку з молодої картоплі’ (Шм, Їс, Мч, Лк), *об:и'рати кар'топл'у*, *гоби'рати кар'тошку*, *чистити кар'тошку* (Шм, Їс, Мч, Лк) ‘знімати, обчищати шкірку зі старої картоплі’. Протетичний приголосний [г] є найбільш поширеним перед початковими [о] та [а], характерним для говірок південно-західного наріччя (АУМ І). Згідно з дослідженнями Г. Березовської та Т. Тищенко, ізоглоса, яка обмежує протетичний приголосний [г], проходить південніше Гнилого Тікича [2; 10].

В обох парах словосполучень *шкр'іпати кар'тошку*, *шкр'ібайут' кар'тошку* – *об:и'рати кар'топл'у*, *чистити кар'тошку* дієслово-атрибутив позначає процес виконання дії, але різниця в семантичній структурі вказує на ознаку картоплі: стара → *оббирати* → *чистити*; молода → *шкр'іпати* → *шкре'б'ти*.

Окрему лексико-семантичну мікрогрупу становлять найменування на позначення шкірки від картоплі. У досліджуваних говірках зафіксовано лексеми, виражені однослівними назвами *луш'пайка*, *шкар'лупа* або їх множинними варіантами *луш'пайки*, *шкар'лупи*. Спорадично зафіксовано множинний іменник *обр'із'ки* в говірках с. Ботвинівка та с. Гребля Христинівського р-ну Черкаської області. Виявлені лексеми *луш'пайка* (Жр), *луш'пайки* (Шм, Їс, Мч, Лк, Мх, Цб, Сн, Сч, Уг, Лщ, Кбр, Тр, Зл, Дб, Клд), *шкар'лупи* (Глм, Жр, Снх, Ск, Плн, Окс) відомі жителям говіркового ареалу із загальним значенням ‘шкірка старої картоплі’. Лексема *шкар'лупа* в окремих досліджуваних говірках є багатозначною, що засвідчує її семантична структура: *шкар'лупа* ‘верхня корка від горіха’ (Жр, Сн, Ск, Юр, СХ, Тр, Лщ, Бт, Рс, Рз, Кбр), ‘шкіра старої картоплі’ (Юр), ‘шкірка від пташиного яйця’ (Жр, Снх).

Поширена страва на Східному Поділлі – *оладка*. На позначення цих страв зафіксовано лексеми *картон'л'аник*, *де'рун (ди'рун)*, *барабо'л'аник*, *бара'болник*, *о'ладок*, назви яких зумовлені продуктом виготовлення або назвою процесу приготування. Сему ‘картопляник, оладка з тертої картоплі’ в східноподільських говірках реалізовано лексемами *картон'л'анки* (Плн), *картон'л'анц'і* (Мх), *барабо'л'аники* (Лк, Хм, Сч, Сн, Клб), *о'лад'ки* (Кнл, Тп, Цб, Тр, Жр, Лщ, Снх, Ск, Тр), *барабо'л'аник* (Лщ, Бт, Гр, Уг, Сч, Рс, Тп), *картоф'л'аник* (Мч, Шм, Їс, Глм, Плс, Крс), *картон'л'аник* (Лк, Кнл, Крт, Кбр, Лщ, Бт, Гр, Тп, Уг, Чй, Зр, Рс, Об, Окс, Дб, Клд), *о'ладок* (Кбр). Лексема *оладок* відома словнику за редакцією Б. Грінченка (Грінченко, т. 3, с. 51), а *картопляники*, *деруни* – сучасній українській літературній мові

зі значенням ‘котлета з вареної товченої картоплі’ (СУМ, т. 4, с. 112). У говірці с. Нестерівка Маньківського р-ну Черкаської обл. виявлено лексему *бара¹болник*. Регіональні діалектні словники лексеми *бара¹болник* з таким же лексичним значенням не фіксують, що може бути сигналом про східноpodільський ендемізм. Лексема *дерун* мотивована дією дерти картоплю на тертці з прасл. **derti*, **dъro* і *dъrati*, *dero* (ЕСУМ, т. 2, с. 41). Номінативне поле лексеми значно розширюється, адже лексема вживається місцевими жителями в значенні ‘риба, окунь’ (Кнл, Шм, Йс, Мч, Хм, Лщ, Кбр, Крт, Гр, Зр, Бт, Гр, Об, Клд), ‘картопляні бліни’ (Мх). Паралельно виявлено словосполучення, утворені за моделлю “іменник + прийменник+ іменник”: *оладки з карма¹топл’і* (Чй), “іменник + прийменник + дієприкметник + іменник”: *оладки з тертої карма¹топл’і* (Сч). Словник за редакцією Б. Грінченка лексему *дерун* реєструє зі значенням ‘грабитель’, ‘взяточник’ (Грінченко, т. 1, с. 372), а СУМ – ‘оладки з тертої картоплі’ (СУМ, т. 2, с. 254). Припускаємо, що назва в досліджуваних говірках поширилася під впливом літературної мови й активно в ній функціонує. У буковинських та гуцульських говірках лексема *дерун* уживається з подібним значенням [3, с. 265], [6, к. 34].

Лексико-семантичну підгрупу назв страв із картоплі утворюють лексеми, мотивовані дієсловами на позначення технології та процесу приготування: *жарити, смажити, пекти, варити*. Виявлені репрезентанти утворюють двослівні номінації “іменник картопля + дієприкметник, утворений від дієслова, що позначає процес приготування страви: *карма¹топл’а¹ смаже¹на, карма¹тошка жарана, карма¹тошка пече¹на, карма¹топл’а¹ варе¹на, барабол’а жарана, барабол’а жаре¹на, барабол’а смаже¹на, барабол’а пече¹на*.

За консистенцією страви виділяємо мікрогрупу аналітичних найменувань, утворені атрибутивним зв’язком: *барабол’а р’іден’ка* ↔ *барабол’а гус’та*; *карма¹топл’а р’іден’ка* ↔ *карма¹топл’а гус’та*, де перший компонент – іменник на позначення картоплі, другий – прикметник, що передає сему ‘наявність рідини в страві’.

Отже, у східноpodільських говірках назви картоплі та страв із неї утворюють окрему мікрогрупу, до складу якої входять одноклексемні номени та аналітичні найменування. Більшість однослівних номенів можна розглядати як універби, що постали із словосполучень ¹*топчанка, топтанка, толочанка, тоучанка*. Двокомпонентні назви страв із картоплі передають ДО “спосіб приготування”: *карма¹топл’а вар’ана, карма¹тошка вар’ана, барабол’а вар’ана*, “додатковий інгредієнт”: *топчанка із м’асом, топчанка з грибами, карма¹топл’а з грибами, карма¹топл’а з м’ясом, карма¹топл’а з тушонкою*. Аналітичні назви утворені переважно за моделлю: “іменник + прийменник + іменник”: *оладки з карма¹топл’і*, “іменник + прийменник + дієприкметник + іменник”: *оладки з тертої карма¹топл’і*.

Список обстежених населених пунктів

Шм. – Шамраївка, Йс. – Йосипівка, Мч. – Мечиславка, Лк. – Лукашівка, Хм. – Хомутинци, Тп. – Тополівка, Жр. – Журавка, Уг. – Угловата, Чй. – Чайківка, Пп. – Попудня, Нд. – Надлак, Окс. – Оксанино, Дб. – Добра, Гнн. – Ганнівка, Лщ. – Лішинівка, Рз. – Розсішки, Хр. – Христинівка, Сч. – Сичівка, Сн. – Синиця, СХ. – Скалівські Хутори, Нд. – Надлак, Ів. – Іванівка, Юр. – Юріївка, Снх. – Синюха, Ск. – Скаліва, Трг. – Торговиця, Рс. – Русалівка, Крт. – Крутогорб, Кбр. – Кобринове, Глм. – Гольма, Тр. – Тарасівка, Плс. – Плоске, Об. – Обжиле, Зл. – Заліське, Крс. – Красногірка, Клд. – Колодисте.

Література

1. Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія: Історико-етнографічне дослідження. – К. : Наукова думка, 1977. – 155 с.

2. Березовська Г. Г. Структурна організація та географія назв традиційного одягу та прикрас у східноpodільських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Г. Г. Березовська. – К., 2011. – 393 с.
3. Борис Л. М. Динаміка тематичної групи лексики їжі та напоїв у буковинських говірках : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Л. М. Борис. – Чернівці, 2015. – 330 с.
4. Волошинова М. О. Динаміка традиційної предметної лексики в українських східнослов'янських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук. – Луганськ, 2014. – 20 с.
5. Гриценко П. Ю. Ареальне варіювання лексики / П. Ю. Гриценко – К. : Наук. думка, 1990. – 272 с.
6. Гоца Е. Назви їжі й кухонного начиння в українських карпатських говорах / Еріка Гоца ; [відп. ред. І. В. Сабадош]. – Ужгород : Гражда, 2010. – 360 с.
7. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник – довідник. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
8. Закревська Я. В. Українські назви картоплі (*Solanum tuberosum*). (На матеріалі II тому "Атласа української мови") / Я. В. Закревська // Дослідження і матеріали з української мови / відп. ред.: І. П. Крип'якевич. – К. : Вид-во АН УРСР, 1959. – Т. 6 : – К. : Наукова думка, 1964. – С. 28–36.
9. Різник В. П. Назви їжі та кухонного начиння в говірках надсянсько-наддністрянського суміжжя : автореф. дис. ... канд. філол. наук. Львів, 2017. – 21 с.
10. Тищенко Т. М. Подільсько-середньонаддніпрянське суміжжя у світлі ізоглос: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Тищенко Тетяна Миколаївна. – К., 2003. – 194 с.
11. Яценко С. А. Назви продуктів харчування, страв і напоїв в українській мові XIV–XVII століть : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 "Українська мова" / С. А. Яценко. – К., 2009. – 242 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

- АУМ I – Атлас української мови : В 3-х т. – Т. 1. Полісся, Наддніпрянина і суміжні землі / ред. кол. : І. Г. Матвіяс (голова), Я. В. Закревська та ін. – К. : Наук. думка, 1984. – 498 с., карт.
- АУМ II – Атлас української мови: В 3-х т. – Т. 2. Волинь, Наддністрянщина, Закарпаття і суміжні землі / Д. Г. Бандрівський та ін. Ред. тому Я. В. Закревська. – К. : Наук. думка, 1988. – 520 с., карт.
- Грінченко – Грінченко Б. Д. Словарь української мови : у 4 т. / Б. Д. Грінченко. – К., 1907 – 1909. –Т. 1–4.
- ЕСУМ – Етимологічний словник української мови : в 7 т. / ред.-кол. : О. С. Мельничук та ін. – К. : Наук. думка, 1982.
- СУМ – Словник української мови : в 11 т. / ред. кол. І. К. Білодід та ін. – К. : Наук. думка, 1970.

ВЛИЯНИЕ РИТМА НА ВОСПРИЯТИЕ ТЕРАПЕВТИЧЕСКОГО ТЕКСТА (на примере поликодового терапевтического текста)

Смолянская А. И.

Киевский национальный лингвистический университет

У статті на прикладі полікодового тексту проаналізовано одну з найважливіших ознак сугестивного тексту – його особливий ритм, який передбачає не тільки закономірне чергування формальних елементів, але й відповідну співмірну смислову організацію тексту, спрямовану на вираження домінантних смислів.

Ключові слова: терапевтичний текст, сугестія, ритм, Інтернет-простір.

Modern Internet-space is oversaturated with information. Such space forms the perfect environment for the influence on consciousness of the user. The purpose of the article is to analyze special rhythm as one of the most important signs of suggestive text. The rhythm of the therapeutic text assumes not only natural alternation of certain formal elements, but also the corresponding semantic organization of the text, which is aimed at the expression of dominant meanings. An experiment that was made with the participation of 78 persons is described in the article. The experiment showed, that rhythm increases suggestive potential of the therapeutic text.

Keywords: therapeutic text, suggestion, rhythm, Internet-space.

Современный Интернет является уникальным пространством, хаотизированным и перенасыщенным информацией. Интернет-пространство формирует особую среду, благоприятную для осуществления эффективного воздействия на пользователей. В Интернет-пространстве регулярно функционируют такие типы текстов, как информативные (задачей которых является передача истинных либо ложных сообщений) и сугестивные (задачей которых в первую очередь является изменение психоэмоционального состояния реципиента, а не передача информации).

В настоящее время выделяют несколько типов воздействия на адресата. Основными являются такие, как аргументация, манипуляция и сугестия. При *аргументации* происходит апелляция к логическому, критическому мышлению, сообщение содержит умозаключения и выводы, при этом реципиент принимает сознательное решение о том, каким образом воспринимать и как реагировать на предложенную информацию. Аргументация, согласно классическим представлениям, является важнейшей составляющей научного дискурса. *Манипуляция* (манипулятивное воздействие) реализуется как правило посредством использования различных приемов и тактик, основанных зачастую на логических сбоях и обмане. При манипуляции в сознание внедряются не совпадающие, противоречащие желаниям и целям реципиента новые, выгодные для манипулятора цели и желания. Еще одним видом воздействия является *сугестия* (сугестивное воздействие), которую иногда отождествляют с манипуляцией. Механизм действия сугестии, однако, иной, и предполагает *внушение* определенных целей, желаний, установок, основывается на снижении критичности восприятия, т.е. реципиент получает информацию, которая проникает в сознание, минуя логический, критический порог.

Согласно традиционным определениям, текст представляет собой речевое высказывание, обладающее коммуникативной значимостью и являющееся завершенным смысловым единством. В современном языкознании, однако, существует и более широкое понимание данного термина. Текстом может являться также и целостное, в большей или меньшей степени завершенное единство как вербальных, так и невербальных компонентов [10], то есть текст может включать в себя элементы различных семиотических систем, не теряя при этом своей системной и композиционной организованности.

Одной из разновидностей суггестивного текста является терапевтический текст – текст, посредством суггестивного воздействия улучшающий психоэмоциональное состояние реципиента, оказывающий положительное, целительное воздействие. Для терапевтических текстов характерным является наличие терапевтических метафор, повторов (в том числе синонимических), осуществляющихся на различных языковых уровнях, использование классических художественных тропов, таких как метафоры, эпитеты, сравнения, а также концентрация на различных модальностях (визуальной, аудиальной и т.д.) [11]. Однако определяющей характеристикой терапевтического текста, как и любого другого суггестивного текста, является особый ритм, формирующийся и реализующийся посредством чередования определенных формальных элементов, в т.ч. посредством повторов (полных либо синонимических), а также соразмерной смысловой организации текста. “Повторяемость определенных элементов выстраивает ассоциативные связи внутри текста. Благодаря дистантным повторам, текст воспринимается нелинейно, в результате чего возникает дополнительная подтекстовая информация, усиливающая эффект внушения” [2, с. 14]. Создаваемый ритм фокусируется на важных для внушения, доминантных смыслах и их закреплении, что, как и изменение, перебивание данного ритма, значительно повышает суггестивный потенциал текста.

Объектом нашего исследования в первую очередь является терапевтический текст, функционирующий в Интернет-среде. Интернет позволяет совмещать в пределах одного сообщения вербальную, визуальную и аудиальную информацию. Поэтому, как правило, публикуемые в Интернет-пространстве терапевтические тексты являются поликодовыми, то есть содержат в себе элементы двух и более семиотических систем. В.Е. Чернявская отмечает, что поликодовый текст представляет собой “вербально-визуальное единство”, предполагает “взаимодействие различных кодов” [14, с. 90], однако также данный термин предполагает “текстуальный характер обозначенного явления, его содержательно-смысловую целостность” [там же]. То есть, по мнению исследовательницы, термин “поликодовый текст” возможно использовать для обозначения системно организованного содержательно-формального единства, которое содержит в себе несколько семиотических кодов. Благодаря системному единству в пределах поликодового текста различных семиотических кодов формируется цельный ритмический рисунок.

Исследователи также отмечают такую черту современной коммуникации, как эстетизация, которую можно увидеть в “усиленной визуализации коммуникативного сообщения” [14, с. 90]. Имеется в виду, что пользователь Сети при создании сообщения имеет возможность его оформить на свой вкус: выбрать тип и размер шрифта, фон сообщения, прикрепить изображение, музыку или видео и т.д. Избранные пользователем параметры помимо эстетизации сообщения будут играть роль “маяка”, то есть будут привлекать внимание определенной аудитории. Так, многие художники, рекламируя свой труд, создают по особому шаблону объявления, в которых содержатся примеры работ и стоимость исполнения заказов в тех или иных техниках по тем или иным параметрам. Пользователи, желающие заказать работу у художника, уже по превью такого сообщения узнают о его содержании.

Суггестия может использоваться целенаправленно и осознанно, как в случае с профессиональными психотерапевтами, а также неосознанно, интуитивно, например, при попытке одного человека приободрить, поддержать другого. Соответственно терапевтическим может быть и профессионально составленный текст, и любительский, в т.ч. художественный, назначением которого целенаправленное суггестивное воздействие изначально не являлось. Нами был проведен эксперимент, который предполагал исследование ритмической структуры поликодового текста. Поскольку терапевтических текстов, способных оказать одинаково сильное воздействие на реципиентов разных возрастов и принадлежащих

к различным этносам и культурам, т.е. претендующих на универсальность, существует крайне мало, при выборе терапевтического текста для данного эксперимента мы отталкивались от мысли об универсальности данного текста в пределах определенной группы людей.

Эксперимент проходил в два этапа, и целевой аудиторией его были художники и учащиеся художественных ВУЗов. На первом этапе мы попросили респондентов прислать тексты, которые вызывают у них улучшение психоэмоционального состояния, подбадривают, мотивируют. Из присланных материалов был выбран текст (примечательно, что на него сослались 4 человека из 15 откликнувшихся), который в дальнейшем был предложен 78 респондентам в возрасте 17-32 лет.

Предложенный реципиентам терапевтический текст создан не профессионалом-психологом, а художницей-любителем. Он представляет собой вебкомикс “Как художник” (<http://jellyvampire.deviantart.com/art/Like-an-artist-197147822>) и был опубликован в сети в 2011 году, на сайте DeviantArt его добавили в понравившееся 55 261 человек, просмотрен комикс был 747 470 раз (статистика 02.03.2017). Немаловажен тот факт, что комикс был переведен на несколько языков, в том числе на русский, и распространился за пределами сайта-первоисточника.

В данном тексте можно выделить несколько ритмических слоев.

Три части вебкомикса отделены друг от друга заглавиями, создавая, таким образом, небольшие обладающие разной ритмикой части. Ритм проявляется также в цветовом решении: гамма теплого серого, близкого к сепии, используется для изображения девочки, ее творческой Души и ее окружения в реальном мире, но для ее рисунков, начиная с детских и заканчивая уже взрослыми, используется полноцветная палитра.

Работает и ритмика кадра: каждый кадр комикса имеет собственную композицию – и в то же время присутствует единая композиция, объединяющая все кадры. В момент, когда героиня разговаривает с матерью, автор избирает иную точку зрения, читатель смотрит на девочку сверху – так она кажется более маленькой, сильнее ощущается ее неуверенность в своих силах.

Движение между кадрами осуществляется не в двух, а в трех плоскостях: сначала героиня буквально “выходит за рамки” привычного ей восприятия, затем поднимается ввысь, при этом привычные ей рамки отдаляются, остаются далеко внизу и в итоге исчезают.

Также присутствует ритмика сюжетного текстового повествования. В начале комикса случается Событие – героине дают карандаш и листок бумаги. Ритм ровный: героиня постепенно развивается, все больше и лучше рисует. Размер кадров в этой части комикса одинаковый, таким образом, события имеют равную значимость, ритмика не меняется. Затем происходит разговор с матерью, и Душа выводит героиню за пределы рамок – меняется ритм повествования.

Меняется расстояние между кадрами, и новые образы начинают перекрывать рамки, ритмика ускоряется, но является однородной в данной части комикса. Затем снова наступает пауза, остановка движения: героиня вновь не знает, куда двигаться дальше. Тогда Творческая Душа раскрывает крылья и уносит ее вверх – вновь меняется ритмика кадра, рамки отдаляются и исчезают, ритм ускоряется и, в конце концов, приходит к финальному кадру и паузе, на которой и замирает – “Цвети как художник”.

В комиксе визуализируется фразеологизм “выйти за рамки”, таким образом, в комикс вплетается метафора, позволяя оказать на зрителя и читателя более сильное воздействие. Визуализируется и персонифицируется также Душа художника, которая по мере взросления героини развивается и растет и в результате распахивает крылья. Это также визуализированная метафора.

Для ознакомления респондентам был предложен русскоязычный вариант комикса. После ознакомления с текстом было необходимо ответить на те же вопросы, что и в первом эксперименте: “Понравился ли вам этот текст? Вызвал ли он у вас какие-либо чувства? Если да, какие?”

72 респондента из 78 ответили на вопрос положительно и оставили следующие комментарии: *“Очень положительные эмоции, улыбку вызвал комикс. Хочется верить в себя и творить”*. *“Понравился стиль автора, очень красивые рисунки. Сам комикс нагнал чувство какой-то светлой грусти и надежды на лучшее”*.

“Как будто в художку вернулся. Все, что тогда чувствовал и думал, вспомнил. Техника у автора не самая хорошая, но это с опытом придет. А идея хороша, тронула”.

Один из респондентов, давший отрицательный ответ, отметил, что текст “не вызвал ничего”, другой прокомментировал свой ответ следующим образом:

“Наверное, я уже вырос из таких вещей. Сколько бы там ни было мыслей о границах, о том, куда двигаться, все работает по-другому. Хочешь зарабатывать на творчестве – должен найти свою нишу и покупателей, а то, что тебя самого вдохновляет, не обязательно будут покупать”.

Проведенный эксперимент подтверждает, что реализующийся на разных уровнях различных семиотических систем, формирующий единый системно и композиционно организованный терапевтический текст, ритм позволяет создать более цельный текст, обладающий более высоким суггестивным потенциалом. Ритм, таким образом, играет ведущую роль в организации терапевтического текста. Однако следует помнить, что использование ритма позволяет создавать не только терапевтические, но и патогенные тексты, характеризующиеся деструктивным, отрицательным воздействующим потенциалом. Анализ ритмической структуры суггестивных текстов является актуальным, и ритмическая организация суггестивного текста требует дальнейших исследований.

Литература

1. Бойчук Е. И. Восприятие ритма прозаического текста / Е. И. Бойчук // Актуальные вопросы филологических наук: материалы междунар. науч. конф. (г. Чита, ноябрь 2011 г.). – Чита : Молодой ученый, 2011. – С. 39–44.
2. Болтаева С. В. Ритмическая организация суггестивного текста. Автореферат дисс. ... канд. филол. н. : 10.02.01 / С. В. Болтаева. – Екатеринбург, 2003. – 25 с.
3. Бутыльская Л. В. Внушение как естественная предпосылка социальной регуляции поведения / Л. В. Бутыльская // Проблема соотношения естественного и социального в обществе и человеке: сборник статей 1-й международной научной конференции (г. Чита, 20-21 апреля 2010 г.) / под общ. ред. Н. Д. Субботиной, В. В. Куликова. – Чита, 2010. – С. 46–53.
4. Валгина Н. С. Теория текста / Н. С. Валгина. – М. : Логос, 2003. – 173 с.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : КомКнига, 2006. – 144 с.
6. Журавлев А. П. Звук и смысл / А. П. Журавлев. – М. : Просвещение, 1991. – 242 с.
7. Калита А. А. Суггестивный потенциал ритмической системы прозаического текста / А. А. Калита // Когниция, коммуникация, дискурс. – 2015. – №11. – С. 29–44.
8. Компанцева Л. Ф. Принципи суггестивної лінгвістики в інтернетній комунікації / Л. Ф. Компанцева // Філологічні науки, 2013. – Книга 3. – С. 13–20.
9. Наговицын А. Е. Особенности ритмо-фонетической структуры текста: Смысловое наполнение фонетических знаков / А. Е. Наговицын. – М. : МПСИ : Флинта, 2005. – 408 с.
10. Петрова Н. В. Современные тенденции понимания термина “текст” [Электронный ресурс] / Н. В. Петрова. – Режим доступа: <http://svarkhipov.narod.ru/vip/pet.htm>
11. Смолянская А. И. Терапевтический текст в Интернет-пространстве: особенности, виды, суггестивный потенциал / А. И. Смолянская // Science and Education a New Dimension, Philology. – 2017. – № V (28). – С. 42–46.
12. Субботина Н. Д. Суггестия и контрсуггестия в обществе / Н. Д. Субботина. – М. : КомКнига, 2006. – 208 с.

13. Хлыстова А. В. Инновационные методы анализа суггестивной образности художественного текста / А. В. Хлыстова // Вестник Московского городского педагогического университета. – 2014. – № 2 (14). – С. 32–36.
14. Чернявская В. Е. Лингвистика текста: Поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность : учебное пособие / В. Е. Чернявская. – М. : ЛИБРОКОМ, 2009. – 248 с.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

ХУДОЖНЬО-ЕСТЕТИЧНИЙ КОНТЕКСТ ОБРАЗУ ПРИРОДИ В ЛІТЕРАТУРІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Данилич В. С.

Київський національний лінгвістичний університет

У статті розглянуто питання про культуру сприйняття явищ природи в літературі європейського Середньовіччя під кутом зору значущості симбіозу міфічного і практичного мислення, пов'язаного з подальшим розвитком художнього зображення світу природи.

Ключові слова: Середньовіччя, атрибути природи, лексема-символ, образ, міф.

The article highlights the problem of cultural perceptions of natural phenomena in medieval European literature in terms of the importance of symbiotic relationship between mythical and practical thinking related to subsequent development of artistic image of natural world.

Key words: the Middle Age, nature attributes, lexeme symbol, an image, a myth.

Філологи давно звернули увагу на те, що в національних літературах європейського Середньовіччя реальна природа як об'єкт художнього опису й осмислення не виступала в тій естетичній функції, яка зорієнтована на цілісний синтез внутрішнього і зовнішнього світу. Тут загальнофілософська характеристика природи часто кореспондується з поглядами про історичне становлення і трансформацією відчуття природи, власне з культурою її сприйняття. У цьому аспекті цікавими є спостереження О. Ф. Лосева, який зауважує, що культурний грек, звичайно, милувався сонцем і снігом, місяцем і зірками, гарною погодою і природними пейзажами, прекрасними образами рослин, тварин і людей. Але це не тільки не було художнім спогляданням, навряд чи було естетикою взагалі. В усіх цих випадках насолода створювалася не стільки прекрасними видами навколишньої природи чи космосу, вона створювалася набагато більше життєвою доцільністю цих предметів, їхньою корисністю для людини, їхньою виробничо-технічною освіченістю. "Естетична роль чуттєвого споглядання цілком збігалася тут з утилітарною оцінкою предметів, потрібних для життя, корисних і зручних для вживання" [1, с. 544].

Надзвичайно вагомим у зв'язку з цим є соціальний контекст проблеми визначення параметрів природи як реальної і духовної сутності. Споглядає схід сонця не лише культурний грек, але і звичайний раб. В одній з легенд "Хроніки" Альфонса Мудрого (XIII ст.) "Як раби Тиро убили своїх сеньйорів" ("Cuemo los siervos de Tiro mataron a sos sennores") ідеться про те, як раби, знищивши в один день усіх своїх хазяїв, стали самі собі сеньйорами. "*E desque esto ouieron fecho, apoderaron se de la cibdad e de toda la otra tierra en derredor; e desta guisa los que antes eran sieruos tornaron se sennores por la traycion que fizieran*" (13, 32, 2I-25a). "І з тієї пори, як вони це зробили, заволоділи містом і всіма землями навколо; і таким чином ті, хто раніше був рабом, стали сеньйорами через зрадництво, яке вони вчинили".

З-поміж цих жорстоких рабів виявився той, хто пожалів свого старого пана і його малолітнього сина. Сховав він їх у затишному місці, продовжуючи служити їм і піклуватися про них. Не могли раби довго існувати без сеньйора, кожний хотів ним стати. Проте знайшлися й розумні люди, які запропонували призначити того своїм сеньйором, хто першим побачить сонце. Сам Бог укаже на свого обранця: "[...] *e pusieron entressi que saliessen todos a diez dias fuera de la uilla, e que parassen mientes a parte dorient, y el que primero uiesse el sol que aquel fuesse rey; ca tenien que aquella sennal le mostraua Dios por aquel amaia mas que a ninguno*

de los otros” (ibid., 44–49a). “[...] і домовилися між собою, що вийдуть усі через десять днів за місто і що направлять погляд на схід, і хто першим побачить сонце, буде королем; тому що вважали, що той знак йому вказує Бог, оскільки любить його більше за інших”.

І тут тому рабу, ім'я якого історія не зберегла, що врятував свого пана високошляхетного походження на ім'я Естратон, стала в пригоді порада останнього зустрічати схід сонця спиною до сходу, що всіх здивувало і розсмішило, тому що спрямувати погляд у протилежний сходу сонця бік було протиприродним у розумінні тих, хто зібрався. Продовжував “божевільний” раб споглядати стіни і вежі міста, високі пагорби, незважаючи на глузування, доки не побачив відблиск перших сонячних променів на вершинах пагорбів, вежах. Привернув криком увагу інших до цих об'єктів: “*Ellos quando lo oyeron, tornaronse a aquella parte, e desde uieron la lumbre del sol, marauillaronse [...]*” (ibid., 21–23b). “Коли вони його почули, повернулися в той бік і, як тільки побачили сонячне сяйво, були вражені [...]”.

Вражені були раби не стільки сонячним сяйвом *la lumbre del sol*, скільки розумом і знанням того, хто дав пораду. Таємницю довелося відкрити після численних клятв і обіцянок (*los mas firmes que podrien seer* “найвірніших, які можуть бути”) не завдати шкоди тій вільній людині, порадою якої скористався раб, щоб побачити сонце раніше за інших. Прощений був раб, а Естратон став королем Тиро і всіх земель навколо, оскільки Бог зберіг його, щоб панувати над рабами.

Це один з багатьох художньо інтерпретованих епізодів буденного життя мешканця середньовічної Іспанії, де міфологічна свідомість кореспондується не лише з ідеєю Бога, але з такою соціально зумовленою ситуацією, як гуманні вчинки доброго раба, який зберіг життя своєму сеньйорові, і його поведінка *contra natura* відмінна від поведінки інших при очікуванні сходу сонця. Естетики споглядання в цьому прикладі практично немає. У цій легенді увагу зацентовано на побутових ситуаціях, що спричинили усвідомлення рабами соціального значення свого етичного вчинку: *los libres e de buen logar uencien las cosas por seso e por bondad, e los sieruos por nemiga e por traycion* (ibid., 35–37b). Там, де вільна людина перемагає розумом і розважливістю, раб – ворожнечею і зрадництвом.

У наш час на широкому етнографічному матеріалі досліджується міфологічне мислення, особливо різні етапи його становлення і подальшого розвитку. Проте єдиних, загальнозначущих висновків, послідовно історичної концепції, яка б охопила всі фази міфу, розкрила б суперечності, властиві міфологічному типу мислення, немає. Саме тому на певну увагу заслуговують, зокрема, ті сюжетні композиції, де йдеться про відображення симбіозу міфічного і практичного мислення у ставленні до явищ природи і реалій суспільного Буття.

Об'єктом проаналізованої легенди є сонце і пов'язані з ним явища природи – схід *la naciencia del sol*, сяйво *la luzencia del sol*, світло сонця *la lumbre del sol*. Тут немає необхідності шукати доказів того, як явища природи втягуються людиною до сфери практичної життєдіяльності. Для розв'язання конфліктної ситуації залучається сонце – атрибут природи сам по собі, міф стосовно людини. Сонце в цій легенді не є символом концепту краси, віддзеркаленого в “Пісні про мого Сіда” (XII ст.) та в інших пам'ятках середньовічної літератури Іспанії. Пор.: “*Dios vos salve, yernos, ifantes de Carrion, / en braços tenedes mis fijas tan blancas commo el sol!*” (14, 2332–2333). “Бог у поміч, зяті, інфанти-карріонці, / З вами сплять мої дочки, що біліші за сонце!”.

Дочки Сіда – прекрасні, як саме сонце. Лексема-символ є сталою ідейно-вагомою структурною одиницею літературного твору на відміну від інших лексем, що в індивідуально-поетичному слововживанні характеризуються тенденцією до переходу у фазу семантичної трансформації. Як відзначає О. Я. Гуревич, символ у його середньовічній інтерпретації не є простою умовністю, а має величезне значення і сповнений найглибшого змісту: “будь-яка річ має подвійний чи множинний зміст, поряд із практичним застосуванням вона має застосування символічне. [...] Символ, отже, не суб'єктивний, а об'єктивний, загальнозначущий. Шлях до пізнання світу лежить через осягнення семантики символів, їхнього таємного змісту” [2, с. 265–266].

Сонце в легенді про рабів Тиро – символ прагнення до справедливості. Основа такої символіки сягає своїм корінням доісторичної епохи. Проте не викликає сумніву той факт, що символіка у світі природи збагачена мудрістю минулого.

Поєднання різних типів мислення – міфічного і практичного виявляється у визначенні *сонця*, що подано в легенді про римського імператора Адріана з “Хроніки” Альфонса Мудрого “*Dell imperio de Adriano, et luego de lo que contescio en ell anno primero*” (“Про царювання імператора Адріана і про те, що відбулося в перший рік його влади”). У цьому визначенні сонця міститься ряд важливих свідчень щодо значеннєвої сфери слова-міфу, слова-символу, слова-образу: *Que es el sol? Що таке сонце? “Oio del cielo, cerco de la calentura, claridat que numqua decae, onra del dia, departidor de las horas”* (13, 146, 49–51b). “Око неба, джерело тепла, невичерпне світло, врода і гордість дня, володар часу”.

Глибина сутності небесного світила, якщо поставити питання “Що це таке?”, явно пов’язана з реаліями століття філософа, моральними уявленнями його часу. На першому місці маємо компонент визначення *ojo del cielo* “око неба”, що не просто запам’ятовує наочний образ об’єкта в картині світу за формою ока. Природний орган сприйняття (зору) – очі – наявні тут як символ, образ, міф – посланець з окраїн архаїчної свідомості. У формуванні мовної картини світу важливе значення має міфічне мислення, яке “властиве не одному якомусь часу, а людям усіх часів, що перебувають на певному етапі розвитку думки; воно формальне, тобто не виключає ніякого змісту: ні релігійного, ні філософського і наукового” [3, с. 303].

У мріях поетів можуть народжуватися найнадзвичайніші картини, але звичні враження обов’язково знаходять своє адекватне вираження в усьому, про що вони пишуть. “Розум лише один і у всіх той самий, але кожна людина має власну натуру і своє власне життя [...], і ніяка критика не може і не має права позбавити його своєї сутності, внутрішньої сили, щоб облагородити його і привести до загального образу духу і змісту, як прагнули нерозумні, не відаючи, що вони роблять. [...] А що таке вони порівняно з неоформленою і несвідомою поезією, що пробуджується в рослині, лучиться у світлі, промениться у виявах душі, виблискує у цвітінні юності, палає в люблячому серці жінки? Це і є первозданна і споконвічна поезія, без якої, звичайно, не було б поезії словесної” [4, с. 62].

Ототожнення утилітарного і естетичного характерне для творчості поетів європейського Середньовіччя. Так, у найзначнішій пам’ятці героїчного епосу Іспанії “Пісня про мого Сіда” вражають і радують Сіда, його дружину і дочок великі простори, родючі долини, море та “інші види” околиці Валенсії-міста – цієї “*поживи, що добра і величезна*”: *Ojos vellidos càtàn à todàs pàrtes, / miran Valençia cómmo yaze la çibdad, / e del otra parte a ojo han el mar; / miran la huerta, espessa es e grand, / e todas las otras cosas que eran de solaz; / alçan las manos pora Dios rogar, / desta ganancia cómmo es buena e grand* (14, 1612–1618). “Прекрасними очима весь край вони обводять, / Дивляться: розстеляється Валенсія-місто, / А з іншого боку – перед очима море, / Милуються рівниною, великою, родючою, / Та іншими видами, що радують очі; / Руки здіймають і славлять Бога, / За цю поживу, що добра і величезна”.

З великою вишуканістю виразив анонімний поет привабливість краю, який постав перед “прекрасними очима” *ojos vellidos*, ту привабливість, що має у всій своїй цілісності щось більше, ніж одне милування. В усякому разі, для поета таке “милування” не випадкове, воно органічне для його естетичного мислення і тому сприяє адекватному розумінню деяких явищ поетики Середньовіччя. Пор.: *Ya crieban los albores e vinie la mañana, / i xie el sol, Dios, que fermoso apuntava! / En Castejón todos se levantavan, / abren las puertas e fuera salto davan, / por ver sus lavores e todas sus heredanças* (ibid., 456–460). “Пробивається світанок, і блискучий ранок настав, / Сонце зійшло, о Боже, як прекрасно! / Усі в Кастехоні піднімаються рано, / Відмикають ворота і виходять за огорожу, / Щоб глянути на роботи, на сади і на оранки”.

Насолоджуються кастехонці на світанку “своєю роботою, садами і пашнями”, не природною красою ранкової зорі і сонцем, що сходить. Схід сонця і світанок прекрасні і мають свого

творця – Бога: *Dios, que fermoso apuntava!* Тут сприйняття реальної дійсності не позбавлене утилітарних вузько практичних орієнтацій середньовічного світобачення: *sus labores, sus heredanças*.

Р. О. Будагов у роботі “История слов в истории общества” звертає увагу на властивий середньовічній літературній традиції освіченої Європи інший – на відміну від сучасної – художньо-стилістичний контекст образу *природи*, коли вона сама лише згадується й по суті позбавлена високої естетичної функціональності. Так, на думку дослідника, у “Пісні про Роланда” образ “похмурого ряду ущелин” потрібний автору “Пісні” лише для того, щоб підкреслити важкий стан військ імператора Карла Великого: *Высокие горы, мрачен ряд ущелий, / Среди теснин камней чернеют груды. / Весь день уныло шли дружины Карла*. На більш активну роль, наголошує Р. О. Будагов, природа не претендує, “вона лише “акомпанує” почуттям і думкам персонажів” [5, с. 118].

В епізоді з “Пісні про Нібелунгів”, де автор милується силою Зигфріда, сила вітру зображена незначною: *Гребца не видно было, кораблик не летел / От рук Зигфрида: силою такою он владел. / Все думали, что это ветер так кораблик мчит: / Нет, то работал милой Сиглинды сын, лихой Зигфрид*. Тут образ природи лише підкреслює достоїнства або недоліки персонажів, проте вона не привертає спеціальної уваги оповідача [там само, с. 119]. Р. О. Будагов орієнтує естетику не на художній (поетичний) образ, а на світ природи. Таким чином, естетичний об’єкт існує десь раніше створення твору мистецтва і незалежно від нього в готовому вигляді.

Майже до середини XVIII сторіччя, як зауважує вчений, для багатьох західноєвропейських поетів образ природи ще не став об’єктом, гідним художньо-естетичної інтерпретації. В одному з латинських віршів Петрарки (*Epistolae gerum familiarum, IV, I*) оповідається про те, як на півдні Франції він піднімався на гору Венту (Ванту, Вентозу), відому незвичайною красою своїх скель, уступів численних плато, покритих різноманітною рослинністю. “На превелику силу досягши вершини гори, Петрарка і не думає хоч на мить піддатися спогляданню панорами, що відкрилася перед ним, а негайно звертається до читання книги святого Августина. Таке ставлення до природи в одного з найвеличніших ліриків Відродження характерне не лише для самого Петрарки” [там само, с. 119].

Франческо Петрарка належить до часу, коли було розвинуто почуття прекрасного. Петрарківська теорія мистецтва не суперечила середньовічним уявленням, у його художній практиці таїлася радикальна безпрецедентність. Будь-хто, взявшись читати і вивчати Петрарку, не раз побачить, як, легко приймаючи усталені форми і в поезії, і в релігії, і в політиці, він перетворює їх зсередини. “Петрарка не сформулював нову естетику, але був першою людиною того нового часу, коли змогла з’явитися наука естетики як теорія прекрасного; для цього почате ним самовизначення особистості просто повинне було зайти досить далеко, щоб найінтимніші рухи серця у відповідь на красу, наймимовільніші “акти творчості” стали темою аналізу і цілеспрямованої організації” [6, с. 10].

Петрарка великий не лише ліризмом і гуманізмом своїх художніх творів, а також особливим талантом в утвердженні цінності духовного світу людини. У цьому плані показовою є промова Фр. Петрарки, коронованого лавровим вінком на Капітолії в Римі 8 квітня 1341 року. Тут Петрарка не обмежився тим, що дорівнював поета до цезарів, – він наділив його якостями земного бога. На його думку, поет прагне лаврів не заради власного гонору, а для того, щоб уславити людину та її подвиг. Саме завдяки поезії все в історії не втрачає своєї цінності і може стати в будь-яку мить як об’єктом абстрактних теолого-філософських узагальнень, так і приводом сильних людських пристрастей.

Проте, що значить для самого Петрарки і гора, і сходження на гору, і кишенькова “Сповідь” Августина? У “Книзі листів про справи буденні” подано докладний опис поета про його

підняття на гору Вентозу (“Вітряна”). “Довгий день, ласкавий вітер, щиросердна бадьорість, тілесна міцність і спритність і все подібне було на боці подорожніх, проти нас була лише природа місцевості” [7, с. 85]. Здійснилася мрія дитинства поета зійти на гору, “усюди здалеку помітну, майже завжди перед очима”. Відміряв він гірську стежку “особливо обережною ходою”, горнувся до низин, блукав ущелинами, “коли інші вже досягли висоти”, переносився летючою думкою “від тілесного до безтілесного”, докоряючи собі такими словами: “Те, що ти багаторазово випробував сьогодні, сходячи на цю гору, хай буде тобі відомо, трапляється і з тобою, і з багатьма тими, хто прагне до блаженного життя; люди лише не усвідомлюють це з тією самою ясністю, тому що тілесні рухи перед очима, а душевні невидимі і таємні. Воістину життя, що ми іменуємо блаженным, розташоване у високо-величному місці; вузький, як мовиться, веде до нього шлях. Багато на ньому височіє пагорбів; треба переходити сяючими сходами від чесноти до чесноти, на вершині кінець усього і життєва межа, на яку спрямована наша мандрівка” [там само, с. 86–87]. Схвильований поет “деяким незвичним віянням повітря” і відом, що відкрився: “Озираюся: хмари залишилися під ногами, і вже не такими неймовірними стають для мене Афон і Олімп, оскільки чуте і читане про них я спостерігаю на менш знаменитій горі. Спрямовую промені очей до італійських країв, куди більше над усе тягнуся душею; сніжні, наче стали дибки Альпи, через які, руйнуючи оцтом скелі, якщо вірити чуткам, перейшов колись жорстокий ворог римського імені, здаються зовсім поруч, хоч віддалені великим проміжком. Правду кажучи, поволоку італійських просторів я більше вгадував душею, ніж розпізнавав її очима” [там само, с. 87–88].

Дивиться поет на те, на що дивитися прийшов. Сонце вже заходило, і тінь від гори росла. Поріг Галії й Іспанії, Піренейський хребет, відтіля не видний просто через слабкість смертного зору, а не через якусь перешкоду, проте прекрасно можна було розпізнати гори Ліонської провінції праворуч, а ліворуч – Марсельська затока і та, що омиває Мертві води, на відстані кількох днів шляху. Відкрив поет кишенькову “Сповідь” Августина на десятій книзі, подаровану йому адресатом листа – ченцем ордена августинців-пустельників Діоніджи да Борго Сан Сеполькро (1280/1290 – початок 1342). “Зізнатися, я скам’янів, – продовжує Петрарка, – [...] закрив книгу в гніві на себе за те, що і тепер все ще дивуюся земному, коли давно навіть від язичеських філософів повинний був знати, що немає нічого дивного, крім душі, поруч з величчю якої ніщо не велике” [там само]. Далі, звеличуючи духовний світ людини, Ф. Петрарка зауважує: “Можеш здогадатися, скільки разів у цей день, озираючись на зворотному шляху, я кидав погляд на вершину гори! І вона здавалася мені ледь одного ліктя висотою поруч з висотою людського споглядання, коли людина не занурює його в бруд земної мерзентності” [там само, с. 90]. Тут велич людського споглядання протиставлено високій горі, можливо навіть і під впливом Августинівської “Сповіді”. Як зазначає, зокрема, Р. І. Хлодовський: “Петрарка рано навчився цінувати заспокійливу красу природи. Але відбулося це не стільки тому, що він з дитинства близько стикався з нею, скільки завдяки всім тим умовам, у яких проходило формування його особистості і складалося його світосприйняття” [8, с. 47].

Навряд чи можна визнати вдалим вибір Р. О. Будаговим вірша саме Петрарки для ілюстрації думки про недостатню увагу поетів Середньовіччя й епохи Відродження до природи. Уже Петрарка протиставляв природу сучасному йому суспільству. Перебуваючи з 1337 року у Воклозі (селище неподалік від Авіньйона – папської резиденції з 1309 року), поет, милуючись тихою красою сільських краєвидів, пише про те, що тут є світ, радість, сільська простота і невимушеність, тут повітря м’яке, вітер ніжний, поля осяяні сонцем, струмки прозорі, ліс тинистий. “Міста – вороги моїм думкам, ліси – друзі” (CCXXXVII). Однак це не було ще протиставленням “природності” природного стану “неприродності” цивілізації.

У листі “Іоаннові з Чертальдо про те, що тому, хто пише, легше впасти в оману в добре відомих речах, і про закони наслідування” (“Книга листів про справи буденні”) розкривається

не зовсім типова для філософії Середніх віків концепція людини, яка бажає піднятися на круту вершину гори Аполлона. “Я той, кому подобається йти по стежці кращих, але не завжди – по чужих слідах; хто бажав би користатися творіннями інших не нишком, [...] кого залучає схожість, не тотожність, та й схожість не надмірна, що показує світло розуму наслідувача, а не його сліпоту чи убогість; хто волів би обійтися без усякого вождя. [...] Не хочу вождя, який би мене зв’язував чи стискував: вождь вождем, але нехай при мені залишаться й очі, і моя думка, і воля; нехай мені не заважають йти, куди хочу, ні залишати дещо без уваги, ні намагатися досягти недосяжного; нехай дозволять ходити і по найкоротшій, і – якщо вистачить терпіння – по великій рівній дорозі” [7, с. 210–211].

Тут, характеризуючи специфіку менталітету середньовічного поета, було б коректніше, очевидно, говорити не про естетичну функцію самої природи, а про те, що навряд чи міг середньовічний поет не звертати увагу у своїй творчості на навколишню природу й реалії повсякденного буття.

У своїх ранніх працях з історії романістики В. Ф. Шишмарьов особливо відзначає ту роль, яку відіграють картини природи в розвитку сюжету, аналізуючи стилістичні особливості, зокрема, мови старофранцузької лірики XII–XIII століть. Наведені ним приклади на зразок: *Quant voi la flor nouvele / paroir en la praele, / et j’oi la fontenele / bruire seur la gravele / lors me tient amors novele* [9, с. 66] демонструють наявність прямого зв’язку між описом стану природи і настроєм поета (персонажа). Паралелізм образів “любов і квіти”, “любов і спів птахів” є звичайним для старофранцузької лірики XII–XIII століть. Французька поезія XIV–XV століть, як зауважує В. Ф. Шишмарьов, загалом характеризується індиферентним ставленням поетів до природи, хоч іноді в ній представлені досить складні пейзажі, написані з великою дбайливістю і смаком. Пейзаж буває побудований так, щоб відтінити відоме положення чи яскравіше описати тих діючих осіб, з якими зустрічається на своєму шляху герой. Саме тому стилістичній парадигмі мови лірики XIV–XV століть не можна категорично відмовити в наявності певної мотивованої естетичної функціональності в зображенні різноманітних картин природи.

Естетична ідея художнього твору – не абстрактна думка, а сукупність вражень, почуттів, переживань, настроїв, роздумів, що виникають у людини, яка сприймає художній твір. Ідея художнього твору – це конкретний художній образ, у якому і через який митець виражає своє ставлення до дійсності. Естетична ідея виступає як такий висновок з художнього твору, який органічно зумовлений усім його змістом і до сприйняття якого приходять сам читач, глядач або слухач.

Сфера естетичного охоплює весь різноманітний світ людини. Мабуть, людині життєво необхідна естетична насолода, бо протягом практично всієї історії існування *homo sapiens* вона не може обходитися без чуттєвого споглядання. На всіх рівнях взаємодії людини з навколишнім світом, у тому числі в царині мистецтва і будь-якій іншій сфері людської діяльності, до естетичного належить те, що дає духовну насолоду. Про естетичну значущість тих чи тих складників об’єктивної дійсності можна говорити лише маючи на увазі цілком конкретний соціум. Саме це є основою формування однієї з головних закономірностей естетичного – його соціальної релятивності, що спирається й реалізується в координатах конкретних актів суспільного буття.

Із цих позицій надзвичайно вагомим у стилістиці мови художнього тексту є фактор його естетичної природи як найважливішої змістової ознаки. Такі загальні когнітивні міркування підтверджуються, зокрема, відомими науковими спостереженнями О. О. Потєбні: “Звичайно, людство [...] нагромадило до нашого часу більше знань, ніж їх було колись. У смислі великого вміння користатися природою наше століття, можливо, практичніше від інших. Мабуть, можна назвати більшою практичністю і те, що це більше знання ввійшло як матеріал у поезію й зумовило собою велику конкретність і повчальність її образів” [10, с. 375–376].

Естетичне цілком актуалізує себе лише в мистецтві. “Усе художнє естетичне, але не все естетичне художнє” [11, с. 186].

Щось більше, ніж просте згадування, значать для середньовічного поета “*гори високі*”, “*гілки дерев, що до неба доходять*”, “*галявини з прозорою річкою*”, “*кровожерливі звірі, що нишпорять навкруги*”: *Entrados son los ifantes al robredo de Corpes, / los montes son altos las ramas pujan con las nuoves, / elas bestias fieras que andan aderredor. / Fallaron un vergel con una limpia fuont; / mandan fincar la tienda ifantes de Carrión, / con quantos que ellos traen i yazen essa noch, / con sus mugieres en braços demuéstranles amor! / ¡mal gelo cunplieron quando salie el sol!* (14, с. 2697–2704). “От їдуть інфанти в Корпес по дубовому лісі, / Там гори високі, до неба сягають гілки, / Усюди нишпорять навкруги кровожерливі звірі. / Знайшли вони галявину з прозорою річкою; / Там намет свій інфанти-карріонці поставити звеліли, / І ніч переночували зі слугами усіма, / Дружин обіймають і любов’ю їх гріють! / Але горе чекає бідних, ледве день забіліє!”

Пейзажні сюжети подані автором у його власному сприйнятті як певні поетичні засоби, мовностилістичні вектори яких спрямовані на цілком реальні фрагменти дійсності. Усе це художній образ того світу, у якому розгортаються події сюжету “Пісні про мого Сіда”. Образ природи породжує відчуття тривоги, напруги, що зводиться до етичного протиставлення жертвовності і зрадництва. Розмаїтий світ навколишньої місцевості, у якій відбуваються події “Пісні”, виступає в авторській інтерпретації не просто як особливість конкретного географічного середовища, а як певний художньо-багатолиций персонаж “Пісні”. Антитеза *los montes son altos las ramas pujan con las nuoves : un vergel con una limpia fuont* важлива і сама по собі, а не лише тому, що в дубовому лісі Корпес є гори, дерева, звірі, птахи, галявини, струмки. Антитеза суголосна тому моральному протиставленню жертвовності доньї Ельвіри і доньї Соль зрадництву їхніх чоловіків – братів Карріонських: “*Bien lo creades don Elvira e doña Sol, / “aquí seredes escarnidas en estos fieros montes. / “Oy nos partiremos, e dexadas seredes de nos; / “non abredes part en tierras de Carrión* (ibid., с. 2714–2717). “Донья Ельвіра і донья Соль, хай буде вам відомо, / Серед гір цих диких ви зазнаєте безчестя. / Ми кинемо вас тут, а самі поїдемо; / На землі Карріонській не бачити вам спадку”.

З наведеної ілюстрації стає очевидним, що змагалися *los malos traydores* “зрадники-лиходії” в жорстокості й силі, перш ніж кинути онімільх від болу сестер напівголими, напівмертвими, напівживими серед гірських птахів і диких звірів: [...] *mas dexanlas marridas en briales y en camisas, / e a las aves del monte e a las bestias de la fiera guisa. / Por muertas las dexaron, sabed, que non por bivas* (ibid., с. 2750–2752). “[...] залишили без плащів, у сорочках, напівголими, / Серед птахів цих гірських, серед звірів цих диких. / Напівмертві лежать, зрозумійте, напівживі”.

Світ природи, потрапляючи в естетично-комунікативний фокус оповідання, тісніше переплітає між собою образи конкретної дійсності. Як мовностилістична й художньо-образна одиниця *el robredo de Corpes* (“дубовий ліс Корпес”) функціонує водночас у кількох різних змістово-семантичних координатах: навколишнє середовище, атмосфера почуття напруги і тривоги. Якщо наведені рядки *Entrados son los ifantes al robredo de Corpes...* прочитувати буквально, як пейзажний сюжет, то вони справляють враження конкретної реальності. “Те, що зображується в художньому творі в буквальному значенні, зовсім не існує насправді, але те, що тут зображено, заряджено дійсністю, є тим, що задано (розрядка автора. – В. Д.) для дійсності і фактично, коли завгодно і скільки завгодно може бути і не лише задано, але і просто дане. Це значить, що мистецтво говорить не про чисте буття, але про його становлення, про його динаміку” [12, с. 363–364].

У лексичній будові мови семантична парадигма включає передусім загальноприйняті значення – концептуальні як ядро лексичного значення, що виступає мисленнєвим віддзеркаленням “певного явища дійсності, поняття”, та різні конотативні значення як різні емоційні й експресивно-стилістичні відтінки до основного значення. Усе це звичайно демонструє

й лексика іспанської (кастильської) мови на різних етапах її становлення, у тому числі старшому – у мові “Пісні про мого Сіда”. Тут, зокрема, конкретність епітетів типу *altos (los montes)*, *fieras (las bestias)*, *limpia (la fuente)* також відображає внутрішню притаманні властивості об’єктів зовнішнього світу, тобто заряджена дійсністю. Те саме можна сказати й про наведену вище семантичну антитезу жертвовності і зрадництва, що може трактуватися як засіб для реалізації певного художнього образу. Будучи стилістичною фігурою, вона веде до переключення поетичного оповідання з одного плану в інший – контрастний, гранично конкретний світ відносин, виконуючи в такий спосіб важливу імпліцитно-когнітивну художню функцію в оповідальному контексті.

У багатьох дослідженнях з проблем текстової, функціональної, прагматико-історичної й теоретичної стилістики пейзажний образ часто інтерпретується в термінах художньої опозиції: “гармонія” чи “контраст” настрою персонажа. Логіка таких характеристик певною мірою зумовлена мотивованою відповідністю між пейзажним сюжетом і настроєм героя чи загальною стилістичною інтонацією художнього твору. Така відповідність не випадкова, тому що людина як частина природи прагне жити в гармонії з нею.

Література

1. Лосев А. Ф. История античной эстетики (Ранняя классика) : Учеб. пособие / А. Ф. Лосев. – М. : Высшая школа, 1963. – 583 с.
2. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984. – 350 с.
3. Потебня А. А. Теоретическая поэтика / А. А. Потебня. – М. : Высшая школа, 1990. – 343 с.
4. Шлегель Ф. Разговор о поэзии / Ф. Шлегель // Литературные манифесты западноевропейских романтиков. – М. : Изд-во Московск. ун-та, 1980. – С. 47–69.
5. Будагов Р. А. История слов в истории общества / Р. А. Будагов. – М. : Просвещение, 1971. – 270 с.
6. Библихин В. В. Слово Петрарки / В. В. Библихин // Франческо Петрарка. Эстетические фрагменты. – М. : Искусство, 1982. – С. 7–37.
7. Петрарка Фр. Эстетические фрагменты / Фр. Петрарка. – М. : Искусство, 1982. – 367 с.
8. Хлодовский Р. И. Франческо Петрарка. Поэзия гуманизма / Р. И. Хлодовский. – М. : Наука, 1974. – 174 с.
9. Шишмарев В. Ф. Избранные статьи : В 2-х т. Французская литература / В. Ф. Шишмарев. – Т. 1. – М. ; Л. : Наука, Ленинградск. отд-ние, 1965. – 486 с.
10. Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.
11. Лосев А. Ф. Проблема художественного стиля / А. Ф. Лосев. – К. : Collegium, 1994. – 288 с.
12. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Аристотель и поздняя классика / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1975. – 776 с.

Джерела ілюстративного матеріалу

13. Primera Crónica General. Estoria de España que mandó componer Alfonso el Sabio y se continuaba bajo Sancho IV en 1289. Publicada por Ramón Menéndez Pidal. – Т. I. – Madrid : Bailly-Baillière Hijos, Editores, 1906. – 776 p.
14. Poema de mio Cid. – 6-à ed. corregida y notas por Ramón Menéndez Pidal de la Real Academia Española. – Madrid : Espasa-Calpe, S.A., 1951. – 299 p.

СИСТЕМА НРАВСТВЕННО-ЭТИЧЕСКИХ ЦЕННОСТЕЙ В РОМАНЕ Ф. М. ДОСТОЕВСКОГО “ПРЕСТУПЛЕНИЕ И НАКАЗАНИЕ”

Тищенко И. Ю.

Киевский национальный лингвистический университет

У статті досліджено один з аспектів художньої свідомості Ф. М. Достоевського, який полягає в підкресленій морально-етичній насиченості літературного твору. Констатовано, що письменник іноді свідомо, але переважно інтуїтивно не зважав на естетичні параметри тексту, звертаючись до принципово інших прийомів переконання і сугестії щодо реципієнта. На матеріалі хрестоматійного роману “Злочин і кара” доведено, що Ф. Достоевський – не просто майстер психологічного письма, а передусім прихильник незмінюваних цінностей, які декларуються через аналіз думок, почуттів, вчинків героїв.

Ключові слова: морально-етичний конфлікт, раціоналізм художнього письма, самопожертва, егоцентризм.

This article examines one aspect of the artistic consciousness of F. M. Dostoevsky, consisting of exaggerated moral and ethic richness of a literary work. It was stated that the writer sometimes consciously, but mostly intuitively neglected the aesthetic parameters of the text, referring to principally different methods of persuasion and suggestion regarding the recipient. On the material of the textbook novel “Crime and punishment” it is proved that F. Dostoevsky is not only a master of psychological writing but a supporter of unchanging values declared through the analysis of thoughts, feelings and actions.

Key words: moral and ethic conflict, rationalism of artistic writing, self-sacrifice, egocentrism.

Достижение, которое сделало русскую классическую литературу второй половины XIX в. явлением поистине мирового значения, – осознание противоречивости человека, присутствие в его внутреннем мире эгоиста и альтруиста, чувственности и разума, неизбежного конфликта, возникающего в результате отсутствия духовной целостности, когда нравственность, по словам Е. Еременко, одновременно становится как выражением, так и соединительным элементом раздвоенности человека, своеобразным умом сердца и сердцем ума [6, с. 22]. Как писатель и мыслитель, Федор Достоевский вел своих читателей дорогами поиска и обретения единства сердца и ума, своей дорогой к Богу. Итак, идея объединения чувств и разума, то есть восстановление в человеке духовной целостности, пронизывает его литературное наследие и стала, в частности, главной в романе “Преступление и наказание”.

Цель статьи – исследовать один из аспектов художественного сознания Ф. М. Достоевского, который заключается в нравственно-этической насыщенности литературного произведения, в частности романа “Преступление и наказание”.

С тех пор, как в 1844 г. была напечатана первая публикация Достоевского – перевод романа Бальзака “Евгения Гранде” (журнал “Репертуар и пантеон”), можно говорить о его непреходящем интересе к конфликтам морально-этического порядка. И когда в начале 1845 г. в “Петербургском сборнике” появляется повесть “Бедные люди”, так же само собой разумеется, что писатель раз и навсегда нашел своего героя: несчастную, униженную личность, при этом склонную к душевным переживаниям. Из десяти повестей, написанных до 1849 г., значительная часть посвящена жизни чиновничества (“Двойник” (1846), “Господин Прохарчин” (1846), “Слабое сердце” (1848), “Чужая жена и муж под кроватью” (1848), – это в некотором роде психологические этюды, как трогательные, так и отталкивающие. Тексты более стилистически утонченные (“Хозяйка” (1847), “Белые ночи” (1848), незаконченная “Неточка Незванова” (1849) демонстрируют еще одну особенность художественного письма Достоевского: его персонажи страдают, мучая сами себя.

Пребывание на каторге писатель изложит в “Записках из Мертвого дома” (1861–1862), констатируя в них становление собственной системы мировоззрения, именно с тех пор индивидуальной характеристикой его становится своеобразный надрыв и эмоционально обусловленный мистицизм, особенно часто Достоевский обращается к Библии, изучает теологию, историю, экономику, что и сформировало известный рационализм его художественного мира.

В 1859 году амнистированный Достоевский выходит в отставку, тогда же напечатаны его две большие повести – “Дядюшкин сон” и “Село Степанчиково и его обитатели”, гротескно-сатирические по стилю и более узкие в плане проблематики. Не удовлетворившись таким направлением творческих поисков, с 1861 г. вместе с братом Михаилом Ф. М. Достоевский издает ежемесячный журнал “Время”, где и печатает свой первый большой роман “Униженные и оскорбленные”, чрезвычайно успешный с точки зрения читателей: доньяне он является одним из самых популярных вместе с “Преступлением и наказанием”. Не в последнюю очередь это обусловлено мировоззренческими принципами: верой в человека, в чистоту его сердца, а также убеждением, что спасение в жизни может быть только в исполнении евангельского завета: люби ближнего, как самого себя. Очевидно нарушая нравственный закон, невыносимо страдают главные герои: Алеша, ограниченный, легкомысленный, взрослый ребенок. Наташа Ихменева, одновременно и жертва и мучительница – типичный для писателя женский образ.

Начатый в Висбадене роман “Преступление и наказание”, в 1866 г. вышедший в журнале “Русский вестник”, произвел на читателей глубокое впечатление, чему в определенной мере способствовало совпадение с убийством, совершенным студентом Даниловым в Москве. С этого времени Достоевский последовательно придерживается линии художественного исследования глобальных моральных проблем в своих текстах, что наиболее свойственно романам “Идиот” (1868–1869) и “Бесы” (1871).

В романе “Идиот” Достоевский предполагал создать образ идеального человека, в основе характера которого – душевная чистота и правдивость, потребность безграничной любви, христианские заповеди. Князь Лев Мышкин призван преодолеть окружающее зло проповедью и личным примером. На самом деле последствия деяний героя трагические: погибает Настасья Филипповна, чувствует себя внутренне опустошенной Аглая, становится убийцей Рогожин, умирает, бунтуя против миропорядка, Ипполит. Красота души оказывается не в состоянии “спасти мир”, она сама нуждается в спасении.

Концепция “Бесов” возникла у Достоевского в результате его размышлений о цели и деятельности подпольного революционного сообщества, положительный этический идеал художника однозначно противопоставлен социалистам, что становится фоном для религиозно-философского внутреннего конфликта “великого грешника” Николая Ставрогина. Главная мысль романа “Подросток” (1875) раскрыта в его названии, – он посвящен формированию людей будущего, однако идея человеческого несовершенства и провоцирования страданий межличностными конфликтами превалируют в произведении.

Тогда же Достоевский воплощает в жизнь замысел, возникший еще во время пребывания за границей, основав “Дневник писателя” (1876), ежемесячный журнал, содержательно отличающийся от традиционных российских литературно-художественных изданий: он содержал по сути комментарии к произведениям, раскрывал его замыслы, подавал политические очерки писателя в которых излишние патриотические излияния повредили его репутации в прогрессивных кругах. Через два года Достоевский прекратил издавать “Дневник писателя”, чтобы воплотить наконец намерение еще 1870 года: он собирался написать пентологию “Житие великого грешника”. Достоевский успел написать только первый роман – “Братья Карамазовы” (1879–1880), представители семьи Карамазовых предстают носителями проблемного начала; Карамазов-отец – отвратительный сластолюбец, беспринципный позер; старший сын Дмитрий – человек эмоциональный, запутывается в страстях, хотя чувствуются

предпосылки его стремления к праведной жизни; Иван в социальном да и моральном плане – не менее носитель общественного вызова, чем Раскольников и Ставрогин. Главным героем дальнейших произведений должен был стать “человеколюбец” Алеша Карамазов, воплощение положительного идеала писателя.

Идейно-художественная система Достоевского в целом сформировалась на почве его глубоко религиозного мировоззрения. Художественные особенности прозы Ф. М. Достоевского, закономерности его письма, специфика индивидуального стиля прежде всего обусловлены стремлением познать глубины страдающей личности. В композиции романов сравнительно небольшое количество событий уравновешенных трагичностью, философскими диалогами, разветвленной системой образов-персонажей. Свообразной чертой произведений мастера считается полифония [2], когда каждый из героев, имея собственный голос, утверждает свою идею.

На общей системе морально-философских оценок, в частности на понимании справедливости и правды, в “Преступлении и наказании” отразились теологические воззрения Ф. М. Достоевского. С размышлениями о возможной спасительной силе религии писатель дошел до конца своей творческой жизни. В “Братьях Карамазовых” он даже желал дать генеральное сражение атеизму, при этом проанализировав его социально-нравственные корни и показав неизбежность возникновения этого явления в современном неустроенном и разлаженном мире.

Справедливость и правда – это соответствие истине, или порядок, утвержденный на законных и честных основаниях. У Достоевского справедливость и правда связаны с идеей Бога, и им надо служить по их необходимой для человека сущности. Этого пока еще не постиг практицист и атеист Раскольников, отрицающий существующий миропорядок, с его бесчеловечностью и злом, и стремящийся поставить себя по ту сторону добра и зла. С позиции веры и доверия выступает Соня, отвергающая насилие как способ установить более совершенный миропорядок.

Идеологическое убийство положено в основу сюжета романа “Преступление и наказание”, когда на одну чашу весов поставлены хотя ничтожные – но жизни, а на другую – концепция главного героя о двух категориях людей. Родион Раскольников, главный герой романа, устраивает себе довольно циничный по замыслу экзамен, проверяя, к какой категории относится он. После совершенного преступления Раскольников, спровоцированный следователем Порфирием Петровичем, приходит с повинной, – на самом деле его подталкивает к признанию вины Соня Мармеладова, для которой единственная моральная ценность – евангельские заповеди, ведет Раскольникова к признанию значимости человеческой жизни [6, с. 16].

Преступление Раскольникова состоит из нескольких мотивов. Это, конечно, отчасти социальный бунт и своего рода социальная месть, попытка выйти из предначертанного круга жизни. Испытав одиночество и унижительность нищенского существования, он знает жизнь только с негативной стороны. Все окружающее – горе, беды и несправедливости – Раскольников впитывает в себя. Разнообразные человеческие трагедии заряжают героя протестом. Его загронул и случай с девочкой на Конногвардейском бульваре, и несчастье семьи Мармеладовых, и позор его собственной сестры Дуни.

Достоевский ясно дает понять: для Раскольникова проблема заключается совсем не в поправлении собственных “крайних” обстоятельств. Послушно принять судьбу, как она есть, значит для него отказаться от всякого права на свое человеческое достоинство, от права действовать. Он хочет изменить весь порядок вещей. Раскольников из тех, кто в первую очередь не берет от окружающих, а дает им.

В краткой и жестокой схеме заданы условия эксперимента Родиона Раскольникова. Он считает, что в мире абсолютного зла, царящего вокруг, действует толпа, или стадо неразумной “дрожащей твари”, как виновников, так и жертв этого зла. Это стадо покорно любым законам.

Однако есть и вершители жизни, или гении. Их сравнительно немного, единицы на миллионы. Они время от времени устанавливают законы для человечества. Это и есть герои своего времени. На роль такого героя с тайной надеждой претендует и сам Раскольников. Экспериментальным материалом для Раскольникова служит его собственная жизнь и личность.

Первая реакция героя на совершенное уже убийство – это реакция природы, сердца, реакция нравственно истинная. Недаром после преступления он возвращается домой в состоянии умопомрачения и весь следующий день проводит словно в бреду. Затем он сваливается в горячку и лежит в беспамятстве четыре дня. Несмотря на то, что он впоследствии встает на ноги, лихорадочное состояние продолжается, не исчезая до конца. Очевидно, что причина болезни духовная. Врач определяет, что болезнь должна была готовиться в нем долгие месяцы. Убийство поставило его не только против официального закона, но и против другого, более глубокого неписаного закона человеческого общества. Таким образом, и преступление, и наказание начинается еще до убийства. Настоящее, официальное наказание начинается в эпилоге и оказывается для Раскольникова исцелением и возрождением.

Свое преступление Раскольников совершает и переживает один. А вернуться к жизни он может только вместе с другими людьми. “Воскресение” героя в эпилоге – это итог человеческого взаимодействия почти всех героев романа. Но особую роль здесь играет Соня Мармеладова. Духовное исцеление Раскольникова начинается с покаяния, к которому Соня подводит его, читая евангельскую историю о воскресении Лазаря. Она просит Раскольникова перешагнуть через гордыню и просить людей о прощении. Раскольников совершает все так, как она хотела. Хотя внутренний порыв героя люди не поняли.

Позиция Сони освещена в романе светом религии, христианской веры. Раскольников же оппонирует ей с позиций атеизма. Главная положительная категория для Сони – справедливость. Категория строгая, ответственная. Человеку, устремленному к справедливости как высшей жизненной ценности, быть пассивным не дано. И своими отношениями с Раскольниковым Соня полностью подтверждает эту истину. Ее любовь к нему – борьба, упорная и не прекращающаяся ни на минуту вплоть до самого его воскресения.

В этой борьбе есть примечательная особенность. Соня вкладывает в нее очень много энергии и горячности, но ожесточения в ней нет. Жестокость гораздо более сродни отрицаемому Достоевскому злumu, несправедливому миру, чем сострадание и прощение. Злоба разъединяет людей, а цель Достоевского – преодоление разобщения, которое губительно. Злоба “расчеловечивает”, писатель же занят “поисками человеческого и очеловечивающего” для своих современников. Злоба – это нечто инородное, проникшее внутрь человека, и ожесточившийся в своем неприятии мира Раскольников должен преодолеть ее в себе через покаяние, изменить мышление.

Именно этого добивается от Раскольникова Соня, очень простого и одновременно невероятно трудного: перешагнув через гордыню, обратиться к людям с покаянием о содеянном. Люди должны простить. Самое главное и трудное, по Достоевскому, способность простить и принять прощение. Эпизод покаяния на площади – один из важнейших в романе. Когда Соня говорит об обряде, который подсказывает ей ее душа, здесь чувствуется что-то очень древнее, народное. В ее представлении о покаянии есть высшая справедливость, но достичь ее можно, только посвятив всю жизнь добру.

Не только Раскольников унижен бедностью, – драматическими, а порой и трагическими судьбами в большинстве наделены и другие герои романа. Жизнь их превращается в сплошное страдание из-за нерешенных внутренних конфликтов, они живут в горе, безысходности, голоде душевном и материальном. Разрушению духовной целостности человека преимущественно способствовало, по мнению Достоевского, не только трагическое социальное разобщение людей, но и отсутствие личной моральной ответственности каждого за состояние собственной души

и за судьбы всего мира. Многие персонажи романа осуществляют реальные преступления, которые не всегда караются законом, однако не минуют Божьего суда: убийца и насильник Свидригайлов, пьяница и бездельник Мармеладов, жуликоватый делец Лужин, грабители на каторге и другие. Poleмика с такими концепциями на страницах “Преступления и наказания” в основном происходит опосредованно, в том числе и через утверждение гуманистического идеала.

Эпизод покаяния на площади – один из важнейших в романе. Когда Соня говорит об этом истовом обряде, с поклоном, поцелуем земли, который подсказывает ей ее душа, здесь чувствуется что-то очень древнее, народное. В ее представлении о покаянии есть высшая справедливость, но достигь ее можно, только посвятив всю жизнь добру.

Не только Раскольников унижен бедностью, – драматическими, а порой и трагическими судьбами в большинстве наделены и другие герои романа. Жизнь их превращается в сплошное страдание из-за нерешенных внутренних конфликтов, они живут в горе, безысходности, голоде душевном и материальном. Разрушению духовной целостности человека преимущественно способствовало, по мнению Достоевского, не только трагическое социальное разобщение людей, но и отсутствие личной моральной ответственности каждого за состояние собственной души и за судьбы всего мира. Многие персонажи романа осуществляют реальные преступления, которые не всегда караются законом, однако не минуют Божьего суда: убийца и насильник Свидригайлов, пьяница и бездельник Мармеладов, жуликоватый делец Лужин, грабители на каторге и другие. Poleмика с такими концепциями на страницах “Преступления и наказания” в основном происходит опосредованно, в том числе и через утверждение гуманистического идеала.

Достоевский считает, что “идея” – не только личное дело Раскольникова. Это итог целого этапа жизни общества. Поэтому часто второстепенные персонажи несут нагрузку ничуть не меньшую, чем главные, , поскольку через них наглядно демонстрируется всеобщая связь явлений. Так, Раскольникова буквально преследуют во сне и наяву “лошадиные” ассоциации, символизирующие надорванность и загнанность человека, который живет в этом жестоком мире. В знаменитом сне герой видит старую слабую лошадедку. Толпа пьяных мужиков забивает ее до смерти. Раздавлен лошадами Мармеладов, в судьбе которого принимает участие Раскольников. И сам Раскольников чувствует себя, как дрожащая, загнанная лошадь. Злая и равнодушная к чужим страданиям толпа гонит бедную клячу. Эти озверевшие люди ненавистны Раскольникову. Однако, просыпаясь от страшного сна, он видит себя среди тех, кто убивает несчастную лошадь. Но в то же время и его самого загоняют, как ту лошадедку. Раскольников стоит перед жестоким выбором и останавливается на первом. Так Раскольников приобщается к беспощадной силе, которая карает и его самого. И страшнее всего то, что толпа, оказывается, действует согласно его же теории. Потому что жизнь с ее страданиями в романе Достоевского оборачивается зрелищем для “сверхчеловеков”, живущих в незаметных обывателях. Целая толпа маленьких наполеонов, которым неведомы нравственные ценности, обступает героя романа.

Они посмеиваются, глядя на страдания Мармеладова, Катерины Ивановны, Сони, самого Раскольникова.

Привычка жить как раздвоенная личность, без целостности мысли и чувства обусловила тот феномен, что, уже совершив явку с повинной, уже находясь на каторге, Раскольников, страдая, переживает, страдает от парадоксального: *“О, как бы счастлив он был, если бы мог сам обвинять себя! И хотя бы судьба послала ему раскаяние? жгучее раскаяние, от ужасных мучений которого мерещится петля, омут! О, он бы обрадовался ему! Муки и слезы – ведь это тоже жизнь. Но он НЕ раскаявался в своем преступлении”* [4, с. 398]. Раскольников требует просветления совести, и, как следствие этого, постепенного обновления, перерождения,

знакомства с неизвестной реальностью – путь к обретению внутренней гармонии. Раскольников в конце концов прозревает, ведь начинает задумываться над тем, чем его отношение к жизни и людям отличается от жизненной позиции Сони Мармеладовой. Отстаивая красоту светлых мыслей, Достоевский показывает их силу, которая способна очищать и творить, подчеркивая, что их действенность распространяется не только на самого человека, но и на тех, кто ее окружает. Раскольникова удивляет отношение каторжан к Сонечке Мармеладовой, которая ничем особенным не пыталась заслужить их любовь. Но она была человечной, несла в себе веру, и этого было достаточно. Любовь, по мнению Достоевского, и есть сама жизнь – это способность принять, понять другого, откликнуться на его чувства и мысли. Любовь является моральным подвигом, возрождением души через принятие вечной мысли о Боге. О гуманистической личности Ф. М. Достоевского свидетельствует и то, что он подводит своего персонажа к восприятию каторжан как людей, достойных человеческого отношения, которые имеют собственные взгляды.

По-прежнему убежденный в правильности своей теории, Раскольников понимает скорее сердцем, а не умом, что он совершил преступление. Но он не стремится переложить ответственность за содеянное на обстоятельства, не принимает оправдания своего поступка социальной ненормальностью, поставившей его в безвыходное положение. Он понимает, что за свое преступление он должен отвечать сам.

Все же сила для воскресения в Раскольникове есть. Ведь в основе всей его программы было стремление ко всеобщему счастью. Гуманистическое начало, присутствовавшее в нем самом, и настойчивость Сони, ее жертвенная любовь дарят герою внезапное озарение уже в эпилоге. Он “воскресает” к новой, свободной жизни, в которой есть добро и справедливость.

Справедливость требует наказания за преступление, и Раскольников расплачивается сполна. Сначала страдая от чувства разьединенности с людьми, затем искупая свою вину на каторге. Однако его страдания необходимы для последующего воскресения и воссоединения с людьми.

Выдающийся писатель-гуманист не любил, когда его называли психологом, он уверял, что есть только реалист в высшем смысле и объяснял: “... то есть изображая все глубины души человеческой, ее страсти, ее падения, ее волнения и просветления, и все это ради того, чтобы найти человека в человеке” [5, с. 63]. Произведения Ф. М. Достоевского преподают вневременные ценности, отрицая эгоцентризм и ложные псевдофилософские теории. Идеи писателя не менее актуальны сейчас, чем сто лет назад: размышления о жизни и смерти, о преступлении и наказании, о смысле жизни и ценности жизни, прозвучавшие в его романе “Преступление и наказание”. Судьба Сони утверждает, что моральные принципы не отрицают самопожертвования. Современный мир отстранил от себя главную ценность – священность человеческой жизни. Достоевский же особенно подчеркивает, что человек не может брать на себя роль Бога или божества, решая судьбу другого человека. Жестокость и убийство не оправдываемы, добро и красота беззащитны и искренни. Помочь каждому почувствовать радость от общения с человечеством, привести читателя к пониманию вечных истин – именно это считал Достоевский своим писательским и человеческим долгом, подчиняя этому сам художественный строй своих романов.

Спасает и воссоединяет отпавшего человека с богом только любовь. Она может спасти даже такого грешника, как Раскольников. Так считал Достоевский. Любовь и самопожертвование – главные составляющие в христианстве Достоевского.

Достоевский – не просто мастер психологического письма, а прежде всего сторонник непреходящих ценностей, декларируемых через анализ мыслей, чувств, поступков героев.

Література

1. Адлер А. Достоевский [Текст] / А. Адлер // Режим доступа: www.i-u.ru/biblio/archive/adlerdostoevskiy.
2. Бахтин М. М. Проблемы поэтики Достоевского [Текст] / М. М. Бахтин. – 4-е изд. – М. : Сов. Россия, 1979. – С. 318.
3. Гончар О. Т. Геній Достоєвського. – К. : Наукова думка, 2011. – Т. 9, Кн. 1: Публіцистика. – 2012. – С. 461.
4. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений: в 30 т. Художественные произведения. Т. 1–17 / Ф.М. Достоевский ; [редкол.: В. Г. Базанов (гл. ред.) и др.; АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушк. Дом)]. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1972–1990. – Т. 6: Преступление и наказание: [роман / текст подгот. Л. Д. Опульская]. – 1973. – 423 с.
5. Достоевский Ф. М. Полное собрание сочинений: в 30 т. Художественные произведения. Т. 1–17 / Ф.М. Достоевский ; [редкол. : В.Г. Базанов (гл. ред.) и др.; АН СССР, Ин-т рус. лит. (Пушк. Дом)]. – Ленинград : Наука. Ленингр. отд-ние, 1972–1990. – Т. 27: Дневник писателя, 1881. Автобиографическое. Dubia / [подгот. текста, примеч. А. М. Березкина и др.]. – 1984. – 463 с. (С. 65).
6. Єременко О. Фантастичне питання // Достоевский Ф. Преступление и наказание / Федор Достоевский; предисловие Еременко Е. В. – К. : Шанс, 2013. – 608 с. – С. 3–26.

ПЕДАГОГІКА. ПСИХОЛОГІЯ. МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІНОЗЕМНИХ МОВ

КЕЙС-ГЛОССАРИЙ КАК ОСНОВНОЙ ИСТОЧНИК ФОРМИРОВАНИЯ ЛЕКСИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ СТУДЕНТОВ-ИНОФОНОВ

Лисюченко О. В.

Киевский национальный лингвистический университет

У статті розглянуто лексичну компетенцію як компонент комунікативної компетенції. Мова йде про використання професійно орієнтованих мовленнєвих конструкцій студентами-інофонами.

Ключові слова: лексична компетенція, діалог, професійна мова медика.

This article is devoted to the language skills, defined by lexical competence (as component of the communicative competence) and which are specific for the professional activity sphere.

Key words: communicative competence, medical's professional language, vocabulary of the professional axe, Russian national concepts.

Неразрывная связь лингвистики с психологией, философией, социологией, естественными науками на современном этапе обусловлен прежде всего тем, что в центре внимания исследователей находится человек. Речь и язык являются одними из основных признаков человека, именно поэтому коммуникативные теории и практики получают новое развитие в последних научных исследованиях и разработках. Большое значение в формировании профессиональных компетенций студентов-инофонов имеет лексическая и лексикографическая работа. При отборе лексических и грамматических средств в первую очередь выбираются те, которые обеспечивают возможность коммуникативной деятельности в данной сфере общения, в данной профессии, в данной ситуации. Коммуникативные ситуации предполагают прежде всего такую форму общения, как диалог. Во время диалога в различных ситуациях актуализируются те или иные фрагменты речи, необходимые в данных условиях. Это могут быть как уже знакомые, известные коммуникативные конструкции, так и абсолютно новые, тематически ориентированные реплики. Акт коммуникации всегда предполагает внутреннюю установку говорящего и обратную связь с целевой аудиторией. На продвинутом этапе обучения, когда студенты уже знакомы с базовой лексикой, задача преподавателя максимально корректно ввести в активный словарный профессиональную лексику. При этом чаще всего англоговорящие студенты на занятиях по русскому языку активно используют автоматические переводчики в гаджетах. Однако перевод в таких случаях не всегда корректен и правилен. Выходом из данной ситуации, на наш взгляд, стало использование кейса-гlossария, который включает с себя слова и словосочетания с параллельным русско-английским переводом, которые объединены в лексико-семантические группы.

Предлагаемый кейс-гlossарий включает в себя восемь лексико-семантических групп: терапия, гастроэнтерология, кардиология, педиатрия, офтальмология, неврология, отоларингология, травматология.

Кейс используется студентами как для аудиторной, так и для самостоятельной работы.

Тема 1

Терапия

Профессия	Occupation, profession
общий стаж работы	total years
место работы	of service place of employment
Семейное положение	Family status
замужем,	got married
не замужем,	single
женат,	married
холост (-ой),	single
в разводе	to be divorced [from]...
ЖАЛОБА (-Ы) [БОЛЬНОГО]	[PATIENT'S] COMPLAINT(S)
настоящая жалоба	present complaint
жалоба	complaint of...
на... жаловаться на..	to complain of...
Вы говорите на английском (немецком, французском, испанском) языке?	Do you speak English (German, French, Spanish)?
Фамилия, имя?	What is your full name?
Напишите, пожалуйста.	Will you write it here, please?
Сколько вам лет? (Ваш возраст?)	How old are you? (Your age?)
Напишите цифрой	Write the number
Ваша национальность?	What's your nationality?
Какое у вас образование?	What's your education?
Кто вы по профессии?	What is your profession?
Где вы работаете?	Where do you work?
Что вы делаете?	What do you do?
(Кто вы по профессии?)	(What is your occupation?)
Какой работой вы занимаетесь?	What work are you engaged on?
Вы на пенсии?	Are you on a pension?
Вы на пенсии из-за вашего возраста или здоровья?	Are you on a pension because of your age or your health?
Вы инвалид?	Are you an invalid?
Вы инвалид какой группы?	You have a disability which group?
Ваш домашний адрес?	Your home address, please.
Адрес вашей работы?	Your business address?
Ваш домашний (рабочий) телефонный номер?	Your home (business) telephone number.
Дата рождения?	[What's] your date of birth?
Место рождения	[Your] place of birth?
На что жалуетесь?	What is your complaint?
Что [еще] беспокоит?	What [else] is wrong with you?
Что вас привело в больницу?	What's brought you to the hospital?
Как вы себя чувствуете?	How do you feel?
Есть еще какие-нибудь жалобы?	Any other problems?
Жалоб нет?	No complaints whatever?
Никаких жалоб?	No complaints?
Когда появились первые признаки заболевания?	When did the first symptoms appear?
Как давно вы болеете?	How long have you been ill?
Как вы лечите свою болезнь?	Were you treated about your illness?

В чем состояло ваше лечение?	What was the treatment?
Какие заболевания у вас были в прошлом?	What diseases have you had in the past?
Какие болезни вы перенесли в детстве (в детском возрасте)?	What diseases did you have as a child?
Какими детскими болезнями вы болели?	What childhood diseases did you have?
Вы болели скарлатиной (корью, ветряной оспой, краснухой, коклюшем, инфекционным паротитом)?	Have you ever had scarlet fever (measles, chickenpox, rubella, whooping cough and mumps)?
Вы болели венерическими заболеваниями (малярией, сахарным диабетом)?	Have you ever had a venereal disease (malaria, diabetes mellitus)?
У вас не было инфекционных заболеваний, туберкулеза, сифилиса, серьезных приступов, припадков?	Have you ever had an infectious disease, tuberculosis, syphilis, heart attacks, fits?
Вы болели какими-нибудь серьезными заболеваниями прежде?	Have you been seriously ill before?
Вы лежали когда-нибудь в больнице, если да, то по поводу чего?	Have you ever been in hospital, if yes, for what reason?
У вас есть повышенная чувствительность к каким-нибудь лекарствам?	Are you allergic to any drugs?
У вас была (есть) необычная реакция на лекарства, сыворотки?	Have you had (have you) any unusual reaction to any drug, serum?
Вы курите? Сколько сигарет в течение дня вы выкуриваете?	Do you smoke? How many cigarettes a day do you smoke?
У вас есть пристрастие к наркотикам (спиртным напиткам, какому-нибудь лекарству)?	Have you a narcotic habit (an excessive drinking habit, some drug habit)?
Какие вредные производственные условия на вашем предприятии?	What industrial hazards are there at your place of work?
С какого возраста вы начали работать?	At what age did you begin working?
Где и кем?	Where and what?
Сколько лет вы работаете на предприятии (по данной профессии)?	For how many years have you been working at this place (in this profession)?
Почему поменяли работу?	Why have you changed your work?
Какие санитарные условия на работе?	What are the sanitation conditions at your work?
Работа в ночное (дневное) время? (Вы дежурный-работник)	Do you work at night (in the daytime) (Are you a shift-worker)?
У вас есть дети? Сколько?	Do you have children? How many?
Дети здоровы?	Are your children well?
Ваши родители живы, умерли?	Are your parents living or dead?
От чего они умерли? В каком возрасте?	What caused their death? At what age?
В вашей семье кто-нибудь (был) серьезно болен?	Is anyone in your family seriously ill? (Has anyone in your family been seriously ill?)
В вашей семье были (есть) больные туберкулезом (сифилисом, раком, сахарным диабетом, заболеваниями почек, сердца, желудка, бронхиальной астмой, сенной лихорадкой, эпилепсией, гипертонией, алкоголизмом)	Is there any history of tuberculosis (syphilis, cancer, diabetes mellitus, kidney disorders, heart diseases, stomach disorders, bronchial asthma, hay fever, epilepsy, hyper, tension, alcoholism) in your family?
У вас в семье есть (были) душевнобольные или покончившие жизнь самоубийством?	Has there been anyone in your family who is (was) insane or committed suicide?
В вашей семье еще кто-нибудь подобные жалобы?	Is there anybody in your family who has similar complaints?

ОБЩЕЕ ОБСЛЕДОВАНИЕ БОЛЬНОГО

**МЕТОДЫ ОБЪЕКТИВНОГО
ОБСЛЕДОВАНИЯ БОЛЬНОГО**

аускультация, выслушивание
сравнительная аускультация
выслушивать стетоскопом
пальпация
баллотирующая пальпация
бимануальная пальпация
глубокая пальпация
скользящая пальпация
легкая пальпация
осторожная пальпация
поверхностная пальпация
сравнительная пальпация
пальпировать
реагировать на пальпацию [при надавливании]
голосовое дрожание
определение голосового дрожания

**GENERAL EXAMINATION OF A
PATIENT**

**METHODS OF PATIENT'S OBJECTIVE
INVESTIGATION**

auscultation
comparative auscultation
to listen to with a stethoscope
palpation
balloting palpation
bimanual palpation
deep palpation
sliding palpation
light palpation
gentle palpation
superficial palpation
comparative palpation
to palpate
to feel pain [on pressure]
vocal fremitus
vocal fremitus palpation

Тема 2

Гастроэнтерология

ПИЩЕВОД

искусственный пищевод из тонкой кишки

искусственный пищевод из кожной трубки
врожденная непроходимость пищевода,
атрезия пищевода
воспаление пищевода, эзофагит
кровотечение из пищевода
свищ пищевода
ожог пищевода
повреждение пищевода
разрыв пищевода

ESOPHAGUS, GULLET

artificial esophagus made out a small
intestine
artificial esophagus made out a skin tube
congenital esophagus obstruction, esophagus
atresia
inflammation of esophagus, esophagitis
esophageal hemorrhage
esophageal fistula
esophageal burn
injury to the esophagus, injured esophagus
rupture of the esophagus, ruptured
esophagus, esophageal rupture

ЖЕЛУДОК

большая (малая) кривизна желудка / кривизна
желудка
отдел / часть желудка (о строении)
острое расширение желудка
дно /свод желудка
слизистая оболочка желудка
стенка желудка
опорожнять / промывать желудок
ЯЗВЕННАЯ БОЛЕЗНЬ ЖЕЛУДКА

STOMACH

greater (lesser) curvature/curve of the
stomach
portion of the stomach
acute distension of the stomach
fundus of the stomach
mucous membrane of the stomach
wall of the stomach

кровооточащая язва желудка
прободная язва желудка
У вас хороший (плохой) аппетит (нет
аппетита)?

**ULCERATIVE DISEASE OF THE
STOMACH**

bleeding/active gastric ulcer
perforating ulcer of the stomach
Do you have a good (poor, increased)
appetite (no appetite)?

У вас изменился аппетит?	Is there a change in your appetite?
Не замечали ли вы ухудшения аппетита?	Have you noticed any deterioration in your appetite?
Несмотря на хороший аппетит, вы потеряли в весе?	Have you lost any weight despite a good appetite?
У вас бывает (есть) изжога (отрыжка, рвота)?	Do you have heartburn (belching, vomiting)?
Когда у вас бывает рвота (изжога, отрыжка)?	When do you have vomiting (belching, heartburn)?
У вас всегда отрыжка (изжога, рвота) после еды?	Do you always have heartburn (belching) after meals?
Изжога проходит от соды?	Is the heartburn relieved by taking soda?
Отрыжка (рвота) чем? Пищей съеденной накануне, пищей съеденной только что?	What do you belch (vomit)? Do you belch (vomit) food (the food taken the day before, the food just taken)?
У вас есть постоянная отрыжка с неприятным запахом?	Do you have constant foul smelling belching?
Рвота с кровью? (со слизью, редкая, сильная)?	Is the vomit blood-stained (with mucus, infrequent, violent)?
Рвота облегчает состояние?	Do you obtain relief after vomiting?
Вас не тошнит?	Are you nauseous?
Рвота (тошнота) прекратилась (продолжается)?	Has vomiting (nausea) ceased? (Is vomiting (nausea) still occurring)?
Рвота (тошнота) появляется утром (после еды)?	Do you vomit (are you nauseous) in the morning (on an empty stomach, after meals)?
Через сколько времени после еды?	How long after meals?
После приема, какой пищи?	After taking what kind of food?
Какого цвета рвотные массы?	Of what color is the vomit?
В рвотных массах крови (слизи) нет?	Is there any blood (mucus) in the vomit?
Покажите, пожалуйста, язык	Show me your tongue, please
У вас всегда обложенный (чистый) язык?	Is your tongue always furred (pink)?
У вас болит живот?	Is there any pain in the abdomen?
У вас есть боли в животе?	Have you any pain in the abdomen?
В какой части живота болит сильнее всего? В левом (правом) подреберье, вокруг пупка, внизу живота, слева (справа)?	In what part of the abdomen is the pain most severe? On the left (right) below the ribs, around the navel, in the lower abdomen, on the left (on the right)?
Когда появилась боль в животе?	When did the abdominal pain appear? Where
Куда она отдает?	does the pain radiate to?
Покажите	Show me
Боль в животе появляется временами?	Does the abdominal pain occur at intervals?
Боль выше или ниже пупка?	Is the pain above or below the navel?
Вы чувствуете вздутие живота?	Do you feel the abdomen is distended?
После еды у вас бывает вздутие живота?	Do you feel bloated after eating?
Подышите животом. Расслабьте живот	Breathe with your abdomen. Relax your abdomen
Согните ноги в коленях, чтобы уменьшить напряжение мышц живота	Bend your knees to relieve muscular tension in the abdomen
Вы чувствуете боль сильнее, когда я надавливаю на живот или когда я отнимаю руку?	When is the pain more severe, when I press in the abdomen or when I withdraw my hand?

У вас есть чувство (ощущение) препятствия при проглатывании твердой (жидкой) пищи?	Do you have a feeling (sensation) of obstruction while swallowing solid (liquid) food?
Боли исчезают после проглатывания пищи?	Do pains disappear after swallowing the food?
Опухоль на шее появляется периодически (во время приема пищи)?	Does the lump in your neck become perceptible periodically (while eating)?
Вы страдаете несварением желудка (язвенной болезнью желудка, двенадцатиперстной кишки)?	Do you suffer from indigestion (gastric ulcer, duodenal ulcer)?
Боли бывают натощак (после приема острой пищи, после приема обильного количества пищи)?	Do you have stomach pains on an empty stomach (after taking spicy food, after taking much food)?
Боли в желудке (не) связаны с приемом пищи?	Are gastric pains (not) associated with eating?
У вас бывают голодные (ночные) боли?	Do you have pain on fasting (at night)?
Что облегчает боли в желудке – прием пищи или питьевой соды?	What is the gastric pain relieved by – taking food or soda?
У вас был приступ аппендицита (цистита)?	Have you had an attack of appendicitis (cholecystitis)?
Боли начались в желудке, а затем перешли вниз в правую половину живота?	Did the pains start in the stomach and then extend down into the right side of the abdomen?
У вас есть постоянная [острая] боль в правом подреберье?	Do you have a persistent [acute] pain on the right below the ribs?
У вас есть тупые (ноющие) боли в правом подреберье?	Do you have a dull ache on the right below the ribs?
Боли усиливаются после приема жирной пищи (грубой пищи), иррадиируют в правое плечо, лопатку, в межлопаточную область?	Do the pains increase after taking fatty food (coarse food), radiate into the right shoulder, shoulder-blade, between the shoulder-blades?
Приступ болей сопровождается повышением температуры (тошнотой, желчью, задержкой стула)?	Is the pain accompanied by high temperature (nausea, bilious vomiting, retention of stool)?
Во время приступов болей появляется желтуха?	Did jaundice appear during the periods of pain?
У вас есть кожный зуд?	Do you have itching of the skin?
Моча стала темной?	Has your urine become dark?
Кал обесцветился?	Are your feces pale-colored?
Боли сопровождаются рвотой?	Are the pains accompanied by vomiting?
Голодание приносит облегчение?	Does fasting relieve the pains?
Вам проводили исследование мочи?	Has your urine been analyzed for amylase?
Газы отходят свободно (умеренно, без запаха, обильно, с резким запахом)?	Gas passes away freely (moderately, without odour, abundantly, with a strong odour)?
Вы должны следить, чтобы у вас постоянно отходили газы	You should keep the bowel clear of gas
У вас бывает чувство неполного опорожнения кишечника?	Do you have a feeling of incomplete emptying of the bowels?
У вас был когда-нибудь сильный кровавый понос (стул с кровью, жидкий стул, черный дегтеобразный стул, обесцвеченный стул)?	Have you ever had severe bloody diarrhea (blood-stained stool, loose motions, black tarry stool, pale-colored stool)?

У вас бывают периодически чередующиеся поносы с запорами? Не замечали ли вы крови и слизи в стуле?	Do you have recurrent bouts of diarrhea alternating with constipation? Have you observed blood and mucus in your feces?
У вас стул нормальный жидкий, кашицеобразный? Сколько раз был стул? Стул бывает ежедневно? Через сколько дней? Вы [иногда] принимаете слабительное? Следите за тем, чтобы стул был регулярным У вас геморрой? Боли в заднем проходе возникают после приема острой пищи? Боли связаны с опорожнением кишечника? (Уменьшаются после стула?) Боли в животе постоянные? Аппетит повышен (отсутствует, нормальный) Тошноты, рвоты, отрыжки нет? Язык атрофичен (не изменен), сухой (влажный) Язык увеличен (нормальных размеров) Живот вздут (мягкий, безболезненный, втянут, напряжен, (не) участвует в акте дыхания) Живот симметрично увеличен (увеличен за счет избыточного отложения жира в подкожной клетчатке) Симптом раздражения брюшины не определяется Определяется легкое (умеренное, выраженное, доскообразное) напряжение мышц передней брюшной стенки Обследование живота затруднено из-за асцита Признаков асцита (перитонита) нет Я полагаю, что боль в животе является вторичным симптомом острого плеврита Я предполагаю частичную кишечную непроходимость (приступ острого аппендицита, острого панкреатита) Подозрение на прободную язву желудка	Is your stool normal (formed, liquid, semi-liquid, regular)? How many times have you passed stool? Do you pass stool daily? Every how many days? Do you [sometimes] take a laxative? Try to have a regular stool? Do you have hemorrhoids? Do anal pains arise after taking spicy food? Are they associated with defecation? (Do they diminish after passing stool?) Are stomach pains persistent Appetite is increased (lacking, normal) [There is] no nausea, vomiting, belching The tongue is atrophic (not changed, dry, moist) The tongue is enlarged (of normal size) The abdomen is distended (soft, non-tender, scaphoid, tense, moves (does not move) with breathing) The abdomen is symmetrically enlarged (enlarged because of excessive deposition of fatty tissue) The symptom of rebound tenderness is not found There is mild (moderate, demonstrable, board-like) muscular tension of the anterior abdominal wall Abdominal examination is difficult because of ascites There is no sign of ascites (peritonitis) I suggest that abdominal pain is secondary to acute pleurisy I suggest partial ileus (acute attack of appendicitis, acute attack of pancreatitis) There is suspicion of perforating ulcer of the stomach
Печень не пальпируется, безболезненная Печень, селезенка, желчный пузырь не пальпируются Кишечные шумы прослушиваются Кишечные шумы хорошо выражены (восстановились, не выслушиваются) Газы отошли Ректальное исследование затруднено из-за резкой болезненности в прямой кишке	The liver is (not) palpable, (non-) tender The liver, spleen, gallbladder are not palpable Are bowel sounds heard Bowel sounds are active (have returned, are not heard) Flatus has passed [away] Rectal examination is difficult because of extreme tenderness in the rectum

Тема 3

Кардиологія

Вы измеряли раньше давление?	Has your blood pressure been taken before?
Какое ваше обычное давление крови?	What is your usual blood pressure?
Оно повышенное (пониженное, нормальное)?	Is it high (low, normal)?
Когда вы в последний раз измеряли давление?	When did you last have your blood pressure taken?
Когда у вас впервые было обнаружено повышенное (пониженное) давление?	When you were first found to have high (low) blood pressure?
У вас давление... мм. рт. ст.	Your blood pressure is... mm Hg
У вас резко повышается давление?	Does your blood pressure rise sharply?
У ваших родителей было повышенное давление?	Did your parents have high blood pressure?
У вас есть одышка?	Do you get short of breath?
Одышка возникает, когда вы стоите (сидите) (при подъеме по лестнице, физической нагрузке, при физическом напряжении)?	Do you get short of breath when you stand (sit) (on climbing stairs, on exertion)?
У вас появляется одышка при ходьбе?	Do you get short of breath while walking?
У вас бывает внезапный приступ удушья?	Do you ever have a sudden attack of breathlessness?
Приступ удушья появляется, когда вы ложитесь (по ночам)?	Do you get a breathless attack immediately after you lie down (Does it come on at night)?
Одышка прошла (нарастает)?	Has the shortness of breath passed (Is it becoming worse)?
Вы спите на одной подушке или вам необходимо две?	Do you sleep with one pillow or two?
У вас есть боли в области сердца (за грудиной)?	Do you have pain near your heart (behind your breastbone)?
Боль отдает в левую лопатку (левую руку, шею, правое подреберье)?	Does the pain radiate to the left shoulder blade (to the left arm, neck, to the right under the ribs)?
У вас есть чувство нехватки воздуха (ощущение – невозможно вдохнуть)?	Do you have a feeling as if you lack air to breathe (as if you are unable to take a deep breath)?
У вас есть ощущение, напоминающее изжогу?	Do you have a sensation resembling heartburn?
Боль возникает при физической нагрузке (ночью, чаще утром), когда спите, в любое время, в покое, после употребления алкоголя, курения?	Does pain occur on exertion (at night, more frequently in the morning, while you sleep, at any time, when resting, after taking alcohol, after smoking)?
Боль проходит после приема нитроглицерина, валидола, применения наркотиков, при физической нагрузке?	Does the pain disappear when resting after taking nitroglycerin, validol, after taking narcotics, after the end of exertion?
Прием нитроглицерина приносит облегчение на короткое время (или не может полностью снять боль)?	Does taking nitroglycerin give relief for a short time (is it ineffective, relieve pain completely)?
У вас есть постоянные боли в икроножных мышцах при ходьбе на небольшие расстояния?	Do you have a persistent pain in the calf muscles when you walk a short distance?
Вам нужно сделать ЭКГ.	You must have an ECG taken.
У вас постоянные боли в мышцах голени, когда вы проходите небольшое расстояние?	Do you have a persistent pain in the calf muscles when you walk a short distance?
Амплитуда шумов низкая во всех отведениях	The amplitude of murmurs is low in all the leads
Вы должны ходить медленно, избегать лестниц, горок, возвышений.	You must walk slowly avoid staircases, hills, rising ground

Я вам запрещаю курить!	I forbid you to smoke!
Вы должны носить мягкую (теплую, свободную, удобную) обувь. Соблюдайте гигиену ног.	You must wear soft (warm, loose, comfortable) shoes. Look after your
У вас есть заболевание сердца?	Have you a bad heart?
Вы быстро утомляетесь?	Do you get tired easily
У вас есть склонность к потере сознания при резкой перемене положения тела?	Are you apt to lose consciousness on a sudden change in posture?
Вы часто ощущаете сильные толчки в области сердца?	Do you often experience thumping of the heart?
У вас бывают сердечные приступы? Как часто?	Do you have heart attacks? How often?
Приступы сопровождаются тошнотой (рвотой, обморочным состоянием, кровохарканьем, одышкой)?	Are your heart attacks accompanied by nausea (vomiting, fainting, spitting blood, shortness of breath)?
Что помогает прекратить приступ?	What helps to control an attack?
Вас беспокоит сердцебиение?	Does palpitation trouble you?
Сердцебиения постоянные (приступообразные)?	Is palpitation constant (paroxysmal)?
Сердцебиения возникают при волнении (при напряжении, в связи с приемом пищи, при изменении положения тела, беспричинно)?	Does palpitation occur with anxiety (stress, eating, change in posture, without any reason)?
Вы ощущаете пульсацию в других частях тела?	Do you feel pulsation in other areas of the body?
Я подозреваю у вас врожденный порок сердца (ишемическую болезнь сердца).	I suspect that you have [congenital] heart trouble (ischemic heart disease)
Приступ боли в сердце сопровождается дрожью (холодным потом, чувством безотчетного страха, чувством страха смерти)?	Is the onset of pain accompanied by shivering (cold sweat, unaccountable fear, fear of death)?
Артериальное давление слегка (резко) повысилось (понижилось)?	Place the tablet under your tongue
Артериальное давление не определяется?	No measurable blood pressure
Кровяное давление незначительно (заметно) поднялись (снижилось)	The blood pressure has slightly (markedly) risen (fallen)
Давление снижилось до ... мм. рт. ст.	The blood pressure has proppen to... mm Hg
Систолическое давление равно мм рт. ст.	Systolic pressure is... mm Hg
Пульс нитевидный?	The pulse is thready
Сосчитайте пульс!	Count the pulse rate!
Частота пульса ... ударов за минуту	Pulse rate is..., beats per minute
Амплитуда шумов уменьшается	The amplitude of murmurs is reduced
Что показывает (выявляет, фиксирует) фонокардиограмма (электрокардиограмма)?	What does the phonocardiogram (electro cardiogram) show (reveal)?
Амплитуда первого тона увеличена (снижена, сохранена)	The amplitude of the first sound is increased (decreased, retained)
Амплитуда шумов уменьшается	The amplitude of murmurs is reduced
Положите таблетку под язык!	Place tablet under the tongue!

Как показала апробация материалов кейса-гlossария на практических занятиях по русскому языку со студентами-инофонами, его использование в значительной мере упрощает усвоение профессиональной лексики. Умение студентов самостоятельно эффективно использовать учебные возможности, учебные ситуации, связанные с избранной специальностью, способствует совершенствованию речевых навыков студентов, углублению не только языковых, но и профессиональных знаний.

Литература

1. Абрамова Е. К. Учебный словарь-справочник: глагольное управление / Е. К. Абрамова, Е. В. Лисюченко. – К., 2011. – 103 с.
2. Куриленко В. Б., Говорим о медицине по-русски / В. Б. Куриленко, Л. А. Титова, Т. А. Смолдырева, М. А. Макарова. – М., 2013. – 387 с.
3. Misnyk N. The scientific term and its central role in future specialist's professional language studying / N. Misnyk, M. Paliy // Proceedings of the 1st International Sciences Congress "Fundamental and Applied Studies in America, EU and CIS countries". International Agency for Development of Culture, Education and Science. – Canada, Toronto, 2014. – P. 287–290.
4. Петров Б. Р., Практический русско-английский медицинский разговорник / Б. Р. Петров, А. В. Овдеенко, И. П. Петрова. – К., 1979. – 207 с.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ТЕКСТ В ЛИНГВОМЕТОДИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ ПРИ ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Прищепина О. К.

Киевский национальный лингвистический университет

В основу статті покладено ідею комплексного вивчення літературного твору як продукту словесності. У цьому разі твори О. С. Пушкіна розглядаються як матеріал не тільки для формування читацької компетенції студентів, а й як матеріал для формування і розвитку граматичних умінь і навичок. Вивчення такої складної теми, як дієслівне керування, пропонується на матеріалі “Казки про Золотого Півника”.

Ключові слова: комплексне вивчення, літературний твір, казки О. С. Пушкіна, методика викладання, дієслівне керування.

The article is based on the idea of a comprehensive study of the literary work as a product of Russian literature. In this case, Pushkin's works are considered as a material not only for forming the reader's competence of students, but also as a material for the formation and development of grammatical abilities and skills. The study of such a complex topic as verbal management is offered on the material of Tales of the Golden Cockerel.

Key words: complex study, literary work, tales of O. S. Pushkin, teaching methodology, verbal control.

Главная задача, которая стоит перед преподавателем иностранного языка, не просто сформировать речевые компетенции студента, а всячески способствовать формированию вторичной языковой личности. Формирование такой личности наиболее эффективно на материале классической литературы, но при этом студентам уже должно быть знакомо имя писателя. Изучение грамматического материала и формирование грамматической компетенции на материале литературных произведений, а не искусственно созданных упражнений с ограниченным набором лексики, также способствует формированию вторичной языковой личности. Комплексный подход к произведениям русской классической литературы отражает современный нейрпедагогический подход к обучению иностранному языку.

В методике обучения русскому языку как иностранному давно и достаточно широко ведется дискуссия о роли литературных текстов при формировании умений, навыков и компетенций студентов–инофонов. Это работы Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова, В. А. Базыкиной, М. Н. Вятютнева, Е. И. Пассова и других.

В основу представленной статьи положена идея комплексного изучения литературного произведения как продукта русской словесности. В данном случае произведения А.С. Пушкина рассматриваются не только как материал для формирования читательской компетенции студентов, но и как материал для формирования и развития грамматических умений и навыков. Изучение такой сложной темы, как глагольное управление, предлагается на материале “Сказки о Золотом Петушке”.

Для многих современных учебников начального этапа не новость обращение к формированию лингвокультурной компетенции, как основополагающему моменту при обучении иностранному языку. Одним из главных источников формирования такой компетенции являются тексты произведений русских классиков. Современные коммуникативные методики обучения иностранному языку предполагают знакомство с такими материалами уже на начальном этапе обучения. Именно поэтому на подготовительном отделении, кроме занятий по практике языка, студенты изучают русскую литературу. Кажется парадоксальным утверждение, что лингвокультурную компетенцию можно формировать, начиная с начального этапа изучения иностранного языка. Опыт преподавания русского как неродного языка на подготовительном отделении факультета славянской филологии КНЛУ убедительно свидетельствует об обратном.

Формирование такой компетенции у студентов начального этапа начинается в курсе русской литературы при знакомстве с творчеством А. С. Пушкина. Однако, тексты произведений А. С. Пушкина можно и необходимо использовать и при формировании других компетенций владения иностранным языком: грамматической, слушания, говорения. Таким образом, с одной стороны, студенты будут иметь возможность познакомиться со стилем писателя “изнутри”, а с другой – освоить, а впоследствии и активно использовать лексическую базу русской классической литературы.

Изучение литературы на подготовительном отделении начинается с изучения творчества А. С. Пушкина. Это имя знакомо практически каждому иностранцу, изучающему русский язык. Многие познакомились с творчеством поэта в переводах на родной язык.

Первым этапом знакомства с творчеством А. С. Пушкина становится изучение его биографии. На этапе предтекстовой работы объясняются значения незнакомых слов, дается грамматический комментарий, подбираются синонимы: биография = жизнь (детство, юность, молодость, зрелость, старость); родиться (где? когда?) – умереть (где? когда?); родиться в России, в Москве в 1799-м году; дворяне, дворянская семья, небогатая семья; Александр = Саша; няня – женщина, которая ухаживает за ребенком; лицей = школа, учиться (где?) в лицее, в школе, в университете, образование – обучение в лицее, в школе, в университете; образованный человек – необразованный, неграмотный человек, получить образование; ссылка – жизнь вдали от столицы, юг – север, ссылка (где?) на юге, на севере, южная ссылка, северная ссылка, сослать = отправить (куда?) в ссылку; дворец, где? – во дворце; царский дворец; бал, где? – на балу, куда? – на бал; дуэль, где? – на дуэли, вызвать (куда?) на дуэль, рана (что?), ранить (что сделать?), ранить на дуэли.

На следующем этапе преподаватель читает текст вместе со студентами, формируя и развивая у студентов навыки самостоятельного чтения и понимания текста. Текст биографии А. С. Пушкина содержит небольшие предложения, содержащие изученные студентами слова: “Александр Пушкин родился в Москве в 1799 (тысяча семьсот девяносто девятом) году в небогатой дворянской семье. В доме была большая библиотека. Саша много читал. Его учили иностранные преподаватели (губернёры). Он хорошо знал французский язык и литературу. У Пушкина была няня – русская крестьянка. Она очень любила маленького Сашу и рассказывала ему русские сказки”.

Послетекстовые задания предполагают развитие компетенций говорения (ответы на вопросы и пересказ текста), письма, а также лексико-грамматических компетенций. Например, студентам предлагается:

- ответить на вопросы:

Где и когда родился Александр Пушкин? Что делал Пушкин, когда был маленький? Что вы знаете о его няне? Где Пушкин получил образование? Что он изучал в лицее? Где Пушкин начал писать стихи? Почему царь отправил его в ссылку? Сколько лет Пушкин был в ссылке? Где он был в ссылке? Что он делал в ссылке? О чём писал стихи? Когда Пушкин вернулся в Москву? Что писал Пушкин? Что вы знаете о его семье? Когда и почему умер Пушкин?

- подобрать антонимы к словам:

жизнь, север, богатый, образованный, родиться, любить;

- подобрать прилагательные к существительным:

поэт, писатель, семья, литература, сказка, няня, ссылка, девушка, дворец;

- записать слова в скобках в нужном падеже:

жить где? (Москва, Петербург, деревня); учиться где? (лицей); изучать что? (география, история, литература, иностранный язык); любить кого? (няня, Саша); писать о чём? (свобода, Россия, природа, любовь); сослать куда? (ссылка, юг, север);

- составить предложения из предложенных слов:

Няня, рассказывать, Саша, сказки;

Пушкин, учиться, в, лицей;

В, ссылка, Пушкин, писать, стихи, о, свобода, няня, природа;

Пушкин, вызвать, Дантес, на, дуэль;

• в завершении занятия студентам предлагается пересказать текст по плану:

1. Детство А. Пушкина.
2. А. Пушкин в лицее.
3. А. Пушкин в ссылке.
4. Жизнь в Москве.
5. Смерть А. Пушкина.

Таким образом, изучение биографии А. С. Пушкина продолжает формирование вторичной языковой личности через развитие языковых компетенций студентов-иностранцев на начальном этапе обучения.

Вторым этапом – становится знакомство со сказками А. С. Пушкина.

Особенностью современных студентов-инофонов стало равнодушие к любому виду чтения не только на иностранном, но и на родном языке. Поколение “гаджетов” скептически относится к чтению как таковому. Именно поэтому задача преподавателя-русиста с помощью текстов А. С. Пушкина не только раскрыть красоту русского языка, но и выработать у студентов навыки “советоваться” с книгой не только на иностранном, но и на родном языке. Несмотря на то, что студенты уровня А1–А2 еще не владеют достаточной лексико-грамматической базой изучаемого языка, такое “погружение в чтение” действительно возможно. Однако не стоит забывать, что “...познавательный потенциал литературы – это действительно лишь потенция, возможность. Художественное произведение, объективно обладающее большим запасом информации о стране, “не отдаст” эту информацию читателю, если он не имеет достаточной подготовки или если он избегает труда понимания, не желает вчитываться” [1, с. 6].

Знакомство со сказками А. С. Пушкина предлагается начать не традиционно. В отличие от большинства учебников и пособий, рассказывающих о любви А. С. Пушкина к русскому фольклору, мы предлагаем начать рассказ с того, что до четырех лет маленький Саша не говорил по-русски, владел русским языком пассивно, а к русским сказкам приохотился лишь в Михайловской ссылке. Сам этот факт обычно вызывает большой интерес и живой отклик в аудитории студентов-иностранцев, это сближает их с языковой личностью великого поэта.

Далее следует рассказ об особенностях сказок А. С. Пушкина и пересказ основных сюжетных линий. На этом этапе освоения иностранного языка необходимо помнить, что лингвостилистическая интерпретация текста для студентов-инофонов предполагает снятие языковых трудностей. Незнакомую лексику – слова и словосочетания, необходимо заменять простыми синонимами, желательнее из активного словарного запаса уровня А1–А2, сложные синтаксические конструкции объяснять описательно, исключить историзмы и архаизмы.

Например, в исходном авторском тексте мы имеем следующее: “...в 1824 г., осенью, в письме к брату Л. С. Пушкину поэт пишет: “Вечером слушаю сказки и вознаграждаю тем недостатки проклятого своего воспитания. Что за прелесть эти сказки! Каждая есть поэма!” [5, т. 9, с. 118]. Естественно, что данный отрывок будет абсолютно не понят иностранцами. Адаптированный текст будет выглядеть следующим образом: “А. С. Пушкин писал в письме своему брату, что он очень любит слушать народные сказки, которые ему рассказывает его няня, эти сказки ему очень нравятся, и он жалеет, что не слышал их раньше. Что за прелесть эти сказки!”. Тут необходимо отдельно остановиться на словообразовательной паре *прелесть-прелестный* и отметить, что эти слова активно использовались многими русскими писателями, например Л. Толстой про Наташу Ростову пишет: “Что за прелесть эта Наташа!”. А также можно напомнить студентам, почему же у А. С. Пушкина не было возможности слышать эти сказки раньше (опора на полученную ранее информацию о том, что писатель заговорил по-русски только в 4 года).

Всего А. С. Пушкин написал пять сказок в стихах, одна сказка “Медведиха” осталась незаконченной. Имеет смысл дать все пять названий этих сказок. Рекомендуется давать полные названия сказок, представленные в академическом издании. Если преподаватель

ориентується на кратке названіє, наприклад, замісто “Сказка о царі Салтані, його сьні Гвідоні Салтановичі і прекрасної царівні Лебеді” дає скорочене “Сказка о царі Салтані”, це дезінформує студентів, знайомихся со сказками в перекладах на рідній ілі англійській мові.

Одною із найбільш простих і зрозумілих сказок для іноземців стала “Сказка о Золотом Петушці”. В цій сказці всього декілька активно діючих головних осіб, мова їх, зазвичай проста і зрозуміла. Текст цієї сказки можна використовувати при формуванні і тренуванні граматичної компетентності і формуванні активного володіння дієслівними формами.

Один із найбільш складних моментів в засвоєнні російської граматики для студентів-іноземців – це засвоєння і активне використання дієслівного управління. На початковому етапі навчання введення в активне використання дієслівних словосполучень має велике значення не тільки для формування граматичної компетентності, але і для формування компетентності активного мовлення. Нами були вивчені і описані дієслівні словосполучення в сказці о Золотом петушці.

Ця сказка вивчається студентами-іноземцями на другому етапі вивчення РКИ, що відповідає рівню навчання А2. Багато із представлених дієслів студенти вже активно використовують в мові, деякі представлені в пасивному запасі ілі значення їх визначається ситуативно.

В словосполученнях з сильним управлінням дієслова управляють іменами існуючими в наступних падежах:

- в родительном:

не было сражень, не встречает ни кургана, не хочу ничего, ожидать войны, стеречь границы;

- в винительном:

беспокоит царя, благодарит скопца, ведет его, введет ее, видит шатер, встретил их, встретила царя, дал отпор, проводят дни, забывал сон, забыл смерть, исполнить волю, исполню волю, кличет рать, наносил обиды, подари девицу, попроси казну, попроси чин боярский, посади птицу, приветствует всех, приводит войско, приподымет гребешок, разглашала быль и небыль, сажала его, содержать рать, сулит горы золота, устроить покой, шлет войско, шлет сына, шлет гонца;

- в дательном:

молвил ему, молвил старицу, молвил царю, наносил соседям, обещался мне, ожидать тебе, устроить себе;

- в творительном:

застонала стоном, угощала яством.

В словосполученнях со слабым управлінням дієслова управляють іменами існуючими в наступних падежах:

- в родительном:

отдохнуть от ратных дел, охранять от нападений, лезет с востока, идут от моря, вынул из мешка, бродят среди луга, лежат без шоломов и без лат, встретил близ ворот, рехнулся с ума, попроси от меня, пировал у ней;

- в творительном:

обратился за ним, стал перед Дадоним, завывали за Дадоним, улыбнулась перед Дадоним, бежала перед ним, бегут за колесницей, встретил с шумом, забыл перед ней;

- в дательном:

шлет к мудрецу, шлет к востоку, обернется к той стороне, ведет к востоку, спешит к шатру;

- в предложном:

говорит в восхищенье, бьется на спице, бродят по траве, в шатер увела, лежит в ущелье, увидел в толпе;

- в винительном:

взяла за руку, сажала за стол, уложила на кровать, вернулся в тебя, забрал в голову, говорит в ответ, приводит в горы.

В ходе нашего исследования было выяснено, что в глагольных словосочетаниях со слабым управлением используются следующие предлоги:

БЕЗ – родительный падеж: *лежат без шоломов и без лат;*

БЛИЗ – родительный падеж: *встретил близ ворот;*

В – винительный падеж: *увела в шатер, вернулся в тебя, говорит в ответ, приводит в горы, забрал в голову;*

ЗА – винительный падеж: *взяла за руку, сажала за стол;*

В – творительный падеж: *бегут за колесницей, завывли за Додоном, обратился за ним;*

В глагольных словосочетаниях со слабым управлением были обнаружены предлоги:

ИЗ – родительный падеж: *вынул из мешка;*

К – дательный падеж: *ведет к востоку, обернется к той сторонке, спешит к шатру, шлет к востоку, шлет к мудрецу;*

НА – винительный падеж: *уложила на кровать;*

НА – предложный падеж: *бьется на спице;*

ОТ – родительный падеж: *идут от моря, отдохнуть от ратных дел, охранять от нападений, попроси от меня;*

ПО – предложный падеж: *бродят по траве;*

ПЕРЕД – творительный падеж: *бежала перед ним; забыл перед ней; стал перед Додоном, улыбнулся перед Додоном;*

С – родительный падеж: *рехнулся с ума, лезет с востока;*

С – творительный падеж: *встретил с шумом;*

СРЕДЬ – родительный падеж: *бродят среди луга;*

У – родительный падеж: *тировал у ней.*

Представленный материал исследования дает преподавателю широкие возможности при создании упражнений и микротекстов при изучении глагольного управления.

Таким образом, комплексное изучение литературного произведения представляет собой новый этап развития методики преподавания иностранного языка, что позволяет уже на первых этапах изучения языка активно и качественно формировать лингвокультурную компетенцию и тем самым заложить основы вторичной языковой личности.

Литература

1. Базыкина В. А. Биография писателя как источник культурологической информации / В. А. Базыкина // Русский язык как иностранный: теория, исследование, практика. – С.-Петербург, 2003. – Вып. IV. – С. 116.
2. Верещагин Е. М. К вопросу о лингвострановедческом аспекте прочтения произведений русской и советской классической литературы / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров // Лингвострановедение и текст. – М. : Русский язык, 1987. – С. 7.
3. Вятютнев М. Н. Традиции и новации в современной методике преподавания русского языка / М. Н. Вятютнев // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы. – М. 1986. – С. 78–90.
4. Пассов Е. И. Коммуникативное иноязычное образование как развитие индивидуальности в диалоге культур / Е. И. Пассов // Русский язык в центре Европы. – 2000. – № 2. – С. 13–28.
5. Пушкин А. С. Собрание сочинений в 10 томах / А. С. Пушкин. – М. : ГИХЛ, 1959–1962. – Т. 9, С. 118.

О РАЗВИТИИ И КОНТРОЛЕ СЛУХО-ПРОИЗНОСИТЕЛЬНЫХ НАВЫКОВ ПРИ ФОРМИРОВАНИИ ВТОРИЧНОЙ ЯЗЫКОВОЙ ЛИЧНОСТИ ИНОФОНОВ

Яцюк С. М.

Киевский национальный лингвистический университет

У межах комунікативного методу навчання іноземної мови описано систему вправ і види завдань (кейси) для аудиторної та самостійної роботи студентів, за допомогою яких можна формувати, тренувати і контролювати слухо-вимовні навички при формуванні фонетичної компетенції.

Ключові слова: комунікативний метод, система вправ, кейси, фонологічна компетенція, аудіювання, говоріння.

As part of the communicative method of teaching a foreign language, described the system of exercises and types of tasks (cases) for classroom and independent work of students, with the help of which it is possible to formulate, train and control auditory-pronunciation skills in the formation of phonetic competence.

Key words: communicative method, system of exercises, cases, phonological competence, listening, speaking.

Сегодня в связи с большим интересом к когнитивистике и нейролингвистике на повестку дня при обучении иностранному языку поставлено не только формирование речевых компетенций студентов, но и формирование вторичной языковой личности. В связи с этим новую активность набирает коммуникативный метод обучения иностранному языку, в основу которого положено прежде всего формирование навыков говорения и восприятия неродной речи. Одна из не только важнейших, но и труднейших задач на начальном этапе обучения инофонов – формирование фонетической компетентности. В последнее время все чаще и чаще в Киевском национальном лингвистическом университете русский язык изучают представители стран Юго-Восточной Азии, носители китайского, корейского, вьетнамского и японского языков, артикуляторный аппарат которых практически не приспособлен к произношению большинства русских согласных. Это предполагает выработку особой методики, учитывающей артикуляторные проблемы обучаемых.

Основой такой методики стало формирование и развитие речевого слуха. Тонко развитый речевой слух позволяет не только правильно артикулировать все звуки неродного языка, т. е. освоить сегментные единицы фонетики, но и овладеть суперсегментной “системой”, т. е. научиться правильной громкости, интонированию и мелодике русской речи.

В рамках коммуникативного метода обучения иностранному языку описать систему упражнений и виды заданий – кейсы для аудиторной и самостоятельной работы студентов, с помощью которых можно формировать, тренировать и контролировать слухо-произносительные навыки при формировании фонетической компетенции вторичной языковой личности.

Для удобства использования работы все материалы разбиты на тематические кейсы. Представленные кейсы могут быть использованы как для формирования, развития, так и для проверки слухо-произносительных навыков иностранных учащихся. Кейсы включают задания на дифференциацию звуков в слове (глухих и звонких, твёрдых и мягких, мягких и аффрикат, свистящих и шипящих, губно-губных, и губно-зубных и т. д.) и задания на определение особенностей интонационного оформления предложений (синтагматического членения, интонационных центров, типов интонационных конструкций).

Кейсы могут быть использованы с большей эффективностью, если студенты систематически работают с аудиозаписями. Особый интерес представляют кейсы для работы в лингафонном кабинете, так называемые лингафонные кейсы, материалами которых студенты могут пользоваться самостоятельно.

Первое задание кейса предполагает прослушать и записать прослушанные слова. Это задание способствует формированию не только речевого слуха, но и формированию и закреплению навыка письма.

Второе задание – определение центра интонационных конструкций, предполагает проговаривание отдельных предложений и концентрацию внимания студентов на меняющемся центре ИК. Студентам предлагается произвести синтагматическое членение предложений, также расставить знаки препинания. Это задание также способствует формированию орфографической компетентности.

Третье задание – прослушивание текста и определение типа интонационных конструкций.

Кейс 1

1. Слушайте и пишите слова: *дам, там, дам; задо́р, зато́р, ко́сы, ко́зы; сады́, сады́, сади́, носы́, носы́; мял, мал; нёс, нос; пилу́, пилу́.*

2. Слушайте. Определите типы интонационных конструкций. Обозначьте их цифрами над гласным интонационного центра:

Он работает в университете.

Он работает в университете.

Он работает в университете.

3. Послушайте текст. Обозначьте интонационные центры в каждом предложении.

Метёт по улицам позёмка. Морозно. Снег туго скрипит под ногами. Зима рано пришла в этот украинский город. Холодная зима будет в этом году.

Кейс 2

1. Слушайте и пишите слова: *жар, шар, шар; сумёл, сумёл, шумёл; вас, ваш, вас; сёли, сёли, сёли; мел, мел, мил.*

2. Послушайте диалог. Обозначьте интонационные центры и типы интонационной конструкции в каждой реплике.

– Ты куда это? Куда собрался?

– В библиотеку на четвёртый этаж.

– А зачем?

– Поработать в читальном зале. Необходимо для дипломной работы.

– Когда ты вернёшься? Ты же очень нужен здесь.

– Вечером.

3. Слушайте диалог. Обозначьте интонационные центры и типы ИК в репликах.

– Здравствуй, Наташа! У тебя сейчас экзамены?

– Нет. Экзамены начнутся в феврале.

– Почему? Ведь зимняя сессия проходит в январе.

– У нас была практика. Поэтому всё сдвинулось на месяц.

– А весенняя сессия, когда начнётся?

– Тоже позже. В июле.

– А когда же у вас будут летние каникулы?

– В августе. Только один месяц.

Кейс 3

1. Слушайте и пишите слова: *це́ны, стéны; мэсит, мэчет, мэтит; шёлк, шёлк, щёлк; лечь, леи; вещь, весь; спеть, спец; дань, дан; брать, брат; вес, весь.*

2. Слушайте предложения, поставьте знаки препинания. Обозначьте интонационные центры и типы ИК.

У меня сын родился. У меня сын родился.

У меня сын родился. У меня сын родился.

Сын Сын Сын Сын.

3. Слушайте, поставьте знаки препинания. Сделайте графическую запись интонационных центров.

Какой у неё голос!

Какой у неё голос.

Какой у неё голос?

Какой у неё голос.

Какой у неё голос!

Какой у неё голос?

Кейс 4

1. Слушайте и пишите слова: лёд, льёт, лот; даль, дал, лад; дар, дай, дары дари, у Дары; Зойка, зорька, зорко; ректор, лектор.

2. Слушайте текст. Обозначьте синтагматическое членение и типы ИК в каждом предложении.

Каждый раз, когда приближалась осень, начинались разговоры о том, что многое в природе устроено не так, как бы нам хотелось. Зима у нас длинная, лето гораздо короче зимы, а осень проходит мгновенно и оставляет впечатление промелькнувшей за окном золотой птицы (К. Паустовский).

3. Слушайте. Обозначьте синтагматическое членение. Определите типы ИК.

Вошебная осень парков. Тихо чуть-чуть сыровато. Листья нехотя отрываются и словно повисают на невидимых паутинках. Долго-долго падают кленовые листья. Как хороши! Хотелось сказать садовнику, чтобы не подметал. Пусть бы люди ходили по золотому ковру (В. Песков).

Большое значение для формирования и тренировки слухо-произносительных навыков имеет самостоятельная работа студентов в лингафонном кабинете. Лингафонный кейс также включает несколько типов заданий. При этом у студентов есть возможность обучаться чтению, активизировать навыки синтагматического членения, отрабатывать произношение мягких согласных, слитное произношение предлогов с именами существительными, прилагательными и местоимениями, ударные и безударные гласные в словах, ритмические модели слов. Многократное прослушивание и чтение текста за диктором окажет большую помощь в усвоении живой русской речи.

Лингафонный кейс: Озеро Байкал

В центре Сибири находится сибирская жемчужина – озеро Байкал. Вода в Байкале удивительно чиста и прозрачна, поэтому озеро и получило название “жемчужина”.

Большие и маленькие сибирские реки впадают в Байкал. И только одна река вытекает из Байкала – бурная, стремительная Ангара. Ангара отдает свои воды другой большой сибирской реке Енисею.

У русского народа есть красивые песни и интересные легенды о древнем озере Байкал и реке Ангаре. Вот одна такая легенда.

Давным-давно жил в Сибири могучий богатырь Байкал. О его силе и богатстве знали все. Была у Байкала любимая дочь – красавица Ангара. Очень любил Байкал свою дочь, и чтобы она не могла уйти от него, поставил вокруг Ангары высокие скалы. А дочь мечтала о свободе.

Однажды услышала Ангара, что живет на свободе красавец Енисей. И решила Ангара убежать от отца, чтобы встретиться с Енисеем. Но как убежать: вокруг стоят высокие скалы. И тогда маленькие ручьи и речки решили помочь Ангаре. Они стали подмывать скалы. И вот ночью, когда отец спал, Ангара вышла на свободу и побежала к Енисею. Отец услышал шум и увидел, что его дочь убегает. Он бросил огромный камень, чтобы помешать ей. Но было поздно, Ангара была уже далеко.

А камень этот до сих пор лежит там, где вышла на свободу Ангара.

Народные песни и легенды не случайно говорят о силе и красоте озера Байкал. Природа Прибайкалья удивительно красива. Не только красива, но и богата. Главные богатства Байкала – рыба и лес. В Байкале живет удивительный морской зверь – нерпа. В прибайкальской тайге живут соболь, северный олень, горностай.

Климатические условия Байкала дают возможность лечить многие болезни, вот почему на берегу Байкала построили курорты и санатории.

О том, как сохранить природные богатства Байкала, ученые написали в книге “Голубое сердце Сибири”.

Замечательный русский писатель Леонид Леонов написал о Байкале: “Байкал не только бесценная чаша с живой водой, но, кроме того, часть души нашей.

Берегите свои души и песни, дорогие люди!”

Задание 1. Слушайте. Разделите текст на синтагмы, определите типы и центры ИК.

Образец: *В центре Сибири / находится сибирская жемчужина / – озеро Байкал. //*

Задание 2. Найдите в тексте все случаи оглушения и озвончения. Например: *в центре, впадает, отдает.*

Задание 3. Обратите внимание на произношение словосочетания “*чаша с живой водой*”. Запомните его. Где здесь ассимиляция?

Задание 4. Найдите в тексте и прочитайте слова со звуком [ц]. Помните о звукобуквенных отношениях в глаголах: *находиться, встретиться* и др.

Задание 5. Как произносятся слова *поздно, сердце*? Назовите непроизносимые согласные.

Задание 6. Найдите примеры слов двусложных ритмических моделей:

(– –, – –).

Задание 7. Затранскрибируйте следующие словосочетания: *сибирская жемчужина, красивые песни, интересные легенды.*

Задание 8. Составьте 10 вопросов к тексту.

Задание 9. Прочитайте текст самостоятельно, следите за ударением и интонацией.

Задание 10. Перескажите легенду об озере Байкал.

Лингафонный кейс: Великий поэт России

“При имени Пушкина тотчас осеняет мысль о русском национальном поэте... В нем заключилось все богатство, сила и гибкость нашего языка... В нем русская природа, русская душа, русский характер...” – писал о великом русском поэте Николай Васильевич Гоголь.

“Тигант Пушкин, величайшая гордость наша...” – писал о Пушкине Алексей Максимович Горький.

“Солнце нашей поэзии”, – писали о Пушкине его современники.

Поэт, писатель, драматург – Александр Сергеевич Пушкин прожил короткую жизнь: он родился в 1799 году, а в 1837 году был убит на дуэли. Всего 37 лет жил Пушкин, но оставил нам так много! Стихи, поэмы, повести, драмы Пушкина перевели и переводят на многие языки мира.

В центре Москвы, на площади, которая теперь называется площадью Пушкина, стоит памятник великому поэту. Создатель памятника – замечательный русский архитектор Александр Михайлович Опекушкин. Памятник этот построили на народные деньги в конце позапрошлого века.

Здесь, у памятника Пушкину, каждый год шестого июня в день рождения поэта собираются москвичи и гости Москвы. Люди идут к памятнику, несут цветы любимому поэту, и кто-нибудь из них обязательно вспомнит пушкинские строчки:

“Я памятник себе воздвиг нерукотворный.

К нему не зарастет народная тропа...”

Весь день у пам'ятника продовжується Пушкінський праздник – праздник поезії. Виступають поети, письменники, актори, студенти і школярки. Вони читають вірші Пушкіна і вірші про Пушкіна. Зарубежні поети і письменники читають свої переклади, слово Пушкіна звучить по-англійськи і по-французьки, по-німецьки і по-іспанськи, на мові хінді і бенгалі.

Уже темно, закінчується довгий літній день, а люди у пам'ятника продовжують читати і слухати вірші великого поета, любов до нього об'єднала їх.

Задання 1. Слушайте текст. Розділіть текст на синтагми. Визначте типи і центри ІК.

Задання 2. Зверніть увагу на слитне проголошення предлогів з іменниками, прикметниками і займенниками.

Задання 3. Запам'ятайте проголошення і написання слів *праздник, сонце*. Які приголосні в них не проголошуються?

Задання 4. Запишіть словосполучення *весь день*. Поясніть, де тут явища озвончення?

Задання 5. Знайдіть у тексті і впишіть слова, в яких є оглушення.

Задання 6. Приведіть приклади слів трисложних ритмічних моделей:

' - - - и - - - '

Задання 7. Знайдіть у тексті приклади проголошення слів з безударними гласними після м'яких приголосних. Запам'ятайте проголошення і написання. Наприклад: *обязательно, пбмать, июня, язык, тутчас*.

Задання 8. Транскрибуйте слова і словосполучення: *богатство, его современники, в центре Москвы, длинный летний день*.

Задання 9. Складіть і запишіть запитання до тексту.

Задання 10. Прочитайте ще раз і перекажіть текст.

Представлені матеріали, не тільки формують і розвивають фонетичну компетенцію студентів, але і сприяють формуванню їх лінгвокультурних і фонетичних знань, а значить формують вторичну мовну особистість.

Література

1. Вербицкая Л. А. Давайте говорить правильно / Л. А. Вербицкая. – М. : ВШ, 2001. – 240 с.
2. Зиндер Л. Р. Общая фонетика и избранные статьи / Л. Р. Зиндер. – М. : Академия ИЦ, 2007. – 575 с.
3. Кавецкая Р. К. Сборник упражнений по современному русскому языку / Р. К. Кавецкая, К. П. Ленченко, С. М. Медянский, С. Н. Сычева. – Воронеж : Изд-во ВГУ, 1992. – 208 с.
4. Касаткин Л. Л. Современный русский язык. Фонетика / Л. Л. Касаткин. – СПб. : Academia, 2006. – 256 с.
5. Мусатов В. Н. Русский язык. Фонетика, фонология, орфоэпия, графика, орфография / В. Н. Мусатов. – М. : Флинта, 2006. – 280 с.

ПРИНЦИПЫ ОТБОРА РУССКИХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ТЕКСТОВ ДЛЯ АЛЖИРСКИХ СТУДЕНТОВ ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА

Бурнисса А.

Кафедра русского языка Алжирского университета 2 (Алжир)

Стаття присвячено художнім текстам, які добираються для занять з російської мови. Розглянуто критерії добору художніх текстів для навчання студентів-філологів III курсу в алжирському університеті.

Ключові слова: текст, навчання, художнє, література, заняття, рівень, добір, критерій, адаптація, оповідання, вірш.

The article is devoted to literary texts selected for Russian language classes. This paper examines the criteria for selecting literary texts for the training of students-philologists in the third year at the Algerian University.

Keywords: text, education, art, literature, occupation, level, selection, criteria, adaptation, story, poem.

Для занятий по русскому языку отбираются художественные тексты, удовлетворяющие определенным критериям, которые могут быть разными для разных контингентов обучающихся; однако, вытекая из общих принципов отбора, некоторые из этих критериев могут получать различное конкретное наполнение в зависимости от условий. В нашем исследовании мы остановимся на рассмотрении критериев выбора художественных текстов для алжирских студентов филологического факультета.

Для начала авторами произведений, предлагаемых вниманию студентов, должны быть известные им мастера русской художественной литературы, например, Л. Толстой, А. Чехов, М. Булгаков, А. Солженицын (этот принцип отбора назовем *критерием авторитетности писателя*). Кроме того, текст, представленный учащимся, должен соответствовать их уровню освоения русского языка, хотя бы после выполнения предтекстовых заданий, ограниченных рамками учебного времени (*критерий языковой доступности текста для учащихся* [1, с. 7; 2, с. 17], иначе – критерий соответствия текста языковой компетенции учащихся [3, с. 60]).

Согласно Государственному образовательному стандарту [4] в тексте может быть не более 5–7 % неизвестных слов. Поскольку “учебный художественный текст представляет собой методически обработанный оригинал литературного произведения” [5, с. 33]. А. Н. Васильева установила 4 стадии адаптации оригинального текста:

- сильная адаптация, заключающаяся в качественном изменении всей речевой структуры текста, ее упрощении до уровня владения языком, характерного для учащихся низких этапов обучения;
- средняя адаптация проводится путем внесения изменений речевой структуры за счет сокращений и синонимических замен трудных мест;
- при слабой адаптации проводится сокращение некоторых фрагментов текста при полном или почти сохранении оставшихся фрагментов в оригинальном виде;
- условная адаптация, состоящая в наборе более мелким шрифтом тех трудных мест, которые предлагаются для факультативного прочтения сильным и особо интересующимся учащимся [2, с. 17].

Однако мы считаем, что при адаптации неизбежны стилистические потери, снижение уровня художественной выразительности речи. Поэтому, чтобы не исказить гениальнейшие творения русской литературы, на этом этапе не целесообразно использовать выдающиеся произведения классиков русской литературы. Вместе с тем наследие великих писателей включает замечательные тексты, отмеченные печатью его таланта, которые в то же время не стали ведущими в творчестве

данного писателя, например, некоторые рассказы Л. Толстого, А. Чехова, М. Булгакова (*критерий необлигаторности произведения*) [ср.: 3, с. 61]. Такие тексты, средне или слабо адаптированные [2, с. 16], можно использовать на занятиях по русскому языку.

Если текст содержит отдельные трудности, соответствующие рубрикам Стандарта, но не отраженные в учебнике, он может рассматриваться как подходящий для обучения русскому языку в аспекте грамматики.

Отбираемый для занятий художественный текст не может превышать объема, рекомендуемого Государственными образовательными стандартами по русскому языку как иностранному для учащихся данного уровня обучения [4] (*принцип обзорности текста для учащихся данного уровня*). При этом художественные тексты, которые впервые попадают в поле зрения учащихся на уроках русского языка, легче воспринимаются и понимаются при размере меньшем, чем установлено стандартом, ориентированном прежде всего на собственно учебные тексты. В дальнейшем к концу этапа величина художественных текстов естественным образом возрастает до уровня, рекомендуемого Стандартом. С учетом этого в начале среднего этапа обучения целесообразно использовать художественные тексты, объемом 300–400 слов, а в конце его – до 900 слов [6, с. 7].

Поэтому, нужно признать, что студентам среднего этапа обучения лишь рассказы могут быть предложены как целые художественные произведения, причем наиболее короткие.

Что касается алжирских студентов III курса филологического факультета, то они изучают художественную литературу как учебный предмет и воспринимают художественное произведение под углом зрения восточной культуры, мировоззренческие основы и принципы образного строя произведений которой сходны с основами русской культуры. Наконец, у алжирских студентов филологического факультета один и тот же родной язык, которым в Алжире как правило, владеет и преподаватель, чем гарантирован полный контроль последнего за пониманием студентами фактической и образной сторон художественного произведения.

Это позволяет использовать на занятиях по русскому языку на старших курсах не только целые рассказы, но и их фрагменты. При этом фрагмент должен обладать композиционной (завязка, кульминация, развязка) и смысловой (тема – проблема – идея – доказательство) завершенностью, чтобы не создавать впечатление недоговоренности после его прочтения, если, конечно, последнее не является частью авторского замысла для активизации читателя (*критерий относительной завершенности*).

С точки зрения типов осмысления отбираемых текстов (рассказов и фрагментов), их целесообразно подразделить на такие, в которых преобладает: а) повествование, б) описание, в) рассуждение, так как каждый из этих типов речи требует для своего понимания остановить внимание на разных сторонах произведения: на событиях при повествовании; на признаках ситуации при описании; на умозаключениях при рассуждении.

Более трудным является описание, при котором необходимо выбрать определенную последовательность перечисления одновременно существующих признаков, что допускает варианты, причем вариант предъявления признаков в изучаемом тексте может оказаться не самым простым. Наиболее трудный тип речи – рассуждение, пересказ которого предполагает воспроизведение системы тезисов и доказательств, созданной автором художественного текста. Очевидно, что целесообразно начинать работу над художественными текстами с повествовательного типа речи, постепенно переходя к описанию, а затем – к рассуждению (*критерий учета речевых характеристик текста*). Особую трудность представляет собой пересказ текстов с преобладанием диалога. Желательно, чтобы такие произведения следовали за текстами с преобладанием повествования и описания, а диалоги-дискуссии следовали бы после текстов с рассуждением, хотя на этом этапе обучения произведения, содержащие развернутые дискуссии вряд ли уместны в силу трудности их воспроизведения для учащихся.

На уроках русского языка стихотворные тексты следует использовать вместе с прозаическими текстами, если изучение стихотворения помогает студентам лучше понять те или иные стороны прозаического текста (*критерий учета жанров и их взаимного дополнения*). Используя стихотворения и русские народные песни как стихотворные тексты, преподаватель должен прочитать стихотворение студентам с соответствующим произношением, интонацией и выражением, правильно спеть песню или дать студентам прослушать ее запись, однако не ставя цели научить студентов декламировать стихотворения или выучить их наизусть. Достаточно лишь, чтобы стихотворения или песня были хорошо известны самим носителям русского языка, и об этом необходимо сообщить иностранным учащимся.

Чтобы правильно понять фактическую информацию текста, читатель должен обладать некоторыми страноведческими знаниями (*критерий страноведческой доступности*). Следует учитывать, что художественный текст в этом отношении может пребывать на пересечении нескольких страноведческих тем, и понимание упоминаемых в таком тексте фактов может потребовать знания других фактов по этой же теме, находящихся с ними в настолько неразрывной связи, что читателю необходима система знаний о них, по объему превосходящая фактическую информацию самого текста.

Поэтому на занятия по русскому языку следует выбирать тексты, понимание страноведческой информации которых предполагает усвоение новых взаимосвязанных знаний по одной – двум страноведческим темам. Желательно, чтобы эта информация сохраняла актуальность для современной жизни носителей русского языка.

Наконец, при отборе художественных текстов для обучения нужно учитывать потребности и интересы студентов в русском языке и в чтении художественной литературы и их предшествующего опыта чтения на родном языке, русском языке и других иностранных языках (*критерий учета потребностей и интересов учащихся*). Проведенное соискателем анкетирование студентов кафедры русского языка в Алжире показало, что студенты интересуются русским языком прежде всего с точки зрения профессиональных потребностей, некоторые надеются продолжить его изучение, чтобы стать переводчиками. В то же время большинство анкетированных (60 %) указали, что на своем родном языке они предпочитают читать художественную литературу, впрочем первое место по этому признаку заняла публицистика (90 %).

Большинство студентов (60 %) имеют опыт чтения художественной литературы на иностранных языках, в основном на французском. Переводы русских художественных произведений читали 40 % учащихся, причем все прочитанные произведения относятся к классической литературе, конкретно были указаны авторы: Л. Толстой (занял первое место), Ф. Достоевский, А. Пушкин, А. Чехов. В оригинале произведения русской литературы (“Война и мир”, “Анна Каренина”) читали только две студентки, у которых матери – украинки. В то же время все студенты выразили желание научиться читать русскую художественную литературу в оригинале, хотя треть студентов усомнились в своей языковой подготовке, которую они посчитали недостаточной даже для того, чтобы читать адаптированные художественные тексты. Анкетированные указали, что их интересуют произведения Л. Толстого (60 %), А. Пушкина (40 %), А. Достоевского (33 %), а также А. Чехова и М. Горького.

Перечень самых любимых произведений студентов относится в основном к классической мировой литературе, в том числе включает романы “Война и мир” (20%) и “Братья Карамазовы” (10 %). Абсолютное большинство студентов (2/3) в равной степени интересуются творчеством как наших современников, так и писателей прошлых эпох. 30 % предпочитает произведения современников, 3 % – писателей прошлого. Абсолютное большинство студентов (2/3) предпочитают поэзии прозу. 60 % отдают предпочтение коротким рассказам, что, однако, не нашло отражения в списке любимых произведений, в котором фигурируют романы.

По проблематике первое место занимают произведения, в которых поднимаются проблемы социального неравенства, далее следуют такие проблемы: морально-этические; взаимоотношение рас, полов, поколений, приверженцев разных религий; соблюдение прав человека; положение личности в обществе; проблемы войны и мира; становление личности.

Особый интерес по понятным причинам вызывает образ востока в произведениях иностранных писателей. Здесь можно упомянуть такие произведения, как стихотворение “Подражание Корану” А. С. Пушкина и рассказ “Кавказский пленник” Л. Н. Толстого.

На основании проведенного анкетирования мы, используя вышеперечисленные критерии, отобрали для обучения русскому языку алжирских студентов-филологов тексты художественных произведений, предусмотрев определенный порядок их введения в обучение (см. табл.).

Таблица

**Художественные произведения для занятий по русскому языку
для алжирских студентов-филологов**

<i>№ п/п</i>	<i>Фамилия автора и название произведения</i>	<i>Тематика и проблематика</i>	<i>Преобладающий тип речи</i>	<i>Сопутствующее стихотворение</i>
1	И. Тургенев “Воробей”	Гуманизм, само- пожертвование	Повествование	А. Пушкин “Птичка”
2	М. Горький “Старуха Изергиль” (Повесть о Ларре и Данко)	Отношение человека к людям	Повествование	А. Пушкин “Вакхическая песня”
3	Л. Толстой “Кавказский пленник”	Ценность жизни	Повествование	Русская народная песня “Черный ворон”
4	А. Чехов “Дама с собачкой”	Любовь мужчины и женщины	Описание	А. Пушкин “Я вас любил...”
5	А. Чехов “Розовый чулок”	Роль женщины в браке	Описание, диалог	А. Фет “На бракосочетание Е. Д. и К. Г. Дункер”
6	Ф. Достоевский “Сон смешного человека”	Отношение человека к самому себе	Рассуждение	М. Лермонтов “Парус”
7	Н. Лесков “Железная воля”	О суесловии	Рассуждение, дискуссия	А. Пушкин “От многогочия отрекшись добровольно...”

Литература

1. Бачерикова В. Н. Художественная литература на занятиях по русскому языку со студентами-иностранцами: (Чтение и принципы отбора) / В. Н. Бачерикова : автореф. дис. ... канд. педагог. наук. – М., 1966. – 16 с.
2. Васильева А. Н. Русская художественная литература в иностранной аудитории как предмет изучения и как материал при обучении языку / А. Н. Васильева. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 28 с.

3. Фарисенкова Л. В. Художественный текст на занятиях по русскому языку в нефилологической аудитории / Л. В. Фарисенкова. – М., 1995. – Вып. I. – 78 с.; Вып. II. – 74 с.
4. Государственный образовательный стандарт по русскому языку как иностранному: Базовый уровень. – С.-Пб. : Златоуст, 1999. – 32 с.
5. Журавлева Л. С., Зиновьева М. Д. Обучение чтению: (На материале художественных текстов) / 2-е изд. – М. : Рус. яз., 1988. – 152 с.
6. Программа по русскому языку для иностранных граждан: Первый сертификационный уровень: Общее владение. – С.-Пб. : Златоуст, 2001. – 176 с.

ROLE OF TRANSLATION IN THE STUDY OF LEXIS-GRAMMATICAL ASPECTS OF DISCOURSE

Isgandarova A. R.

Ganja State University, Azerbaijan

The article deals with the role of translation in the study of lexical and grammatical aspects of discourse. Brief information is given on the determination of discourse. The cognitive panorama of the world, formed in the mind of the sender is realized in the discourse. It is perceived by the sender and deciphered in his / her mind. Attempts have been made to prove that the resulting panorama can be absolutely identical to the original one, under the condition if the words, expressions or grammatical categories in the original language may have suitable lexis and grammatical form in the translation language.

In the article peculiarities of translation are discovered and they are illustrated for the substantiation of the uttered thoughts.

It is also mentioned that differentiations are observed not only in the languages but also in the minds of the persons. This is due to the conceptual sphere of the sender and the receiver of the information.

In the process of translation, the interpreter is the linking person between the sender of information and the foreign receiver, speaking in relation to the the first speaker, but in the relation to the second receiver.

Keywords: discourse, translation, lexis, grammatical, cognitive.

1. Introduction

Discourse, being a new field of linguistic study has undergone investigations by different investigators and in different linguistic approaches, but the nature of discourse still remains undiscovered as a whole. In each scientific approaches new scientific elements have been discovered relatively linked with type, contents and forms of discourses. Literary-contextual information given in a discourse is absolutely different. Here the object of understanding is not limited and information rendered in a discourse is not directed to the individual, but to the whole society. In this process, the interlocutor's understanding of the reality may seem to be absolutely polar for the listeners. The reality expressed by one party of the discourse may seem to be acceptable-unacceptable, understandable-not understandable, true-false, just-unjust because in the process of understanding the reality of the whole society is involved, conditioned by the personal factors characterizing each listener and his / her personal scale of knowledge, emotions and the mode of understanding. In this process philosophical and linguistic components are involved and each person, analyzing (interpreting) this or that type of discourse, speaks on the background of his / her understanding the reality, each of the participants of the discourse interpreted it as for himself / herself. So, we come to know the justification of the proverb "Tastes differ" in full sense of the meaning.

In spite of differences of views in analyzing any type of discourse we can't say that we may fail in this process. Admitting different interpretations by different interpreters doesn't mean that no more interpretation or investigation of a discourse is needed. In fact, going into deeper structures we may find ideas, emotions, psychological statements, political configurations which are common for all the members of the society, nourished by something common feeling of understanding.

Learning all these seemingly difficult problems via translation is one of the ways of study of the problem of discourse, which we have chosen for the linguistic study, for only during the translation we may cope with problems which we have not yet come across in the linguistic study of the problem of discourse.

2. Methods of Investigation

In the study of the article, comparative typological componential analyses of the language structure establishing discourses have been used.

3. Our Approach to the Determination of Discourse

We think that discourse is the result of realization of the cognitive panorama of the world in human conscious by the help of verbal and non-verbal means. In the expression of written means of discourse mainly language means operate, which may be divided into two groups – grammatical and lexical groups. They act to carry out the function of expressing and sending meanings in close unity. Discourse expresses the whole of concepts, formulating a certain thought, the cognitive panorama of the world and while carrying out this function completely, it seems to have done its duty. Let's consider such a situation: in the process of intercourse, the cognitive panorama of the world is realized in the discourse by the sender of the information, but deriving from the discourse, the initial "panorama" being directed to the cognitive space of the addressee, it is restored completely in the conscious of the addressee. As cognitive spaces of the sender of the information and the addressee are identical in no way, the cognitive panorama, rooted in the conscious of the sender of the information differs from the initial one. It can be demonstrated in such a simple example. In all the districts of Azerbaijan "tandır"¹ for baking bread is used, but it has its own self-belonging peculiarities in each district as to its construction and functions. For e. g. In the districts, located in lowlands "tandır" is built up from the ground which creates possibilities for baking bread, ensuring the family for some days. But the same object – "tandır" is constructed in a different way and creates possibilities for baking lavash². Namely, the speaker of the language of the lowland district, hearing the word "tandır", in his/her conscious vivifies the concept of *tandır* which he/she has seen in his / her district, while in conscious of the people from other districts as Nakhchivan, vivifies the character of "tandır" which they have seen in their own districts.

4. Role of translation in discourse

Realization of the cognitive panorama of the world in discourse by the sender of the information, cognition of the same discourse by the addressee and the vivification of world panorama in a certain cognitive space is absolutely a complex process, and it is extremely difficult to follow its flow in the process of intercourse. To study these processes translation offers us valuable language materials. Thus, as a result of translation the code realized by one bearer of the language is revealed in the conscious of another bearer of the language (a translation language) and comparative analysis of the initial and newly created discourses give possibilities to observe the processes going on in the concept sphere of the person and the way, they are realized by the conscious of the speaker. By this time the difference from the interlingua cognition of the translation should be taken into consideration. So, we don't feel any need of searching for lexis, especially grammatical analogues when discourse is realized between the bearers of the same language, but during the translation from one language into another one, language means in all levels are subjected to transformation.

Discourse in comparison with an independent sentence from the hierarchic viewpoint is still more complex object and naturally we should keep to the representation of expressing means in the language (including functional and structural peculiarities of discursive units).

Each language, having its own self-belonging peculiarities, their comparative study, creates possibilities to learn this problem still deeply and all-rounded.

This comparative study (analysis), when being carried out by the way of comparison, gives us possibility to determine the suitability, partially suitability or having no suitability of different lexis units and grammatical categories and all of which causes great interest from the scientific approach to the problem. On the other hand, when comparison is made even between the speakers of one and the same language, the thought materialized by one party is cognized by the other speaker, namely it is accepted in the level which the other party is able to cognize.

¹ **Tandır** is a special oven built up by clay and mud for baking bread.

² **Lavash** – thinner layer of baked batter.

This process in itself is also in a certain sense of “translation”, but here takes place not a translation from one language into another language, but “translation” of language from one consciousness into another one takes place (Hereinafter we shall use the word “translation” just in this wider sense). Deriving from this process, the degree of suitability is valued. One of the stages, perhaps the most important stage in translation, is the restoration of the initial text and this gives a wider and richer material from the view of determination of suitability and differences in all the levels among the languages.

Lexical and grammatical features of any language creates certain problems before the “translator” and the translator in the process of translation is compelled to solve the problem of “restoration” of the lexical and grammatical units of the original language into the one which translation is made. But as the translator does not possess the only receipt, there is not only one approach to the process of translation either, and alongside the objective knowledge and skills of the translator, who carries out the process of translation, his/her subjective approaches also take place in this process.

As to the art of translation two approaches distinguish themselves: linguistic approach and literary approach. Essentially these approaches can be valued as to the importance of which of them, a text or a discourse must be dispatched first. Some scientists call them “letter” or “spirit” [2]. Not depending on how they are named, the main problem is the problem of choice, namely, the main problem facing translation is, revelation of the contents form unity, existing in one language, and looking for the component parts, being equivalent to them in the other language and using more or less suitable elements, to create new unity of form and contents, repeating the initial unity of the form and contents in the maximum degree.

In the linguistic approach restoration of the text and all its lexical-grammatical elements are highlighted but in the literary approach dispatching the main contents – its “spirit” is taken as the main principle. Despite the fact that these two approaches stood opposing each-other for a long period of time, at present it is necessary to agree with the thought that these two approaches complete each-other, because a text exists only in a context; though a text is established by the help of language means (lexical, grammatical) each of its element exists in a context as a whole and this context is not simply the whole of lexical-grammatical means, is a wider notion than a text. Approaching from this view point, it is necessary to agree, as we have already mentioned, that discourse does not only reflect a text and a context, it contains verbal and non-verbal means of expression and that in the process of translation, a discourse, existing in one language must be vivified in the other language, into which it is being translated. In each concrete case this kind of “vivification”, truly speaking, the “restoration” has its self-belonging features in one language, it is possible to distinguish its common features, characterizing the translation as a whole and determine its main principles as a process of translation.

The environment of the concept of “translation” is extremely wide. From one language into the other one poems, literary pieces, publicistic works, scientific-popular writings belonging to different fields of knowledge, diplomatic documents, business documents, articles of political figures and their reports, reports of the speakers, newspaper materials, talks of persons speaking in different languages and appealing for the translation of their oral speech is translated, films are dubbed.

Though the word “translation” is widely known, it is necessary to specify it as a special type of human activity and as a notion, denoting its result. When we say translation we mean: 1) recreation of a speech work (a text or an oral utterance) taking place as a psychological act (in the initial language), and its expression in another language in the form of translation; 2) the result of this process, namely a new speech work created in the translated language is understood [4].

Though these two understandings do not deny each other, each of them has got its own specific features. Studying translation *as a process, taking place in the human consciousness*, essentially demands psychological or psycholinguistic approach. Acting from this approach we may speak about discourse, as a whole of units establishing concrete cognitive space, existing in the consciousness in the form of concepts, reflecting the modern panorama of the world and realizing it in the language in the present-day level of the linguistic science.

Any notion, thought, events and other small or big cognitions become “objectified”, visualized only then, when they are realized, namely, they go beyond the border of the consciousness in which they exist and become to be cognized by the others. But this kind of cognition itself possesses its own difficulties and it is conditioned by the subjectivity of the process of cognition. Any individually-taken entity may cognize the sent information, depending on his / her level of preparedness, world outlook, on the degree of how his / her concept in his/her consciousness overlaps with the “concept to be cognized by him / her. That’s why the act of complete cognition does not take place. As discourse, created by the bearer of the language is cognized by different bearers of the language differently, expression of discourse created in one language in the other person’s mind is also different. In the cognition of translation these features increase still more and this is more influenced by linguocultural factors.

When the works of translation are investigated, newly-created works on the basis of language of the translation first of all are compared in the language level. During the analysis, investigators do not take psychological acts into consideration and they act only as to the texts, having been turned to objective reality on the account of only language means. Nevertheless language means themselves are the means reflecting the concepts. For the vivification of them in the language of translation as completely as it is possible, form and contents unity of the translated language must be adequately cognized in the space of concepts of the translator, they must be discovered, be divided into their constituent parts, their adequate equivalents in this psychological level must be found as definitely as it is possible, only after that these “discovered” concepts must be realized by the means of the language of the translation.

Despite the demands directed to the translation of this or that material, the self belonging character of the talent and creative initiative of the translator, the level of knowledge which he / she has to possess, there are two important considerations for all the types of translation activity:

1) The aim of translation; to make the reader, who doesn’t know the initial language, acquainted with the contents of the text (by the contents of oral speech);

2) To translate – to express the text created by one language truly and correctly into another language.

For the practice of translation, here derives such a thought that the original language should be expressed in another language in such a way, that the reader should receive the information with utter completion and clearness, which can be achieved by the suitability of the norms of the language of the translation.

The contents of the translated original language are directly linked with the language forms of the created (translated) language. For the reader, whose native language is another language, or for reader understanding the language, but not knowing it well enough, willingly or unwillingly all the created characters transfer onto the basis of his/her native language. Besides, not depending on the level of his language knowledge, a translator has always to transfer from one language into another one.

The process of translation conditionally is divided into two stages. In the first stage, the translator must understand the translated material (cognitive panorama of the world realized in discourse), must cognize it, analyze it and value it. In the second stage he/she must find proper means of expression for the translation of the translation language so, the process of translation envisages the determination of relativity between the original and translation languages.

At present great attention is paid to machine (computer) translation. Despite the fact that the quality of computer translation may increase day-by-day, such translations must still pass through human editorship. This is linked with the fact that “a machine” translates words, but a human being translates “characters” and “understands” them and expresses them.

Any wordy expressed work (literary and scientific, publicist and business like work etc.) being the product of original creativity is the product of labor of the person, knowing the language perfectly well and this product must find its very level in translation. Any attempt made to translate this or that text, or a part of that text by the way of word-by-word translation, though is not resulted with complete

misunderstanding, it still finally spoils the style of the translation which brings to misunderstanding of the translated text or a part of it, which can be accepted as an indication of non-fulfillment of the task, put before the translation.

The differences between two stylistic compositions of the two different languages-create a number of difficulties during the translation, but this does not mean that finding functional equivalent is impossible. Nevertheless, during the process of translation while liquidating these difficulties, at the same time, it creates possibilities to determine some self-belonging features of speech of different languages.

Translation materials devoted to the general problems of translation are usually divided into three groups: 1) newspaper text of predicative character, documentary and special scientific texts, 2) publicist works: 3) literary (artistic) texts. Materials, which are included into this or that group can be as well divided into still smaller groups. For e. g. In the publicist style there can be news, analytic, literary and genres which can be divided into smaller groups, each of which has possessed self-belonging peculiarities. "Specific feature of publicist texts lie in the fact that they are purely of propagandist orientation. Conditioned by not meeting the demands of exactness, and the fact that publicist translation is not purely understandable... makes it not an exact translation, And at last, "the basis of the translation of business-like work or work of technical character composes of terminology. Here too, word-by-word translation is not an exception" [1].

The classification, which we have considered mainly, overlaps with the division as to styles, and in this case we deal with a text and discourse and it is clear that the problem of context remains beyond the focus of attention. Here we take the role which plays linked with the expression of general contents of this or that language category, into consideration.

Certainly each sort of material has possessed its own features and they require special approach to their translation by the translators. Comparison of the types of translation creates possibilities to discover each of their peculiarities. This is more like opposing the types of translation materials than their comparison.

Commonly-used lexis naturally is represented in all types of literary, written and oral materials and creates for the possibility of understanding the material. It creates the ground for certain attitude of different elements of the vocabulary fund of the language, representing different layers of the language. In this case participation of terms for special newspaper, scientific and documentary texts, rich with factual materials are characteristic. They are chosen on the ground of commonly-used words. Here, often usage of special nouns for newspaper materials and for a number of scientific texts (history, geography, economy etc.) is characteristic as well. In the narrow sense of meaning, among the special nouns stand the names of organizations, social structures, positions etc. Different from the terms they are established by the combination of a number of words. In comparison with scientific materials in scientific-popular texts the quantity of terms are less. For all the materials of this kind, belonging of clearly understandable words of vocabulary stock to this or that lexis layer is characteristic.

If in the scientific materials words are used in the initial, denotative meanings, and in special rare cases we appeal to the figurative meanings of the words, having no special stylistic role, in scientific-popular literature we happen to meet metaphoric expressions of stylistic colorings which do not play figurative role.

A person, expressing his / her thought by language means, in very cases form new words, and uses the words which already exist and are rooted in the vocabulary stock of the language. If a speaker or a writer forms a new word, he/she forms that word either on the basis of elements of existing words in the language, or on the basis of analogy of the already existing words. The translator, when realizing the translation, while choosing words from the vocabulary stock of the language fitting to the words in the original language, acts in the same way. By this time he / she takes suitability of those words in the sentences and in the context as a whole, into consideration. In the cases when formation of terms or neologisms of the author are necessary, the translator also uses lexis or morphological elements in the language of translation.

Word recourses of the translator depending on the vocabulary stock of the language usually are large. Besides, even in the cases, when there are no words fitting to the words in the translation language, there is always a chance of describing the notion in the translation language. Therefore, it is relatively easier to translate the language of people, residing quite in different material conditions into the still richer languages. It is true that the people whose vocabulary stock is relatively limited may have such fields of life, in which the word stock of the very language may be richer in comparison with other languages. For e. g. while a camel has about 40 names in the Kazakh language, in our Azerbaijani language we haven't got equivalents for all of them and in any case dispatching Kazakh concept sphere may be relative.

It is necessary to take into consideration that the vocabulary stock is not a simple whole of words, it is a system, creating possibilities for endless variety, and in this system, the separately-taken elements of vocabulary stock are in certain meaning and stylistic attitudes. This shows itself more apparently during the translation and in many cases it creates possibilities to use the nearest meaning of the original in the translation language.

One and the same polysemantic word in the context of translation demands its expression in different words, because in the translation language its different distinctive words suit the meaning of the words in the original language. For e. g. the word "estate" if in one context expresses "sərvət" (treasure), "maddi vəsait" (material means) in the other context it denotes "mülk" (property). Besides, these two meanings in the general sense are combined in the meaning of "əmlak" (property). The word "maitre" in the French language in the concrete meaning denotes "müəllim" (a teacher), "ağa" (a master), "cənab" (a mister), and "usta" (a master) and these meanings as a rule become clear from the context. Nevertheless, when necessary variant is chosen, depending on the shades of meanings, additional concretization may be demanded.

It is necessary to note that in one line, finding one of the main oppositions (the main line and shade of meaning) conditions speeding up of the grammatic investigations. The fact that the grammatical mechanisms of a language is more sensible to the passage type, has been discovered by empiric method. That's why hypothesis of usage of grammatic mechanisms of discursive means aimed at discriminating different passages seems more convincing. Grammatical relevant classification of the structural elements of discourse, before everything must take this feature into consideration.

Being linked with objective laws of the structure of this or that language, the grammatical phenomena conditioned with this language as a whole is different from the language phenomena of the other language. Grammatical problems standing before the translation of both in the field of morphology and syntax derive from this condition.

Certainly preservation of the grammatical form of the original language cannot be the aim of translation. The main aim is conveying the thought (the cognitive panorama of the world, having found its reflection in the discourse). In the language of translation absolutely other means may suit for the realization of this purpose.

When only separately-taken features of the grammatic form play certain stylistic role, this becomes the aim of translation and by the way of using analogical means of the translation language it is possible to vivify these lines.

During the translation from one language into another one grammatical reconstruction usually is limited with word combination. It is necessary to note that 1) the circle of such features for each language is always limited, and 2) In the use of such word combinations there can't be a standard, the only receipt.

From the formal grammatic view an exact translation is not possible when simply formal suitability is absent. It, very often in the translation language does not meet the requirement for the norm of combination of words, and in a number of cases it becomes impossible from stylistic view.

Especially in the translation of extended sentences the fact that the word order, number of words, grammatical categories and meanings of words in the original language overlap with the similar features in the translation language is a very rare occasion.

5. Conclusion

Thus we can say the cognitive panorama of the world formulated in one consciousness is revealed in the consciousness of another person (translator) and the initial cognitive panorama is vivified. The initial and final stages of the processes being the processes going on in the consciousness it is difficult to learn completely its mechanism on the basis of intercourse taking place between the same bearers of the language. The process of translation is a finest example in following this process, because at this time between the addressee and the sender of information stands one more subject – a translator and he acts both as the addressee and as the sender of information and as a result of his labor we can learn still deeply the languages comparatively and mechanisms of cognitive processes going on in the human consciousness.

Literature

1. Issue of Theory and methods of teaching translation. Col. of articles. – Moscow : Academy of Pedagogical Sciences of RSFSR, 1950.
2. Kafarov V. I. Lessons of Masterhood (Problem of translation from the Azerbaijani folklore poetry into the Russian Language). – Baku, 2005.
3. Translation – Means of approach of peoples nearer to one-another. – Moscow : Progress, 1987.
4. Fedorov A. V. Bases of General theory of Translation. – Moscow : Higher school, 1983.

РЕЦЕНЗІЯ

ГРА В НАРАТИВІ І ГРА З НАРАТИВОМ: НОВІ ВЕКТОРИ НАУКОВИХ ПОШУКІВ

ІЗОВА Н. П. ІГРОВА СТИЛІСТИКА РОМАНІВ ДЖ. М. КУТЗЕЕ : ЛІНГВОПОЕТОЛОГІЧНІ СТУДІЇ. –
К. : Вид. центр КНЛУ, 2018. – 360 с.

Монографія Н. П. Ізової “Ігрова стилістика романів Дж. М. Кутзее: лінгвопоетологічні студії” є першою фундаментальною працею у вітчизняній і зарубіжній германістиці, що присвячена лінгвопоетологічному вивченню стилістики художніх текстів (на матеріалі творчості видатного південноафриканського письменника, лауреата Нобелівської премії Дж. М. Кутзее) в контексті ігрового напрямку сучасних філологічних розвідок. У центрі уваги дослідження – феномен ігрової стилістики, визначений автором монографії як художнє явище, існування якого забезпечується функціонуванням системи різнорівневих (лексичних, лексико-синтаксичних, словесно-образних, сюжетно-композиційних і оповідних) засобів, які – кожен зокрема або у взаємодії – націлені на створення певного ігрового ефекту чи навіть сукупності ігрових ефектів.

Актуальність рецензованої монографії зумовлена спрямованістю сучасних мовознавчих студій на розкриття онтологічної природи художнього текстотворення, орієнтацією лінгвістичних досліджень на реконструкцію мовної свідомості та стилістичної компетенції носія сучасної англійської мови.

Наукова новизна монографічної праці Н. П. Ізової визначається тим, що в ній явище гри вперше аналізується з орієнтацією на тип наративу, в якому вона виступає, та з урахуванням ідіожанрових особливостей, притаманних сучасному англійському художньому твору. Новою є розроблена під кутом зору гри концепція трьох типів наративу, що окреслює формат, в якому працює письменник і в полі якого розгортаються його “ігрові пошуки”: це психонаратив, метафікціональний наратив та автофікціональний наратив. Новою є запропонована і випробувана автором методика аналізу ігрової стилістики англійського художнього оповіді в термінах “вузлових точок” як певних орієнтирів, що позначають зламні моменти в структурній та смисловій динаміці художнього тексту.

Розкриваючи специфіку ігрової стилістики у творчості Дж. М. Кутзее, Н. П. Ізова дійшла висновку, що ігрова стилістика проаналізованих романів пов’язана як із *онтологією* (гра – іманентна онтологічна характеристика оповіді, спосіб буття художнього наративу), так і з *епістемологією* (гра – епістемологічна модель, вписана в художній текст, яка породжує новий спосіб творення, розуміння й інтерпретації художньої дійсності – ігровий).

Монографія складається з чотирьох розділів, кожен з яких спрямований на розв’язання конкретного наукового завдання. У першому розділі окреслено теоретичні підвалини дослідження, простежено витoki формування ігрової стилістики від античних часів і до сьогодення. На базі естетико-філософських, соціально-психологічних і культурологічних уявлень про гру побудовано узагальнену модель гри та її репрезентації в художньому оповідному тексті. Скрупульозно простудіювавши наукові праці, присвячені дослідженню гри в лінгвопоетологічній перспективі, Н. П. Ізова окреслює та специфікує три основні напрями вивчення гри: 1) інтенціональний, у світлі якого гра тлумачиться як певний лінгвопоетологічний прийом, що ґрунтується на порушенні мовної та/або мовленнєвої норми; 2) текстотвірний, що розглядає гру як принцип художнього текстотворення, та 3) рецептивний, з позицій якого гра визнається певною комунікативною стратегією.

Обґрунтовуючи авторську концепцію ігрової стилістики романів Дж. М. Кутзее, Н. П. Ізотова пропонує власне тлумачення ключових понять, що розкривають специфіку ігроізації аналізованих творів, зокрема механізму актуалізації гри в художньому наративі, а також задіяних в аналізованих текстах ігрових принципів, прийомів та засобів. Особливу увагу в цьому розділі монографії приділено з'ясуванню своєрідності трьох ігрових принципів, які забезпечують реалізацію гри в художніх текстах Дж. М. Кутзее, а саме: руйнування конвенційних художніх форм шляхом різного роду їх трансформації, створення нових художніх форм за допомогою низки ігрових прийомів та переструктурування смислового простору художнього наративу під впливом гри і створення “зон інтрузивності”, “зон невизначеності” та “зон амбівалентності” як смислотвірних фокусів трьох актуалізованих у художніх творах Дж. М. Кутзее типів ігор – психонаративної, метафікціональної та автофікціональної. Водночас слід зауважити, що лінгвістичні критерії ідентифікації виділених зон потребують більш деталізованих роз'яснень.

Цінним з погляду наукової новизни є розроблені Н. П. Ізотовою положення про ігровий контекст, який автор монографії обрав за одиницю аналізу ігрової стилістики і водночас як форму реалізації гри в художньому тексті. Ігровий контекст характеризується наявністю ігрового прийому/прийомів, що виступають домінантою при його формуванні, смисловим напруженням, лімінальною модальністю, що сприяє породженню нових смислів у результаті комбінування наявних елементів тексту, та неадитивністю породжуваних смислів.

Заслугують схвалення здійснене автором з опорою на праці М. М. Бахтіна, Т. В. Бовсунівської, Б. П. Іванюка, Н. Д. Тамарченка оригінальне тлумачення суперечливого поняття “ідіожанр” та побудова на цій основі ідіожанрової моделі романів Дж. М. Кутзее.

Вагомим результатом дослідження Н. П. Ізотової є авторська розробка ігрової концепції психонаративу (другий розділ монографії), що ґрунтується, з одного боку, на ідеях відомих психологів – вітчизняних та зарубіжних: О. Ф. Бондаренка, Дж. Брунера, Ф. Є. Василюка, К. Е. Ізарда, О. Н. Лука, С. Л. Рубінштейна, а з другого – на лінгвістичному доробку Н. Д. Арутюнової, В. Г. Гака, А.-Ж. Греймаса. Ігрове моделювання психооповіді, втіленої в романах Дж. М. Кутзее, здійснено в монографії з опорою на принцип “зовнішнє через внутрішнє” (С. Л. Рубінштейн) та модифіковану структуру ландшафтної моделі наративу, представлену в роботах Дж. Брунера та А.-Ж. Греймаса. Автор монографії виокремлює та аналізує у світлі психонаративної гри три ландшафти психооповіді – ландшафт дій оповідача/персонажа, ландшафт рефлексій оповідача/персонажа, ландшафт емоцій та почуттів оповідача/персонажа.

У третьому розділі монографії детально висвітлені основні риси метапрози в сучасних наратологічних студіях, схарактеризовано метафікціональну гру в термінах дейксису та із врахуванням принципів оповідної і сюжетно-композиційної нестабільності, ґрунтовно описані й проаналізовані прийоми метафікціональної гри, яким у творчості письменника відведене вагоме місце. Це метанаративні включення, інтерференція оповідних рівнів, специфічні комбінаторні особливості, пов'язані з відображенням просторово-часових координат, дублюванням оповідних подій та ін. Особливе місце у творчості письменника належить прийомам рольової гри, пов'язаним з ігровим конструюванням персонажів.

Останній розділ монографії Н. П. Ізотової висвітлює проблематику автофікціональної гри, реалізованої в автофікціональному наративі Дж. М. Кутзее крізь призму ігор із жанровою, авторською та персонажною ідентичністю. Специфіку втілення автофікціональної гри в автобіографічних романах Дж. М. Кутзее, за результатами дослідження, передає оповідна формула “Я-Інший”, яка фіксує відчутну дистанцію між реальним “Я” автора і його ж охудожненим “Я”. Зацікавлення викликає розроблена автором егосферна модель автофікціонального наративу, що охоплює потрійну егосферу: “Я-Інший – соціум”, “Я-Інший – зовнішній світ”,

“Я-Інший – внутрішній світ”, яка віддзеркалює ігрову специфіку деконвенціоналізації художнього автобіографічного наративу у творах письменника. Автор монографії вважає, що підґрунтям ігрової трансформації в автобіографічних творах Дж. М. Кутзее виступає принцип оповідного дистанціювання, однак лінгвістичні підстави цього твердження наразі потребують переконливого обґрунтування.

Таким чином, підготовлена монографія відбиває результати глибокого, вдумливого дослідження, вона дає адекватне уявлення про багатогранний стилістичний репертуар текстів Дж. М. Кутзее, який, з огляду на міжнародне визнання письменника, можна вважати репрезентативним при розкритті креативних аспектів текстотворення та специфіки художнього мислення сьогодення. Поза всяким сумнівом, монографія Н. П. Ізотової робить значний внесок у розбудову ігрової парадигми дослідження художнього тексту. Практичне значення отриманих результатів та ідей монографічного дослідження може бути корисним для подальших наукових пошуків не лише у галузі лінгвопоетики, стилістики, художньої семантики, наратології, літературознавства, а й для фахівців споріднених галузей – психологів, філософів, культурологів.

*Доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри іспанської та французької філології
Київського національного лінгвістичного університету
О. М. Кагановська*

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РУКОПИСІВ У “НАУКОВОМУ ВІСНИКУ КАФЕДРИ ЮНЕСКО КНЛУ Серія ФІЛОЛОГІЯ • ПЕДАГОГІКА • ПСИХОЛОГІЯ”

Редакція приймає до друку матеріали (статті, огляди, рецензії та ін.) від фахівців у галузі лінгвістики за умови, що подані рукописи не публікувалися раніше, відповідають проблематиці Вісника й оформлені відповідно до його вимог. Матеріали мають відображати сучасний стан розробки досліджуваної проблеми й містити нові результати її вивчення. Теоретичні положення повинні бути аргументовані відповідним ілюстративним матеріалом.

Наукова праця має бути написана на актуальну тему, містити виклад кінцевих або проміжних результатів дослідження, виявляти пріоритети автора в його наукових пошуках.

Редакція проводить внутрішнє та зовнішнє рецензування поданих до друку матеріалів, відхиляє або повертає на доопрацювання статті, які не відповідають вимогам збірника.

Редколегія Наукового вісника кафедри Юнеско КНЛУ. Серія Філологія • Педагогіка • Психологія послідовно дотримується міжнародних видавничих стандартів COPE Code of Conduct, затверджених COP (Committee on Publication Ethics).

Мови публікацій – українська, російська, чеська, польська, англійська, німецька, французька, іспанська, грецька.

Рекомендований обсяг публікацій: обсяг статті – 10–12 сторінок з таблицями, схемами та малюнками; обсяг рецензії – 5–6 сторінок; обсяг хроніки – 3–4 сторінки.

Вимоги до змісту, структури й технічного оформлення наукових статей

Стаття повинна обов’язково містити всі структурні елементи відповідно до п. 3 Постанови ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р.:

- **формулювання проблеми та обґрунтування актуальності її розв’язання;**
- **аналіз останніх досліджень і публікацій**, у яких започатковано розв’язання окресленої проблеми і на які спирається автор (*важливо не перерахувати авторів чи їхні публікації, а саме проаналізувати доробок дослідників, вказати, у чому вони мають рацію, а в чому – ні; зазначити, які питання залишаються невирішеними*);
- **мету статті та її завдання;**
- **виклад основного матеріалу дослідження** з обґрунтуванням здобутих результатів;
- **висновки й перспективи подальших досліджень** у цьому напрямі;
- **список використаних джерел, список лексикографічних джерел і / або список джерел ілюстративного матеріалу**, оформлених стилем APA.

Структура статті

1. УДК (універсальна десяткова класифікація) – вказувати на початку статті в лівому верхньому кутку першої сторінки.

2. Назва статті (великими літерами по центру, 14 кеглем, напівжирним шрифтом).

3. Прізвище та ініціали автора / співавторів друкувати по центру, 14 кеглем, звичайним шрифтом, великими літерами.

4. Відомості про автора українською мовою: науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 12 кеглем, вирівняти за правим краєм.

5. Анотація українською мовою та ключові слова (обсяг 800–900 знаків, 5–6 ключових слів), оформлена через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

6. Відомості про автора англійською мовою: прізвище, ім’я та по батькові, науковий ступінь, звання, місце роботи, електронна адреса. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 12 кеглем, вирівняти за правим краєм.

7. Назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Анотація має стисло відображати зміст статті (**1800–2000 знаків**) і відповідати вимогам міжнародних наукометричних баз. Зокрема, вона повинна містити такі структурні елементи: **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. Друкувати через 1 інтервал, звичайним шрифтом, 10 кеглем.

8. Текст статті (без літератури) повинен становити не менше 8 сторінок формату А4 (усі поля – 1,5 см, абзацний відступ – 5 знаків (1,25 см), основний шрифт – 12 кегль, шрифт – Times New Roman, інтервал – 1,5).

У тексті статті не використовувати стилі тексту, сторінки не нумерувати, дотримуватися абзацних відступів (5 знаків – 1,25 см).

Цитати й визначення (дефініції) термінів потрібно брати лише в заокруглені лапки (“слово”); розмежовувати знаки дефіса (-) і тире (–), наприклад: “Дискурс – це...”, але “лексико-синтаксичні характеристики”; не замінювати знак апострофа (’) чи лапок (“слово”) іншими знаками; фрагменти рукопису, що містять ілюстративний матеріал, друкувати курсивом; світлим шрифтом із підкресленням подавати розкриті у вступній частині позиції: актуальність, мета, завдання та ін.; пропуски в наведених цитатах позначати так: [...]; підрядкові покликання не припустимі. Скорочення на зразок *т. д.*, ініціали при прізвищах (напр., *І.І. Петренко*). Указівки на сторінки (с. 34), назви населених пунктів (м. *Київ*) друкувати через нерозривний відступ (одночасне натискання клавіш Ctrl+Shift+відступ).

Покликання на використану літературу в тексті просимо оформлювати стилем APA: у круглих дужках потрібно вказувати прізвище автора, рік видання, сторінку, пор.: (Вихованець, 1987, с. 96). Докладніше див. <https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>.

9. Література (для оформлення списку джерел використовується APA стиль. Інформація щодо міжнародного стандарту APA є на сайті НБУВ: <http://nbuv.gov.ua/node/929>. Також див.: APA Citation Style (<https://www.library.cornell.edu/research/citation/apa>). Оформити цитування відповідно до стилю APA можна на сайті онлайнного автоматичного формування посилань: <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book>; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

Заголовок ЛІТЕРАТУРА друкувати після основного тексту великими літерами ліворуч з абзацного відступу. Праці подавати в алфавітному порядку (12 кегль, шрифт звичайний, інтервал – 1,5). За необхідності можна навести ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА й ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ з продовженням нумерації.

10. REFERENCES (транслітерований латиницею перелік літератури, за винятком англійських праць, які наводити мовою оригіналу). Для транслітерації латиницею українсько-і російськомовних текстів рекомендуємо скористатися програмою з таким режимом доступу: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm>.

Правила подання матеріалів

Редакція приймає від авторів зібрані в окремій, підписаній папці документи:

– два роздруковані примірники тексту;

– довідку про автора двома мовами (одна – мовою, якою написано статтю, друга – англійською мовою) на окремому аркуші (*ПІБ, науковий ступінь, учене звання, назва навчального закладу чи наукової установи, посада, поштова адреса (з індексом) для надсилання примірника збірника, особистий e-mail автора, номер телефону для зв'язку*);

– рецензію або витяг із протоколу засідання кафедри / вченої ради з рекомендацією рукопису до друку.

Електронний варіант статті, довідку про автора, а також відскановані рецензію, витяг з протоколу або рецензію наукового керівника надсилати на адресу: knlu-kuf2011@gmail.com.

Редакція не повертає авторіві (авторам) матеріали, зокрема й не прийняті до друку.

Відповідальний секретар – Заскалета Валентина Петрівна, тел. моб.: +38 (044) 529-83-13, (050) 579-23-32.

**VREQUIREMENTS FOR PAPERS IN “SCIENTIFIC MESSENGER
OF THE UNESCO DEPARTMENT OF KNLU”
Series PHILOLOGY • PEDAGOGY • PSYCHOLOGY**

Visnyk welcomes papers (including but not limited to research articles, review articles and book reviews) by scholars in the **field of linguistics and translation studies**. Papers are accepted for publication provided **they have not been published elsewhere, their topics are relevant for *Visnyk*'s research focus and the submitted manuscripts conform to *Visnyk*'s style sheet**. The authors are expected to critically appreciate the state of the art of a given problem and report on new findings. Theoretical claims should be supported by evidence from the appropriate data.

A submitted paper should focus on an up-to-date topic, include final or preliminary research results and it should make the author's priorities in the given research area explicit.

Submitted papers are subject to peer review by domestic and international referees. Based on the review results, the papers may be rejected as unsuitable for publication or returned to the authors for revision.

Visnyk's Editorial Board adheres to international publishing standards based on the Code of Conduct developed by COPE (Committee on Publication Ethics).

Language of the paper: Ukrainian, Russian, Czech, Polish, English, German, French, Spanish, or Greek.

Length of the paper: research articles should be 10–12 pages including tables and figures; reviews 5–6 pages; event reports 3–4 pages.

Contents, structure and formatting of research articles

Submitted papers should include the following structural components:

- a clearly stated **research problem (and / or research question)** and its theoretical or practical relevance to the area of concern;
- a **critical overview of the recent literature** pertaining to the research topic (please refrain from simply listing works by other authors, instead evaluate their arguments and evidence and point to unresolved issues);
- **the goal of the research article and its objectives;**
- **research results and their discussion;**
- **conclusions and implications for further research** in the field;
- **a list of references including cited works (printed and electronic sources), and further sources such as dictionaries and / or literary sources.**

Article structure

1. **UDC** (Universal Decimal Classification index): in the top left corner of the front page.
2. **Title of the article:** all capital letters; centre alignment; font size 14pt in bold.
3. **The given name(s) and surname of the author(s):** all capital letters; centre alignment; font size 14pt.
4. **Affiliation:** centre alignment; font size 14pt in italics.
5. **Abstracts and key words in Ukrainian and English:** the abstract in Ukrainian of approximately 800–900 characters and 5–6 keywords (if you do not speak Ukrainian, the Editorial Board will kindly assist you with the abstract in Ukrainian once your paper is accepted for publication) and the abstract (a brief summary of your article) in English of approximately 1800–2000 characters. The abstract in English should comply with academic journal indexing databases and include the author's name, the article title, as well as **Introduction, Purpose, Methods, Results, Conclusion**. The layout of the abstracts is as follows: indented first line in the paragraph, single line spacing, regular font, font size 10pt.

8. The main text of the article should not be less than 8 pages in A4 format: all margins are 1.5 cm, the first line in every paragraph is indented by 1.25 cm, the default font is Times New Roman 12pt, spacing is 1.5 lines.

Please refrain from using any text styles, do not add page numbers, make sure that paragraphs have first line indents (5 characters – 1.25 cm).

Quotations and word definitions should be enclosed in double quotation marks (“word”). A hyphen (-) must be clearly distinguished from an en dash (–), e.g.: “academic discourse – especially its pedagogical aspects ...” but “lexico-grammatical meaning”. Do not replace an apostrophe (’) or quotation marks (“word”) with other symbols. Linguistic examples should be typed in *italics*. Topicality, purpose, and objectives of the study should be underlined and included into the introductory part of the paper. Ellipses in quotations are indicated by [...]. Footnotes are not allowed. Shortenings like e.g., initials like I.I. Petrenko, references to pages like p. 34, etc. should be typed as non-breaking spaces (press Ctrl+Shift+Space).

9. References

References List and in-text citations are organized in accordance to the **APA style** (American Psychological Association Style). Information about the usage of the international standard APA is available at NBUV portal: <http://nbuv.gov.ua/node/929>. Also look at: APA Citation Style (<https://www.lidrary.cornell.edu/research/citation/apa>). It is possible to format references in accordance with APA at the following online automatic sites <http://www.citationmachine.net/apa/cite-a-book> ; <http://www.bibme.org/apa/book-citation/manual>.

The word REFERENCES is typed after the main text in all capital letters; it is aligned on the left and indented by 1.25 cm. The references are listed alphabetically (regular font, size 12pt, spacing 1.5 lines). When needed, a list of DICTIONARIES or LITERARY SOURCES is included with the numbering continued from the previous list, e. g.:

10. REFERENCES (a list of literature transliterated to the Latin script, except for works originally published in the Latin script). To transliterate the Cyrillic script to the Latin script use the software available at: <http://litopys.org.ua/links/intrans.htm> .

Paper submission

Please submit to the Editorial Board:

- your paper, which conforms to *Visnyk's* style sheet;
- information about the author(s) in a separate file including: full given name and surname, academic degree, academic rank, affiliation (postgraduate students should mention their year of study), the position held, and contact information (phone number, postal address and e-mail address);
- your Department's or Academic Council's recommendation to publish your paper.

All files are sent to: **knlu-kuf@gmail.com**.

Papers submitted to the Editorial Board, including rejected ones, are not sent back to the authors.

Executive Secretary – Valentyna P. Zaskaleta.

Tel: +38 (044) 529-83-13, (050) 579-23-32. **Editorial Board**

Комп'ютерна верстка: *Руденко М.В.*
Підписано до друку 02.07. 2018 р. Формат 70x108 1/16
Папір друк. № 1 Спосіб друку офсетний. Умовн. друк. арк. 27,20
Умовн. фарбо-відб. 27,31 Обл.-вид. арк. 27,31
Тираж 300. Зам. № 18 - 650

Видавничий центр КНЛУ
Свідоцтво: серія ДК 1596 від 08.12.2003 р.

Віддруковано "Видавництво Ліра-К"
03115, Київ, вул. Ф. Пушиної, 27
Свідоцтво про внесення до державного реєстру
Серія ДК № 3981.